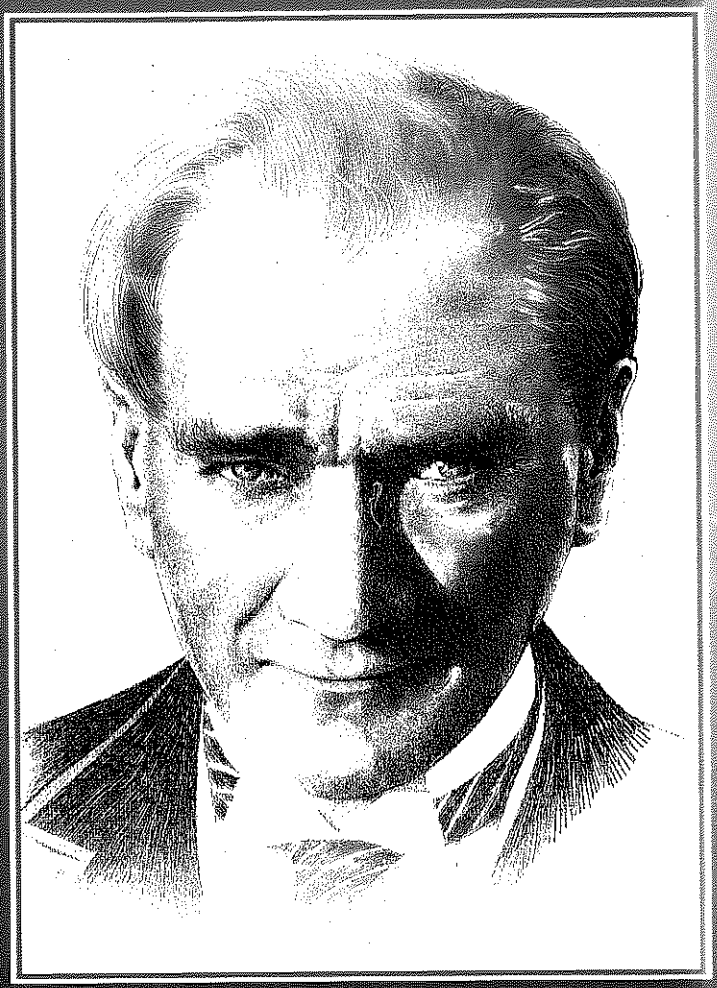
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X



ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXI KASIM 2005 SAYI: 63

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

"Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi" Hakemli Dergidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXI **KASIM 2005** **SAYI: 63**

SAHİBİ / OWNER
Atatürk Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Sadık TURAL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Prof. Dr. M. Akif TURAL
Yard. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI

BU SAYININ HAKEM KURULU / ARBITRATION BOARD FOR THIS ISSUE
Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Utkan KOCATÜRK
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Nihat BOYDAŞ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Hicran YUSUFOĞLU
Prof. Dr. Ali ARSLAN
Yard. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / LEGAL REPRESENTATİVE
Mustafa CÖHCE

HABERLEŞME / INFORMATION
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
GMK Bulvarı No: 133
06570 Maltepe / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48
Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: bilgi@atam.gov.tr
web: http://www.atam.gov.tr
Derginin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
Basım Yeri: Erek Matbaacılık LTD. ŞTİ./ Ankara
Telefon: 0 312 341 53 67
Basım Tarihi: Temmuz 2008
ABONE BEDELLERİ / SUBSCRIPTON
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 12.00 YTL
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 9.00$

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER
CONTENT

PROF.DR. HAMZA EROĞLU :Mustafa Kemal Paşanın Millî Mücadele'nin Lideri Olması
Mustafa Kemal Paşa Has Been Lead of War Independence.....*841*

DR. BİLÂL N. ŞİMŞİR :Musul Sorunu ve Türkiye - İngiltere - Irak İlişkileri
Mosul Question and the Relations Between Turkey and Great Britain and Irak.....*859*

DR. HÜSEYİN AĞCA :Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Ahlak Dünyası Üzerine Bir Deneme
An Literature Essay About Gazi Mustafa Kemal Atatürk's Morality.....*917*

DOÇ. DR. MELEK ÇOLAK :Bir Macar Çocuğun Anılarının Işığında Atatürk ve Türk - Macar İlişkilerine Bakış
A View of Atatürk and Turkish-Hungarian Relations In the Light of the Memories of a Hungarian Child.....*937*

YARD. DOÇ. DR. ŞADUMAN HALICI :İsmail Müştak Mayakon'dan Yayımlanmamış Bir Anı: Atatürk'ün Bir Çocukla Söyleşisi ve Ona Armağanı
An Unpublished Memory of Ismail Müştak Mayakon: A Conservation Between Atatürk and a Child and His Present for Him.....*961*

YARD. DOÇ. DR. GÜNVER GÜNEŞ : Modernleşme Sürecinde Ödemiş Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri
The Establishment and Activity of Odemish People House In Modernization Process....*968*

YARD. DOÇ. DR. BENGÜL BOLAT :İsmet İnönü'nün Üç Mektubu
İsmet İnönü's Three Letters.....*988*

YARD. DOÇ. DR. ERCAN HAYTOĞLU :Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Savrulan Bir Hayat: Mehmet Faik Asal (1889-1958)
A Life Hurled From Ottoman to the Republic; Mehmet Faik Asal (1889-1958).....*997*

Levent Şahverdi Arşivi

YARD. DOÇ. DR. MUSTAFA ÇOLAK :"Talat Paşa Davası" Kararına Berlin'deki Müslümanların Tepkisi ve Alman Hükümeti'nin Tutumu
The Reaction of Muslims in Berlin to the Decision of "Talat Pasha Metter" and the Manner of German Goverment.....1019

YARD. DOÇ. DR. SEYFİ BAŞKAN :Bazı Atatürk Resimlerinden Örneklerle Cumhuriyet Resminde Figür
Examples Some of Atatürk Pictures Figur in Republic Art.....1045

YARD. DOÇ. DR. SERAP TAŞDEMİR :Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi
Birth Certificate of Turkish Republic: Amasya Circular.....1071

DERYA GENÇ ACAR :Makbule Atadan'ın Atatürk'e İlişkin Anlattıkları Üzerine Bir Basın Taraması
A Press Research on Makbule Atadan's Explanation Relating to Atatürk.....1091

HAKAN ANAMERİÇ :Mustafa Kemal Atatürk'ün Afet İnan'da Kalan Kitapları
The Books Which Belonged to Mustafa Kemal Atatürk That Carried into Afet İnan.....1115

DEĞERLENDİRMELER

SEZEN CUMHUR ÖNAL :Gözyaşları Arasında Kılıç Ali Anlatıyor: Son Günleri.....1143

ZEKİ DİLEK :Atatürk'ün Hazırladığı Geometri Terimleri Kitabı.....1149

Atatürk Araştırma Merkezi Yayın İlkeleri
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles.....1153

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT: XXI KASIM 2005 SAYI: 63

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN MİLLÎ MÜCADELE'NİN LİDERİ OLMASI

Prof. Dr. Hamza EROĞLU

ÖZET

Toplumların büyük adama ihtiyacı en çok bunalımlı dönemlerde belirir. Bunalımdan çıkışın yolunu arayan ve iradesi ile topluma yön veren kişiler büyük adamdır, şeftir, liderdir.

Atatürk'ün ortaya çıkışında, olağanüstü nitelikleri bulunduğu hakkında kitlelerde sağlam bir inanç uyandırması, vatandaşın ona inanması en önemli faktör olmuştur.

Atatürk, gerçekçi yönü ve uzak görüşü ile, Osmanlı Devletinin felakete yuvarlanışını gören, durum tespiti ile değerlendirme yapan ve sonuç olarak kurtuluş için karar alan kişidir. Bu nedenle Millî Mücadelenin şefi ve lideri olmak, her şeyden önce O'nun hakkı ve kaderi idi.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Millî Mücadele, İsmet İnönü, Mütareke, Lider.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAS BEEN LEAD OF WAR INDEPENDENCE

ABSTRACT

Necessity of bir men of societies, come out mostly in the term of crisis. People, who try to look up the way out and direct to the society with their desires, are big men, chief, leader.

When Atatürk came out, evoked a strong belief about having extraordinary characteristics in the crowd of people, citizens' believe in him, have been the most important factor.

Atatürk, who is a person with his realistic sense and foresight, saw the Otoman Empire's meeting with a disaster, carried out the evaluation with due diligence, made a decision after all. For this reason, been chief and lead of War of Independet, was his right and destiny, before anything else.

Key Words: Atatürk, War of Independence, İsmet İnönü, Armistice, Leader.

Levent Şahverdi Arşivi

Aziz kardeşim
Prof. Dr. İsmet Giritli'nin hatırasına saygı ile.

Giriş

Toplumların büyük adama ihtiyacı en çok bunalımlı dönemlerde belirir. Bunalımdan çıkışın yolunu arayan ve iradesi ile topluma yön veren kişiler büyük adamdır, şeftir, liderdir.

Bütün önemli tarihî olayların sosyal değişikliklerin oluşmasında iradesinin kuvveti, zekâsı, basireti ve bilgisi bakımından yaşadığı muhite tesir eden üstün kişilerin varlığı ve toplum içindeki rolü bir gerçek olarak belirmektedir.

Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı'ya göre Atatürk bir Millî Mücadele gerçeğidir.

"Her cemiyet fevkalade buhranlı zamanlarda, ferdi şuur ve iradeleri bir tek gaye ve menfaat etrafında toplayan bir tesanüt duygusu ile hareket etmek zaruretini duyar. Bu cemiyetin kendi kendini savunma ihtiyacının bir sonucudur. Böyle bir tesanüt (dayanışma) zarureti ile kendiliğinden harekete geçen cemiyetin kolektif şuur ve iradesi, çok defa enerjisi, bilgisi, ileri görüşü, sevk ve idare kabiliyeti ile temayüz eden bir şahsiyette sembolleşir. Türk milleti de o kara günlerinde millî şuur ve iradesinin sembolünü Mustafa Kemal Paşa'da bulmuş, millî istiklâl ve hakimiyet mücadelesinde kaderini onun kudretli ellerine tevdi etmiştir"[1]

Atatürk'ün ortaya çıkışında, olağanüstü nitelikleri bulunduğu hakkında kitlelerde sağlam bir inanç uyandırması, vatandaşın ona inanması en önemli faktör olmuştur. D.A. Rustow'un açıklamasına göre Atatürk, çağımızın koşulları içinde, bunalımlı bir dönemde, karizmatik önderliği, liderliği temsil eden kişidir.[2]

Ancak Atatürk'ün karizmatik liderliği Milli Mücadele'nin başında kabul edilse bile, TBMM'nin kuruluşundan sonra, meşru yollarla, seçim esası ile, TBMM başkanı seçilmekle, Millî Mücadelenin şefi ve lideri olmakla sona ermiş sayılır. M. Kemal Paşa, M. Weber'in tarif ettiği anlamda belirli bir dönem için şefdir, liderdir. Daha sonraki donemde, milletin reyi ile iradesi ile seçilen kişidir.

Burada asıl açıklamamız gereken neden, Mustafa Kemal Paşanın niçin ve neden Millî Mücadele'nin şefi, lideri olmasıdır. Neden Mustafa Kemal

---

[1] Prof. Dr. Hüseyin Nail Kübalı, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Halen Mer'i Cumhuriyet Anayasası.** Yeni Türkiye (Kollektif Eser). İstanbul 1959. s. 111.

[2] Dankwort A. Rustow, **Devlet Kurucusu Atatürk, Abadan'a Armağan**, S.B.F., Ankara 1969, s. 574 ve devamı.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'dan başka bir diğeri, bu görevin yükümlülüğünü üstlenmemiş, şef, lider olamamıştır?

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıkışında karşılaştığı şartlar, Türk Milletinin ıstırabı bunalımlı dönemin büyük insanını ortaya çıkarmıştır.

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, "Toplumu ve kendisini eyleme geçiren, koşulları ustalıkla hesaplayan, toplumun dinamiklerini başarı ile yöneltebilen lider Atatürk, ortak bilincin özlemlerini sosyal ve siyasal alanlarda anlamlaştırabilmiştir. Atatürk, geçmişle gelecek arasında, değiştirilmesi gerekenle değişik düzen arasındaki geçişi başarı ile temsil edebilmiştir. O'na büyük sıfatını vermemiz bu tarihsel davranışın anlamıdır"[3]

Mustafa Kemal Paşanın Millî Mücadele'nin şefi, lideri olmasının sebeplerini tarihî olaylarda sosyal çevrede aradığımız gibi, Mustafa Kemal Paşanın kişisel üstünlüğünde, dehasında ve sahip olduğu engin kültür hazinesinde ve idealinde de aramak gerekir.

Herşeyden önce Mustafa Kemal Paşayı Millî Mücadelenin şefi, lideri yapan, O'nun Türk Milletine inan ve güvenidir.

1. Mustafa Kemal Paşanın Türk Milletine inancı ve güveni, Türk Milleti ile Atatürk arasında güçlü bir bağlılık kurmuştur.

Mustafa Kemal Paşanın başarısında, Türk Milletine inanı ve güveni önemli rol oynamıştır. Gerek askerî hayatta, gerekse sivil hayatta elde ettiği başarı, O'nu güçlendirdiği gibi, topluma kişiliğini kabulde de önemli faktör olmuştur. Türk Milletinin bir ferdi olarak, Türk Milletine inanı ve güveni, Milletin büyüklüğünü, üstün niteliklerini ortaya koyduğu gibi, Mustafa Kemal Paşanın da Milletini tanımak ve kavramak konusunda gücünü ve kabiliyetini belirtmiştir.

Türk milletinin üstün niteliklerinden yararlanarak, millete bağımsız ve mutlu yaşam imkânlarım sağlamak, tarihte çok az devlet adamlarına nasip olmuştur. Atatürk, Türk milletini iyi tanımakla manevi ve fikri gücünü ortaya koymuş, üstün kişiliğinin dayanaklarından birini belirlemiştir.

Atatürk ne yaptıysa Türk Milletine dayanarak, Türk Milletine güvenerek, bu milletin büyüklüğüne inanarak yapmıştır.

---

[3] Tarık Zafer Tunaya. **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** Genişletilmiş 2. baskı. Turhan Kitabevi, İstanbul. 1981, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

"O, Türk milletinin engin ruhunda saklı, ilerici hamleleri bulmuş, millî devleti ve bu devletin müesseselerini bu ruhla, bu ruh örgüsünün unsurları ile doldurmak istemiştir".[4]

Atatürk Samsun'a ayak bastığının üçüncü günü 22 Mayıs 1919'da, Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya çektiği bir şifrede o günlerdeki ağır durumu belirttikten sonra şöyle devam etmektedir : "Bununla beraber bütün umutlar kaybolmuş değildir. Memleketi bu durumdan ancak Türk Milletinin mukavemet azmi kurtarabilir. Bu mukaarvemet şuuru, birçok yerlerde kurulmuş olan Müdafaa-İ Hukuklarda kendini göstermektedir".[5]

Bu inanı açıklayan İkinci bir belge de yine O'nun 22 Haziran 1919'da Amasya'dan gönderdiği tamimdir.

"Vatanın bütünlüğü tehlikededir. Ancak bu tehlikeden milletin istiklâlini yine milletin azim ve karan kurtaracaktır. Bunun için de, her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir".[6]

Atatürk'ün Türk milletine inamı, güveni, büyük davanın başarıya ulaşmasının sırrını teşkil etmiştir.

"Tevessül ettiğimiz büyük icraatta, milletimizin yüksek kabiliyeti ve yüksek aklı selimi başlıca mürşidimiz ve menbaı muvaffakiyetimiz olmuştur"[7]

Yine Atatürk'ün deyimi ile, "İstiklâl Savaşı ve Türk inkılâbı, her hamlesinde milletimizin yüksek siyasî ve medenî karakteri ile memleket ideolojilerindeki şuurlu birliğine dayanarak muvaffak olmuştur."[8]

Atatürk daha 1923 yılında, "benim kuvvet ve kudretim halkın bana gösterdiği emniyet ve itimattan ibarettir" sözü ile kuvvetinin kaynağını açıklamıştır. "O, Türk ulusuna inandığı gibi, Türk Ulusu da ona inanmış ve bu karşılıklı inandan Kurtuluş zaferi ve devrimler doğmuştur".[9]

Prof. Dr. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'na göre, "Atatürk'ün en büyük eseri Türk Milletinin yaşama iradesine inanmasıdır. Türk Milletinin en büyük eseri de Atatürk'ün büyük adam olduğuna inanmasıdır. Eğer

---

[4] Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, **Kuvvetini Milletten Alan Lider**, Sümerbank, Özel Sayı, 1964, s. 143.

[5] Cevat Dursunoğlu, **a. g. e**, s. 11 -12.

[6] Cevat Dursunoğlu, **Atatürk'ün Kişiliği, Çeşitli Cepheleriyle Atatürk.** Robert Kolej yayınları, İstanbul 1964. s. 11 -12.

[7] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** C. **I.** 2 nci baskı, Ankara 1961. s. 351.

[8] Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler,** Ankara 1956, s. 43.

[9] Cevat Dursunoğlu, a.g.e., s; Prof. Dr. Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler,** Ankara, 1956, s. 172, 14.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'te bu inanç olmasaydı, ne Atatürk, Atatürk olabilirdi, ne de Türk Milleti öz varlığına kavuşabilirdi."[10]

2. Atatürk, Türk devriminin hazırlayıcısı ve yapıcısıdır.

İnkılâp (devrim), toplumda büyük ve kökden değişiklikleri ifade eder. Bir halk hareketi olarak, eskimiş, bozuk düzenin yıkılmasını ve yerine yeni bir düzenin kurulmasını öngörür.[11] Üç safhada gerçekleşen devrim, önce bir hazırlık safhasını gerekli kılar. Hazırlık safhası, toplumda değişiklik fikrinin ortaya atıldığı ve yayıldığı devredir. Hazırlık safhası fikir adamları, yazarlar ve filozoflar tarafından hazırlanır. Önce bir istek iken taraftar bulunca iman ve ihtiras haline dönüşür. Toplumda yeni bir sosyal ve siyasal düzen arayan fikirler, halk yığınlarınca benimsenince güç ve kuvvet kazanır. Örgütlü kuruluşlar eliyle topluma yayılır. Devrimin ikinci safhası, aksiyon safhasıdır ve dar anlamda ihtilâli ifade eder. Eski düzen, aksiyon safhası ile yıkılır ve sona erer. Üçüncü safha, yıkılan düzenin yerine, devrimin amacına uygun, yeni düzenin kuruluşudur. Yeniden kurma ile devrim başarılmış olur. Devrimler, bilimsel gelişmelerden ve Devrimlerle topluma yeni ve ileri bir fikre dayanan yeni bir düzen ve değer getirilmiş olunur.

Fikir yönünden hazırlık, devriminin kaynağını teşkil eder.

Türk devriminin hazırlayıcısı ve onu aksiyon alanında başarıya ulaştıran Atatürk'tür. Atatürk, Türk devriminin hem fikri hazırlığını yapmış, hem de onu başarıya ulaştırmıştır. Fikir ve aksiyon, tek elde, tek hedefte toplanmıştır. Atatürk, Türk devrimini başarıya ulaştırırken aynı zamanda, devrimle birlikte, özgür, bağımsız, yeni ve modern, millî bir devlet kurmuştur. Devriminin amacını teşkil eden yeni devlet kurma fikri, Osmanlı imparatorluğunun tarihe intikali ile ortaya çıkmıştır.

Atatürk, önce Osmanlı Devletinin sona erişini en net şekilde görmüş, durumunu tesbit edip yorumunu yapmış ve sonra tarihî kararını vermiştir.

Hazırlık ve aksiyon döneminde, Atatürk'ün tarihî rolü ve sorumluluğu ortaya konulduğunda, önder ve lider olmasının sebepleri daha belirli şekilde açıklanmış olur.

a) Atatürk, uzak görüşü ile önce durumu tesbit ve değerlendiren kişidir.

Atatürk, Türk milletinin felaket uçurumuna yuvarlanışını uzak görüşü ile sezen ve değerlendiren kişidir. Daha Birinci Dünya Harbi içerisinde

[10] İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, **Atatürk**, s. 23.

[11] Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi,** 5 nci bası, Ankara 1977, s. 4-6 ve Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi,** Savaş yayınları, Ankara, 1990, s. 7-29.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı İmparatorluğunun felâkete doğru süratle sürüklendiğini teşhis edip çareler arayan ve bunu cesaretle ortaya koyan kişidir. Bu yönü ile Atatürk ileri görüşlü bir gerçekçidir.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan, varoluşçu Alman filozofu Kari Jarpers'den mülhem olarak, Atatürk'ün dehasını her şeyden önce, durumu tesbit ve isabetli yorumlamasında bulmaktadır.[12]

Atatürk'ün Alman filozofu Kari Jarpers'in açıklamalarının ışığı altında Mondros Ateşkes Anlaşması sonucu karşılaştığı durum, vardığı objektif yorum ve aldığı karar, onda büyük bir insan olarak, iradesini gerçekleştirme fırsatını vermiştir.

Sabahattin Selek'e göre, "Mütareke sonrası Türkiye'de, memleketin kurtuluşu için yalnız duygulu ve epik sözlere ve davranışlara rastlamak mümkündü. Müdafaa-i Hukuk Teşekkülleri bile hayalci düşünceler üzerine kurulmuştu. Bu yüzden hiçbirisi gerçekçi bir davranışa girememişti. Bir Mustafa Kemal Paşa çıkmasaydı, şüphesiz çok kimse birer idealist gibi ölecekti ve vatan yine kurtulamıyacaktı. Halbuki, hürriyet ve istiklâl mücadelesi yapan milletlere gerçekçi şefler lâzımdır.

Osmanlı camiası içinde kalmak parolasını, Mustafa Kemal Paşa, "Misâkı Millî", "Millet Meclisi" ile değiştirdi. Herkes "Osmanlılığı kurtarmak"çabası içinde olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa, şu gerçeği görebilmişti:

Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükûmet bunlar hepsi medlulü kalmamış birtakım bimana (anlamsız) elfazdan (sözlerden) ibarettir.

Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için ihtilâl başarıldı, yeni Türk Devleti kuruldu"[13]

Atatürk gerçekçi yönü ile uzak görüşü ile Osmanlı devletinin felakete yuvarlanışını gören, durum tesbiti ile değerlendirme yapan ve sonuç olarak karar alan insandır. Bu nedenle Millî Mücadelenin şefi ve lideri olmak, herşeyden önce O'nun hakkı ve kaderi idi.

b) Atatürk, Türk Milletinin kaderini değiştiren, ona yeni bir yön veren kişidir. Karar alan ve başarı ile uygulayan kişidir.

---

[12] Mehmet Kaplan, **Atatürk'ün Başarısını Sağlayan Sebepler, Durum, Yorum, Hedef, İnanç, Karar ve Hareket**, Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1981, s. 15-19.

[13] Sabahattin Selek, **Milli Mücadele, I, Anadolu İhtilali,** İstanbul 1963, s. 117.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Türk Milletini herşeyden önce millî birlik ruhu içinde harekete getiren insandır. Sadece teşhisle kalmayıp çare arayan bu aranan çareyi millet gerçeğine dayandırarak başarıya ulaştıran kişidir.

Atatürk, Yıldırım Orduları Grup Kumandam olarak Adana'da bulunduğu zaman, Millî Mücadele davasına karar vermiş ve bundan sonraki davranışlarında bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.

"Bende bu vakayiin ilk teşebbüs hissi bu memlekette, bu güzel Adana'da vücut bulmuştur"[14] sözü Atatürk'ün, Mondros Mütarekesi (Ateşkes Anlaşması) sonucu, herkesin tam bir karamsarlık ve güvensizlik içinde! bulunduğu bir dönemde, tarihî bir kararı dile getirmektedir. Mustafa Kemal Paşa, o en umutsuz görünen şartlar içinde dahi vatan ve milletin kurtuluşu uğruna birşeyler yapılabileceği inancında idi.

c) Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçişi, Samsun'a çıkışı, tarihî bir misyonu yerine getirmek amacına yönelikti.

Daha önce yapılan açıklamaları konunun bütünlüğü içinde tekrarlamak gerekecektir.

Anadolu'ya geçerek. Millî Mücadele'yi gerçekleştirmek Mustafa Kemal Paşanın esas hedefi idi. Daha önce durum tesbiti yapan ve karar veren, büyük insanın çizdiği plana ve tasarladığı hedefe uygun bir vazife, Samsun'a çıkışını hazırlamıştı.

İzzet Paşa tarafından İstanbul'a davet edilen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un bunalımlı anlar geçirdiğini sezerek İstanbul'a hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşanın Meclisi Mebusan üyeleri ve padişah nezdinde yaptığı teşebbüsler hiçbir sonuç vermemiştir. Saray ve hükûmetten ümit kalmadığını ve bu gidişle vatan ve millet hayrına bir barış da yapılamayacağiffr gören Mustafa Kemal Paşa tarihî kararını gerçekleştirmek için arkadaşları ve dostları ile yakın temaslar kurmuştur.

Prof. Dr. D.A. Rustow'a göre Atatürk, Mütarekeden sonra İstanbul'a siyasî duruma hakim olmak için gelmiştir.

"Bu kararı tayin eden aylar (Kasım 1918'den Nisan 1919'a kadar) sadece bir geri çekilme olmayıp, aksine yeni seçtiği görevin temel stratejisini araştırdığı psikolojik yönden yapıcı bir nevi borç ertelemesi (moratorium)dir".[15] Mustafa Kemale İstanbul'da Anadolu'nun stratejisini tesbit etmiştir.

---

[14] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. C. II, 2 nci bası, 1959, s. 113.

[15] D.A. Rustow, **Devlet Kurucusu Atatürk,** Abadan'a Armağan, S.B.F., yayınları, Ankara 1969, s. 604.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü'nün açıkladığına göre, Atatürk'ün İstanbul'da Osmanlı Devlet adamları ve işgal kuvvetleri ileri gelenleri ile yaptıkları temaslar sorumlu bir devlet adamının temasları gibi idi.[16]

Sultan Vahdettin'i öldürmekle, hükümeti düşürmekle esaslı sonuç alınmayacaktı, yeni hükümdar ve yeni hükümet de düşman süngüleri karşısında bulunmaktan kurtulamayacaktı. Aranılan çare Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtulma imkânlarım aramaktı.[17]

Mustafa Kemal Paşanın mütareke sırasında İstanbul'da dört beş ay kalışının sebebi, tarihi kararını uygularken şüphe ve tereddüde yer vermeksizin emin bir şekilde ve en iyi imkânlar-dan faydalanarak bu karan uygulamaktı.[18] Mustafa Kemal Paşanın tarihî kararını uygulamak için hazırlıklarını yaptığı bir sırada, Samsun ve havalisinde Türklerin Rum köylerine tecavüz ettiği ve bu tecavüzlerin önlenmesi için tedbir alınması gerektiğine dair İstanbul Hükümeti İngilizlerden bir rapor ve bir de protesto almış bulunmakta idi. Osmanlı kabinesi de, Mustafa Kemal Paşanın kendisine emniyet edilemiyeceği, İstanbul'da olumsuz telkinlerde bulunduğu, hazırlıklar yaptığı ve bu sebeple de İstanbul'dan uzaklaştırılması gerektiği konusunda bir anlaşmaya varmışlardı. Samsun ve dolaylarında çıkan olaylar, Mustafa Kemal Paşanın, Anadolu'ya vazife ile sürgüne gönderilmesi için bir bahane idi.

Ancak burada çok önemli bir noktayı açıklamak gerekecektir. Mustafa Kemal Paşa kendisine böyle bir vazife verilse de verilmese de Anadolu'ya geçerek millî kurtuluşu organize edecekti. Bu hususta İstanbul'da Ali Fuat Paşa ile yaptığı konuşmalar,[19] Mustafa Kemal Paşanın kendi hatıralarında belirttiği üzere bu vazifenin kendisine verilmesinden önce İsmet İnönü'ye özel olarak yaptığı açıklamalar[20] ve Müfettişlik vazifesini aldıktan sonra talimatın en geniş yetkilerle donatılması gereğinin görüşüldüğü anda Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi Diyarbakırlı Kâzım Paşanın sorusuna karşı "evet bir şey yapacağım" şeklinde cevabı[21] Anadolu kurtuluş hareketinin önceden düşünülmüş, karar verilmiş olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmek için fırsat aradığı bir anda, Babıalinin Mustafa Kemal Paşayı İstanbul'dan uzaklaştırmak için

---

[16] İsmet İnönü, **Devlet Kurucusu Atatürk,** Ulus, 9,11.1968.

[17] Bk. **Atatürk'ün Hatıraları, (1914-1918)**, Yayına Hazırlayan: Faik Rıfkı Atay, Ankara, 1965.

[18] **Aynı eser,** s. 21, 22.

[19] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 40.

[20] Atatürk'ün Hatıraları, s. 90-91.

[21] Atatürk'ün Hatıraları, s. 109.

Levent Şahverdi Arşivi

aradıkları vesile ortaya çıkmış ve bir memuriyet bulunmuştur. Ordu müfettişi unvanı ile Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesinden maksat, Samsun havalisinde Rumlara tecavüz eden Türklere haddini bildirmek ve Anadolu'da beliren millî teşekkülleri de ortadan kaldırmaktır. Maksada hizmet etmek üzere hazırlanan talimata Mustafa Kemal Paşanın arzusu ile iki önemli madde eklenmiştir. Ordu müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa doğu vilayetlerinde bulunan birliklere olduğu gibi, vilâyetler valiliklerine de emir verebilecekti. Ayrıca bu mıntıka ile herhangi bir temasta bulunan askerî ve idarî makamlara da yazı ile durumu bildirme yetkilerini de haiz olacaktı[22]

Samsun'da Rumları tazyik eden Türklere hadlerini bildirmek üzere Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa, bütün doğu illeri için Ordu Müfettişliği yetkisini alıyordu. Mustafa Kemal Paşa, tarihî misyonunu yerine getirmek için önemli bir fırsat yakalamıştı. Harbiye Nezaretinden çıkarken Mustafa Kemal Paşa, "Talih bana öyle müsait şartlar hazırlamış ki kendimi onların kucağında hissettiğim zaman ne kadar bahtiyarlık duydum, tarif edemem. Nezaretten çıkarken, heyecanımdan dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önünde geniş bir âlem, kanatlarını çırparak uçmağa hazırlanan bir kuş gibi idim".[23]

Prof. Gotthard Jaschke, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın bu yetkileri almak için gösterdiği çabayı üstün bîr başarı olarak değerlendirmektedir. "Vahdettin, nasıl olur da Mustafa Kemal'in gerçek tasavvurları ve düşünceleri hakkında büsbütün aldanarak ona geniş selâhiyetle orduyu ve milleti silâhsızlandırmak ve İngilizlerin Damat Ferit'e şikayetleri üzerine Samsun civarında, güya Hıristiyanlara zulüm ve tecavüzde bulunan Türkleri cezalandırmak gibi vazifelerle Anadolu'ya gönderebilir?".

Atatürk'ün kendisi bu soruları şu surette cevaplandırmıştır: "Bana bu selâhiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler." Onlar, Mustafa Kemal'in düşüncesi hakkında en küçük bir tahminleri olsaydı, şüphesiz Anadolu'ya yollamazlardı."[24]

---

[22] Talimatın tam metni için lütfen Bk., **Türk İstiklal Harbi**, (I) **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, T.C. M.S.B. Gnkr. Başk. Harp Dairesi Resmi Yayınları, Seri No. 1, Ankara 1962, Ek No. 22, S. 232 -233.

[23] Atatürk'ün Hatıraları, s.111.

[24] Gotthard Jaschke, **Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk**, V. Türk Tarih Kongresi Genel Toplantısı, s. 19-20.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa hatıralarında, Şakir Paşanın bu tayin içinde kendisine yardımcı olduğunu, ilk teklifin Harbiye Nazırı tarafından yapıldığını açıklamaktadır.[25]

Gotthard Jaschke'ye göre Mustafa Kemal'in Anadolu'ya tayinini gösteren "6 Mayıs tarihli talimat bir diplomasi şaheseridir.[26] Bu talimat Mustafa Kemal Paşanın asıl niyet ve maksadını gizleyerek büyük bir devlet ve politika adamı olarak başarısını göstermektedir. Gotthard Jaschke'nin deyimi ile, "Burada Atatürk'ün, ihtilâlci olarak ilk adımlarında, en ateşli düşmanlarında bile iki taraf siyasî düşüncelerinin mutabakatı zehabını uyandırmaya muvaffak olan tam ve kâmil bir diplomat olduğunu görmekteyiz. Halbuki hakikatte, iki tarafın düşünceleri arasında uçurumlar bulunduğu aşikârdır.[27]

Mustafa Kemal Paşa, düşündüklerini kolaylıkla başarmak yolunda işine yarayacak olan bu yetkileri aldıktan sonra, karargâhını teşkile ve kendisine yardımcı olacak arkadaşlarını seçmeye başladı. İstanbul'da da temaslarda bulundu. İstanbul'daki millî teşekküllerle ve işbirliği etmeye karar verdiği kimselerle tekrar görüştü. Bu arada İstanbul'daki İtilâf Devletleri Fevkalade Komiserlerini de ziyaret etti. Komiserler, Mustafa Kemal Paşanın böyle önemli bir görevle Anadolu'ya gönderilmesinden kuşkulanmışlar, tereddüt ve şüphelerini Osmanlı devlet adamlarına anlatmışlardı.

Mustafa Kemal Paşayı Anadolu'ya gönderen Padişah ve hükûmeti de kendisinden şüphelenmekteydi. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşayı hareketinden bir gün önce yemeğe davet ederek konuşma yapmış, Sadrazam yemekten sonra bir Anadolu haritası üzerinde müfettişlik bölgesinin ve nüfuz sahasının genişliği hakkında konuşurken şüphe ve tereddütlerini açıklamıştır.[28]

Mustafa Kemal Paşa, 15 Mayıs 1919'da Osmanlı bakanlarını ziyaret ettiğinde, onları vaziyetten çok müteessir görmüş, kendisini Babıâli'nin merdivenleri başında uğurlarken, fikri sorulduğunda cevaben Mustafa Kemal Paşa, "Celadet (üstün cesaret) gösteriniz" tavsiyesinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinin ertesi günü ise 16 Mayıs 1919 cuma günü, Vahdettin'le görüştü. Padişah, Boğaziçi'nde bulunan yabancı zırhlıların saraya çevrilmiş olan toplarını göstererek kendisine,

---

[25] Bu konuda açıklamalar için lütfen BK. Naşit H. Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı,** İstanbul 1973, s. 31-47.

[26] Gotthard Jaschke, **Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk**, s. 21.

[27] **Aynı eser**, s. 22.

[28] Bk. Naşit H. Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı,** a.g.e., s. 38-41.

Levent Şahverdi Arşivi

"Görüyorsun, ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lâzım geleceğini tasavvurda tereddüte duçar oluyorum" diyerek "inşallah millet mütenebbih (akıllanmış) ve müteyakkız (uyanık) olur. Bu vaziyeti elimeden gerek bizi ve gerekse kendini tahlis (kurtarır) eder" demişti. Mustafa Kemal Paşa da Padişahtan, görevinde muvaffak olması için kendisine itimat olunmasını istemiş, yabancılarla bazı bozguncu unsurların çalışmalarına engel olacaklarını ileri sürerek şikâyet edeceklerini, padişahın buna aldırış etmemesi lüzumunu belirtmişti.

Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıkışı ile tarihî görev başlamıştı. Esas mesele, bu tarihî görevi, amaca uygun olarak gerçekleştirmekti.

Atatürk, Samsun ve havalisindeki Türklerin Rumlara tecavüzünü önlemek maksadı ile görevle Samsun'a gönderilmişti. Mustafa Kemal Paşa, kendisine verilen bu vazifeyi millet yararına en iyi şekilde kullanmış, millî kurtuluşu organize etmişti. Bu tarihî olay, Mustafa Kemal Paşaya Millî Mücadele'nin yolunu açmış. O'nu bu mücadelenin şefi, lideri yapmıştı. Daha önce belirtildiği üzere açıklıkla dile getirmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa kendisine böyle bir vazife verilse de, verilmese de Anadolu'ya geçerek tarihî görevini yerine getirecekti. Esas hedef bu idi. Mustafa Kemal Paşa, bu tarihî görevini, hedefine uygun olarak yerine getirmekle, millî Türk Devletini, bağımsız devleti kurmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, millî devleti, bağımsız ve özgür Türk Devleti idealini hedef olarak seçmekle, onu gerçekleştirmeye çalışmakla, Millî Mücadele'nin tek ve biricik şefi ve lideri olmuştur.

3. Daha Önce de açıklandığı üzere Atatürk fikir ve idealleri ile de Millî Mücadelenin şefi ve lideridir.

Atatürk, yeni bir dünya görüşünü ortaya koyan Millî Mücadele'nin fikri temeline milliyetçiliği yerleştirmekle, hem Türk Milletinin birliğini ve beraberliğini sağlamış, hem de Millî Mücadeleyi zafere ulaştırmıştır.

Garbçılık (Batıcılık), Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinin fikir akımları olarak, Osmanlı Devletinin yeniden canlanması ve dirilmesi için başarılı olamamıştır.[29]

Bu fikir akımlarının çatışması, siyasî şuuru olgunlaştırmış, mazinin hatalı davranışlarından da ders alınarak, yeni Türk Devletinin fikri yapısının esaslarım tesbitte yararlı olmuştur.

Atatürk, Samsun'a çıkışından üç gün sonra, 22 Mayıs 1919'da, Ordu müfettişi olarak, Samsun'dan İstanbul'a gönderdiği raporda, "Millet,

[29] Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, s. 38-44.

Levent Şahverdi Arşivi

millî hakimiyet esasını ve Türk Milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır" diyerek "millet)" gerçeği ile işe başlamıştır. Daha sonra, 21-22 Haziran 1919 da tarihî Amasya Tamimi (genelge) ile, "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" formülü ile inandığı ve güvendiği Türk Milletini haksızlık ve esarete karşı isyan ettirmiş, harekete geçirmiştir. Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasında, millet gerçeğinden hareket ediş, millî egemenlik ve millî bağımsızlık prensiplerine dayanış, davanın meşruluk kazanmasında, kuvvet bulmasında, başlıca rol oynamıştır.

Atatürk, milliyetçilik, millî egemenlik, millî bağımsızlık gibi ilkeleri, Millî Mücadelenin temeline oturtmakla, siyaset biliminin verilerinden yararlanan usta bir politikacı olduğu kadar, geniş ve engin tarihî tecrübelerden olumlu sonuçlar çıkaran ileri görüşlü bir devlet adamı sıfatını da taşımıştır.

Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Atatürk'ün Millî Mücadelenin temeline milliyetçilik ilkesini yerleştirmede başarısını şöyle dile getirmektedir:

"Atatürk'ün büyük dehası burada da kendini göstermiş, milliyetçiliğin modern bir millet olma ve millî bir kültüre kavuşma hususundaki mühim rolünü sezmiş, onu umdelerinin başına koymuştur".[30]

Milliyetçilik, Millî Mücadele döneminde, bir şuur ve iman halinde yaşanmış, elde ettiği başarılarla, yavaş yavaş açıklanmış, olumlu bir anlam kazanmıştır. Atatürk'ün katkısı ile Millî Mücadele potasında oluşan ve gelişen Milliyetçiliğin rolünü, Fransız Jean Melia, Ernest Renan'dan mülhem olarak Türkiye'deki 1919'dan itibaren cereyan eden hadiseleri yeni bir milletin yaratılması için tarihî bir sonuç olarak ifade etmiştir. Jean Melia'ya göre, "Mustafa Kemal yeni bir manevi şuur yaratarak millete yeni bir ruh vermiştir. Bu millet modern bir millet olmuştur".[31]

Türk Millî Mücadele hareketinin temeline milliyetçilik, millî egemenlik ve millî bağımsızlık ilkelerinin dışında bir siyasi görüş ve akım, oturtulmuş olunsa idi, Türk milletinin karakterine, bünyesine de uymayacağından Millî Mücadelenin başarısızlıkla sonuçlanmasını doğurabilirdi. Kuzey komşumuz Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen ihtilâl, Türkiye üzerinde etkili olmamış, Türk milletinin karakterine uymadığından benimsenmemiştir.

---

[30] Mümtaz Turhan, **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma,** İstanbul 1965, s. 18.

[31] Jean Melia, **Mustafa Kemal ou la Renovation de la Turquie**, Paris 1929, s. 159-160.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk geniş kültür hazinesinin gücü ile devrimle yeni devleti kurarken, Millî Mücadele hareketini gerçekleştirirken, biraz önce de belirttiğimiz gibi, siyaset bilimi verilerinden de faydalanarak, Türk milletinin bağımsız yaşama kudretine inanarak, milliyetçiliği, millî egemenliği ve milli bağımsızlığı, temel ilke ve hedef olarak seçmiştir. Atatürk'ten bir başkası, bu ilkeleri kavramakta güçlük çekecek, Türk milletinin karakterine uygunluğu konusunda seziş gücünü göstermeyecekti.

Atatürk fikir ve idealleri ile Millî Mücadele'ye güç katmış, yön vermiştir. Yeni bir devlet kurmanın, en güç şartlar içinde dahi, zorunluğunu, lüzumunu, gereğini, siyasi görüşleri ile tarihi tecrübelerin ışığı altında cesaretle ortaya koymuştur. Atatürk'ü Millî Mücadelenin şefi, lideri yapan, en önemli faktörlerden biri de, Atatürk'ün Türk Milletinin kurtuluşu için verdiği reçete, çizdiği yoldur.

4. Atatürk'ü Millî Mücadele'nin şefi ve lideri yapan en önemli etkenlerden biri de, Atatürk'ün kişisel özellikleridir.

a) Atatürk birleştirici ve toplayıcı bir liderdir.

Atatürk, Millî Mücadeleyi gerçekleştirmek için birleştirici ve toplayıcı bir lider olmuştur.

Atatürk'le beraber Millî Mücadele'ye atılan, Millî Mücadele'nin ilk günlerinde önemli başarılı hizmetler veren ve sonraları devrimin mahiyeti ve gelişmesi hakkında yanlış değerlendirmelere yönelen, bundan ötürü de devlet hizmetlerinde aktif rol almayan ve Atatürk'ten ayrılan rahmetli Rauf Orbay, Atatürk'e karşı bir fikir cereyanını temsil etmekle beraber, Atatürk'ün birleştirici liderliği konusunda bir gerçeği dile getirmiştir.

"Mustafa Kemal olmasaydı da Millî Mücadele olurdu. Nitekim yer yer mukavemet hareketleri daha önce başlamıştı. Ancak Mustafa Kemal'siz Millî Mücadelenin sonucu, Anadolu'da Tevaifî Mülük devrinin ihyası, parçalanmış bazı küçük beylerin kurulması olurdu".[32]

Aynı konu ile ilgili olmak üzere Rauf Bey'in bir diğer açıklaması da şöyledir.

"Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulamazdı, Anadolu'nun tehlikeye düşen yerlerinde, Batıda, Doğuda ve Güneyde başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf

[32] Bk. Prof. Yavuz Abadan, **Mustafa Kemal ve Çetecilik,** Varlık Yayınları, İstanbul 1964, s. 10 no. 13 de.

Levent Şahverdi Arşivi

millî mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi".[33]

Birbirine en zıt fikirler dahi, bu büyük insanın ışık saçan dehasının kudreti ile birleşir. Onun kanalıyla bir anlaşmaya varılırdı.

Samet Ağaoğlu'nun deyimi ile, "Mustafa Kemal Paşa bu büyük itidal ve iradesi ile Birinci Büyük Millet Meclisinin zaman zaman taşmaya meyyal heyecanına istikamet verebilmiştir. Ondan bir başkası bu Meclis karşısında nihayet Meclisi kapatmak, yeniden seçim yaptırmak gibi bir yola başvurmaktan kendini alamazdı ve böyle bir hareket belki de Millî Mücadelenin ölümü olurdu.

Atatürk'ün bu büyük vasıfları, fikirlerde ne kadar ayrılık olursa olsun Millî Mücadelenin karanlık günlerinde bütün meclis azalarının kendi etrafında toplanmasını ve hür bir meclisin bir adama tarihte misali görülmemiş salâhiyetler vermesini sağlamıştı".[34]

Mustafa Kemal Paşanın birleştirici ve yapıcı gücü, kişisel özelliğinden ve karakterinden de gelmektedir. Dostlarına ve arkadaşlarına karşı saygılı davranışı, vefa gibi yüksek insanî meziyetlere sahip oluşu, çevresindeki insanların kendi etrafında toplanmasının sebebini de teşkil etmiştir.

b) Atatürk, millî bir kahramandır.

Kahraman, korkusuz davranışı ve yiğitliği ile dikkati çeken ve saygı duyulan bir savaşçı veya bir Önderdir. Fazilet ve dürüstlüğü sembolleştirdiği ölçüde toplumda saygı sağlar ve halkın dikkatini üstüne çeker.

Millî Mücadelenin şefi, lideri millî bir kahraman, cesarette ve kahramanlıkta Türk Milletini en iyi temsil eden insan olmalı idi.

Mustafa Kemal'in binbaşı, yarbay, albay ve general rütbeleri ile Birinci Dünya Harbinin yenilmeyen kumandanı olarak başarısı ve gücü, yüksek kahramanlık gibi örnek olacak vasıflara, sahip olmasındandır.

İsmet İnönü'nün dediği gibi, "millî davayı kazanmak için, Gazi'nin yenmeğe mecbur olduğu zorlukları düşünmek, insanın gözünü karartır. Istırap çeken büyük kahraman ve fedakâr Türk milleti içinde Gazi, ıstırap çekmekte, kahramanlıkta ve fedakârlıkta en ileri yürüdüğü içindir ki, milletin maddî ve manevî bütün kudretinden millet davasında istifade edebilmiştir".[35]

---

[33] Tevfik Bıyıklıoğlu. **Atatürk Anadolu'da,** Önsöz, s. 4; Sabahaddin Selek, **Anadolu İhtilâli, I., s.** 120

[34] Samet Ağaoğlu, **Kuvayi Milliye Ruhu,** 3 ncü bası, İst. 1964, s. 212.

[35] Herbert Melzig, **İnönü Diyor ki,** İstanbul 1946, s. 176.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü, millî bir sembol olarak, Atatürk'ün kahramanlıkta ve fedakârlıkta en önde, en ileride bulunuşunu millet davasının başarılmasında en önemli faktör olarak belirtmektedir.

Cesaretin ve kahramanlığın örneği Mustafa Kemal, ihtilâlci sıfatı ve idam fermanına aldırış etmeyen boyun eğmeyen cesareti ile Osmanlı Saltanat idaresinin karşısında, açıkça mücadele etmekte idi.

S. Selek'e göre, "Mustafa Kemal Paşanın cesaretinde şuur vardır. O korkulacak yerde korkmasını bilecek kadar kişisel cesarete, gerektiğinde istiskal edilmeyi bile göze alacak kadar medenî cesarete sahipti. Yalnız bu yönüyle bile liderlik, Mustafa Kemal Paşanın hakkı idi".[36]

c) Atatürk, büyük bir asker, üstün vasıflı bir kumandandır.

Felaket uçurumundan milleti kurtarmak için üstün kabiliyetli bir kumandana ihtiyaç vardı. Çünkü düşmanla savaşılacaktı. Bu kumandan ancak Birinci Cihan Harbinde zaferleri ve başarısı ile milletin güvenini kazanan Mustafa Kemal Paşa olabilirdi. 14 Temmuz 1919 tarihli Albayrak gazetesi, "Anafartalarda şerefi milliyi tarihin nesli hazırdan beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi âla ve ilâ eden bu muhterem kumandanı bugün de mücadele-i milliyenin başında görmek mes'ut bir temaşadır. Kemali azim ve imanla müdafaai hukuku vatana hasri vücud eden Mustafa Kemal Paşanın etrafında millet, pak, nezih, parlak bir hâle teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların ittihadından milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir"[37], diye yazmaktadır. Albayrak gazetesindeki bu yazı, kamuoyunun bir kanışıdır, belirtisidir.

Atatürk'ün askeri şef ve lider olarak Anadolu'da Millî Mücadeleyi başarıya ulaştırmasının bir sebebi de, Anadolu'daki komutanlarla işbirliği yapmasıdır.

Millî harekâtın başarıya ulaşması için askeri gücün elde bulundurulması gerekli idi. Atatürk bu amaçla askerî gücü elinde bulunduran komutanlarla işbirliği yaparak çalışmıştır. Görevi, yetkileri, kolordu komutanlarından daha büyük rütbe de oluşu, sivil ve askerî kuruluşlara emir ve talimat verebilme yetkisini kullanmakta başarı sağlamasının temel sebeplerindendir. İstanbul'dan ayrılmadan önce, bir kısım arkadaşları ile işbirliği ve hazırlık çalışmaları yapmış olması, askeri gücü elinde bulundurmak için kolaylık ve imkân sağlamıştır[38].

---

[36] Sabahattin Selek, **Milli Mücadele. I-, Anadolu İhtilali**, s. 117.

[37] Cevat Dursunoğlu. **Milli Mücadelede Erzurum,** Ankara, 1964, s. 93 - 94.

[38] Suat İlhan, **Harp Yönetimi ve Atatürk,** Atatürk Konferansları, III, Ankara 1970. s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün bu üstün vasıflan, millî davayı ele almaktaki cesareti, başarmaktaki azim ve kudreti. Milli Mücadelenin başı olmasının bir diğer sebebini açıklamaktadır.

d) Atatürk yetki almada ve yetki kullanmada güçlükleri yenmesini bilmiştir. Yetkisini meşru temellere dayandırmıştır.

Büyük adamların bir diğer Özelliği de, kendisine tanınan yetkileri en güçlü bir şekilde kullanması, diğer deyimle yetkiye sahip çıkmasıdır.

İ. İnönü, Atatürk'ün bu başarısını tarihî olayların akışı içinde örneklerle değerlendirmektedir.

Atatürk, 8 Temmuz 1919 tarihinden itibaren bir ferd-i millet gibi, bir vatandaş gibi her türlü resmî imkânlardan ayrılmış bulunmaktadır. Bu andan itibaren Atatürk bir sivil önder olarak memleketin kurtuluşunu idare etmek durumuna gelmiştir. Bugünlerde Erzurum'da bir kongre yapılmak İsteniyor. Daha çok doğu illerinin kaderini öngören bu kongreyle Atatürk yakından ilgileniyor, bu kongrenin tertipçisi, başı oluyor, kongreyi başarı ile sonuçlandırıyor ve böylece doğuda, ilk siyasî kongrede beraberlik sağlanmış oluyor.

Atatürk, Erzurum kongresini bitirdikten sonra,. Sivas'a gidiyor, Sivas'ta gene bir kongre ihtiyacını duyuyor. Bu kongre bütün memleket için yapılıyor. Atatürk, Sivas'ta bulunduğu zaman, iktidardan ayrılmış, azledilmiş bir insan olduğu halde, halk içinde yaptığı temaslarla bir sivil otorite haline gelmiş oluyor.

Bütün memlekette mücadeleyi idare etmek için, devlet idaresi için geniş bir otoriteyi fiilen elde bulundurmak gerekli idi. Sivas kongresi ve alınan sonuçlar bu bakımdan çok önemli olmuştur.

Sivas kongresinin yapıldığı an, memleket müdafaası için dört tarafta teşekkül etmiş olan Kuvay-ı Milliye'nin birbirleri ile bağları yoktu. Teşkilât Trakya'da va.dır. Doğu da vardır. Batıda muhtelif yerlerde vardır. Fransız hududunda vardır. Ancak birbirinden ayrı teşkilât halindedir. Atatürk, Sivas Kongresinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adında bütün bu müdafaa teşkilâtlarını, kendi temsilcileri vasıtasıyla beraber karar vermiş olarak bir araya getiriyor. Bunun sonucu her tarafta müdafaa teşkilatı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birleşmesi ile bir yerde toplanmış oluyor. Kongre bir de Heyeti Temsiliye seçiyor. Bu Heyeti Temsiliye bütün memleket için seçiliyor ve bu Heyeti Temsiliye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin idaresine ve memleket her taraftan muharebe halinde mücadele halinde olduğu için memleketin her tarafından Millî Mücadele'nin idaresi Heyeti Temsiliye başında bulunan Atatürk'ün eline,

Levent Şahverdi Arşivi

milletin kararı İle, bir konferansın karan ile, her taraftan seçilmiş adamların karan ile verilmiş oluyor.

Bu şekilde hadiselere bakıldığı zaman, sivil bir kılavuz ve önder olarak büyük mücadeleyi ilk andan İtibaren bir devlet başında gibi düşünüp teşkilatlandırmak kuvveti kendiliğinden meydana çıkar.

Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra, otorite sahibi, elinde kudretleri olan bir devlet başkanı gibi taahhütler alıyor ve taahhütler veriyor. Bunun sonucu Anadolu'da askeri ve sivil idare, doğrudan doğruya Heyeti Temsiliye'ye ve onun başındaki Mustafa Kemal Paşaya bağlanıyor ve emirlerine uyuyor.

Mustafa Kemal Paşa, gücünü, otoritesini meşru temellere dayatmak gayretini her zaman göstermiştir. Topluma yön vermede başarısı da bundan ileri gelmiştir. Ayrıca kendine tanınan yetkiye de kıskançlıkla sahip çıkmıştır. Bu da başarısının temel dayanağını teşkil ermiştir. Kolay kolay hiç kimsede bulunmayan bu meziyet, O'nu devlet idaresinde başarılı, hem de çok başarılı kılmıştır[39].

e) Atatürk büyük bir teşkilâtçıdır.

Atatürk, haberleşmeye büyük önem veriyordu. D. A. Rustow'un da belirttiği gibi, Sivas Kongresini ziyaret eden bir Amerikan gazeteci, "ömrümde daha etkili bir haberleşme şebekesi görmedim. Yarım saat zarfında Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır, Trabzon, Ankara, Malatya, Harput, Konya, Bursa haberleşme halinde idi".

"Bir gazeteci ona 1922'de sormuştu". "Bu savaşı nasıl kazandınız?". Verilen cevap haberleşmenin önemini belirtiyordu. "Telgraf telleri ile".

D.A. Rustow'a göre, "bu ilk yıllarda Mustafa Kemal'in liderliği haber almak ve dağıtmak, bütün yurt çapında bir şebeke kurmuş olan ortakları ile konuşmak, çeşitli bölge, sosyal grup ve kişilerin hareketlerini ahenkleştirip, koordine etmek şeklinde tezahür etti. Mustafa Kemal bir bütünleşme yaratmak, bitiştirmek, haberleşmek suretiyle bu zaman kesiminde üstün bir liderlik başarmıştır"[40].

Haberleşmeden maksat, milletin nabzını elinde bulundurmak demektir. Milletle daimî, devamlı ilişkiler kurup, millet isteğini anlamak, kavramak, o yönde, hareket etmek demektir. Mustafa Kemal Paşa, kurduğu haberleşme örgütü ile Türk Milletinin kararını en iyi değerlendiren kişi olmuştur.

---

[39] İsmet İnönü, **Devlet Kurucusu Atatürk,** Atatürk Konferansları, III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970, s. 6-7.

[40] D.A. Rustovv, **a.g.e., s.** 549.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bu nitelikleri ile Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin şefi ve lideri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bütün vasıfları ve özellikleri ile, Türk Milletinin aradığı, bekleyişler içerisinde bulduğu ve güvenle inandığı şefi, lideri, önderi olmuştur.

Tarihî olaylara iradesi ve gücü ile, fikir ve idealleri ile yön veren Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin tesadüfen değil, haklı olarak şefi ve lideri olmuştur.

Mustafa Kemal Paşanın taşıdığı fikir ve idealler ve Mustafa Kemal Paşanın üstün gücü, deha dediğimiz kişisel özelliklere sahip oluşu, O'nun olaylara yön vermesini sağlamıştır.

Geçerli olan ve toplumda üstün kıymet ifade eden Mustafa Kemal Paşanın dünya görüşü, Türk toplumunu tek hedefte birleştirdiği gibi insan topluluğuna da yararlı, huzur ve güven verici yeni fikirleri de kazandırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin ilk günlerinde, zaman hesaplamasını iyi bilen büyük bir asker ve devlet adamı olarak, hareket etmiş, millet iradesini, kendi iradesi ile birleştirerek, zafere, tam zafere ulaşmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSUL SORUNU
VE TÜRKİYE - İNGİLTERE - IRAK İLİŞKİLERİ

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR*

ÖZET

Dünkü Musul vilayeti, bugünkü Irak'ın kuzey bölümü demektir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı gün Musul şehri ve Musul Vilâyetinin önemli bir bölümü Türkiye'nin elinde bulunuyordu. İngilizler Musul Vilayetini 15 Kasım 1918'de, yani Mütareke imzalandıktan ve silahlar bırakıldıktan 15 gün sonra işgal etmiş ve bu işgali Mütareke Anlaşmasının 7. maddesine dayandırarak meşru göstermek istemişlerdir. Türkiye ise Mütareke imzalandıktan sonra Anadolu ve Trakya topraklarındaki işgalleri tanımadığı gibi. Musul vilayetinin işgalini de haksız saymış ve tanımamıştır. Osmanlı Millet Meclisi (Meclis-i Mebusan) 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda, Misak-ı Milli'yi kabul etti. Misak-ı Milli, güneyde 30 Ekim 1918'teki mütareke sınırını Türkiye'nin devlet sınırı olarak kabul etmiş ve dolayısıyla Musul Vilayeti de Türkiye sınırları içinde sayılmıştı.

İsmet Paşa Lozan'a giderken hem İstanbul ve Boğazlar bölgesini, hem de Musul Vilâyetini, diplomatik yolla yabancı işgalinden kurtarmak gibi ağır bir görev üstlendi: Türkiye için Musul Vilâyeti önemli, çok önemli idi; ama İstanbul ve Boğazlar bölgesi **hayati** derecede önemliydi, olmazsa olmazdı ve öncelik taşıyordu. Hükümet tarafından İsmet Paşaya verilen kapsamlı talimatın Musul ile ilgili maddesi şöyleydi:

*"**Irak sınırı:** Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak."*

Anahtar Kelimeler: Musul Sorunu, Türkiye – İngiltere, Irak, Sınır Güvenlik, Türkmenler, Milletler Cemiyeti.

* Emekli Büyükelçi

Levent Şahverdi Arşivi

MOSUL QUESTION AND THE RELATIONS BETWEEN TURKEY AND GREAT BRITAIN AND IRAK

ABSTRACT

Mosul province of yesterday, it means that north of Iraq of today. When the date of signed of Mondros Armistice Agreement in October of 30, 1918, Turkey had a substantial part of Mosul city and Mosul Province. The English, in November of 15, 1918 occupied to Mosul Province 15 days later, that is when the Armistice was signed and taken away the weapons, and they wanted to show legitimate, in accordance with the 7th article of the Armistice Agreement for this occupancy. However Turkey, after the Armistice was signed, didn't recognize the occupancies, as well, where were on the Anatolia and Thrace lands, found the occupancy of Mosul Province unjust and didn't recognize, too. The National Assembly of Ottoman (Chamber of Deputies), dated January of 28, 1920, at the secret cession, accepted the National Pact. The National Pact accepted the Armistice boundary that was south in October of 30, 1918, has accepted as a Turkey's government boundary and therefore Mosul Province had been considered into the Turkey boundaries, too.

When İsmet Pasha went to Lausanne, took on a heavy task for rescue from the foreign occupancy both İstanbul and region of straits, and Mosul Province, with a diplomatic channel: For Turkey, Mosul Province was important, so important; but İstanbul and Straits region were important vitally, it was sine qua non and had priority. The comprehensive instruction's, the article about Mosul, which was given to İsmet Pasha by the Government, was like that:

"Iraq boundary: Sülaimaniya, Kirkuk, Mosul brigades will be wanted, if another situation comes out at the conference; instruction will be received from the Government.

Key Words: Mosul question, Turkey – Great Britain, Irak, Frontier Security, Turcomans, League of Nations.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Dünkü Musul vilayeti, bugünkü Irak'ın kuzey bölümü demektir. Irak, Osmanlı idari taksimatında üç vilâyetten oluşuyordu: Güney'de **Basra,** ortada **Bağdat** ve kuzeyde **Musul** vilâyetleri. Bunlar imparatorluk vilâyetleriydi, her biri bugünkü cumhuriyet illerinden üç beş kat daha genişti.

Musul vilâyetinin 90 bin küsur kilometre karelik bir yüzölçümü ve üç sancağı vardı: **Süleymaniye, Musul** ve **Kerkük** sancakları veya livaları.

Basra ve Bağdat vilâyetlerinin nüfusu çoğunlukla Arap, Musul vilayeti nüfusu ise ezici çoğunlukla Türk ve Kürt idi.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı gün Musul şehri ve Musul Vilâyetinin önemli bir bölümü Türkiye'nin elinde bulunuyordu. İngilizler Musul Vilayetini 15 Kasım 1918'de, yani Mütareke imzalandıktan ve silahlar bırakıldıktan 15 gün sonra işgal etmiş ve bu işgali Mütareke Anlaşmasının 7. maddesine dayandırarak meşru göstermek istemişlerdir. Türkiye ise Mütareke imzalandıktan sonra Anadolu ve Trakya topraklarındaki işgalleri tanımadığı gibi. Musul vilayetinin işgalini de haksız saymış ve tanımamıştır.

Osmanlı Millet Meclisi (Meclis-i Mebusan) 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda, Misak-ı Milli'yi kabul etti. Misak-ı Milli, güneyde 30 Ekim 1918'teki mütareke sınırını Türkiye'nin devlet sınırı olarak kabul etmiş ve dolayısıyla Musul Vilayeti de Türkiye sınırları içinde sayılmıştı.

İstiklâl Harbi ve 10 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi sonucunda Anadolu ve Doğu Trakya yabancı işgallerinden kurtarıldı. Ama iki bölge hâlâ yabancı işgali altında idi: Biri **İstanbul ve Boğazlar Bölgesi;** diğeri **Musul Vilayeti** idi. Bu iki önemli bölgenin kaderi barış konferansında belirlenecekti.

İsmet Paşa Lozan'a giderken hem İstanbul ve Boğazlar bölgesini, hem de Musul Vilâyetini, diplomatik yolla yabancı işgalinden kurtarmak gibi ağır bir görev üstlendi: Türkiye için Musul Vilâyeti önemli, çok önemli idi; ama İstanbul ve Boğazlar bölgesi **hayati** derecede önemliydi, olmazsa olmazdı ve öncelik taşıyordu. Hükümet tarafından İsmet Paşaya verilen kapsamlı talimatın Musul ile ilgili maddesi şöyleydi:

*"**Irak sınırı:** Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak. "*

Levent Şahverdi Arşivi

Yedi ay süren Lozan Barış Konferansında büyük ve çetin diplomatik savaşlar verildi. Bu savaşlar sonunda İstanbul ve Boğazlar bölgesi yabancı işgalinden kurtarıldı. Ama Musul vilâyetini kurtarmak mümkün olmadı. İngiltere, nuh dedi, peygamber demedi. Musul konusunda geri adım atmadı. Öyle ki, Musul anlaşmazlığı, bütün Lozan barış sistemini bloke edebilecek, barış antlaşması tehlikeye girebilecek gibi göründü.

Sonunda, Musul sorunu veya Türkiye-Irak sınırı Lozan Barış Andlaşması'na şöyle girdi (Md. 3, fıkra 2):

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır.

Öngörülen süre içindeki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir.

Sınır konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz Hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunmamağı karşılıklı olarak yükümlenirler."[1]

Yani Lozan Konferansı, Musul Sorununu halledemedi, Türkiye-Irak sınırını çizemedi. Lozan Barış Anlaşması, Musul anlaşmazlığını ve Türkiye-Irak sınırını askıda bırakılarak imzalandı. Türkiye ile İngiltere varsınlar, başbaşa versinler, bu sorunları kendi aralarında halletsinler denildi. Anlaşamazlarsa ne olacak? O zaman sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürsünler, orada davalarını savunsunlar. Kararı Milletler Cemiyeti versin, dediler.

Lozan'da halledilemeyen Musul Anlaşmazlığı Cumhuriyet'e devredilmiş oldu.

I

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK-İNGİLİZ MUSUL ANLAŞMAZLIĞI

Türk-İngiliz Görüşmeleri: Haliç Konferansı (19 Mayıs - 5 Haziran 1924)

Cumhuriyetin ilanından altı ay kadar sonra, 19 Mayıs 1924'te, Musul konusunda Türk -İngiliz ikili görüşmeleri İstanbul'da başladı. Kasımpaşa'daki eski Bahriye Nezareti binasında yapıldığı için "Haliç Konferansı" olarak da bilinen bu görüşmelerde Türkiye'yi **Fethi Bey**

[1] **Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar Belgeler** (Çeviren: Seha L. Meray), A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Takım II, Cilt 2, Ankara: 1969, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

(Okyar), İngiltere'yi de Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir **Percy Cox** temsil etti.

Türk Hükümetinin, 26 Nisan'da Fethi Beye verdiği talimat, Lozan Konferansı'na giderken İsmet Paşaya verdiği talimat gibiydi. Bu talimatta da Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarının Türkiye'de kalacak şekilde bir sınır çizilmesi öngörülmüştü. Talimatta ayrıca, Türkiye'nin bu talebi yerine getirilirse, bölge petrollerinin işletilmesinde İngiltere'ye ortaklık tanınabileceği dile getirilmişti.[2]

Fethi Bey, Konferansta yaptığı konuşmada,[3] güvenlik konusu üzerinde durdu ve bu konunun Türkiye için "hayati" derecede önemli olduğunu vurguladı.. Türkiye ile Irak arasındaki sınırın keyfi olması halinde, iki ülke arasında sürekli bir anlaşmazlık nedeni olacağını belirtti. Musul'un Türkiye için "ne kadar hayati" bir önem taşıdığının Lozan'da Türk Heyeti'nce kanıtlandığını söyledi. Coğrafî ve ırkî açıdan Musul vilâyetinin Türkiye'den koparılamayacağını tekrarladı. Musul vilâyeti nüfusunun büyük çoğunluğunun Kürt ve Türklerden oluştuğunu, bunun Lozan'da İngiliz heyetince de kabul olunduğunu bildirdi.

Fethi Bey, Türkler ile Kürtlerin siyasi geleceklerini birleştirmiş iki kardeş unsur olduğunu ve tam bir eşitlik içinde bir Cumhuriyet kurduklarını belirtti. Musul Vilayeti'nin de Türklerle Kürtlerin oluşturduğu toplumun bir parçası olduğunu ekledi. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin etnik sınırının Musul Vilayeti'nin güney sınırına kadar uzaması, tümüyle ayrı bir uygarlık ve dile sahip Arap toprağı olan Irak'ın sınırının ise ancak Musul Vilâyeti'nden sonra başlaması gerektiğini söyledi. Fethi Bey, Musul sorununun Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında sürekli bir anlaşmazlığa yol açmayacak biçimde çözümü üzerinde duruyordu.

Musul Vilâyeti'nin kendisini Bağdat Hükümetine bağlı saymadığını öne süren Fethi Bey şu görüşleri dile getirdi: Musul yabancı yönetimi altında bulundukça Türk halkı topraklarının güneyinden güven duyamayacaktır. Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ten Türkiye'ye siyasal kışkırtmaklar olacaktır. Türkiye, bu kışkırtmaların önüne geçebilmek için, kalkınmaya ayıracağı kaynakların bir bölümünü savunmada kullanmak durumunda kalacaktır. Bu da sürekli bir barış için gerekli olan iyi komşuluk ilişkilerini sağlamayacaktır. Oysa, Musul sorunu adalete

---

[2] T. C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, Ankara 1973, s. 81

[3] **Ibid.,** s. 81-83 ve Ömer Kürkçüoğlu, **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri,** İmaj Yayınevi, Ankara 2006, s. 352-353.

Levent Şahverdi Arşivi

uygun biçimde çözümlenirse, Türkler ve Kürtlerin tek amacı ülkelerinin kalkınması için çalışmak olacaktır.

İngiltere ise Türkiye'ye karşı sert tutumundan bir türlü vazgeçmiyordu. Ocak 1924'te İngiltere'de iktidar değişikliği olmuş, **Lloyd George** Hükümeti düşmüş, **Ramsay McDonald** başkanlığında İşçi Partisi Hükümeti kurulmuştu. **Lord Curzon** da artık Dışişleri Bakanı değildi. Bu değişik sonucunda İngiliz politikasında da değişiklik beklenebilirdi. Ama Musul Konusunda yeni hükümetin tutumunda herhangi bir yumuşama görülmedi.

Tersane Konferansında İngiltere'yi temsil eden **Sir Percy Cox**'un, Lozan'daki İngiliz delegelerinden daha da ileri gittiği görüldü. Cox, Musul Vilâyeti'nden başka, Türkiye Cumhuriyeti'nin **Hakkâri** vilâyetini de Irak'a katmaya kalkıştı. İngiltere, Hakkâri'yi Nesturiler için istiyordu. Türkiye'den bir vilâyet koparılacak, burada bir "Neasturi yurdu" kurulacaktı. İngiltere'nin, daha işin başında Türkiye'nin kabul edemeyeceği istekler öne sürerek, ikili görüşmeleri çıkmaza sokmak ve Musul Sorunu'nu Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini sağlamak amacı güttüğü sezildi:

Bu durumda Türk-İngiliz görüşmeleri çıkmaza girdi ve Tersane Konferansı, herhangi bir çözüm sağlanamadan 5 Haziran 1924'te dağıldı. Türkiye, görüşmelerin devam etmesini istiyordu. İngiltere ise Türkiye'yi bir olup bitti karşısında bıraktı: "Artık görüşecek bir şey kalmamıştır" iddiasıyla, tek taraflı olarak Musul sorununu Milletler Cemiyeti'e götürdü.

İngiltere Milletler Cemiyeti'ne Başvururken Hakkâri Yöresinde Nesturiler Ayaklanıyor! (6-7 Ağustos 1924)

Evet, İngiltere, Musul anlaşmazlığı konusunda tek taraflı olarak Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Tarih: 6 Ağustos 1924. (Burada zamanlamaya dikkat) İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ne başvurusunun ertesi günü, yani 7 Ağustos 1924 günü, Hakkâri bölgesindeki Nesturiler, çiçeği burnundaki Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklandırıldı. Cumhuriyet henüz birinci yıldönümünü dahi kutlayamamış iken bir iç ayaklanma ile karşı karşıya bırakıldı. Cumhuriyet Hükümeti, Musul Vilâyeti'ni Türkiye'ye katmak için uğraşırken, küçük ve arkaik bir Hıristiyan toplumu olan Nesturiler, Hakkâri bölgesini Irak'a katmak (yani İngiliz mandası altına sokmak) için ayaklandırılmıştı. Misyoner kılıklı İngiliz subayları Nesturileri silahlandırmıştı ve yönlendiriyordu. İngiliz uçakları da âsi Nesturilere açıkça destek veriyordu...

Levent Şahverdi Arşivi

Burada bir parantez açıp biraz geriye dönelim. İngiliz ve Amerikan misyonerleri tâ 1839 Tanzimat günlerinden beri bu bölgede mekik dokuyorlardı. Türkiye, İran ve Irak sınırlarının kesiştiği Şemdinli, Hakkâri yöreleri İngiliz ve Amerikalı gezginler ve misyonerleri için ilginç ve önemli bulunmuştu. Çünkü Avrupa'dan Hindistan'a en kısa karayolu buradan geçiyordu ve burada Nesturi adında bir Hıristiyan toplumu yaşıyordu. Amerikalı Misyoner **Dr. Grand,** 1839 yılında, Nestruriler için Aşita'da, bir tepe üzerine kale gibi görkemli bir okul ve misyoner merkezi yaptırmıştı. Nesturi Patriği **Mar Şimon** da, İngiliz misyoneri Becer'in orada bulunduğu bir sırada kendi konağına İngiliz bayrağını çekmişti...

İngiliz ve Amerikan misyonerlerin Tanzimat döneminde birdenbire güneydoğu Anadolu'ya üşüşmeleri ve Nesturilere aşırı ilgi göstermeleri, o yöredeki Müslümanları haklı olarak kuşkulandırmıştı. Anglikan Kilisesi adına bölgeyi tekrar tekrar dolaşmış ve Londra'da üstüste kitaplar yayınlamış olan **W. F. Ainsworth,** kantarın topuzunu iyice kaçırmış ve Nesturileri Müslümanlara karşı çok kışkırtmış olduklarını itiraf ediyordu: 1842 yılında Londra'da yayınlamış olduğu *Anadolu'da, Mezopotamya'da, Geldani ülkesinde ve Ermenistan'da Geziler ve Araştırmalar* adlı kitabında şöyle diyordu:

"Özerkliklerini neredeyse yalnızca inzivada yaşamalarına ve nispeten önemsiz olmalarına borçlu olan Nesturi aşiretlerinden insanlara Hıristiyan ulusların aniden bu kadar aktif biçimde ilgi göstermeleri Nasturilerin Müslümanların gözünde yeni bir önem kazanmalarına yol açtı. Bunun onların yıkılması için ilk adımı oluşturacağından kuşku yok."[4]

Yerli Müslümanların kuşkulanmaları haklıydı. Ta Amerika'dan ve İngiltere'den kalkıp Şemdinli, Hakkâri dağlarında sakin sakin yaşayan arkaik bir Hıristiyan toplumunu tutup bir çırpıda kanatlandırmaya çalışan bu misyonerler ve gezginler buralara elbette babalarının hayrı için gelmiyorlardı. 1849 yılında Şemdinli'ye gelip tek tek Nesturi köylerini tespit etmiş ve çeyrek yüzyıl sonra İngiltere Büyükelçisi unvanıyla İstanbul'a dönmüş olan **Sir Henry Layard** bile burada Nesturileri araştırırken[5], Kuzey Irak'taki antik Asuri eserlerini, kanatlı boğa heykellerini vb. yerlerinden söktürüp Londra'ya taşıtmıştı. Layard, British Museum adına uluorta ve çok büyük çapta antika kaçakçılığı

[4] W. F. Ainsvvorth, **Travels and Researches in Asia Minör, Mesopotamia, Chaldea and Armenia,** London, 1842, p.255 & David McDovvall, **Modern Kürt Tarihi** (Çeviren Neşenur Domaniç), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2004, s.80.

[5] Austin Henry Layard, Discoveries in the Ruins of Ninive and Babylon, With Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert, London 1853.

Levent Şahverdi Arşivi

yaparken Nesturi köylerinde şikâyetleri de toplamıştı. Nesturiler bir İngiliz ya da Amerikalı görünce hemen dillenip Müslümanlardan gördükleri baskıları anlatmaya koyuluyorlardı. 1849 yılında Şemdinli'de dolaşmış olan Layard şunları anlatıyor:

"Şemdinli piskoposu kardeşini göndermiş. Kardeşi bir çok Hıristiyanı köylerinden İran'a sürmüş olan Bey 'in (Mirin) zalimliğine atıp tuttu. Ertesi gün zavallı Nesturilerin acıklı durumuna kendim tanık olmalıymışım.

Ertesi gün Nera'dan (Nehri'den) ayrıldık. Ayaklarımızın altındaki vadi...sık Hıristiyan köyleriyle kaplı Şemdinan (Şemdinli) Nesturi bölgesiydi. Bizi görmeye gelen köylüler son derece yoksuldu, çocukları aç ve çıplaktı, erkekler ve kadınlar yarı çıplaktı. Psikopos ***Mar Hannanişo'yu*** *ziyarete gittik. Yetkisi özellikle Şemdinan vadisindeki birçok Nesturi köyünü kaplıyordu. Herki aşireti yılda iki kez bu Hıristiyanların yerleşim yerlerinden, sürülerini güderek, ekinlere zarar vererek, bir çekirge bulutu gibi geçiyordu..."*[6]

Anlaşılan bu misyoner ve gezginlerin bölgede yapacak çok işleri vardı ve kıyıda köşede kısılıp kalmış görünen Nesturileri, Süryanileri ve de Ermenileri bulup kendi emperyalist politikaları doğrultusunda kullanacaklardı. Tanzimat döneminden beri kullanmaya başlamışlardı. Tek yanlı baskı ve zulüm edebiyatı yapmışlardı. Hıristiyanı Müslümana, Kürdü Nesturiye düşman ediyorlardı. Halkları birbirine düşürüyorlardı. Nesturilere gelip, *"Uyanın artık. Devir değişti. Tanzimat geldi. Padişah Ferman verdi. Kürt beyleri artık sizin kılınıza bile dokunamaz. Sizden vergi de alamaz, haraç da alamaz..."* diye propaganda yaparken, bir taşla birkaç kuş birden vurmuşlardı. Nesturiyi Kürde karşı, Kürdü de Tanzimat Fermanına ve dolayısıyla hükümete karşı kışkırtmışlardı. İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi, ahdi bakımdan yetkisi olmadığı halde Tanzimat Fermanını Hıristiyanlar lehine uygulatmak için Türk Hükümetine sürekli baskı yaparken, Şemdinli'de İngiliz misyoneri ve gezgini, Nesturilere gidip "bu ferman Kürt beylerinin pabucunu dama attı" diye konuşuyordu. Tazıya tut, tavşana kaç hesabı. Ellerini Türkiye'nin içişlerine uzatmışlar, durmadan karıştırıyor, karıştırıyorlardı.

Yöredeki bir Kürt beyi, 1840'larda Anglikan kilisesi adına tekrar bölgeye gelmiş olan İngiliz gezgin **Ashword'a** ***"Siz bu ülkeyi almaya gelenlerin habecisisiniz"*** demiş.[7] Kürt Beyi, şaşılacak bir önsezi ile 80

---

[6] **Ibid.'den** aktaran Muzaffer İlhan Erdost, **Şemdinli Röportajı,** Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara:1993, s. 66.

[7] Ashworth, **Travels and Research** es, **II,** s. 240 & McDowall, **op.cit,** s. 80-81.

Levent Şahverdi Arşivi

yıl ilerisini görebilmiş! Ve işte 1924 Ağustosunda Nesturiler, bu ülkenin bir parçasını İngiliz mandasına sunmak için silaha sarılmışlardı...

Daha?...Dahası da vardı.

16 Eylül 1924 günü, Trabzon'da bir yurt gezisinde bulunan Cumhurbaşkanı Atatürk, Başbakan İsmet Paşa'dan gizli bir yazı aldı. Konu Nesturi ayaklanmasıydı.

Nesturi ayaklanmasını bastırmak için görevlendirilen alaydan subay ve erlerin firar etmeleri Ankara'da dikkati çekmiş ve kuşku yaratmıştı. Bitlis eski milletvekili **Yusuf Ziya** ve kardeşi Teğmen **Ali Rıza** arasında ele geçen şifreli telgraflar kuşkuları daha da arttırmıştı..

Teğmen Ali Rıza, Nesturi ayaklanmasını bastırmakla görevli Beytüşşebap Grubu'na bağlı 18. Alay komutanının emir subayıydı. Teğmen **Ali Rıza** ve ardından da Yüzbaşı **İhsan Nuri** birliklerinden kaçmışlardı. Kaçarlarkan de 10 otomatik tüfek ve 380 tüfek götürmüşler, bu subaylarla birlikte 351 er de kaçmıştı. Yusuf Ziya ile kardeşi Teğmen Ali Rıza arasındaki telgraflardaki şifreler de çözülmüştü. Kurtuluş Savaşı'nda **Çerkez Ethem'in** adamlarıyla birlikte Yunanlıların tarafına geçmesi gibi, 1924 yılında da, Nesturui ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilmiş olan yüzbaşı **İhsan Nuri** ve adamları İngilizlerin tarafına geçmişlerdi. Bir İngiliz ajanı olduğu anlaşılan İhsan Nuri, ertesi yıl Şeyh Sait ayaklanmasında da 1930 Ağrı ayaklanmasında da görülecekti.

Başbakan İsmet Paşanın Gazi Paşaya gönderdiği gizli yazıda olay şöyle anlatılıyordu:

*"Beytüşşebap Grubu'na dahil olan **(Yusuf) Ziya'nın** kardeşi **Rıza'nın** yanında bulunduğu 18. Alaydan dört subay ve 400 er de Eylülün 3-4 gecesi firar etmişlerdir. Telgraf muhaberatı ve Yusuf Ziya'nın olaydan önce firar edeceğinden söz edişi, kıtalarının firarı ile içerde Van, Bitlis, Siirt bölgelerinde ayaklanma düzenlenmiş olduğunu ve bu ayaklanma sırasında bizzat Erzurum'da bulunarak ya bizzat düzenlenmiş olduğunu gizlemek veya Erzurum yöresinde bir yolda dayanak ve katılım sağlamak istediğini düşündürmüştür. Kaçak subaylardan birinin Zaho'da İngilizlere katılmış olması, ayaklanmanın İngilizlerce düzenlendiği olasılığını akla getirmektedir. Adı geçenlerin tümü tutuklanmıştır."*[8]

Burada tutuklandığı bildirilen **Yusuf Ziya Bey (Koçoğlu),** Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis milletvekili idi. Musul'un Irak'a bırakılmaasına şiddetle karşıydı. Bu konuda 6 Mart 1923 günü Meclisin

[8] Uğur Mumcu, **Kürt-İslâm Ayaklanması, 1919-1925,** 26. baskı, Uğur Mumcu Vakfı, Ankara 2005, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

gizli oturumunda ateşli bir nutuk çekmiş, Musul vilâyeti Türkiye'den ayrılırsa İngilizlerin oradaki Kürtleri zehirleyeceğini söylemişti. Yusuf Ziya Bey şöyle konuşmuştu:

"Arkadaşlar temenni ederim ki, Musul Türkiye'nin bir cüz'i densin. Çünkü Türkler ve Kürtlerle meskûn Türkiye'nin bir parçasıdır....Musul'u Türkiye'den ayırmak mümkün değildir... Kürdün ruhuna zehir aşılanmamıştır. Siyaset zehiri aşılanmamıştır. Rica ederim bu zehiri aşılatmayın. İngilizler şırıngasını yanaştırmış, aşılayacak zehirle...Buna mani olunuz arkadaşlar.."[9]

Anlaşılan, İngiliz'in şırıngası önce Yusuf Ziya Bey'in kendisini aşılamıştı zehirle. Yusuf Ziya Bey, Şeyh Sait ayaklanmasını hazırlayanlardan biriydi.

Milletler Cemiyeti Komisyonu Musul Vilâyetinde iken Doğu Anadolu'da Şeyh Sait Ayaklanması başlatıldı (13 Şubat 1925)

Milletler Cemiyeti Meclisi, 20 Eylül 1924 günü Musul sorununu görüşmeye başladı. Türkiye'yi temsil eden **Fethi Bey (Okyar),** etnik, Tarihi, siyasi ve stratejik nedenlerle Musul vilâyetinin Türkiye'de bırakılması gerektiğini savundu. Musul'un kaderini belirlemek için bölgede bir plebisit yapılmasını istedi. En sağlıklı çözümün plebisit ile sağlanabileceğini belirtti.

İngiltere'yi temsil eden Adalet Bakanı **Lord Palmoor** ise, sorunun, Türkiye-Irak sınırının çizilmesi olduğunu ve sınırların plebisitle çizilemeyeceğini söyledi. Milletler Cemiyeti'nin bir komisyon kurup Musul'a göndermesini istedi.

Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, Milletler Cemiyeti Meclisi, 30 Eylül 1924 günü, üç kişilik bir komisyon kurmaya karar verdi. Musul sorununu inceleyecek ve halkın nabzını tutacak olan komisyon üyeleri şöyle belirlendi:

Macaristan eski Başbakanı **Kont Teleki,**

İsviçre'nin Bükreş Elçisi A. **Virsen** ve

Belçikalı emekli albay **A. Poulis**

Bu arada Musul yüzünden Türk ve İngiliz askeri birlikleri arasında sınır çatışmaları başladı. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi, 29

[9] TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 160-163.

Levent Şahverdi Arşivi

Ekim 1924 günü Brüksel'de toplandı ve Musul'u Hakkâri'den ayıran eski vilâyet sınırını geçici sınır olarak kabul etti. **Brüksel Hattı** ya da **Brüksel Çizgisi** adıyla kitaplara geçen bu geçici sınırın ayrıntılı tanımı da yapıldı. (Bu sınır, çok az farkla bugünkü Türkiye-Irak sınırıdır).

Milletler Cemiyeti'nin atadığı Üçlü Komisyon, 13 Kasım 1924'te Cenevre'de toplanarak çalışmaya başladı. 4 Ocak 1925'te Ankara'ya gelip temaslarda bulundu. 16 Ocak'ta Bağdat'a gitti. Türkiye adına eski ordu Müfettişi Cevat Paşa da Komisyona eşlik ediyordu ve paşanın yanına yardımcı uzmanlar da verilmişti.

Irak'ta İngilizlerle Araplar, komisyonu baskı altına almak için çirkin yöntemlere başvurdular. Cevat Paşanın yaveri ile yardımcıları bir ordugâha kapatılarak gözaltına alındı. İngilizler, komisyonun ve Cevat Paşanın yerli halkla temaslarını da elden geldiğince engellemeye çalıştılar.

Üçlü Komisyon, 27 Ocak 1925 günü Bağdat'tan Musul'a geldi. Yerli halkın Cevat Paşa'yı coşkun gösterilerle karşıladığını görümce Komisyon hayretler içinde kaldı. Macar Kont Teleki, Musul'a geldiği gün gördüklerini Komisyon raporunda şöyle anlatmıştır:

*"Komisyon'un Musul'a vardığı gün olan 27 Ocak'ta (1925) Mösyö Raddolo ve Mösyö Şarrar eşliğinde, şehirde gezmek istedim. Evimizden çıkarken, üniformasını giymiş olan Cevat Paşa bana eşlik etmeyi teklif etti. Bu üniformanın halk üzerinde yapacağı tesiri görmek istediğimden, paşanın bu teklifini kabul ettim. Sokağa çıkmış ve polis memuru bizi takip etmeğe başlamıştı ki, otuz kadar kişi paşanın etrafını alarak ellerini öptüler ve bir yandan **'Yaşasın Türkiye'** sesleri yükselmeye başladı. Arkamızdan kalabalık arttı. İki yüz kadar olmuşlardı ve bağırışmalar da çoğalıyordu.*

Kışla önünden geçerken birkaç polis memuru müdahale ederek, halkı dağıtmaya çalıştı...Çarşının önüne geldiğimizde kalabalık daha da çoğaldı. Paşa, yeniden alkışlara ve sevgi gösterilerine hedef oldu. Kalabalık, çeşitli unsurlardan oluşmuş görünüyordu... Polis memurları halkı dağıtmak için yeniden gayret göstermeye başladılar...Tam o sırada arkamızda iki polis memurunun bastonla müdahale ettiklerini ve bunlardan birinin çarşıdaki dükkânlardan birine sığınan orta yaşlı bir adama saldırarak dövdüğünü gözümüzle gördük. Şiddete müdahale etmek istiyorum. Bir subay çağırttım ve kendisine dedim ki: 'Milletler Cemiyeti üyelerinden birinin önünde adam dövmekten sizi menederim."[10]

[10] **Ayın Tarihi,** Cilt 5, No. 17, 1341 (1925), s. 320-321; Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı,** İstanbul 1996, s. 170.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu olaydan sonra, Türkiye lehine gösteri yapanlar tutuklandı. Komisyon üyeleri ve personeli de sıkı gözetim altına alındı. Musul'dan sonra Süleymaniye'ye, oradan Kerkük'e, Altınköprü'ye ve Erbil'e geçen komisyon, halkın nabzını tutmaya çalışıyordu. Musul Vilâyeti halkı Türkiye'ye mi katılmak istiyordu, yoksa Irak'a mı? Komisyon bunu araştırıyor ve kendisine verilen isim listesinden bazı kişileri çağırıp "Türkiye'yi mi istersiniz Irak'ı mı?" diye soruyordu. Baskılara rağmen Musul Vilayeti halkının çoğunluğu Türkiye'ye katılmayı isteyecek gibi görünüyordu.

İşte tam bu kritik anda, Milletler Cemiyeti Komisyonu Musul vilâyetinde araştırma yaparken, görünmez bir el yine düğmeye bastı. (Burada da tarihe dikkat) 13 Şubat 1925 günü, Doğu Anadolu'da, Genç iline bağlı Piran'da Şeyh Sait ayaklanması başladı.

Musul sorunu nazik bir dönemde iken, alt ay arayla arka arkaya çıkanlarım Nesturi ayaklanması ile Şeyh Sait ayaklanması, İngiltere'nin ekmeğine yağ sürdü.

Türkiye, Musul vilâyetini kaybetti.

Musul Raporu ve **Son Karar**

Üçlü Komisyon, Musul hakkındaki raporunu 16 Temmuz 1925 günü Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sundu. Raporda, Türklerin 11 yüzyıl boyunca Musul bölgesinde egemen oldukları kabul ediliyordu; ancak Kürtlerin ne Türk ne de Arap oldukları, bölge halkının da Irak'a katılmak konusunda bir coşkusu bulunmadığı, Türkiye'ye katılmak da istemediği, bölgedeki aşiret reislerinin ise Türkiye'ye karşı oldukları, "Brüksel Hattı"nın doğal bir sınır olduğu görüşlerine yer verildi... Sonuç olarak Raporda, anlaşmazlığın bir çözüme bağlanması için bazı şartlarla **Musul Vilâyeti'nin Irak'a katılmasının uygun olduğu** belirtildi ve Brüksel Hattı, Türkiye-Irak sınır olarak kabul edildi.

Raporda belirtilen şartlar şunlardı:

"a) Manda yönetimi, 1928'de biteceği için 25 yıl daha uzatılacaktır.

b) Adaletin yönetilmesi ve okullardaki eğitim için Kürtlere bazı kültürel haklar verilecek.

c) Manda sona erer ve Kürtlere kültürel haklar sağlanmazsa, halk Araplar yerine Türkiye'yi tercih edecektir. Türkiye'nin durumu İrak'tan daha iyi olduğundan, bölgenin o zaman Türkiye'ye devri gerekecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

d) Yine de bölgenin taksimine karar verilirse, Küçük Zap suyu sınır olabilir."[11]

Milletler Cemiyeti Meclisi, 3 Eylülde, Komisyon raporunu görüşmeye başladı. İngiltere Sömürgeler Bakanı Mr. Amery, yaptığı konuşmada, Musul'un Irak'a bırakılması için Komisyon raporundaki şartları kabul ettiklerini açıkladı.

Türkiye adına konuşan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Araş) ise, Komisyonun raporunu eleştirip Türk görüşünü tekrarladı ve Türkiye'nin manda yönetimini tanımadığı için, Musul üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmeyi düşünmediğini söyledi.

Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi, 19 Eylülde, Lahey Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın istişari mütalasına başvurulmasını kararlaştırdı.

Türkiye, sorunun hukukî değil, siyasi nitelikte olduğu gerekçesiyle Adalet Divanından görüş istenmesine karşı çıktığı gibi ve Türk görüşünü açıklamak üzere Divana bir temsilci göndermeyi de reddetti.

Türkiye'nin temsil edilmediği Lahey Daimi Adalet Divanı da, 21 Kasım 1925 günü, İngiltere'nin istediği doğrultuda görüş bildirdi. Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Musul konusunda alacağı kararın "iki taraf için de bağlayıcı" olacağını açıkladı. Şu kararı aldı:

"Taraflar, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasını imzalamakla, sorunun kesin çözümünü sağlamak, yani uyuşmazlık konusu olan sınırları kesin olarak saptamak istemişlerdir. Dolayısıyla Milletler Cemiyeti Meclis'nin bu madde gereğince alacağı Kararın, iki taraf için de bağlayıcı olması gerekmektedir..."[12]

Milletler Cemiyeti Meclisi, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, 8 Aralıkta Divan'ın bu kararını benimsedi; bir hafta sonra, 16 Aralık 1925'de, Musul Vilâyeti'nin Irak'a bağlanmasına ilişkin Üçlü Komisyon kararını kabul etti. Yani Milletler Cemiyeti Musul'u İngiltere'ye bıraktı. Bırakırken, İngiltere ile Irak arasında yeni bir ittifak yapılmasını da isteyen bir karar aldı. İngiltere, bu karar uyarınca Irak'la yeni bir anlaşma yaptığını 18 Ocak'ta Meclise bildirdi. Bunun üzerine Milletler Meclisi, Musul Vilâyeti'nin Irak'a bırakılması kararının kesinleştiğini ilân etti. Tarih 11 Mart 1926.

---

[11] Kudret Özersay "Lozan Düzenlemeleri", in **Yaşayan Lozan** (Editör Çağrı Erhan), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2003, s. 163; Kürkçüoğlu, **op.cit., s.** 359.

[12] Yaşayan Lozan, s. 164.

Levent Şahverdi Arşivi

II

TÜRK-İNGİLİZ-VE IRAK İLİŞKİLERİNDE SINIR VE GÜVENLİK SORUNLARI

Musul Gitti, Irak'la İlişkilere Bakalım

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, Musul'la ilgili son kararının kesin karar olduğunu ilân etmesi üzerine, Türkiye'nin önünde iki seçenek kaldı: (1) Ya bu olupbittiyi tanımayacak ve Musul Vilâyeti üzerinde egemenlik iddiasını sürdürecekti, (2) Ya da Musul vilâyetinde Mondros Mütarekesinden beri devam eden durumu kabul ederek, İngiliz Hükümetiyle görüşme ve anlaşma yolunu seçecekti.

Birinci seçenek, Türkiye'yi İngiltere ile sürekli sürtüşme ve çatışmaya götürecek, hatta savaşa sürükleyebilecekti. Yapılan olup bittiyi değiştirmek için İngiltere'ye savaş açmak gibi bir seçenek o günkü şartlarda hiç gerçekçi olamazdı ve düşünülmedi.

Yepyeni bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmış olan barışçı Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere ile yeniden görüşme ve anlaşma yolunu seçti.

Antlaşma

5 Haziran 1926 günü, Ankara'da, **"Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması"** imzalandı. Antlaşma, iki gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylandı. Onay belgeleri 18 Haziran'da Ankara'da verişildi ve aynı gün antlaşma yürürlüğe girdi. Bu antlaşma, Türkiye-Irak ilişkilerinin ahdi temelini oluşturdu.

Antlaşma TBMM'nde onaylanırken Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü (Aras),** ***"Bağrımıza taş basarak Musul'u bırakmaya razı olduk"*** diyerek şu konuşmayı yaptı:

"...Yakındoğu 'da başlıca gücü temsil eden Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli siyaseti, medeni milletler arasında intizam ve terakki unsuru olarak çalışmak olduğundan, cihanın ve Yakındoğu'nun barış ve huzuru ve Irak'ın istiklâl ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için tek askıda kalan bu arazi meselesinden fedakârlıklara katlandık. Memleket nazik bir durumdadır. Dokuz yıldır savaşılan bir dönemden çıkıyoruz. Musul hakkındaki kararı tanımamak, bizi ister istemez yeni bir savaşa sürükleyecekti. Faşist İtalya üzerimize yürümeye hazırdı. Gazi (Atatürk) ve hükümeti bunu çok iyi

Levent Şahverdi Arşivi

biliyordu. Bunun içindir ki, bağrımıza taş basarak, Musul'u bırakmaya razı olduk."[13]

1926 Antlaşmasının birinci bölümü sınır ile ilgilidir.

1. madde, Türk-Irak sınırının Milletler Cemiyeti'nin "Brüksel Sınır Çizgisi" adıyla benimsediği çizginin Antlaşmaya ekli bir metinde belirtildiğini, ancak bunda küçük bir değişiklik yapıldığını, 2. madde ise onun haritasının eklendiğini açıklamıştır. 3. madde sınırı toprak üzerinde işaretleyecek komisyonun kuruluş biçimini, kararlarını, çalışmalarını vb. düzenlemektedir. (Komisyon 1927-1929 yıllarında sınırı işaretlemiş ve bir son protokol düzenlemiştir). 5. madde sınırın kesin ve bozulmaz olduğunu belirtmektedir.

Antlaşmanın ikinci bölümü *"İyi Komşuluk İlişkileri"* alt başlığını taşımaktadır. Bu konu üzerinde aşağıda ayrıca durulacaktır.

Üçüncü bölüm *"Genel Hükümler"* alt başlıklıdır ve 14.-18.maddeleri kapsamaktadır.

14. madde, Türkiye'nin 25 yıl süre ile Irak'ın petrol gelirlerinden % 10 pay alacağını belirtmektedir. Antlaşamaya ekli olarak, İngiltere ve Irak yetkili temsilcilerinin Türkiye Dışişleri Bakanına sundukları Mektupta, Türkiye'nin bu payını, isterse 500 bin İngiliz lirası nakit olarak alabileceği yazılıdır (Türkiye bunu yeğ tutmuştur). Bu petrol geliri payı, Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmesinin bir karşılığı olarak öngörülmüştür.

15. madde , tarafların, suçluların geri verilmesi için ivedilikle bir anlaşma yapmalarını öngörmüştür. (Bu anlaşma 1932 yılında gerçekleşmiştir).

Güvenlik ve İyi Komşuluk

5 Haziran 1926 tarihli **Türkiye-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması'**nın ikinci bölümü, doğrudan güvenlik sorunuyla ilgilidir ve antlaşmanın belkemiği niteliğindedir. Çünkü iyi komşuluk olabilmesi için güvenlik olması gerekir. Arada güvenlik olmazsa sağlıklı iyi komşuluk ilişkisi de olmaz. Güvenlik ve iyi komşuluk kavramları, dün olduğu gibi bugün de geçerli olan, yarın da geçerli olacak kavramlardır.

Atatürk, 1 Kasım 1926'de TBMM'nin toplantı yılını açış konuşmasında, 5 Haziran 1926 tarihli antlaşmanın **"Özellikle güvenlik**

[13] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, İstanbul 1987, s. 194 ; Saatçi, **Irak'ta Türk Varlığı**, s. 179-180.

Levent Şahverdi Arşivi

ve iyi komşuluk amaçlanarak yapılmış" olduğunu vurgulamış ve aynen şunları söylemiştir:

"Suriye ve Irak hudutlarında tahdit muameleleri başlamak üzeredir. Muahedat, bu hudutlar üzerinde tarafeyn için bilhassa emniyet ve hüsn-ü mücaverat istihdaf edilerek yapılmıştır. *(Antlaşmalar, bu sınırlar üzerinde taraflar için özellikle güvenlik ve iyi komşuluk amaçlanarak yapılmıştır).* ***Ümit ediyorum ki bu maksatların tahakkuku; muahedenin mübteni olduğu (dayandığı) samimiyeti, fiiliyat sahasında göstermiş olacaktır. Bu halin Fransa ve İngiltere'yle münasebatımız üzerinde hüsnü tesir icra etmesi tabiidir.***

"Görüyorsunuz ki şark komşularımızla münasebatımızda takip ettiğimiz ve aradığımız hattı hareket, her türlü müzmirattan azade olarak yekdiğerine emniyet ve yekdiğerine huzur ve müsalemet içinde inkişaf veren açık ve samimi bir istikamettir."[14]

Antlaşmanın "İyi Komşuluk İlişkileri" alt başlığım taşıyan ikinci bölümü, dili biraz sadeleştirilmiş olarak, aşağıya aktarıldı. Türkiye ile Irak arasında güvenlik konusunun nasıl ayrıntılıyla düşünülüp hükme bağlanmış olduğunu görmek bakımından maddelere bir göz atalım:

Türkiye İle İngiltere ve Irak Arasında Türk – Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması[15]

Ankara, 5 Haziran 1926

Madde 6. Bağıtlı (Akid) Yüksek Taraflar, bir ya da birkaç silahlı kişinin sınır bölgelerinde yağmacılık ya da eşkiyalık yapmak amacıyla girişecekleri hazırlıklara ellerindeki tüm olanaklarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerini önlemeyi, karşılıklı olarak yükümlenirler.

Madde 7. Onbirinci maddede yazılı yetkili memurlar sınır bölgelerinde yağmacılık ya da eşkiyalık yapmak üzere bir ya da birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulunduğunu öğrendiklerinde, bunu karşılıklı olarak ve ivedilikle birbirlerine bildireceklerdir.

---

[14] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1019-1938)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s. 335.

[15] 7 Haziran 1926 tarihli ve 911 sayısılı yasa ile TBMM tarafından onaylanan Antlaşmanın yasal metni için bkz. **Düstur, Tertip III, Cilt** 7, s. 2733 (1512). Antlaşmanın sadeleştirilmiş tam metni için bkz., İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 304-317.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde 8. Onbirinci maddede yazılı yetkili memurlar, bulundukları yerlerde yapılmış olabilecek tüm yağmacılık ve eşkiyalık eylemlerinden, karşılıklı olarak, birbirlerine haber vereceklerdir.

Haber verilecek taraf memurları, ellerindeki tüm olanakları ile bunları yapanların, sınırdan geçmelerini önlemeğe çalışacaktır.

Madde 9. Silahlı bir ya da birkaç kişi sınır bölgesinde bir ağır ya da hafif suç işledikten sonra öteki sınır bölgesine sığınmayı başarırsa oranın makamları bu kişileri silahlarıyla ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyruğu bulunduğu Tarafın makamlarına teslim etmek üzere, yasa uyarınca tutuklamak zorundadır.

Madde 10. Antlaşmanın işbu bölümünün uygulandığı sınır bölgesi Türkiye'yi Irak'tan ayıran tüm sınır ile bu sınırın iki yanında 75 kilometre derinliğindeki topraklardır.

Madde 11- Antlaşmanın işbu bölümünü uygulamakla görevli, yetkili memurlar şunlardır:

Genel işbirliği düzenlemek ve alınacak önlemlerin sorumluluğunu üstlenmek üzere:

Türkiye tarafından : Sınır Askersel Komutanı.

Irak tarafından: Musul ve Erbil Mutasarrıfları.

Yerel bilgilerin ve ivedi bildirilerin verişimi için:

Türkiye tarafından: Valilerin onamı ile atanacak memurlar.

Irak tarafından: Zako, Amadiye, Tibar, Rovandoz Kaymakamları.

Türkiye ile Irak hükümetleri gerek 13. maddede sözü edilen Sürekli Sınır Komisyonu arcılığı ile, gerek diplomasi kanalından birbirine haber vererek, yönetimsel nedenlerle, yetkili memurların çizelgesini değiştirebilirler.

Madde 12. Türkiye ile Irak memurları, öteki Taraf uyruğundan olup kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh ya da öteki üyeleri ile resmi ya da siyasal niteliğe sahip her türlü iletişimden kaçınacaklardır. Bağıtlı Taraflar, sınır bölgesinde öteki Devlete karşı yönetilmiş hiçbir propaganda örgütüne ve kuruluşuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13. Andlaşmanın işbu bölümünün uygulanmasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek üzere, zaman zaman Türkiye ve Irak Hükümetlerince karşılıklı olarak atanacak eşit sayıda memurlardan oluşan bir Sınır Komisyonu kurulacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu komisyon en az 6 ayda bir kez ve, durum gerektirirse, daha çok toplanır.

Sıra ile Türkiye ve Irak'ta toplanacak olan bu Komisyon; Antlaşmanın bu bölümünün hükümlerinin yerine getirilmesine ilişkin işleri ve ilgili sınır bölgeleri memurlarınca üzerinde anlaşma sağlanamayan öbür her türlü sınır sorunlarını dostça çözmekle görevli olacaktır. Komisyon işbu antlaşmanın yürürlüğe girdiği günden sonra iki ay içinde ilk kez Zako'da toplanacaktır.

Antlaşma, sınırın her iki tarafında 75 kilometre derinliğindeki toprakları "sınır bölgesi" sayıyor. Taraflar, sınır bölgesi içindeki eylem hazırlıklarını birbirlerine haber verecekler; eylemcilerin sınırı geçmelerini önlemeye çalışacaklar; sınırı geçen suçlular yakalanıp tutuklayacaklardır ve tutuklamalar zorunludur. Tutuklanan suçluların vatandaşı oldukları ülkeye teslim edilmeleri öngörülmektedir. Yani, bir tarafta suç işleyenlerin öte tarafa kaçıp sığınmalarına ve kurtulmalarına olanak bırakılmamaktadır.

Bu önlemler, yağmacılık, eşkiyalık gibi adi suçlular için olduğu kadar diğer suçlar ve suçlular için de öngörülmüştür. Taraflar, kendi sınır bölgelerinde diğer taraf aleyhinde propagandaya, propaganda örgütüne ve kuruluşuna da izin vermemekle yükümlüdürler..

Kısacası antlaşma, Türkiye-Irak sınırında güvenlik ve asayişi sağlamak için gerekli önlemleri belirlemiş ve bunların titizlikle uygulanmasını, iyi komşuluk ilişkileri için gerekli görmüştür.

Şöyle de söylenebilir: Irak Hükümeti, Türkiye'ye söz vermiştir: Sınır bölgesini Türkiye aleyhinde kullandırmayacaktır. Burada örgüt kurdurmayacak, barındırmayacaktır. Türkiye'ye karşı hiçbir eyleme izin vermeyecek, propagandalara göz yummayacaktır. Irak Hükümeti verdiği sözü tutmak durumundadır. İyi komşuluk için bu şarttır. Vazgeçilmez bir şart.

1926 antlaşmasının geçerlilik süresi 10 yıl olarak öngörülmüştü. Bu süre 1936 yılında dolunca, Türkiye ile Irak, aynı yıl antlaşmanın süresini uzattılar. Bu defa antlaşma Türkiye ile Irak arasında yapıldı ve İngiltere artık devrede yoktu.

Türkmenlerin Güvenliği ve Hakları

Musul vilâyeti Türkiye'den kopunca oradaki Türkmenler de sınır ötesinde kaldılar. Irak Türkleri ya da Türkmenler, anavatan Türkiye'den en son kopan soydaşlarımızdır. Bu kardeşlerimiz, hukuki bakımdan 1926

Levent Şahverdi Arşivi

yılına kadar Türk vatandaşı idiler. Musul vilâyeti resmen Irak toprağı olunca, o topraklarda yaşayan Türkmenler de Irak vatandaşı oldular.

Türkiye, Musul vilâyetinin Irak'a bırakıldığı ilk günden başlayarak Irak'ta kalan Türkmenlerin sorunlarına da eğildi. Bu ilgi, doğal olarak, o günlerden beri devam etmektedir. Türkiye'nin sınır ötesinde bırakmak durumunda kaldığı eski vatandaşlarıyla ilgilenmesi, hem bir hak, hem de bir görevdir.

Musul Vilâyetini Irak'a bırakan antlaşmaya, açıkça Türkmen adı zikredilmeksizin doğrudan Irak'taki Türkmenleri ilgilendiren hükümler de kondu. Türkmenlere, isterlerse Türk vatandaşlığını seçme hakkı tanındı.

Lozan Antlaşmasına göre, Türkiye'den kopan bir topraktaki insanlar otomatik olarak Türk vatandaşlığını kaybediyorlardı (Lozan Md. 30). Ama bu insanlara, Lozan Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra iki yıl içinde Türk vatandaşlığına seçebilme hakkı tanınmıştı (Md. 31). Türk vatandaşlığına geçen insanlar Türkiye'ye göçetmek zorundaydı ve göç ederken taşınabilen mallarını yanlarında götürebiliyor, taşınmaz mallarım koruyabiliyorlardı (Md. 32-33).

5 Haziran 1926 tarihli Türkiye-İngiltere-Irak antlaşmasına da buna benzer bir madde kondu ki şudur:.

"Madde 4. Birinci madde uyarınca Irak'a bırakılan topraklardaki (Musul vilâyetindeki) halkın uyrukluğu sorunu Lozan Andlaşması'nın 30-36 maddelerine göre çözüme kavuşturulacaktır.

"Bağıtlı Yüksek Taraflar Lozan Antlaşmasının 31., 32. ve 34. maddelerinde öngörülen seçme hakkının bugünkü antlaşmanın yürürlüğe konulduğu günden başlayarak iki ay süre için geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Bununla birlikte, Türkiye, sözkonusu halktan seçme haklarını Türkiye uyrukluğu için kullananların işbu haklarını tanınma konusunda serbestliğini saklı tutar. "

Yani Musul vilâyeti Irak'a geçince, Türkmenler de otomatik olarak Irak vatandaşlığına geçmişlerdir. Türk vatandaşlığına geçmek isteyenler için ise sadece iki aylık bir süre tanınmıştır. İki ay göz açıp kapayıncaya kadar geçiverecek bir süre olduğu için, her halde pek az insan Türk vatandaşlığına geçebilmiştir. Irak'la Türkiye arasında ayrı bir göç anlaşması da yapılmadığı için, Musul vilâyetinden Türk vatandaşlığına geçebilenlerin ve Türkiye'ye göçmen olarak gelenlerin sayısı pek sınırlı kalmıştır, denilebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Irak Türkmenleri, Musul sorunu devam ederken, Musul Vilâyeti'nin Türkiye'ye geri verilmesini istemiş ve bu yolda çalışmışlardı. Bundan dolayı İngilizlerden ve onların işbirlikçilerinden baskı görmüşlerdi. Türkiye'den yana düşüncelerinden ve eylemlerinden dolayı Irak'ta suçlanmış, hapse atılmış, hüküm giymiş pek çok soyadaşımız vardı. Bunlar için genel af çıkarılması öngörüldü.

Türkiye'nin isteği üzerine, 5 Haziran 1926 tarihli Türk-Irak Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşmasına şu hüküm kondu:

"Madde 16. Irak Hükümeti, kendi ülkesinde oturan kimi kişileri, işbu antlaşmanın imzasına dek, Türkiye lehindeki düşünce ve siyasal eylemleri nedeniyle, tedirgin etmemeği ve onlara en geniş anlamında bir genel af tanımayı yükümlenir.

Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kılınacak ve sürdürülmekte olan tüm kovuşturmalar durdurulacaktır."

Bu madde de Irak Türkmenleri için bir güvence oldu.

Kral Faysal Ankara'da (6-8 Temmuz 1931)

Ankara'ya gelip Atatürk'le görüşmeye pek istekli olduğu anlaşılan **Kral** Faysal, Mayıs 1931'de resmen Türkiye'ye davet edildi. 31 Mayıs günü Türkiye'nin Bağdat Elçisine şu talimat verildi:

"Reisicumhur Hazretleri Kral Faysal'ın hakkında söyledikleri sözlerden pek mütehassis oldular. Türkiye'yi ziyaretlerinden pek memnun olacaklarını ve burada pek samimi bîr hüsnü kabul göreceklerini Kral Hazretlerine arz etmenizi rica ederim.[16]

Kral, tedavi için gideceği Avrupa'dan dönüşte Ankara'ya gelmeyi istediğini bildirmişti ve ziyaret tarihi olarak 1931 Ekim ayını düşünüyordu. Kendisine yapılan dostça davet üzerine fikrini değiştirdi. Avrupa dönüşünde değil Avrupa'ya giderken Türkiye'yi ziyaret etmeye karar verdi.

Atatürk'ün talimatıyla ziyaret özenle hazırlandı. Faysal'ı memnun etmek için ne gerekiyorsa inceden inceye düşünüldü. Kral, Halep'e kadar uçakla, Halep'ten Ankara'ya trenle seyahat edecekti. Fransızlar Halep'e girmesine izin vermediler. Bunun üzerine Kral, 4 Temmuz'da uçakla Müslimiye'ye geldi, orada kendisini bekleyen özel trenle 6 Temmuz saat 12'de Ankara İstasyonuna geldi. 6-8 Temmuz 1931 günleri Ankara'da Atatürk'ün konuğu oldu. Kralın yanında Maliye Bakanı **Rüstem Haydar**

[16] Şimşir, **Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler,** Bilgi Yayınevi, Ankara 2004, s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey vardı, Avrupa'dan gelen Başbakan **Nuri Said Paşa** da Ankara'da Krala katıldı.

Batı Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin başkentinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasından hiç memnun kalmamışlardı; İngiltere'nin etkisiyle Cumhuriyet başkenti Avrupa'yı yıllarca boykot etmişler ve elçiliklerini Ankara'ya taşımakta ayak sürmüşlerdi. Batılı hiçbir devlet başkanı henüz Ankara'yı ziyaret etmemişti. Ankara'ya gelen ilk yabancı devlet başkanı Afganistan Kralı **Amanullah Han** olmuştu (Mayıs 1928). Cumhuriyet başkentimizi ziyaret eden ikinci yabancı devlet başkanı da Kral **Faysal** oldu. Bu ziyaret, Ankara'da hoşnutluk yarattı.

Kral Faysal'ın Ankara ziyaretiyle Türk-Irak dostluğu ileri bir düzeye çıktı. Bu ziyaret aynı zamanda, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletine ihanet etmiş ve Türk askerini arkadan vurmuş olan Araplarla Türklerin barışması olmuştur.

Türk-Irak dostluğundaki gelişme, hem Türkiye için hem de Irak'taki Türkmenler için yararlı olmuştur.

Yemek Konuşmaları

Cumhurbaşkanı Gazi, 6 Temmuz 1931 akşamı Ankara Palas'ta Kral Faysal onuruna verdiği yemekte şu konuşmayı yaptı:

"Kral Hazretleri,

Zatı Haşmetanelerini burada, Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezinde selâmlamakla bahtiyarım.

Dostumuz ve komşumuz Iraklılara ve onun sevilen hükümdarına karşı çok samimi dostluk duygularıyla mütehassis bulunmaktayız. Bu hislerin Türkiye'de ne kadar kuvvetli makes bulduğunu, bizzat, müşahede buyuracaksınız. Ziyareti Haşmetaneleri, mevcut dostluk hislerini ve bağlarını şüphesiz çok kuvvetlendirecektir.

Bütün gayretlerini sulh içinde inkişafa hasreden ve komşular ile ve dünyanın bütün milletleri ile karşılıklı samimiyet ve müsavat esasları dahilinde iyi geçinmeyi şiar edinen Cumhuriyet Hükümeti, Irak'ın gittikçe artan bir terakki ile huzur içinde mesut ve müreffeh olmasını alâka ile takip ve temenni etmektedir.

Milletler arasındaki bağların ve alâkaların inkişafında pek mühim olan ve tarihin seyrinde daima tesirini gösteren coğrafi, iktisadi amillerden başka, ***bugünkü karşılıklı menfaatleri de Irak ile Türkiye'yi***

Levent Şahverdi Arşivi

birbirine yaklaştırmakta ve daha çok dost yapmaktadır. *Bu görüş ve anlayışta müşterek olduğumuz kanaatini ifademe müsaadelerini rica ederim.*

Bu samimi kanaat ve hisler içinde sözlerimi bitirirken, huzurlariyle hepimize sevinçler veren muhterem misafirimiz Haşmetli Kral Hazretlerinin şahsi saadetlerini ve dost Iraklıların refah ve ikbalini temenni ederim."[17]

Atatürk, Kralı başkent Ankara'da selamlamaktan mutludur. Krala ve Iraklılara karşı "çok samimi dostluk duygulan" beslediğini söylüyor. Türkiye, bütün çabalarını "barış içinde gelişmeye" yoğunlaştırmış bir ülkedir. Komşularıyla ve bütün milletlerle iyi geçinme ilkesini benimsemiştir. Coğrafya ve ekonominin, ilinişlerin gelişmesinde etkili olduğunu belirten Atatürk, **"Bugünkü karşılıklı çıkarları da Irak ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmakta ve daha dost yapmaktadır." diyor.**

Kral da aynı duygulan paylaşmakta ve şöyle karşılık vermektedir:

"Reisicumhur Hazretleri,

Zatı Riyasetpenahilerinin gerek şahsım, gerek milletim hakkında izhar buyurdukları samimi hissiyat ve hakiki muhabbete ve komşu ve kardeş Türk milletinin güzel merkezinde bulduğum hüsnü kabule karşı derin teşekkürlerle mütehassis olduğuma itimat buyurmanızı rica ederim.

Öteden beri kalben arzu eylediğim sulh ve terakki sahasında her gün atmakta olduğu mühim ve şayanı takdir hatveleri (adımları) hakiki bir alâka ve memnuniyetle takip ediyor ve muvaffakiyetle neticelenmekte olduğunu görmekle derin bir sevinç hissediyoruz. Zatı Risyasetpenahilerinin şimdi dinlediğim beliğ sözlerinde buyurdukları gibi, birçok sebepler ve amiller dolayısıyla ***her iki milletin gittikçe daha dost ve daha samimi olmalarının pek tabii ve hatta zaruri*** *olduğu kanaatinde Zatı Devletlerine tamam ile müşterekim. Bu hakikati beyan etmekle bütün milletimin hissiyatına tercüman olduğuma eminim.*

Sözlerime nihayet vermeden evvel işbu mutasavver ziyaretimi kuvveden fiile çıkardığımdan dolayı pek ziyade mesrur olduğumu beyan etmek isterim. Her zaman hatırımda derin ve sevinçli bir intiba bırakacak olan işbu hüsnü kabule karşı derin teşekkürlerimi tekrar ve aynı zamanda Reisicumhur Hazretlerinin şahsi saadetlerini ve dost Türk milletinin teali ve muvaffakiyetini temenni ederim. "

---

[17] Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları II,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 265-266, No. 321 & Şimşir, **Türkmenler,** s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

Kral Faysal, 8 Temmuz saat 19.00'da Ankara'dan ayrıldı ve ertesi sabah Haydarpaşa istasyonunda törenle karşılandı.

Ortak Bildiri

8 Temmuz günü Ankara'da "Türkiye-Irak Resmi Tebliği" yayınlandı. Bu ortak bildirinin metni şudur:

"İrak Kralı Hazretlerinin Ankara'yı şereflendiren ziyaretleri esnasında Türkiye Reisicumhuru Hazretleriyle aralarında müteaddit ve çok samimi mülakatlar olmuştur.

Irak Reisi Vüzerası Nuri Said Paşa Hazretleriyle Maliye Veziri Rüstem Haydar Beyefendi de Ankara 'yi teşrif etmişlerdir.

Bu iki Irak Devlet recülü ile Başvekil İsmet Paşa Hazretleri ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyefendiler arasında vuku bulan temas ve mülakatlarda iki memleketin iktisadi münasebetleri ve tarafeyn tebaasının diğerinin ülkesinde ikamet şeraiti hakkında fikir teatisi yapılmış, Türkiye ile Irak arasında İkamet ve Ticaret Mukavelenamesi akdi için hemen müzakerelere girişilmesi hususunda ittifak hasıl olmuştur.

Hududun emniyet ve asayişini temin hususundan alınan tedbirlerin samimiyetle tatbik edildiği ve iyi neticeler verdiği iki tarafça memnuniyetle müşahede edilmiştir. Hududun iki tarafında yekdiğeri aleyhine harekete ve teşebbüse müsaade etmemek esasının dikkatle ve sebatla takibi teyit edilmiştir."

Sınırın güvenliği, Türk Irak-Irak ilişkilerinin temel konusudur. Sınır bölgeleri güven içinde olursa ilişkiler de olumlu gelişir. Sınırda güven bozulur ve huzursuzluk olursa, iki komşu devlet ilişkileri de bozulmaya başlar. Sınır güvenliği, ikili ilişkilerin barometresidir.

Kral Faysal'ın ziyaretinde de sınır güvenliği sorunu, önemle ele alınmış ve masaya yatırılarak gözden geçirilmiştir. Sınır bölgesinin güvenliğini sağlamak için alınan önlemlerin dürüstçe uygulanmış ve olumlu sonuçlar vermiş olduğu gözlenmiştir. Ama gözleri sınır bölgesinden hiç ayırmamak gerektiği de belirtilmektedir. Sınır bölgesinde Türkiye'ye karşı, ya da Irak'a karşı hiçbir eyleme izin verilmemelidir. Bu esastır. Bu esasın ya da ilkenin, dikkatle, sabırla izlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır

Kralın ziyaretinde varılan kararlardan biri budur. Türkiye açısından şöyle de denilebilir: Irak tarafı, Kuzey Irak'ın, yani sınır bölgesinin Türkiye'ye karşı bir suç üssü olarak kullanılmasına izin vermeyecek, göz yummayacaktır. Bu konuda kararlı olduğunu Ankara'da yinelemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk-Irak Dostluğu ve Türkmenler

Kral **Faysal'ın** Ankara ziyareti sırasında Türkiye ile Irak arasında yeni anlaşmalar yapılmasına da karar verilmiş ve vakit geçirmeden bu konuda çalışmalara başlanmıştır. Türkiye ile Irak arasında 9 Ocak 1932'de Ankara'da üç yeni anlaşma imzalanmıştır: (i) *Suçluların geri verilmesi anlaşması,* (ii) *Ticaret Anlaşması* ve (iii) *İkamet Sözleşmesi.*

Türkiye ile Irak arasında suçluların geri verilmesi anlaşması imzalanması, 1926 antlaşmasında öngörülmüştü. Altı yıl sonra imzalanmıştır. Bu anlaşma, özellikle sınır bölgesi güvenliğine ilişkin önlemlerin pekiştirilmesi bakımından önem taşıyordu.

İkamet Sözleşmesi[18]

İkamet (Oturma) Sözleşmesi ise özellikle Türkmenler bakımından önem taşıyordu. Açıkça ifade edilmemekle beraber bu sözleşme, Türk tarafının isteği üzerine Türkmenler düşünülerek yapılmıştı.

İkamet Sözleşmesi, Türk vatandaşlarının Irak'ta; Irak vatandaşlarının da Türkiye'de oturmalarını, iş tutmalarını, mal mülk edinmelerini düzenlemiştir. Bu haklardan öncelikle Türkmenler yararlanmışlardır.

Türkiye-Irak İkamet Sözleşmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 4 Haziran 1932 tarihinde 2003 sayılı kanunla onaylanmıştır. Onay belgelerinin Bağdat'ta değiştokuş edilmesinden 15 gün sonra, 6 Temmuz 1933 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe girmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin coşkuyla kutlandığı Onuncu Yılına rastlamış, bir bakıma Iraklı soydaşlarımız için bir onuncu yıl armağanı olmuştur.

Türkiye-Irak İkamet Sözleşmesinin yürürlüğe girmesiyle, Iraklı Türkmenlerinin anavatan bildikleri Türkiye ile ilişkileri büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Bu sözleşme sayesinde Türkiye ile komşu Irak arasında geliş gidişler artmış, soydaşlarımız Irak vatandaşlığını muhafaza ederek Türkiye'de oturma, çalışma, iş tutma, ev bark sahibi, iş güç sahibi olma, mal mülk edinme, ticaret yapma ve çocuklarını Türkiye'de okutma, yetiştirme, meslek sahibi yapma olanaklarına kavuşmuşlardır. Irak Türkmenlerinin hatırı sayılır bir bölümü bu olanaklardan yararlanmıştır.

Türk-Irak dostluğunun ve özellikle İkamet Sözleşmesinin yarattığı olanak sayesinde, 1930'larda ve daha sonraki yıllarda, Irak kökenli bir çok Türkmen, Türkiye'de yetişmiş, yükselmiş, varlık sahibi olmuş ve belli yerlere gelebilmişlerdir. Bu vasıflı soydaşlarımızın bir bölümü Türk vatandaşlığına da geçerek Türkiye'ye hizmetlerde bulunmuşlar, bir

[18] Bu sözleşmenin tam metni için bkz. Resmi Gazete, 9 Haziran 1932, No. 2120 ve Düstur, III.. Tertip, Cilt 13, s. 524(423).

Levent Şahverdi Arşivi

bölümü de Irak'a dönerek oradaki soydaşlarına yararlı hem de Irak toplumuna yararlı olmuşlardır.

Aynı sözleşme, karşılıklı olarak, Türk vatandaşlarına da Irak'ta oturma, çalışma, iş tutma, ticaret yapma vb haklar sağlıyordu. Bu haklardan öncelikle Irak kökenli Türk vatandaşları yararlanmışlardır. Türkiye-Irak sınırı çizildikten sonra sınırın Türkiye tarafında kalmış veya Türk vatandaşlığını seçmiş olan Iraklı birçok insanın Irak'ta çeşitli takıntıları kalmıştı. İkamet Sözleşmesinden sonra bu insanlar Irak'a gidebilmiş, orada kalmış olan işleriyle, mal-mülkleriyle ilgilenebilmişlerdir.

İkamet Sözleşmesi, Irak'la Türkiye arasında karşılıklı hısım akraba ziyaretlerini arttırmış, dolayısıyla Türkmenlerin morallerini yükseltmiştir. Bu sözleme, Iraklı soydaşlarımızın anavatan Türkiye ile ilişkilerini, bağlarını güçlendirmiştir, denilebilir.

Irak Yerel Diller Yasası (1931)[19]

Türk-Irak dostluğunun geliştiği 1931-1932 yıllarında çıkarılan Irak yasalarında da Türkmenlere bazı haklar tanındığı görüldü. Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında Irak'ta, 74 sayılı ***Yerel Diller Yasası*** çıkarıldı. Iraklıların "Türkmence" dedikleri Türk dili de Irak'ta bir "Yerel Dil" (Mahalli Lisan) sayıldı.

Yerel Diller Yasası, Kerkük ve Erbil gibi Türkmen nüfusunun yoğun olduğu bölgelerin mahkemelerinde Türkçenin geçerli olması öngörüldü. Türkmenlere, resmi dairelerde de Türkçe kullanma, örneğin mahkemelerde savunmalarını kendi dillerinde yapma hakkı tanındı. Türkmenlerin çoğunlukta oldukları ilkokullarda da eğitim öğretimin tamamen Türkçe yapılması kararlaştırıldı.

1933 yılında tamamlanan Irak Anayasası, "Irak'ta resmi dilin Arapça olduğu" esasını kabul etti. Fakat bu ilkeye bazı istisnalar da tanıdı. Anayasanın 17. maddesinde, *"Kanunla istisna edilmiş hususlardan başka, Irak'ta resmi dilin Arapça olacağı"* belirtildi. "Yerel Diller Yasası"da istisnalardan biridir. Yani Kerkük, Erbil gibi bazı Türkmen bölgelerindeki mahkemelerde Türkçe kullanılması, çoğunluğunu Türkmen çocukların oluşturduğu okullarda Türkçe öğretim yapılması, dolaylı olarak 1933 Irak Anayasası ile de tanınmış ve güvence altına alınmıştı.

Irak Yerel Diller Yasası, bir bakıma Türk-Irak dostluğunun bir ürünü sayılabilir.

---

[19] "Irak Türkleri" maddesi, **Türk Ansiklopedisi,** Cilt 19, s.460 ; Saatçi, **Irak'ta Türk Varlığı,** s. 196.

Levent Şahverdi Arşivi

Saadabad Paktı (8 Temmuz 1937)

Atatürk döneminde Türkiye, ayrı ayrı bütün komşuları ile ve bu arada Irak ile ikili ilişkilerini geliştirmiş ve bütün sınırlarını güvence altına almaya çalışmıştı. İkili dostlukların ardından, kollektif dostluk ve güvenlik sistemlerine yöneldi. 1934 yılında Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Paktı imzalanmıştı.

Türkiye, daha sonra doğu komşularıyla da bir pakt (Saadabat Paktı) hazırlamaya koyuldu. Komşular arasında çetin sorunlar vardı: İran ile Afganistan arasında yaklaşık yüz yıldan beri süre gelen sınır anlaşmazlığı, İran ile Irak arasında Şattülarap sorunu gibi. Bu sorunların halledilmesinde ya da arka plana itilmesinde Türkiye aktif bir rol oynayarak doğu komşularını birbirlerine yaklaştırdı ve kollektif işbirliği yolunu hazırladı.

Bu arada, Atatürk ile dostluk ilişkileri kurmuş olan Irak Kralı **Faysal,** 8 Eylül 1933 günü İsviçre'nin Bern şehrinde aniden öldü. 21 yaşındaki oğlu **Gazi I (Gaziyülevvel)** unvanıyla Irak tahtına çıktı. Kral Faysal'ın ölümü, Türk-Irak dostluğuna sekte vurmadı, yeni kral da babasının yolunda yürürümek istediğini gösterdi.

3 Ekim 1935 günü Türkiye, İran ve Irak, Cenevre'de, bir dayanışma paktı parafe ettiler. Fakat Şattelarap anlaşmazlığı yüzünden paktın imzalanması iki yıl kadar gecikti. Saadabat Paktı önündeki son engelin de aşılması için Türkiye Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Aras** ile İktisat Bakanı **Celal Bayar'ın,** Haziran 1937'de Bağdat'a bir ziyaret yapmaları gerekmiştir.

Türk Bakanlar 19 yıl sonra Musul'da

Türk ordusu Kasım 1918'de Musul'dan çekilmişti. Çekiliş o çekiliş oldu. 5 Haziran 1926 günü Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü (Aras),** TBMM'de, *"Bağrımıza taş basarak Musul'u bırakmaya razı olduk"* demişti. On bir yıl sonra Aras, Musul'da, Irak ve Türk bayraklarıyla, dostça karşılandı. 21-26 Temmuz 1937 tarihlerinde, İktisat Bakanı **Celâl Bayar** ile birlikte, kara yoluyla Bağdat'a gidiyordu, oradan Tahran'a geçip Saadabad Paktı'nı imzalayacaktı.

Türk bakanlar, dost Irak'a, sanki, 'Musul'u bırakmayı artık içimize sindirdik' mesajını veriyor, 'gözü yaşlı, bağrı taşlı' Türkmenlere de 'biz buradayız, işte yanınızdayız' diyorlardı. Musul'da, Irak bayrağının yanında Türk bayrağı da dalgalanıyordu. Irak Matbuat Bürosu haber geçiyor:

Levent Şahverdi Arşivi

"...Türk delegasyonu bugün (21 Haziran) saat biri çeyrek geçe Musul'a vâsıl olmuştur. Burada yapılan çok samimi istikbal (karşılama) merasiminde Türkiye ile Irak arasında dostluk ve sadakat bağları tecelli etmiştir. Türk-Irak dostluğunun esas hedeflerinden biri Yakın Şark'taki sulhun teminidir. Musul şehri donatılmıştır ve halk, Türk heyetinin muvasalatından (gelişinden) dolayı bayram yapmaktadır. Türk ve Irak bayrakları muhtelif caddelerin binalarında dalgalanmaktadır...Bütün halk Majeste Kralı, ***Atatürk*** *Hazretlerini ve Türkiye-Irak ittihadını şiddetle alkışlamıştır... Muhterem Türk heyetinin resmî istikbali (karşılanması) Kerkük'te vuku bulacak ve bu esnada Türkiye'nin Bağdat ve Tahran Elçileri de hazır bulunacaklardır..."*[20]

Sonrasını Anadolu Ajansı'nın hususi muhabiri Kerkük'ten bildiriyor:

"...Heyeti Erbil hududunda mutasarrıf, kumandan ve erkân karşıladılar. Erbil Memurin Kulübünde heyetimiz izaz edildi (saygıyla ağırlandı). Şehir baştan başa Türk ve Irak bayrakları ile donanmıştı. Bütün halk sokaklarda coşkun tezahürat yapmıştır.

Kerkük hududunda heyetimiz, mutasarrıf, kumandan, diğer mümtaz zevat tarafından karşılandılar.

Kerkük'e giriş tasavvurun fevkinde nümayişle oldu. Şehrin methalinde (girişinde) yüze yakın otomobille halk istikabale (karşılamaya) gelmişti. Otomobiller bayraklarla donanmış bulunuyordu. Şehir, büyük bir donanma manzarası arz ediyordu. Halk Türk dostluğuna, Atatürk'e karşı emsalsiz tezahüratta bulundu. Şehrin bir geçidinde kesilen kurbanların adedi sayılamayacak kadar çoktu. Muhtelif taklar yapılmıştır. Şehrin methalinde mızıka, İstiklâl ve Irak marşlarını çaldı. Dr. **Aras** *kendisini selâmlayan askeri kıtayı teftiş etti. Heyet istasyon binasında kendisine tahsis edilen dairelerde istirahat ettikten sonra öğle yemeğini mutasarrıfla beraber yediler. Bağdat Elçimiz...heyeti Kerkük'te karşıladı."*[21]

Bu, sahnenin ön tarafı. Sahnenin arkası da şöyle anlatılıyor:

"Türk heyetini coşkun tezahürlerle karşılayan Kerkük halkı, görülmemiş bir sevinç gösterisinde bulundu. Protokolün allak bullak olduğu karşılama töreninde, heyet üyeleri omuzlarda taşındı. Heyecandan ağlayanlar, feryat edenler oldu ve Kerkük olağanüstü bir gün yaşadı.

---

[20] **Ayın Tarihi**, Ankara, Temmuz 1937, No. 43, s. 93.
[21] Ibid., s.94.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ziyaretin ardından yüzlerce Türk aydını İrak makamları tarafından tutuklandı ve güney bölgelerine sürüldü."[22]

Türkiye 90 bin kilometre karelik Musul vilâyetinin karşılıksız olarak Irak'a bırakılmasını içine sindiriyor da Irak makamları, Kerkük Türklerinin bir günlük masum sevincini içine sindiremiyordu!

Bu hava içinde Saadabad Paktı yapıldı.

İttifak ve Kollektif Güvenlik

Türkiye, İran, Irak ve Pakistan Dışişleri Bakanları, 8 Temmuz 1937 günü Tahran'da dörtlü saldırmazlık paktını imzaladılar. İran Şahının Şimran semtindeki Saadabad Sarayı'nda imzalandığı için bu ittifaka "Saadabad Paktı" adı verildi.

Paktın imzalanması dolayısıyla dört devlet başkanları birbirlerine kutlama telgrafları gönderdiler. Irak Kralı **Gazi I,** Atatürk'e gönderdiği telgrafta, *"...Bundan sonra çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz,... samimi ve verimli işbirliğini sulhun hizmetine koyabileceklerdir..."* dedi.

Atatürk, *"...Birbirlerine kardeşlik ve dostluk bağlarıyla bağlı dört devletin dünya sulhu yolunda verimli bir teşriki mesaisini temin edecek olan bu misakı memleketlerimiz için çok hayırlı bir eser"* saydığını bildirdi.[23]

Saadabat Paktı Antlaşmasının resmi adı "Türkiye, Afganistan, Irak ve İran Arasında Saldırmazlık Antlaşması" dır.[24]

TBMM 14 Ocak 1938 günü Saadabad Paktı'nı onaylamış ve Pakt, 25 Haziran 1938 günü yürürlüğe girmiştir.

Saadabat Paktı Antlaşması, 10 maddelik bir belgedir. Bunun 1. maddesi "İçişlerine karışmama"; 2. maddesi birbirinin "sınırlarının dokunulmazlığına saygı"; 3. maddesi "dayanışmalar yapılması"; 4. ve 5. maddeler "saldırmazlık" (ki saldırıcı ayrıca tanımlanmıyordu); 6. madde bir üçüncü devlete karşı saldırıya geçmemek; 7. madde "birbirlerine karşı kışkırtma ve gizli örgütlere olanak bırakmamak"; 8. maddesi "Savaştan vazgeçilmesine ilişkin Briand-Kellog Paktına saygı ve uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü"; 9. maddesi Paktın Milletler Cemiyeti yasası ile

---

[22] Saatçi, **Irak'ta Türk Varlığı**, s. 206-207.

[23] **Ayın Tarihi,** Ankara, Ağustos 1937, No. 44, s. 69-70.

[24] Andlaşmanın Fransızca aslı ile Türkçe çevirisi için bkz. **Düstur,** Tertip III, Cilt 19, s. 297; Türkçe sadeleştirilmiş metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I,** s.584-587.

Levent Şahverdi Arşivi

uyum içinde olduğu ve 10. ve sonuncu maddesi ile antlaşmanın onayı ve yürürlüğe giriş koşulları düzenlenmiştir.

Antlaşmanın 7. maddesi, doğrudan sınır güvenliği ile ilgilidir ve şudur:

"Madde 7. Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri, kendi sınırları içinde öteki Bağıtlı Tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak ya da Hükümet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler ya da örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmesini engellemeği yükümlenir."

Bu madde, sınır güvenliği bakımdan çok önemlidir. Türkiye, sınır güvenliği konusuna Musul sorununun başından beri birinci derecede önem ve öncelik veriyordu. Bu konumda komşu ülkelerle anlaşmaya varabilmek için sürekli çaba harcıyordu. Çünkü genç Türkiye Cumhuriyeti, gerici ya da bölücü ayaklanmalar sırasında hem İran ve hem Irak yerel makamlarının iki yüzlü, kaypak tutumlarından çok sıkıntı çekmişti. Asiler, Türk güvenlik güçlerince sıkıştırılınca, sınırının öte tarafına geçiveriyordu. Komşu ülke yerel makamları asilere göz yumuyor, hatta onlara arka çıkıyorlardı. İsyancıları enterne etmiyor, tutuklamıyor, geri vermiyorlardı. İsyancılar kısa bir süre sonra toparlanıp silahlanıyor ve tekrar Türkiye'ye saldırıyorlardı...

Türkiye, iyi komşuluk ilişkileriyle hiç bağdaşmayan ve hiç de dostane olmayan bu durumu düzeltmek için uğraşmış, hatta İran'la sınır düzeltmesine de gitmişti. 1931'de Irak Kralı'nın, 1934'te İran Şahı'nın Ankara'ya yaptıkları ziyaretlerden sınır güvenliği sorunları ikili düzeyde çözüme bağlanmıştı. Şimdi Saadabat Paktı ile sınır güvenliği işi kollektif olarak da pekiştirilmişti.

Ancak, **Atatürk'ün** ölümünden sonra ve özellikle İkinci Dünya Savaşı üzerine Saadabat Paktı'nın kurduğu kollektif düzen de bozulmuştur. 1941 yılında Irak İngiltere tarafından işgal edildi. İran ise İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa işgal edildi. Ülkenin güneyi İngiltere, kuzeyi Sovyet Rusya denetimine girdi. İsyancılar bu yeni durumdan yararlanmakta gecikmediler. Irak'ta Molla **Mustafa Barzani** 1942 ve 1944 yıllarında Irak Hükümetine karşı ayaklandı ve Irak ordusu tarafından sıkıştırılınca, İran'ın Sovyet işgal bölgesine geçti ve Rusların kurdurduğu Mahabat Kürt Halk Cumhuriyeti'nin içinde yer aldı. Sovyet işgali sona erince Barzani ve adamları kurtuluşu Sovyetler Birliği'ne sığınmada bulmuşlar ve on bir yıl orada sığınmacı olarak kalmışlardır. Barış devam etmiş olsaydı, Saadabat Paktı'nın düzenlemesi de devam edecek ve isyancı Barzaniler İran'a geçemeye olanak bulamayacaklardı.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Dünya Savaşı çok şeyi değiştirdi. **Atatürk'ün** sağlığında kurulmuş olan Balkan Paktı'nı da, Saadabad Paktı'nı da aldı götürdü. Bu büyük savaş sonrasında eski ilişkiler artık yeniden düzenlenecektir.

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Yeni Düzenlemeler:

Türkye - Irak Dostluk ve iyi Komşuluk Antlaşması

İkinci Dünya Savaşının bittiği 1945 yılında Türkiye ile komşu Irak arasında yüksek düzeyli temaslar başladı. 15-20 Eylül 1945 tarihlerinde Irak **Kral Naibi Abdülillah,** yanında eski Başbakan **Nuri Said Paşa** olduğu halde, Amerika ve Avrupa'ya yaptıkları gezi dönüşünde Türkiye'yi de ziyaret ettiler. Türk Devlet adamlarıyla görüşmeler yaptılar. Yayınlanan bildiride, Türkiye - Irak dostluk ilişkileri vurgulandı ve bu dostluğun Yakındoğu çıkarlarına da yararlı olduğu belirtildi.

Nuri Said Paşa, 21 Eylülde Adana'dan geçerken, "Şimdiye kadar sadece Arap memleketleri arasında işbirliğinden bahsedildi. Şimdiden sonra, başta Türkiye olduğu halde, Irak, Suriye, Mısır, Filistin ve Afganistan gibi Ortadoğu memleketleriyle, Birleşmiş Milletler Anayasası çerçevesinde, bir işbirliği kurulması düşünülmelidir" dedi.[25]

O sırada Ortadoğu'da bu kadar geniş bir işbirliği örgütlenmesi pek olası değildi, çünkü soğuk savaş baş göstermiş, bölge ülkeleri arasında da kamplaşma görülmeye başlamıştı. Bununla birlikte, Büyük Savaş sonrasında ikili düzeyde Türk-Irak dostluk ilişkilerini yeniden düzenlemek pek zor olmadı.

Irak Ayan Meclisi Başkanı **Nuri Said Paşa,** beraberinde bir resmî heyetle birlikte, 29 Mart 1946 günü tekrar Türkiye'yi ziyaret etti. Türkiye ile Irak'ı ilgilendiren çeşitli konular üzerinde müzakereler yaptı. Bu müzakereler sonunda Nuri Said Paşa ile Türkiye Dışişleri Bakanı **Hasan Saka,** ***Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşası"*** ile ***"Iadei Mücrimin ve Adli Yardımlaşma*** *Sözleşmesi"*ni imzaladılar.

Sınır Güvenliği Başta Gelmektedir

29 Mart 1946 tarihinde imzalanan bu belgeler, yeni dönemde Türkiye-Irak dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin ahdî alt yapısını oluşturdu. Bu belgeler aynı zamanda Türkiye'nin bu dönemde Arap dünyası ile geliştirmeye çalıştığı iyi ilişkilerin ilk olumlu aşaması olarak değerlendirildi.

---

[25] İsmail Soysal, Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975), İstanbul 1998, s 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni **Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması,** 1926'da imzalanmış ve 1936'da süresiz olarak uzatılmış olan eski İyi Komşuluk Antlaşmasının yerini aldı. 1926 Antlaşmasında olduğu gibi 1946 antlaşmasında da Türkiye ile Irak arasında sınır güvenliği konusu, dostluk ilişkilerinin vazgeçilmez ön şartı olarak önemini korudu ve ilk sırada, yani antlaşmanın birinci maddesinde yer aldı. Taraflar, sınır güvenliği olmadan iki ülke arasında sağlıklı dostluk ilişkileri olamayacağı gerçeğinden hareket etmişler, sınır güvenli konusuna gereken önemi vermişlerdir.

Yeni Türkiye Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasının I. maddesi, iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermelerini ve sınır güvenliğinin sağlanmasını öngörmektedir. Sınır güvenliğinin sağlanması düşüncesi ya da kaygısı, Musul kavgasında vardı, 1926 anlaşmasında vardı, 1937 Saadabat Paktında vardı ve 1946 antlaşmasında da yer almıştı. Yani sınır güvenliği konusu, Türk-Irak ilişkilerinin değişmez çizgisidir; Irak devletinin doğduğu günden bugünlere doğru uzayıp gelen bir çizgidir. Başka bir ifadeyle, sınır güvenliği konusu, Türk-Irak ilişkilerinin olmazsa olmazı, vageçilmez ön şartıdır.

Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasıyla aynı gün imzalanmış olan Türkiye-Irak Suçluların Geri Verilmesi ve Adli Yardımlaşma Sözleşmesi de sınır güvenliğinin pekiştirilmesine yardımcı olacak bir belgeydi. 1926 antlaşması da iki ülke arasında suçluların geri verilmesine ilişkin bir sözleşme yapılmasını öngörmüştü, ama bu sözleşme ancak yirmi yıl sonra, 1946'da gerçekleşmişti. Bu sözleşmeye göre, Türkiye'de suç işleyip Irak'a kaçıp sığınan suçlular ya da sanıklar yakalanıp Türkiye'ye iade edilebilecek ve adalet önüne çıkarılabilecekti. Aynı şekilde Irak'ta suç işleyip Türkiye'ye kaçmış olanlar da Irak'a teslim edilebilecekti.

Eğitim, Öğretim ve Kültür Protokolü

1946'da imzalanan Türkiye ile Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasına aşağıdaki altı protokol de eklenmiş idi:

(i) Dicle, Fırat Nehirleri ve Kolları Sularının Tanzimi Protokolü,

(ii) Asayiş İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü,

(iii) Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü,

(iv) Posta, Telefon, Telgraf Protokolü,

(v) Ekonomik İşlere İlişkin Protokol ve

(vi) Hudut İşleri Protokolü.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü sıradaki Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği protokolü, Irak Türkmenleri bakımından önem taşıyordu. Biraz açalım. Bu protokolün birinci maddesi şudur:

"Madde 1 - Sözleşen Yüksek Taraflar , Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) Anayasasının prensiplerine uyarak aralarındaki kültür yakınlığını sağlayacak bütün işlerde karşılıklı yardım yapılması, devamlı veya geçici olarak birbirlerine öğrenci, öğretmen ve uzmanlar göndermeleri, her iki memleketin kültür ve tarihiyle ilgili bütün konuların araştırma ve incelenmeleri için kolaylıklar gösterilmesi ve her iki Tarafın kendi kanunlarına uyulmak şartıyla, öğretim ve bilim kurumlarının ilmî ve ameli öğretimlerinden karşılıklı faydalanması hususlarını sağlamayı kabul ederler."

Bu çok kapsamlı ve oldukça kapalı upuzun maddeyi, protokolün 3. maddesi biraz açıyor ve eğitim, öğretim ve kültür alanlarında işbirliği konularını şöyle sıralıyor:

Türkiye ve Irak okullarınca verilen bütün diplomaların, karşılıklı olarak, denkliği tanınıyor; doktora diplomaları da denkliği tanınan diplomalar arasındadır. Irak diplomaları Türkiye'de, Türk diplomaları da Irak'ta geçerli sayılıyor. Türkiye'deki ticaret okullarında Arapça, Irak Ticaret okullarında Türkçe okutulması öngörülüyor. Türkiye'deki yatılı devlet okullarına, parasız okumak üzere Irak'tan belli sayıda öğrenci alınması öngörülüyor. Irak'taki yatılı devlet okullarına da Türkiye'den öğrenci alınabilecek. Protokol, öğrenci değişiminden başka öğretmen değişimini de hükme bağlıyor. Ticaret okullarında Türkçe ve Arapça dersleri için öğretmen değişimini öngörüyor.

Protokolde işbirliği konulan sürüp gidiyor: Karşılıklı profesör değişimi, kültür haftaları düzenlenmesi, enstitülerden, lırsaşardan karşılıklı yararlanmak, Bağdat'ta bir Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü açmak, öğrenci, öğretmen, uzman, artist ve öğrenci gruplarına devlet taşıtlarında indirimli tarifeler uygulamak, devlet binalarında parasız konaklama sağlamak vs. vs. gibi 3. maddede tam 28 kalem işbirliği konusu sıralanıyor. Bu konulara yıldan yıla yenileri de ekleniyor: Kerkük'te Türk Kültür Merkezi açmak gibi.

Türkmenlerin Yeni Kazanımları

1946 Türk-Irak Dostluk Antlaşmasına bağlı ***Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü,*** Irak Türkmenlerine yepyeni ufuklar açtı ve önemli kazanımlar sağladı. Irak okullarının verdiği bütün diplomalar Türkiye'de geçerli sayılınca, diplomasını alan Iraklı gençler Türkiye'ye akın etmeye ve Türk okullarına girmeye başladılar. Iraklı Arap ve Kürt öğrenciler Türkçe öğrenmek için zaman harcarken, Iraklı soydaş

Levent Şahverdi Arşivi

öğrenciler anadilleri Türkçe sayesinde onlara fark attılar ve Türk okullarında daha çabuk başarılı oldular. Türkiye'de Türk bursuyla, parasız yatılı okuma olanaklarına kavuştular.

TBMM, Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nı ekleri protokollerle birlikte 5 Eylül 1947 tarihinde, 5130 sayılı yasayla onayladı. Onay belgeleri 10 Mayıs 1948'de Bağdat'ta değiş-tokuş edildi ve aynı gün Antlaşma ve ekleri protokoller yürürlüğe girdi. Biz 1950'lerde Ankara Üniversitesinde Iraklı Türkmen öğrencilerle tanıştık. Bunlar, 1946 İşbirliği Protokolü'nden yararlanan ilk kuşak soydaş öğrencilerdi. Daha sonra Irak'tan dalga dalga yeni Öğrenciler geldi. Onlar arasından yakın dostlar kazandık.

O dönemde Türkiye'de yalnız İstanbul Teknik Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine sınavla giriliyor, öteki üniversite ve fakültelere girmek için hiç sınav gerekmiyordu. Sınavsız üniversiteye girebilme ayrı bir kolaylıktı. Bu sayede Irak liselerinden diploma alan öğrenciler, ayrıca sınava gerek kalmadan Türk üniversitelerine girebiliyorlardı.

Dış Türklerden yalnız Kıbrıs Türkleri ile Irak Türkmenlerinin Anavatan Türkiye okullarında ve üniversitelerinde okuma ayrıcalıkları vardı. O soğuk savaş yıllarında Balkan Türkleri ya da Kafkas Türklerinin çocukları Türkiye'de okumayı rüyalarında bile göremezlerdi. Öteki dış Türklerle karşılaştırılınca, Iraklı Türkmen gençlerine sağlanmış Türkiye'de okuma, sonra ülkelerine dönüp belli yerlere gelme olanaklarının ne büyük bir nimet olduğu daha iyi anlaşılır.

Irak'ta Dramatik Gelişmeler ve Türkmenler

14 Temmuz 1958'de Bağdat'ta kanlı bir askeri darbe oldu. Genç **Kral Faysal II, Valiaht Prens Abdülillâh,** yaşlı başbakan **Nuri Sait Paşa** hemen öldürüldüler. Krallık devrildi. **Abdülkerim Kasım** liderliğindeki darbeciler cumhuriyet ilân ettiler.

General Abdülkerim **Kasım** Hükümeti, Kürtleri kayıran bir politika izlemeye yöneldi. Onbir yıldır Sovyetler Birliğinde sığınmacı olarak yaşamakta olan Kürt lider Mustafa Barzani, bağışlandı ve Irak'a döndü. Barzani, 1942 ve 1944 yıllarında kuzey Irak'da çıkan Kürt ayaklanmalarının elebaşısıydı. Önce İran'a sığınmış ve orada işgalci Rusların desteğiyle kurulan "Mahabat Kürt Cumhuriyeti"nin içinde olmuş ve bu cumhuriyet ortadan kaldırılınca Sovyetler Birliğine kaçmıştı.. 1958 yılında Bağdat'ta döndü. Barzani, 1958 Kasını ayı başında Bağdat'tan Süleymaniye'ye gitti. Kendisi karşılamak için etraf

Levent Şahverdi Arşivi

köylerden Kerkük'e doluşan beş bin kadar silahlı Kürt, bazı taşkınlıklar yaptılar ve Kerkük Türklerine saldırdılar. Irak güvenlik güçleri bu saldırılara göz yumdular ve Türkmenleri korumadılar.

Irak ihtilâlinin birinci yıldönümü şenlikleri sırasında, 14-16 Temmuz 1959 tarihlerinde Kerkük Türklerine karşı geniş çapli bir katliam yapıldı. Olaylar silahlı Kürtler çıkardılar, güvenlik güçleri Kürtlere yine göz yumdu, hatta dolaylı destek verdi. 70 Türkmen evi yağma edildi, Türkmen dükkânlaeı yakıldı, pek çok masum soydaşımızın canına kıyıldı. Türk hükümeti, büyük üzüntü duydu, diplomatik girişimlerde bulundu. Soydaşlarımızın can ve mal güvenliği için Irak Hükümetinin ne gibi önlemler aldığını sordu. Irak Hükümeti, üzüntü bildirdi. Olayları komünistlerin çıkardığını söyledi. Sonra General Kasım, kendisine yapılan suikast girişimi üzerine ağız değiştirdi, Kerkük olaylarından Komünistleri değil, Baasçıları sorumlu tuttu.

General **Abdülkerim Kasım,** 8 Şubat 1963 günü, Baas Partisi'nin desteklediği askeri bir darbe ile devrildi ve kurşuna dizildi. Yerine **Abdüsselâm Arif** geçti.

Türkiye, Türkmenler İçin Harekete Geçiyor

Bağdat'ta general Kasım'ın devrildiği tarihte Türkiye'de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı, **İsmet İnönü** Başbakan ve Feridun **Cemal Erkin** Dışişleri Bakanı idi. Mayıs 1950 genel seçimlerinden beri ana muhalefet partisi CHP lideri durumunda olan İsmet İnönü, 20 Kasım 1961'de yeniden başbakan olmuş, XXVI. Cumhuriyet Hükümetini (8. İnönü Hükümeti'ni) kurmuş ve 13 Şubat 1965 tarihine kadar Başbakan olarak kalmıştı.

Bağdat'ta General Abdülkerim Kasım devrilince, İnönü Hükümeti hemen harekete geçti ve Bağdat'a iki kanaldan şu mesajı iletti:

"Yeni Irak ihtilâl rejimini tanıyoruz. Irak'la dostluğa önem veriyoruz. Ancak (General) Kasım rejiminde sıkıntılar yaşadık. Şimdi yeni rejimden memnunuz. Yeni dönemde dostluk ve kardeşliği geliştirmek istiyoruz. Devrik rejimde Irak Türkleri, Kürtlerden daha aşağı muamele gördü ve ezildiler. Bundan böyle bu ayrımcılığa son verilmesini bekliyoruz."[26]

Dışişleri Bakanlı **Feridun Cemal Erkin,** Başbakan İnönü'nün talimatıyla, 11 Şubat 1963 günü Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Seyfettin Turagay'a telgrafla şu talimatı verdi:

[26] Ibid.,s. 140.

Levent Şahverdi Arşivi

"Irak Sefirini yarım saat sonra (şimdi saat 12.00'dir) kabul ederek kendisi ile aşağıdaki esaslar dairesinde konuşacağım:

Türkiye'nin Irak ile dostane münasebetler idamesinde (sürdürmesine) ne derece ehemmiyet verdiği, milletimizin kardeş Irak milletine karşı olan, çeşitli sebeplerden mütevellit (kaynaklanan) duyguları, fakat buna mukabil Kasım rejiminin anlaşılması güç tutumu yüzünden vuku bulan makûs inkişaflar (ters gelişmeler) malumunuzdur. Şimdi bütün bu sıkıntılı hatıraların geride kalmış ve Irak milletinin menfaatlerine daha uygun hareket etmesi için sebepler var ve belirtiler mevcut olan bir rejimin idareyi ele almış olmasını memnuniyetle karşılıyoruz. Nitekim mutad formaliteler bugün ikmal edilerek (tamamlanarak) tanıma kararımız tarafınıza tebliğ edilecektir. Bu suretle açılan yeni devrede Türkiye-Irak münasebetlerinin her iki milletin âli menfaatlerine uygun olarak, dostluk ve kardeşlik esasları dairesinde inkişaf ettirilmesinin mümkün olacağını düşünüyor, her halükârda bize taalluku nisbetinde bunu sağlamak için elimizden geleni yapmaya kararlı bulunuyoruz.

Bu arada bir cihete de temas etmekliğimiz faydalı olacaktır. Irak'ın Türk soyundan vatandaşları, Irak Cumhuriyetine karşı en samimi sadakat duygularıyla bağlı bulundukları halde, her nedense, sakıt rejim tarafından meselâ Kürtlere nazaran dûn (aşağı düzeyde) bir muameleye tâbi tutulmuş, hatta çeşitli şekillerde ezilmelerine göz yumulmuştur. Yeni rejimin Türkiye ve Irak bakımından ayrıcı değil birleştirici ve müspt bir unsur teşkil etmesi gereken Türk soyundan vatandaşlarına karşı şimdiye kadarki farklı muameleye son vermesini, kendilerine şefkatle muamele etmesini temenni ediyoruz.

Zatı âlinizin de Hariciye Vezirinden derhal randevu rica ederek, imkânın müsaadesi nispetinden yukarıdaki esaslar dahilinde konuşmanızı ve neticenin iş 'arını (sonucunun bildirilmesini) rica ederim."[27]

Türkiye, Irak Türklerinin arka plana itilmesini kabul etmiyordu. Irak'ta Kürtler ile Türkmenler eşit düzeyde idi ve öyle kalmalıydı. Abdülkerim Kasım rejiminde bu eşitlik bozulmaya çalışılmıştı, Türklere yapılan bu haksızlık düzeltilmeliydi. Türkiye, yeni rejimden bunu bekliyordu. Türkiye, bu beklenti içinde, Abdüsselam Arif rejimini tanıdığını açıklıyordu.

"Kürtlere Tanınan Haklar Türkmenlere de Tanınmalıdır": Türkiye, Irak'tan Türkmenler için eşitlik istiyor

---

[27] **DBA**- TC Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Büyükelçiliğine tel. 11.2.1962, No. 21 & Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, s. 140-141.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine İsmet İnönü'nün başbakanlığı sırasında, 13 Haziran 1963 günü, Dışişleri Bakanlığından Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğine özetle şu talimat gönderildi:

"Ankara'daki Irak Büyükelçisi, Kuzey Irak'ta, asayiş sağlandıktan (Barzani ayaklanması bastırıldıktan) sonra, ademi merkeziyet rejimi uygulanacağını ve Kürtçe eğitim yapılacağını açıkladı. Gazetecilerin bir sorusu üzerine Büyükelçi, 'Irak Türkleri ile ilgili olarak hükümetimiz tarafından bir çalışma yapılmaktadır. Türklerin de Kürtler gibi ademi merkeziyet ve umumi valilik sistemlerinden faydalanmaları sağlanacaktır' dedi. Ancak Türklerin nüfusunun Türklere göre az olduğunu da söyledi.

Bakanlığımız bu konuda bir açıklama yaptı. Irak Hükümetinin, bütün azınlıkların eşit haklardan yararlanacakları sözü gerçekleşmemiştir. Irak Hükümetinin, ademi merkeziyet sistemi çerçevesinde soydaşlarımıza da ayrı bir muhafızlık (bölge) verileceği yolundaki sözünün Irak Dışişlerine acele hatırlatılması ve Türk azınlığının her türlü hak ve hukukunun güvence altına alınmasında büyük önem verdiğimizin belirtilmesini rica ederim."[28]

Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi, Ankara'nın "büyük önem verdiği" bu konu üzerinde bizzat en yüksek düzeyde girişimde bulunacağı yerde, müsteşarını Irak Dışişleri Bakanlığına gönderdi ve Ankara'ya şu cevabı verdi:

"Irak Dışişleri Bakanlığı Siyasi Daire Reis Vekili, müsteşarımıza, ademi merkeziyet projesinin uygulanacağını, Irak'ın altı muhafızlığa ayrılacağını, Süleymaniye muhafızlığında Arapça ve Kürtçenin resmi dil olacağını, Türk-Irak dostluğunun ise şarta bağlanmaması gerektiğini söylemiştir. Müsteşarımız, Ankara'daki Irak Büyükelçisinin Irak Türkleri hakkında söylediği sözleri ve Türklere de ayrı bir muhafızlık verileceği yolunda evvelce verilmiş olan sözlerini sormuştur. Daire Reis Vekili bu konuda bir cevap veremeyeceklerini söylemiştir."[29]

Ankara Israrlı

Büyükelçinin bu cevabı, Ankara'yı hoşnut etmedi, hatta kızdırdı. Irak'ta Kürtlere özerklik verilecekse, Türkmenlere de verilmeliydi. Bu pek önemli konuda Büyükelçinin bütün ağırlığını koyması gerekirdi.

---

[28] **DBA**-T.C. Dışişleri Bakanlığından Bağdat Büyükelçiliğine tel, 13.6.1963, No. 76 'dan, Şimşir, **Türkmenler,** s. 144-145.

[29] DBA, T.C. Bağdat Büyükelçiliğinden Dışişlerine tel, 17.6.1963, No. 172'den Şimşir, **Türknmenler,** s.145.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyükelçi böyle yapmayıp işi müsteşarına havale etmişti. Bunun üzerine, büyükelçiye, uyarı niteliği de taşıyan şu ikinci talimat gönderildi:

"1- Irak'taki soydaşlarımıza diğer azdıklarla eşit haklar tanınması meselesinin, konuya verdiğimiz ehemmiyet dolayısıyla, bundan böyle bizzat Zatı Devletleriyle Irak Hariciye Veziri arasında görüşülmesinin daha muvafık olacağı mütalea edilmektedir. Bu itibarla, Irak Hariciye Veziri ve Vezaret ilgilileri Büyükelçiliklerine verilen metinleri tetkik ettikten sonra da aynı ifadeleri kullanmaya devam eyledikleri takdirde, bu ifadelerin, tarafı devletlerinden 2. maddede maruz şekilde Haziriciye Vezirine izah olunması uygun görülmüştür:

2- İdare sisteminde bazı değişiklikler yapmanın ve mahalli hususiyetlere göre gerekli tedbirler almanın Irak Hükümetinin dahili işlerinden madut olduğu izahatını varestedir. Diğer taraftan, iki memleket arasında iyi münasebet ve işbirliği esaslarını kurarken bunları şarta bağlamayı da düşünmedik. Ancak, beş yüz bini mütecaviz ırkdaşımızın yaşadığı bir memlekette yapılacak idari değişikliklerden ve ademi merkeziyet sistemi içinde aynı mıntıkada yaşayan diğer azınlıklara tanınacak haklardan kendi soydaşlarımızın da benzer derecede istifade ettirilmesini talep eylemenin, gelişmekte olan iyi komşuluk münasebetleri ve işbirliği siyasetinin gözle görülebilecek en büyük bir tezahürü olacağını belirtmeyi de lüzumlu addetmekteyiz. İstediğimiz, lisan, tahsil, sosyal yenilikler, idari değişiklikler ve bunlara benzeyip de Kürtlere tanınacak birçok hakların soydaşlarımıza da aynen tanınmasıdır. Irak Hükümetinin de bu görüşlerimizi anlayışla karşılayacağından ve bundan evvelki temaslardaki vaadlerini hatırlayarak Iraklı Türklere de diğer azınlıklara tanınan her türlü hakkı tanıyacağından şimdiden emin bulunmak istiyoruz. Irkdaşlarımıza bu hakların tanınmamasını, bu mevzuda çok hassas olan umumi efkârımıza ve parlamentomuza izah etmek çok güç olacaktır.

3- Irak'taki Türklere de Kürtlerle eşit hakların tanınması ve bu konuda gerekli talimatın şimdiden sağlanması hususundaki gayretlere, muhatapları infiale sevk etmeyecek bir üslupla fakat ısrarla devam olunmasını ve neticeden Bakanlığıma bilgi verilmesini rica ederim."[30]

Bu talimat üzerine Büyükelçi Turgay, 27 Haziran 1963 günü Irak Dışişleri Bakanı ile görüştü ve Irak'ta Kürtlere tanınacak hakların Türlere de tanınmasını istedi. Bakan düzeyindeki bu girişimi Ankara'ya Özetle şöyle teleldi:

---

[30] DBA, T.C. Dışişlerinden Bağdat Büyükelçiliğine tel, 21.6.1963, No. 81'den Şimşir, Türkmenler, s. 146-147.

Levent Şahverdi Arşivi

"Irak Türkleri konusunu Dışişleri Bakam ile görüştüm. Bakanın söyledikleri özetle şunlardır: Irak Hükümetinin prensibi hiçbir azınlığa özel haklar tanımamaktır. Kürtler konusunda bazı özel tedbirler almak zorunlu olmuştur. Ancak ademi merkeziyet uygulanacak değildir. Kürtlerin, diğer unsurları kaçırıp kendi bölgelerini genişletme planına karşı bir plan uyguluyoruz. Türklere ayrı haklar tanımak onları diğer unsurlardan tecrit eder, onların lehine olmaz. Onları felâketlerden korumak için önlemler alıyoruz. Bakan, bir taahhüde girmiyor."[31]

Bu cevap Ankara'yı tatmin etmedi. Irak Hükümeti katında girişimler sürdürüldü. Bu arada Bağdat'ın sivil hükümeti Kürtlerle görüşmeye karar vermişti. Anlaşılan Kürtlerle pazarlığa girişecekti. Irak Devrim Konseyi Başkanı Abdüsselam Arif, Baasçılardan oluşan bu sivil hükümeti, 18 Kasım 1963 günü bir iç darbeyle attı. Kürtlerle görüşmelerin durduğu yolunda haberler çıktı.

Girişimler devam etti...

Beş yıl sonra...

Üst düzey ziyaretler...

1966-1970 yıllarında Türkiye ile Irak arasında, arka arkaya üst düzey ziyaretler yapıldı. Türkiye'de AP iktidarı vardı. İsmet İnönü muhalefet lideriydi. 7-11 Şubat 1966 tarihlerinde Irak Dışişleri Bakanı **Adnan Paçacı** Türkiye'yi ziyaret etti; 13-16 Nisan 1966'da Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil bu ziyareti iade etti.

3-6 Temmuz 1966 tarihlerinde Irak Başbakanı **Abdurrahman El-Bazzaz** Türkiye'yi ziyaret etti; 20-24 1967'de Başbakan Süleyman Demirel Irak'a resmi bir ziyaret yaptı.

27 Nisas-1 Mayıs 1968'de Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay,** Irak Cumhurbaşkanının **Abdurrahman Arifin** davetlisi olarak Irak'ı ziyaret etti. Bu ziyaretin ardından 17 Temmuz 1968'de Irak'ta yeni bir askeri darbe oldu, Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif devrildi ve İstanbul'a sürgün edildi. General **Hasan El-Bekr,** Irak Cumhurbaşkanı oldu.

Ziyaretler devam ediyordu. 12-17 Şubat 1969'da Irak Dışişleri Bakanı **Abdülkerim El-Şeydi** Türkiye'yi ziyaret etti; 10-13 Temmuz 1970'de Dışişleri Bakanı **Çağlayangil** bu ziyareti iade etti...

---

[31] DBA- T.C. Bağdat B. Elçiliğinden Dışişlerine tel, 27.6.1963, No. 190.

Levent Şahverdi Arşivi

Derken... Türkmenler yok sayılıyor...

Bu arada Mart 1970'de hazırlanmakta olan yeni Irak anayasasında Kürtlere kültürel özerklik tanınacağı, Türkmenler ise esamisinin bile okunmadığı haberleri çıktı. Dışişleri Bakanı **İhsan Sabri Çağlayangil** Irak ziyaretinden yurda döner dönmez, 16 Temmuz 1970 günü yeni Irak anayasası yürürlüğe kondu.

Yeni Irak Anayasasının 5. maddesi, Irak halkının Araplardan ve Kürtlerden oluştuğunu belirtiyor. Fakat Irak Türklerinin (veya Türkmenlerin) adını bile anmıyor, sadece Irak birliği içinde "bütün azınlıkların" kanunî haklarının onaylandığı kaydediliyordu.

Anayasanın 7. maddesi, Irak'ın resmî dilinin Arapça olduğunu, bunun yanı sıra Kürtçenin de Arağça ile birlikte 'Kürt bölgelerinde' resmi dil sayıldığını hükme bağlıyor.[32]

Yani yeni Irak Anayasası, Kürtleri, Irak halkını oluşturan iki halktan biri sayışıyor, bir Kürt bölgesinin varlığını ve bu bölgede Kürtçenin resmi dil sayılmasından söz ediyor, fakat Irak'ta Kürt nüfusa yakın bir nüfusa sahip köklü Türk (Türkmen) kitlesin, Türk bölgesinin ve Türk dilinin adlarını bile anmıyor. Türkmenleri adeta yok sayıyor.

Bu, Irak Türklerine karşı birinci büyük haksızlıktır ve o güne kadar Türkiye'nin izlediği politikaya taban tabana zıttır. Kabul edilemez.

Dahası: Türkmenler yok sayıldığı gibi, Türkmen bölgesi de yutulmak istendi.

Araplar Kerkük'e Göz Dikiyor

Yeni Irak Anayasası, Irak'ta bir 'Kürt bölgesi"nden söz ediyordu. Neresiydi bu bölge? Bölgenin sınırları neydi, nerelerden geçiyordu, hangi kentleri, köyleri içine alıyordu? "Kürt bölgesi"nin neresi olduğu hesapça halka sorulacaktı. 26 Ekim 1970'te bir plebisit yapılması öngörülmüştü.

Tam bu plebisit öncesinde hem Araplar, hem Kürtler Kerkük'e göz diktiler. Bir yandan Kürt peşmergeler, diğer yandan Baas yöneticiler kolları sıvadılar. Irak hazinesi kesenin ağzını açtı. Bir çırpıda 50 bin kadar Arap ailesi Kerkük bölgesine üşüştü. Bunlara 180 bin dönüm toprak dağıtıldı. Bu bölgeye yerleşen her Arap göçmene, hibe olarak, 10 bin dinar (33 bin Amerikan doları) verildi, taşınma masrafı olarak da 5 bin dinar daha ödendi. Ayrıca bölgenin yerlisi olan Türkmenlerden arsa

[32] Ömer Turan, "Irak Anayasasında Azınlık Hakları", **Avrasya Dosyası**, İlkbahar 1996, s. 28-29

Levent Şahverdi Arşivi

satın alıp inşaat yaması için her Arap göçmene 10 bin dolar veriliyordu. Bölgedeki Türk topraklarının, taşınmaz mallarının Araplar tarafından ele geçirilmesi de özendirilip desteklendi. Buna karşılık Türkmenlerin birbirlerine taşınmaz mal satmaları veya almaları engellendi ve yasaklandı. Arap göçmenlerin işsiz kalmamaları için önlemler alındı....[33]

Kürtler de Kerkük'ü Yutmak Peşinde

Kürtler de kendi bölgelerini genişletmek için geceyi gündüze kattılar. Baasçılar gibi Barzani Kürtleri de fethe çıktılar. Onların da ilk hedefi Kerkük idi. Yalnız yöntemleri biraz değişikti. Baasçı Araplar topluca cepheden saldırırken, silahlı Barzani Kütleri parti parti Kerkük'e sızma yolunu yeğ tuttular. İlk çırpıda o yöredeki Abdullah Tepesi, Rahimava, İskân, Şorca gibi yerleri ya da semtleri tuttular. Silah zoruyla Kürt bölgelerinde denetimi ele geçirmeye yöneldiler. Kendi idarelerini kabul ettirmeye başladılar. Hanekin, Kifri, Kartepe, Kümbetler, Kızılyar, Yayçı kasabalarında Türkçe eğitime engel oldular. Erbil, Hanekim ve Kifri'de Türkçe konuşulmasını bile engellediler ve bu yüzden olaylar çıktı. Ayrıca Kerkük şehri 3000 kadar Kürt peşmergenin ablukası altına alındı...Mustafa Barzani de yüksekten atıp tutuyordu: *"Yapılacak nüfus sayımında bir tek Kürt bile çıksa Kerkük Kürt olacaktır...Şimdi biz Kerkük'ü istiyoruz."*[34]

Türkmenler Nüfustan Hepten Silinmek İsteniyor!

Kuzey Irak'taki Kürt Özerk bölgesinin sınırlarını belirlemek amacıyla 1970 yılında yapılması öngörülen nüfus sayımında Türkmenler, akıl almaz bir haksızlık karşısında daha kaldılar. Soydaşlarımız sayımda Türk (Türkmen) olduklarını bildiremeyecekti; ya "Arap" ya da "Kürt" olduklarını belirteceklerdi.! Başka seçenekleri yoktu. İki şıktan birini seçmek zorundaydılar: Ya Arap olacaklardı, ya da Kürt! Ya Baasçıların yanında yer alacaklardı ya da Kürt aşiretlerine katılacaklardı.

Birbirleriyle kıyasıya boğuşan Baas ve Barzani, Türkler söz konusu olunca ele ele vermiş, Türklere karşı sanki bir "kutsal ittifak" kurmuşlardı. Akılları sıra Türkmen toplumunu iki koldan kıskaca alıp boğacaklardı. Türklere dönüp "kırk katır mı, kırk satır mı" istersin der gibi, buyur, beğen beğendiğini diyorlardı. Ya Arap ol ya da Kürt, başka yolun yok. Anayasada "unutulan", coğrafyadan silinmek istenen Irak Türkleri, tarihten da kazınacaktı, hayattan da! Irak Türkleri bundan böyle

[33] Saatçi, Irak'ta Türk Varlığı, s. 231 -232.
[34] **Ibid.**, s. 232-233.

Levent Şahverdi Arşivi

nüfus kayıtlarında görünmeyecek, hepten yok sayılacaktı ki, ilerde hak istemeye kalkışmasınlardı. Bu dahiyane tezgâh, Baascılar ile Barzanilerin kafasından çıkmıştı.

Irak'taki soydaşlarımıza reva görülmek istenen böylesine bir haksızlık 87 yaşındaki İsmet Paşa'yı da isyan ettirdi!

İsmet Paşa Kükrüyor

İsmet İnönü, öteden beri şunu savunuyordu. Irak'ta, Kürtlere tanınan hakların aynısı Irak vatandaşı Türklere de tanınmalıydı. Bu konuda Türkiye, İnönü'nün Başbakanlığı sırasında, Bağdat Hükümeti katında birçok girişimde bulunmuştu. Kürtlere kültürel haklar verilirse Türklere de verilmeliydi. Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerde Kürtçe eğitime izin verilirse, Türklerin çoğunlukta olduğu Kerkük gibi yerlerde de Türkçe eğitim yapılabilmeliydi. Kürtlere bir özerk bölge ayrılacaksa Türklere de ayrılmalıydı. Her bakımdan Kürtler ile Türkler eşit tutulmalıydı. Türkler Kürtlerden daha aşağı düzeyde muamele görmemeliydi. 16 Temmuz 1970 tarihli Irak Anayasası'nda Kürtlere yer verilirken Türklerin "unutulmuş" olması kabul edilemezdi. Hele Irak'ta Türklerin haritadan ve nüfustan silinmek istenmesi, sineye çekilebilecek bir şey değildi. Türk kamu oyu bu konuda tepkiliydi. Türk Hükümeti tepkiliydi. Ana muhalefet partisi CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü de için için tepkiliydi.

İsmet İnönü, 21 Ocak 1971 günü, Mecliste, Dışişleri Bakanı **İhsan Sabri Çağlayangil'i** kabul etti. Dış politika, Irak'la ilişkiler ve Kerkük Türkleri hakkında ayrıntılı bilgi aldı. İnönü, bir saat süren bu görüşmeden sonra, gürledi; basına aşağıdaki demeci verdi:(Dikkatle okuyalım):

"Irak'la yakın dış politika münasebetlerimiz, Kerkük Türkleri üzerinedir. Kerkük Türkleri, Irak idaresinin yeni şeklini almasında, bir aralık, bizi çok endişeye düşüren garip bir vaziyet karşısında kalmışlardı. Güya seçim yapıldığı zaman anadillerinin ne olduğunu seçim belgesine yazdıramayacaklar, Türk olarak yazdıramayacaklardı. Ya Arabız diyecekler, ya Kürdüz diyecekler. Irak'ta milliyet olarak, asırlardan beri devam eden köklü bir Türk toplumu vardır. Bunların bulundukları hükümete karşı, münasebetlerini güçleştirecek bir vaziyette bulunmalarını hiçbir surette istemeyiz. İstemedik, bugünkü hükümet de istemiyor. Bunlar, her memlekette kabul olunan vatandaşlık hakkından istifade etsinler, başka bir dilediğimiz yok. Böyle, seçimle varlıklarını inkâra götürecek bir usulü, komşu devletin kabul edeceğine ihtimal vermiyoruz. Şimdiye kadar böyle birçok sözler edildi. Fakat, komşu devletin böyle bir uygulamaya razı olmadığım gördük ve olmayacağını

Levent Şahverdi Arşivi

zannediyoruz. Bu esaslı bir meseledir. Bu durum, oradaki Türk halkı aleyhine, Türk halkı aleyhine, Türk azınlığı aleyhine işler bir istikamete gelmemiştir."[35]

İsmet Paşa, yaşayan bir tarihti. Kerkük için de en az elli yıldır zihin yoran, boğuşan bir devlet adamı, bir eski başbakan ve cumhurbaşkanı. Paşa, 1922-23 Lozan Konferansı'nda İngiltere başdelegesi Lord Curzon'la boğuşmuş, Musul için diplomatik bir savaş vermişti. Ne demişti paşa orada ?: *"On bir yüzyıldan beri... Musul ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölge, aralıksız Türklerin olmuştur"* demiş, dosta düşmana tarih öğretmişti. Evet, on bir yüz yıldan beri, yani Osmanlı'dan da önce, Selçuklu'dan da önce Kerkük Türktü. Abbasi Halifeleri zamanında da, Atabey Türk Hanedanı, Artuk'lar hanedanı dönemlerinde de oraları hep Türktü, oralarda bağımsız Türk devletleri kurulmuştu...

Güngörmüş **İsmet Paşa,** şimdi, Irak'ın yeni yetme Baas politikacılarına da Kuzey Irak'ın başıbozuk Kürt aşiretlerine de tarih dersi veriyor, bir mesaj veriyor. Onun sesine kulak vermeli. Ne diyordu paşa: ***"Irakla yakın dış politika münasebetlerimiz Kerkük Türkleri üzerindedir"*** diyor. Yani, Türkiye'nin komşu Irak'la ilişkilerinde biri öncelik Kerkük Türkleridir. İlişkilerin, esası, temeli budur. Kerkük Türklerini hesaba katmadan, iki ülke arasında sağlam ilişkiler geliştirilemez. Bağdat Hükümeti, Türkiye ile sağlıklı ilişkiler kurup geliştirmek niyetindeyse Irak Türklerin unutmamalı, ihmal etmemelidir. İki ülke arasındaki ilişkilerin barometresi Kerkük Türkleridir. Irak Türk toplumunun durumu iyileşirse, iki ülke arasındaki ilişkiler der iyileşir, tersini düşünmemelidir.

İsmet Paşa devam ediyor: *"Irak'ta,* diyor, *milliyet olarak, asırlardan beri devam eden köklü bir Türk toplumu vardır. "* Yüzyıllardır varlığını sürdüren bu toplum ayrı bir milliyettir; 'Arap' değil, 'Kürt' değil; bir Türk toplumudur. *"Bir aralık Irak Türk toplumu 'garip bir vaziyet' karşısında kaldı. Güya seçim belgelerinde Türk olduklarını yazdıramayacaklar, ya Arabız diyecekler, ya Kürdüz diyeceklerdi.* "Bu durum Türkiye'yi endişeye düşürdü. Böyle şey olmaz, olamaz! Çünkü bu, Kerkük Türklerinin varlığını inkâr etmek anlamına gelir. İsmet Paşa, komşu Irak hükümetinin böyle bir usulü kabul edeceğini hiç sanmadığını belirtiyor ve Baas politikacılarını da Kürt aşiretlerini de uyarıyor:

"Bu esaslı bir meseledir".

[35] **Ulus** gazetesi, 21 Ocak 1971; Saatçi, **op.cit.,** s. 236-237.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sonuç" Yerine Bugünkü Manzaraya Bakınca....

Türkiye-Irak ilişkilerinin bugünkü durumu, bu araştırmanın dışındadır. Bugünkü manzara iç karartıcı olabilir. Yine de "sonuç" yerine, birkaç noktaya kısaca değinelim. 1970'lerden 2008'e atlayarak, bugünkü manzaraya şöyle bir göz atınca, hüzünle gördüğümüz şudur:

Atatürk ve İsmet İnönü'nün Irak politikası temelinden kaymış ve yıkılmıştır.

Bu politikanın temeli iki sütuna dayanıyordu:

(i) Türkiye-Irak sınır güvenliği ve

(ii) Irak'taki Türkmenlerin güvenliği ve Kürtlerle eşitliği

Türkiye ile Irak arsında iyi komşuluk da dostluk da bu iki sütün üzerine bina edilmişti. Bu temel sütunların her ikisi de bugün çökertilmiş, yıkılmış bulunmaktadır.

Türk-Irak sınır güvenliğinden eser kalmamıştır

Atatürk ve İsmet İnönü zamanında hem Türkiye hem Irak, sınır güvenliği üzerine beraberce titriyorlardı. Sınır güvenliği konusu veya kaygısı, Irak'la yapılan ikili antlaşmalarda, Saadabad Paktı'nda ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye-Irak ilişkilerinin baş sırasında yer alıyordu. Her iki taraf, sınır bölgesini bir dostluk ve barış kuşağına dönüştürmek için ellerinden gelen çabayı harcıyordu.

Bugün ise Türk-Irak sınırının öte tarafı Türkiye'ye karşı bir düşmanlık üssüne dönüştürülmüş bulunmaktadır. PKK çeteleri sınırın Irak tarafında üslenmekte, donatılmakta ve dalga dalga Türkiye'ye saldırtılmaktadır. Irak tarafının ya da Kuzey Irak Kürt gruplarının bu hareketi, Türkiye sınırlarının dokunulmazlığına, Türkiye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne açık bir saygısızlık, bir saldırıdır: Daha açıkçası, Türkiye'ye karşı düpedüz bir husumettir, düşmanlıktır. Bunun başka adı yoktur.

Irakla iyi komşuluk da dostluk da tarihte kalmıştır

Atatürk ve İsmet İnönü'nün titizlikle oluşturdukları sınır güvenliğinden bugün eser kalmamıştır. Dolayısıyla iyi komşuluktan da eser kalamamıştır. Türkiye-Irak dostluğu ise tarihte kalmıştır, sadece tarihi bir hâtıradır. Ortak sınırımızın Irak tarafı bugün bir dostluk kuşağı değil, bir "düşman bölgesi" durumundadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kürtlerle Türkmenler arasındaki eşitlikten de eser kalmamıştır.

1970'lere gelinceye kadar, Irak'ta, Kürtlerle Türkmenlerin durumları, birbirine aşağı yukarı eşitti. Türkiye, bu eşitliğin bozulmamasını istiyor ve eşitliğin devam etmesi için girişimlerde bulunuyordu. Kürtlere bir hak, bir ayrıcalık tanınacaksa, aynı haklar Türkmenlere de tanınmalıydı.

Bazı bölgelerde Kürtlere Kürtçe eğitim hakkı mı bağışlanacak? Türkiye, aynı hakkın Türkmenlere de tanınması için girişimlerde bulunuyordu. Türkmenlerin yoğun olduğu yerlerde Türkçe eğitim serbest olmalıydı. Kuzey Irak'ın bir bölgesinde Kürtlere özerklik mi verilecek? Öyleyse Türkmenlere de bir özerk bölge verilmeliydi...1973-74 yıllarında, yani İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde Türkiye bu konularda üstüste diplomatik girişimlerde bulunmuştu. 1970 yılına kadar Kuzey Irak'ta Türklerle Kürtlerin statüleri aşağı yukarı eşitti, birbirine paraleldi. Sonra makas açıldı, yıldan yıla daha da açılarak bugünlere gelindi.

1970'lerde Kürtler lehine fark gözetilmeye başlandı: Baas Partisinin hazırladığı 1970 anayasası Irak'ın **iki milletli** bir devlet olduğu, Araplar ve Kürtlerden oluştuğu, Irak'ın resmi dilinin Arapça olduğu, fakat Kürtlerin yoğun olduğu bazı bölgelerde Kürçe'nin de resmi dil olarak tanındığı hükme bağlandı. **Türkmenler ise "unutuldu".** Kürtlerle Türkmenler arasında yaratılan bu fark, Türkmenler zararına yıldan yıla açıldı ve Kuzey Irak'taki Kürt aşiretleri özerkliği de aşarak devletleşmeye doğdu giderken, Türkmenler Kürt bölgesinde bir azınlık derekesine düşürüldü.

Kerkük, kabaca girişimlerle göz göre göre Kürtleştiriliyor ve Türkmenler tarihten de, haritadan da, hatta nüfustan de silinmek isteniyor. 1200 yıldan beri Türk yurdu olan Kerkük, dağdan inan Kürtlerin istilâsına uğramıştır. Türkmenlerin güvenliği, hatta varlığı tehlikede görünmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

KRONOLOJİ I

MUSUL KRONOLOJİSİ (1918-1926)

30 Ekim 1918

Mondros Mütarekesi imzalandı (Bu tarihte Musul şehri ve Musul vilayetinin önemli bir bölümü Türkiye'nin elinde bulunuyordu).

15 Kasım 1918

İngiltere, Musul Vilâyetini işgal etti (İşgal, Mütareke Anlaşmasının, *"Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkınca, herhangi bir stratejik yeri işgal hakkına sahip olacaklardır"* diyen 7. maddesine dayandırıldı).

28 Ocak 1920

Osmanlı Millet Meclisi, gizli oturumunda Misakı Milli'yi kabul etti. (Misakı Milli, 30 Ekim 1918'deki mütareke sınırını, Türkiye sınırı olarak kabul etmişti ve dolayısıyla Musul Vilâyeti de Türkiye sınırları içinde sayılıyordu).

3 Kasım 1922

Ankara Hükümeti, Lozan Barış Konferansına Başdelege seçilen İsmet Paşaya Türkiye-Irak sınırı hakkında şu talimatı verdi: " ***Irak sınırı:*** *Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak."*

20 Kasım 1922

Lozan Barış Konferansı törenle açıldı (Türkiye üç delegeyle konferansta temsil edildi: Başdelege İsmet Paşa; delegeler Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka).

26 Kasım 1922

Akşam, İsmet Paşa ile Lord Curzon, başbaşa, Irak sınırını konuştular. İsmet Paşa Musul'u istedi. Curzon reddetti. Tartıştılar. İsmet Paşa, konferansta da Musul vilâyetini isteyeceğini söyledi. Curzon, kesinlikle reddedeceğini tekrarladı.

27 Aralık 1922

Lord Curzon, Musul'dan vazgeçmeyeceklerini bir muhtıra ile İsmet Paşaya bildirdi. İngiltere, savaşta galip olarak Musul'u zaptetmiş ve Milletler Cemiyeti'nden de Irak'ın mandasını almış, bu haklarından vazgeçemezmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

* General Tovvnshend, Musul'u şimdilik bir kenara bırakmayı İsmet Paşaya telkin etti.

30 Aralık 1922

İsmet Paşa, Curzon'un Musul'a ilişkin muhtırasına bir muhtırayla cevap verdi. "Musul meselesi en buhranlı günlerindedir" diye Ankara'ya rapor etti.

5 Ocak 1923

İsmet Paşa, Lozan'da İngiliz Müsteşarı ile Musul sorununu görüştü. İngiliz, Musul şehri dışında toprak ve petrolden pay vermeyi önerdi. İsmet Paşa, Musul'u da istedi. *"Bizim için Musul vatan meselesi, İngiltere için petrol meselesidir"* dedi.

6 Ocak 1923

İsmet Paşa, bir İngiliz aracılığıyla, Musul konusunu görüşmeleri için Londra'ya iki adam gönderdi: "İngilizleri petrolde tatmin edip toprağı iade ettirmeğe çalışacaklar" diye Ankara'ya bildirdi.

12 Ocak 1923

Curzon, Musul meselesini Londra'da halletmeye çalışıyorsunuz diye İsmet Paşaya bir mektupla sitem etti. Paşa cevap verdi.

14 Ocak 1923

İsmet Paşa, "İngilizler bize karşı yine sertleşiyorlar. Amaçlan bizi yıldırmak ve Musul'dan vazgeçirmek. Barış, Musul üzerinde toplanıyor" diye rapor etti.

17 Ocak 1923

İsmet Paşa: "Lord Curzon'un özel sekreteri, Musul sorununu Lahey Adalet Divanı'na ya da Milletler Cemiyeti'ne götürme fikrini ortaya attı."

19 Ocak 1923

Lord Curzon, ikili görüşmelerle çözümlenemeyen Musul sorununu Lozan konferansına getireceğini bir mektupla İsmet Paşaya haber verdi. İsmet Paşa, cevap vereceğini ve konferansta da Musul'u isteyeceğini Ankara'ya bildirdi.

21 Ocak 1923

İsmet Paşa: "Musul sorunu konferansta açıkça tartışılacak. Curzon, sorunu hakeme havale etmek isteyecek gibi görünüyor. Ben (İsmet Paşa) plebisit teklif edeceğim".

Levent Şahverdi Arşivi

23 Ocak 1923

Lozan Konferansında Musul sorunu görüşüldü. İsmet Paşa uzun bir konuşmayla Musul'un Türkiye'ye geri verilmesini istedi. Türk tezini şu nedenlere dayandırdı: (i) Etnografik nedenler, (ii) Siyasal nedenler, (iii) Tarihi nedenler, (iv) Coğrafi ve ekonomik nedenler ve (v) Askeri ve stratejik nedenler.

İsmet Paşa, Başbakanlığa gönderdiği telgrafta, özetle: "Musul konusunda büyük çarpışma oldu. Benim uzun konuşmama Curzon cevap verdi ve işi Milletler Cemiyeti'ne yollamayı önerdi. Musul'un geri verilmesinde ısrar ettim. Durum ciddidir."

İsmet Paşa, Gazi Paşaya da şunları yazdı: "Son dererce bunalımlı bir gün geçirdik. Musul için savaş günü. Çok yorgunun. Üç gün uyumadım. Musul'u düşündüm..."

25 Ocak 1923

İsmet Paşa'dan tel: "Curzon, Musul için Milletler Cemiyeti'ne başvurdu...Askıda beş temel sorun var. Bizim aleyhimizde bir barış projesi verecekler. Bir iki gün bekleyip Lozan'dan ayrılacaklar. Konferansa ara verilmiş olacak. Musul'u Milletler Cemiyeti'ne havale etmek tehlikelidir. Hükümetin görüşü nedir?"

27 Ocak 1923

İsmet Paşa'dan rapor: "Konferansın resmi çalışmaları bitti. Şu sorunlar askıda kaldı: Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya sınırı, tazminat ve tamirat. Musul yüzünden mali sorunlar daha da ağırlaştırılmıştır... 'Musul'dan feragat göstererek sulh aramak fikrindeyim."

30 Ocak 1923

Müttefikler, Lozan'da, Türk heyetine ağır bir barış antlaşması projesi sundular. Türkiye'nin reddetmiş olduğu maddeleri de projeye koydular.

31 Ocak 1923

Lozan'daki Türk heyetinin görüşü: "Barışa ulaşabilmek için, Musul meselesinde İngilizlerle bir anlaşma zemini bulmak gerekli. Anlaşma zemini deyince biz özellikle Musul meselesini Türkiye ile İngiltere arasında halletmek şeklini tercih ediyoruz."

4 Şubat 1923

Lozan'da Türk heyeti, karşı tekliflerini Müttefiklere iletti.

Lozan Konferansına ara verildi.

Levent Şahverdi Arşivi

7 Şubat 1923

İsmet Paşa Lozan'dan ayrıldı. (Yunanistan'dan geçmemek için, Lozan-Bükreş-Köstence üzerinden yolculuk yaparak 16 Şubatta İstanbul'a gelebildi).

19 Şubat 1923

İsmet Paşa Ankara'ya döndü.

21 Şubat 1923

İsmet Paşa, TBMM'nin gizli oturumunda Lozan Konferansı hakkında bilgi verdi: "Musul büyük bir sorun olarak askıda kaldı" dedi. Hükümetin, Musul anlaşmazlığının bir yıl içinde Türk-İngiliz görüşmeleriyle çözümlenmesi, çözümlenemezse Milletler Cemiyetine başvurulması yolunda Müttefiklere bir öneride bulunmayı düşündüğünü bildirdi. Bazı milletvekilleri bu görüşe tepki gösterdiler. Bir yıl ertelenince Musul'un kaybedileceği, Misakı Milli'den sapılmış olacağı söylendi.

Başbakan **Rauf Bey** de, "Musul meselesi doğu vilâyetleri meselesidir, doğu vilayetleri meselesi Türkiye meselesidir. Doğu vilâyetleri tehlikeye düşerse, Türkiye tehlikeye düşer" dedi. Ancak, bir yıl ertelemekle Musul'un kaybedilmiş olmayacağını savundu.

Mustafa Kemal Paşa da şunları söyledi: *"Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya ertelemek, ondan vazgeçmek demek değildir. Belki bunun sağlanması için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamanı beklemektir...Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşımızda yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, Ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen son bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca mevzubahis etmek isterseniz mahzurlar kendi kendine meydana çıkar..."*[36]

[36] Atatürk'ün Meclis'teki bu konuşmasının biraz sadeleştirilmiş metni için bkz; **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 15 (1923),** Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s.156-160.

Levent Şahverdi Arşivi

2-6 Mart 1923

Musul sorunu TBMM'nin gizli oturumlarında uzun uzun tartışıldı. Milletvekilleri, "Musul elden gidiyor!" diye ayağa kalktılar, Hükümeti sert biçimde eleştirdiler. Ergani milletvekili Emin Bey, "Musul'u satıyorlar!" diye bağırdı. Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Orbay), eleştirilere cevap verdi: "Musul'un elimizden çıkması ortak vatanımız için büyük bir tehlikedir, kanaati vardır...Musul'u behemehal alacağız fikrinde ısrar edersek, mutlaka ordu ile almak imkânı vardır. Çünkü bunu siyasetle almak imkânı olmadığına delegasyonumuz kani olmuştur ve bize izah edilince biz de kani olmuşuzdur" diye konuştu.

8 Mart 1923

İsmet Paşa, barış antlaşması hakkında Türkiye'nin karşı önerilerini İtilâf Devletlerine gönderdi. Bu önerilerde Türkiye-Irak sınırı, yani Musul sorunu şöyle yer aldı: *"Türkiye ile Irak hakkındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak on iki aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyetine gönderilecektir."*[37]

24 Temmuz 1923

Lozan Barış Antlaşması törenle imzalandı. Antlaşmada Musul sorunu veya Türkiye-Irak sınırı şöyle yer aldı (Md. 3, fıkra 2): *"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir. Sınır konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz Hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunmamağı karşılıklı olarak yükümlenirler."*[38]

19 Mayıs 1924

Musul konusunda Türk-İngiliz görüşmeleri İstanbul'da başladı. Kasımpaşa'daki eski Bahriye Nezareti binasında yapıldığı için "Haliç Konferansı" olarak bilinen bu görüşmelerde Türkiye'yi TBMM Başkanı Fethi (Okyar), İngiltere'yi de Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox temsil etti. Fethi Bey, Türk tezini savunarak Musul Vilâyeti'nin Türkiye'ye katılmasını istedi. İngiliz delegesi Cox ise, Nesturilerin

[37] **Lozan Barış Konferfansı. Tutnaklar Belgelerr** (Çeviren: Seha L. Meray), A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1969, Takım 1, Cilt 4, s. 29.

[38] **Ibid.**, Takım II, Cilt 2, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşadığı Hakkâri ilinin Irak'a katılmasını istedi ve İngiltere'nin anlaşamaya niyeti olmadığı, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi amaçladığı anlaşıldı.

5 Haziran 1924

Musul konusunda 19 Mayısta İstanbul'da başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri, bir sonuca varılamadan sona erdi.

6 Ağustos 1924

İngiltere, tek taraflı olarak, Musul sorununu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürdü.

7 Ağustos 1924

Hakkâri bölgesinde Nesturi ayaklanması çıktı. İngiliz uçakları Nesturi isyancılarına havadan destek verdi.

20 Eylül 1924

Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul sorununu görüşmeye başladı. Türkiye'yi temsil eden **Fethi Bey (Okyar),** etnik, tarihi, siyasi ve stratejik nedenlerle Musul vilâyetinin Türkiye'de bırakılması gerektiğini savundu. Musul'un kaderini belirlemek için bölgede bir plebisit yapılmasını istedi. İngiltere'yi temsil eden Adalet Bakam **Lord Palmoor** ise, sorunun, Türkiye-Irak sınırının çizilmesi sorunu olduğunu ve sınırların plebisitle çizilemeyeceğini söyledi. Milletler Cemiyeti'nin bir komisyon kurup Musul'a göndermesini istedi.

30 Eylül 1924

Milletler Cemiyeti Meclisi, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, Musul sorununu inceleyecek üç kişilik bir komisyon kurmaya karar verdi ve komisyon üyelerini şöyle belirledi: Macaristan eski Başbakanı **Kont Teleki,** İsviçre'nin Bükreş Elçisi A. **Virsen** ve Belçikalı emekli albay **A. Poulis.**

29 Ekim 1924

Türk ve İngiliz birlikleri arasında sınır çatışmalarının başlaması üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisi Brüksel'de toplanarak Musul'u Hakkâri'den ayıran eski vilâyet sınırını Türkiye ile Irak arasında geçici bir sınır olarak kabul etti ve buna uyulmasını isterdi. (Brüksel toplantısında belirlendiği için "Brüksel Hattı" olarak da anılan bu sınır çizgisi, çok az farkla bugünkü Türkiye-Irak sınırıdır).

Levent Şahverdi Arşivi

4 Ocak 1925

Musul sorununu incelemek üzere Milletler Cemiyeti'nce atanan Üçlü Komisyon, Ankara'ya gelip temaslarda bulundu.

16 Ocak 1925

Milletler Cemiyeti Komisyonu Ankara'dan Bağdat'a gitti. Türkiye adına eski ordu Müfettişi **Cevat Paşa** da Komisyona eşlik ediyordu ve paşanın yanına yardımcı uzmanlar da verilmişti.

27 Ocak 1925

Miletler Cemiyeti Komisyonu Bağdat'tan Musul'a geçti. Yerli halkın Cevat Paşa'yı coşkun gösterilerle karşılamaları işgalci İngilizleri rahatsız etti ve paşanın yerli halkla temasları engellenmeye başlandı.

13 Şubat 1925

Milletler Cemiyeti Komisyonu Kerkük ve Süleymaniye taraflarında halkın Türkiye'ye mi yoksa Irak'a mı katılmak istediğini anlamaya çalıştığı bir sırada doğu Anadolu'da **Şeyh Sait** ayaklanması başladı. Bu ayaklanma (ve daha önceki Nesturi ayaklanması), İngilizlerin ekmeğine yağ sürdü, Türk tezini zayıflattı ve Üçlü Komisyonun kararını etkiledi.

16 Temmuz 1925

Üçlü Komisyon, Musul hakkındaki raporunu Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sundu. Raporda, bazı şartlarla **Musul Vilâyeti'nin Irak'a katılmasının uygun olduğu** yolunda görüş bildirildi.

19 Eylül 1925

Milletler Cemiyeti Meclisi, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, Lahey Adalet Divanına görüş sormaya karar verdi: Meclisin Musul konusunda vereceği son karar uyulması zorunlu bir karar mı, yoksa sadece bir tavsiye kararı mı sayılacaktı? (Türkiye, sorun hukuki değil, siyasi olduğu için Adalet Divanı'nın bu konuda yetkili olamayacağını savundu ve Divan'a temsilci göndermedi).

21 Kasım 1925

Lahey Daimi Adalet Divanı, Musul Konusunda şu görüşü bildirdi: *"Milletler Cemiyeti Meclisinin, Lozan Andlaşmasının 3. maddesinin 2. fıkrası uyarınca (Musul konusunda) alacağı **karar Taraflar için uyulması zorunlu olacak** ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle saptandığını gösterecektir..."*

Levent Şahverdi Arşivi

16 Aralık 1925

Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul konusunda son kararını verdi: Kararda "Brüksel Çizgisi" Türkiye-Irak sınırı olarak kabul edildi, yani **Musul Vilâyeti'nin tamamı Irak'ta bırakıldı.**

11 Mart 1926

Milletler Cemiyeti Meclisi, tüm Musul vilâyetini Irak'ta bırakan 16 Aralık 1925 tarihli kararın, bu konuda kesin karar olduğunu ilân etti.

Levent Şahverdi Arşivi

KRONOLOJİ II

TÜRK-IRAK İLİŞKİLERİ KRONOLOJİSİ (1926-1970)

5 Haziran 1926

Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Andlaşması (Musul Antlaşması) Ankara'da imzalandı. Antlaşma 18 maddeden ve şu üç bölümden oluşmaktadır: (i) *Türkiye ile Irak arasındaki sınır* (md. 1-5), (ii) *İyi komşuluk İlişkileri* (md. 6-13) ve (iii) *Genel Hükümler* (md. 14-18). Antlaşmanın, Türkiye ile Irak arasındaki sınırı ayrıntılarıyla tanımlayan bir de Ek'i vardır. Anlaşmanın "İyi komşuluk ilişkileri" başlığını taşıyan ikinci bölümü 10 yıl süreli idi.

7 Haziran 1926

Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Musul Antlaşması"nı onayladı (911 sayılı yasa).

18 Haziran 1926

"Musul Antlaşmasının onay belgeleri Ankara'da teati edildi ve antlaşma yürürlüğe girdi:

3 Kasım 1927

Irak Kralı **Faysal, Gazi Mustafa Kemal'e** sözlü bir mesaj göndererek, Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğini bildirdi.

21 Kasım 1927

Gazi Mustafa Kemal **(Atatürk),** ikinci defa Türkiye Cumhurbaşkanlığına seçildiğini bir name ile Irak Kralı Faysal'a da duyurdu.

1 Temmuz 1928

Türkiye, Irak'a bir Daimi Maslahatgüzar atadı. Maslahatgüzar **Talat Bey (Kayaalp),** Bağdat'ta göreve başladı

28 Eylül 1928

Irak Kralı **Faysal,** eski Osmanlı subaylarından olan **Sabih Beg Nashat'ı** Türkiye'ye elçi olarak atadı (Nashat'ın **Gazi Mustafa Kemal** ile tanışıklığı vardı).

25 Ekim 1928

Türkiye'ye atanan ilk Irak Elçisi **Sabih Beg Nashat** güven mektubunu Çankaya'da Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal'e** sundu.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Ekim 1929

Irak Kralı **Faysal,** Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümü dolayısıyla Gazi Mustafa Kemal'e kutlama telgrafı gönderdi **(Atatürk,** 4 Kasımda Krala teşekkür etti).

23 Kasım 1929

İlk Türk Elçisi **Tahir Lütfi (Tokay)** Bağdat'a atandı.

21 Aralık 1929

Irak'a atanan ilk Türk Elçisi Tahir Lütfı **(Tokay)** güven mektubunu Bağdat'ta Irak Kralı **Faysal'a** sundu. (Tokay, 10 yıl Bağdat'ta görev yaptı ve bu görevde iken 1 Eylül 1939'da yaş haddinden emekli oldu).

15 Aralık 1930

T.C. Bağdat Elçisi, Irak Kralı **Faysal'ın** Ankara'yı ziyaret edip Gazi **Mustafa Kemal'e** saygılarım sunmak istediğini Ankara'ya bildirdi.

19 Mayıs 1931

Cumhurbaşkanı Gazi **Mustafa Kemal,** Irak Kralı **Faysal'ın** yaş gününü telgrafla kutladı (Faysal 21 Mayıs'ta Gazi'ye teşekkür etti).

25 Mayıs 1931

Kral **Faysal,** Türkiye'ye gelmek ve Gazi **Mustafa Kemal** ile görüşmek istediğini Ankara'ya duyurdu.

31 Mayıs 1931

Ankara'ya gelip **Atatürk'le** görüşmek isteyen Irak Kralı **Faysal,** Türkiye'ye davet edildi.

4-9 Temmuz 1931

Irak Kralı **Faysal,** Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu ve Atatürk'ün konuğu oldu. Irak Başbakanı Nuri Said Paşa ve Maliye Bakanı Rüstem Haydar Bey de bu ziyarette Krala eşlik ettiler.

6 Temmuz 1931

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal **(Atatürk),** Irak Kralı Faysal onuruna Ankara Palas'ta akşam yemeği verdi.

8 Temmuz 1931

Türkiye-Irak Resmi Tebliği Ankara'da yayınlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Ocak 1932

Türkiye ile Irak arasında, Ankara'da, üç anlaşma imzalandı: (i) Suçluların geri verilmesi anlaşması, (ii) Ticaret Anlaşması ve (iii) İkamet Sözleşmesi.

30 Mayıs 1932

Irak Krallığı, manda rejiminin sona ermesi dolayısıyla bir deklarasyon yayınladı. Kanun gücündeki bu deklarasyonla Irak Türklerine, okullarda Türkçe eğitim gibi bazı kültürel haklar tanındı ve Kürtlerle Türkmenler eşit tutuldu.

4 Haziran 1932

Türkiye - Irak İkamet Sözleşmesi TBMM tarafından onaylandı (2003 sayılı kanun).

6 Temmuz 1933

Türkiye-Irak İkamet Sözleşmesi yürürlüğe girdi (ve Irak'taki Türkmenler için yararlı oldu).

8 Eylül 1933

Irak Kralı **Faysal,** İsviçre'nin Bern Şehrinde öldü. Onun 21 yaşındaki oğlu **Gazi I (Gaziyülevvel)** unvanıyla Irak tahtına çıktı.

3 Ekim 1935

Türkiye, İran ve Irak, Cenevre'de bir dayanışma paktı parafe ettiler. (Aynı gün İran ile Irak arasında Şattülarab sınır anlaşmazlığını çözen bir anlaşma da parafe ettiler.)

5 Aralık 1936

Türkiye ve Irak, 5 Haziran 1926 tarihli **Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Andlaşması'nı** süresiz olarak uzattılar.

26-29 Nisan 1937

Irak Dışişleri Bakanı **Naci El-Asil** Türkiye'yi ziyaret etti. (Konuk Bakan, 26 Nisan günü **Atatürk** tarafından kabul edildi).

21-22 Haziran 1937

Dışişleri Bakanı Dr. **Tevfik Rüştü Aras** ve İktisat Bakanı **Celâl Bayar,** Musul, Erbil ve Kerkük'ü ziyaret ettiler.

23-26 Haziran 1937

Dışişleri Bakanı Dr. **Tevfik Rüştü Aras** ve İktisat Bakanı Celâl **Bayar,** Bağdat'ı ziyaret ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

8 Temmuz 1937

Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında, Tahran'da, Saadabat Paktı imzalandı.

14 Ocak 1938

TBMM, Saadabad Paktı'nı onayladı (3324 sayılı yasa).

25 Haziran 1938

Saadabad Paktı yürürlüğe girdi.

10 Kasım 1938

Atatürk öldü.

11 Kasım 1938

İsmet **İnönü** Türkiye Cumhurbaşkanı seçildi. (Şükrü **Saraçoğlu** Dışişleri Bakanı oldu).

4 Nisan 1939

Irak Kralı **Gazi I,** bir otomobil kazasında öldü. (27 yaşında ölen kralın 4 yaşındaki oğlu **Faysal II** unvanıyla Kral ilân edildi. Prens **Abdülillah** da Kral Naibi görevim üstlendi ve Başbakan **Nuri Sait Paşa** ile ikisi ülkeyi yönetmeye başladılar).

15-20 Eylül 1945

Irak Kral Naibi **Abdülillah,** eski baaşbakan **Nuri Said** paşa ile birlikte, Amerika-Avrupa dönüşünde Türkiye'ye geldi ve Türk devlet adamlarıyla görüşmeler yaptı.

29 Mart 1946

Irak Ayan Meclisi Başkanı **Nuri Said Paşa,** beraberinde resmi bir heyetle birlikte Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında, Ankara'da, **Türkiye ile Irak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması** imzalandı.

14 Temmuz 1958

Irak'ta askeri bir darbe oldu. Kral **Faysal II,** Veliaht Prens **Abdülillah** ve Başbakan **Nuri Sait** Paşa öldürüldüler. Krallık devrildi. General **Abdülkerim Kasım** liderliğindeki ihtilâlciler Irak'ta Cumhuriyet ilân ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

14-16 Temmuz 1959

Irak ihilâlinin birinci yıldönümü şenlikleri sırasında, Kerkük'te Türkmenlere karşı katliam yapıldı. Türkmenlerin evleri yağma edildi, dükkânları yakıldı, pek çok masum Türkmenin canına kıyıldı.

8 Şubat 1963

Irak'ta askeri bir darbe oldu. General **Abdülkerim Kasım** devrildi ve kurşuna dizildi. Yerine General **Abdüsselam Arif** geçti.

19 Kasım 1964

Türkiye Büyükelçisi **Baha Vefa Karatay** Bağdat'ta göreve başladı.

Nisan 1965

Irak kuvvetleriyle kuzeydeki Kürtler arasında çarpışmalar yeniden başladı.

7-11 Ocak 1966

Irak Dışişleri Bakanı **Adnan Paçacı** Türkiye'yi ziyaret etti.

28 Mart 1966

Cevdet Sunay Türkiye Cumhurbaşkanı seçildi.

13 Nisan 1966

Irak Devlet Başkanı Mareşal **Abdüsselam Arif,** bir uçak kazasında öldü. (Yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçti: 16 Nisan).

23-26 Mayıs 1966

Dışişleri Bakanı **İhsan Sabri Çağlayangil** Irak'ı ziyaret etti.

29 Haziran 1966

Irak Başbakanı Abdurrahman **El-Bazzaz,** Kürtlere özerklik verilmesini öngören bir plan açıkladı.

3-6 Temmuz 1966

Irak Başbakanı Abdurrahman **El-Bazzaz,** Başbakan **Süleyman Demirel'in** daveti üzerine Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.

20-26 Şubat 1967

Irak Cumhurbaşkanı **Abdurrahman Arif,** Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.

Levent Şahverdi Arşivi

20-24 Ekim 1967

Başbakan **Süleyman Demirel,** Irak'a resmi bir ziyarette bulundu. Demirel, Bağdat'tan sonra, Kerbelâ, Musul, Kerkük ve Basra'yı da ziyaret etti.

28 Kasım 1967

Türkiye ile Irak arasında, Ankara'da, bir Petrol Anlaşması imzalandı.

27 Nisan-1 Mayıs 1968

Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay,** Irak Cumhurbaşkanının daveti üzerine Irak'ı ziyaret etti.

17 Temmuz 1968

Irak'ta yeni bir hükümet darbesi yapıldı. General **Abdurrahman Arif** rejimi devrildi, Devrim Konseyi General **Hasan El-Bekrî'yi** Cumhurbaşkanı seçti.

17 Temmuz 1969

Irak'ta Baas Partisi iktidara geçti.

16 Temmuz 1970

Yeni Irak Anayasası yürürlüğe kondu (Anayasa, Irak halkının Araplar ve Kürtlerden oluştuğunu kabul etti, Türkmenleri 'unuttu').

Levent Şahverdi Arşivi

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN AHLAK DÜNYASI ÜZERİNE BİR DENEME

Dr. Hüseyin AĞCA*

ÖZET

Gerçek liderlerin en belirgin niteliği, uzun soluklu, güvenilir fikirlerin sahibi olmalarıdır. Onlar her durumda ortaya koydukları tutm ve davranışlarıyla evrensel anlamda örnek olurlar. Ahlakî tercihlerin geçerlilik düzeyi de, bu tercihleri yapanları hem lider, hem de önder konumuna yüceltir. Atatürk böylesine seçkin bir kimliğe sahip olan millî ve evrensel bir büyük insandır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Adalet, Sadakat, Hoşgörü, Samimiyet, Vefa.

AN LITERATURE ESSAY ABOUT GAZI MUSTAFA KEMAL ATATURK'S MORALITY

ABSTRACT

The most impotant qualification of true leaders is that they have long-lasting and dependable ideas. They are universal dols with the manners and behaciors that they show on every occasion. The validity level of ethical preferences is what makes such people leaders and first persons. Atatürk is a great natona an universal person with such unique personality.

Key Words: Ethical, justice, Faithfulness, Forbearance, Openness, Loyalty

* Em. Öğrt. Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Aziz Atatürkümüzün dünyayı şereflendirmesinin üzerinden 125 yıl geçmiş. Bir asır, bir de çeyreği. Bu gün sözlerime başlarken, O'na Ulu Yaratan'ın rahmetini lütfetmesi niyazı ve sizlere saygılarımı sunarak sözlerime başlıyorum.

O Büyük önder için; o kadar çok şey söylendi ve yazıldı ki, ben yeni bir şey söyleyebilmenin telaşını yaşamadım diyemiyorum.

Aklımla yüreğimin bu lider sahibi için, yine akılla kalbin ortaklaşa oluşturduğu bir evrensel kavram olan ahlâkı, bir de O'nun dünyasından ilk kez size yansıtma cesareti, bilmem benim gibi bir faniye düşer miydi? Cüretimin bağışlanacağını umuyorum.

İnsanın hayatını düzenlemekle kalmayıp aynı zamanda ona ferdî ve içtimaî yüksek bir itibar sağlayan ahlâk olgusunun, hem sahiplenilmesinin, hem de sürekli kılınmasının güçlüğü; kanımca millî ve milletler arası hukuk sistemlerinin doğuş ve yaşayış sebebidir.

Bu olgu bütün boyutlarıyla kişiler, toplumlar, kurum ve kuruluşlar ve giderek devletler tarafından yeteri kadar ve sürekli olarak benimsense idi, bu kurallara uymayı sistemleştiren ve uymamayı cezalandıran adına, hukuk sistemleri belki de doğmayacaktı.

Peki, mademki ahlakî olgular hayatın vazgeçilmezleridir. Olmaya da devam edecektir. Öyleyse herkes gibi, ya da herkesten farklı olalım, yine de kendimize mahsus bir ahlâk anlayışımız vardır.

Büyük Önder'in ahlâk dünyasına bakarken, öncelikle insanların bütün ömürlerince giyindikleri ahlâk elbiselerinin ilmiklerini oluşturan unsurların neler olduğuna bir göz atmak zorunludur diye düşünüyorum.

Bu özel dokunmuş kumaştan; her insanın bedenine göre, sahip olduğu inanç muhtevasının, mensup olduğu ailenin, içinde yaşadığı beşeri, tabii, siyasî çevrenin, içinden geldiği tarihî dokunun, eğitimle örülen kumaşla dikilen elbisesinin ilmiklerinin şunlardan oluştuğu genel kabul görmüştür;

HOŞGÖRÜLÜ OLMAK - VEFAKÂR OLMAK –YARDIMSEVER OLMAK - SORUMLULUK TAŞIMAK -ADALETTEN YANA TAVIR ALMAK - MİLLİ ŞUUR VE GURUR SAHİBİ OLMAK – BİLGELİK - İLERİ GÖRÜŞLÜLÜK - BARIŞTAN YANA OLMAK - İNSAN SEVGİSİ YÜKSEK OLMAK - GÖREVE BAĞLI OLMAK –VATAN -

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLET SEVGİSİ İLE DOLU OLMAK -DEVLETE SAYGILI OLMAK - TEVAZU GÖSTERMEK -KUTSAL DEĞERLERE SAYGI GÖSTERMEK - DÜRÜST OLMAK - SADAKAT GÖSTERMEK - NEFİS FERAGATI GÖSTERMEK - ÇALIŞKAN OLMAK -SABIR / TAHAMMÜL GÖSTERMEK- GÜÇLÜ BİR İRADE SAHİBİ OLMAK - MİLLETİNE GÜVEN DUYMAK -DEMOKRASİYE İNANMAK - TAKDİR ETME DUYGUSU TAŞIMAK - KİNDAR OLMAMAK - AİLEYE SAYGILI OLMAK.

Şimdi bu ilmiklerden örülü ahlakî kimliğin sahibi olan Gazi M. KEMAL'in yukarıda sıralanan özel elbisesinin temel özelliklerini sadece, ama sadece kendi ifadeleri ve hayat çizgileri ile anlatmaya çalışalım;

The New York Time gazetesi yeniden doğmaya çalışan Türkiye Devleti ve onun lideri için ne yazmış 8 Eylül 1920 de: **"Mustafa Kemal'in işleri iyi gitmiyor. Milliyetçi Ordu moral çöküntüsü içinde. Avrupa'dan süpürülen Türklerin, dünya siyaset sahnesinden de bir daha dönmemek üzere silinip gitmeleri başlıca dileğimizdir."**[1]

Bakalım bir ordu müfettişi olarak başladığı mukaddes cihattan gazilik unvanı ve mareşal unvanı ile çıkan Mustafa Kemal Atatürk"ün ahlakî dokusu neydi?

[1] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, cilt 3 Ankara 1995, s. 205.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

"Milletin toplumsal düzen ve sükûnu, hal ve istikbalde refahı, saadeti, selâmeti ve masuniyeti, medeniyette ilerleme ve yükselmesi için insanlardan, her hususta alâka, gayret, nefsin feragatini ve icap ettiği zaman seve seve nefsinin fedasını talep eden, millî ahlâktır. Mükemmel bir millette, millî ahlâkiyet icapları, o millet fertleri tarafından adeta muhakeme edilmeksizin vicdanî, hissî bir şevkle yapılır. En büyük millî heyecan işte budur.[2]

Ahlâkın millî, toplumsal olduğunu söylemek ve ortaklaşa vicdanın bir ifadesidir demek, aynı zamanda ahlâkın mukaddes sıfatını da tanımaktır. ***Ahlâk mukaddestir; çünkü aynı kıymette eşi yoktur ve başka hiçbir nevi kıymetle ölçülemez.***[3]

"Biz düşünce arkadaşlarımızı ve kendimizi, taassuba ve geçerliliği olmayan sözlere itibar etmeyen, hâlis, dalaveresiz, gerçek müslümanlar olarak kabul ediyoruz. İmânımız iyiyi, kötüyü, hayrı şerri bildiren Kur'ân-ı Kerîm'edir. Kur'ân Allah kelâmıdır. Her gerçekliğin özü, iniş sebebinde gizlidir. Kur'ân'da kuru ve yaş olan her şey vardır. Kur'ân, insanlığın değişmez yolunu yazıya dökmüştür. İslamiyet, her zamanı ve her memleketi kapsar. Bu hikmete dayalıdır ki Hazret-i Muhammed Efendimizden sonra peygamber gelmeyecektir. Çünkü bundan böyle peygamberlere ihtiyaç yoktur. İslâm milleti doğru yoldadır."[4]

"Bütün dünyanın bilgi âleminde, yüksek ahlâklı, disiplinli, efendi vasıflarıyla taşarak yükselmek istidadında bulunan Türk çocuklarının, Türk gençliğinin Göktürklük işini idare etmekte olduğunuzdan dolayı, siz maarif vekilini tebrik ederim ve bunda sizin için yüksek muvaffakiyetler dilerim. Reisicumhur M. Kemal.[5]

"Millî ahlakımız, medeni esaslarla ve hür fikirlerle beslenmeli ve takviye olunmalıdır. Bu çok mühimdir; bilhassa dikkatinizi çekerim. Tehdit esasına dayanan ahlak, bir fazilet olmadıktan başka itimada da layık değildir."[6]

"Türklerin aşağı yukarı hep ahlâkları birbirine benzer. Bu yüksek ahlâk, ***hiçbir milletin ahlâkına benzemez. Ahlakın millet teşkilinde yeri çok büyüktür, mühimdir."***[7]

---

[2] Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara 1984 s. 302.

[3] Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 1969 s. 362.

[4] Prof. Dr. Mehmet Âkif Tural, Hilâfet Sevdası Karşısında Millî Hâkimiyet Mücadelesi, Ankara 2001 s.21.

[5] Ahmet Bekir Palazoğlu, **Atatürk'ün Okul Gezileri**, Ankara 1999, s. 337–338.

[6] **Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara 1993 I. c, s. 19.

[7] Afet İnan, **M.B. ve M.K. Atatürk'ün El Yazıları**, 1969, s. 358.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk'ün Hoşgörü Duygusu

"En Büyük hakikatler ve ilerlemeler, fikirlerin serbest ortaya konması ve karşılıklı alınıp verilmesi ile meydana çıkar ve yükselir."[8]

"Otuz yedi yaşında zatürreeden ölmesi, gerçekten kayıp olan bu Reşit Galip bir gün Atatürk'e: "-Sizin için diktatör diyorlar..." dedi. Genç doktorun böylesine çıkışlarına alışık ve daima müsamahalı olan Gazi, onun yüzüne uzun uzun ve biraz da muhabbetle bakarak gülümsedi:

"-Çocuk, dedi. Ben gerçekten diktatör olsaydım, sen benimle böyle konuşabilir, bana bu suali sorabilir miydin?"[9]

Bir gün ilgililerden biri gelerek gazi hazretlerine bu sözleri niçin söylediğini araştırıp öyle gelin.. diye talimat verdi. Durumu incelediler. O kişi tütününü saracak sigara kâğıdı bulamamış ve gazete kâğıdına sardığı tütünü içince de dumanından çok rahatsız olduğu esnada bunları söylemişti. Durumu gazi hazretlerine arz ettiler.

"-Siz hiç gazete kâğıdına sarılmış tütünden sigara yaparak içtiniz mi?

Hayır, cevabını alınca, hükmünü verdi:

-Ben Trablusgarp harbinde içmiştim, bilirim. Pek berbat şeydir. Köylü bana az küfretmiş. Siz bunun için mahkemeye vereceğinize, onun insan gibi sigara içmesini temin edin."[10]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefa Duygusu

"Elimizdeki programın ruhu, bizi yalnız bir kısım vatandaşlarla alakalı kalmaktan men eder. Biz, bütün Türk milletinin hadimiyiz."[11]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Yardımseverlik Duygusu

Karlı bir kış gününde Orta Anadolu'da yaptığı bir geziden dönerken Atatürk, tek başına ve telaşla, tipiye aldırmadan dolaşan bir köylüye rastladı ve arabasını durdurarak sordu. Bu kışta kıyamette ne arıyorsun? Köylü cevaben:

—Kaybettiğim ineklerimi arıyorum. Dedi.

Gazi Hazretleri emir subayına dönerek:

---

[8] Afet İnan M.B. ve M.K. **Atatürk'ün El Yazıları**, 1969, s. 473.
[9] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006, s. 22.
[10] **Cemal Kutay, a.g.e., s. 107.**
[11] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** cilt: 1, 1989, s. 423.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu vatandaşa ineklerinin parasını veriniz. Diye talimat verdi. Köylü hayır duası ettikten sonra Gazi:

—Nereye gidiyorsun, gel de köyüne bırakalım deyince köylü:

—Paşam bu kış gününde size rastlamak benim için büyük bir şanstır. Ama verilen para ile iki inek alabilirim. Sana rastlayan bir adamın üç ineği olmuş çok mu? Ben üçüncü ineğimi aramaya devam edeceğim, dedi.

Bunu duyan Gazi hazretleri,

—Üç ineğinin olmasını donma karşılığı düş edinmiş bir milletin, otomobil içindeki dahiliye vekili... Merhaba, keyfiniz nasıl?"[12]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Sorumluluk Alma ve Yerine Getirme Duygusu

"...Biz eğer millet ve tarih huzurunda herhangi bir hata işliyorsak, bunun sorumluluğunu vicdan ve idrakimizle hissetmekten ve ödemekten hiçbir zaman çekinecek insanlar değiliz."[13]

"Yolunda çalıştığımız büyük ülküyü, halkın kalbinde bir fikir hâlinden, bir duygu hâline getirmelisiniz."[14]

"-Millet işlerinde her ferdin zihninin başlı başına faaliyette bulunması lazımdır."

"Gençleri, Padişahçı ve Halifeci olarak değil, Milliyetçi olarak yetiştirmeli!"[15]

"Emir *verirken, kendini o emri yapacak olanın yerine koymak ve emrin nasıl yerine getirileceğini ve uygulanacağını düşünmek ve bilmek gerekir."*[16]

"Bir meselenin tartışmasına katılan kimse düşündüğünü, kanaatini açık söylemeli, yaptıklarını da kendi namına yapmalı, yaptığının sorumluluğunu da kendi üzerine almalıdır."[17]

Milleti yükselme yoluna götürmek için akıllarınıza, malûmatınıza icap ederse bileklerinize, pazılarınıza, bacaklarınıza müracaat edecek, fakat neticede mutlaka o gayeye varacağız."[18]

---

[12] Cemal Kutay, **a.g.e.**, s. 173

[13] İhsan Pekel, **Atatürk'ü Anlamak ve Anmak**, C. II, Ankara 2005, s. 7.

[14] 19 Aralık 1930, Cumhuriyet Gazetesi, s. 1.

[15] **Sadi Irmak, Atatürk'ten Anılar**, s. 7.

[16] **Özdeyişleriyle Atatürk**, s. 71.

[17] A. İnan, İki Hatıra, **Türk Milliyetçilerinin Kalemi İle Atatürk**. 1935, s. 30.

[18] Avni Altıner, **Her Yönüyle Atatürk**, İstanbul 1961 s. 221–222.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Adalet Anlayışı

"Hükümet, memlekette kanunu egemen kılmak ve adaleti iyi dağıtmakla yükümlüdür. Bu nedenle adalet işi çok önemlidir... Adlî siyasetimizde izlenecek amaç, öncelikle halkı yormaksızın süratle, isabetle, emniyetle adaleti dağıtmaktır. İkinci olarak toplumumuzun bütün dünya ile teması normal ve zorunludur. Bunun için adalet seviyemizi bütün medenî toplumların adalet seviyesi derecesinde bulundurmak zorunluluğundayız."[19]

"Bir devlet yabancılar üzerinde yargılama hakkını uygulamaktan yoksunsa, böyle bir devlete kuşkusuz bağımsız denilemez." [20]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Şuur ve Gurur Sahibi Olma Duygusu

Atatürk: "Türksünüz ve damarlarınızda asil ve kahraman Türk kanı var."[21]

"VII. Yüzyılda dünyanın ne tarafında hangi hükümdar devlet idaresi ve halk sevgisi anlayışını, bizim Bilge Kağanımız veya Kül-Tekinimiz gibi güzel ve akıcı bir dille ifade edebilirdi."[22]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Bilgelik Duygusu

Bir milletin ne gibi haslet ve kabiliyetlere sahip olduğunu takdir ve tayin edebilmek için, o milletin sevk ve idaresine memur edilen kimselerin, insanlık tarihini ve bilhassa millî tarihini çok okumuş ve hazmetmiş olmaları şarttır. Muvaffak olmanın birinci sırrı bunda mündemiçtir.[23]

Milli eğitim esas olduktan sonra onun dilini, usulünü, araçlarını da milli yapmak zorunluluğu tartışmadan uzaktır. Milli eğitim ile geliştirmek ve yükseltmek istenilen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, hayali fazlalıklarla doldurmaktan dikkatle kaçınmak lazımdır." [24]

---

[19] İhsan Pekel, **Atatürk'ü Anlamak ve Anmak**, C. I, Ankara 2005, s. 205–206.
[20] **Özdeyişleriyle Atatürk**, s. 33.
[21] Fatih Halkevi, **O'nun İçin Yazılanlar, Söylenenler**, İstanbul s. 228.
[22] Zeynep Korkmaz, **Atatürk ve Türk Dili, Belgeler**, Ankara 1992 s. 148.
[23] Sami N. Özerdim, **Bilinmeyen Atatürk**, s. 14.
[24] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, s. 198.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat efendiler, bir öğrenci tarihini asla unutmamalıdır ve ona tarihi unutturulmamalıdır. O öğrenci şanlı tarihinin bir sayfasını unuttuğu gün ülke uçuruma yuvarlanıyor demektir.

"Mektep genç beyinlere insanlığa hürmeti millet ve memlekete sevgiyi, şerefi, bağımsızlığı öğretir. Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için izlenmesi uygun olan en doğru yolu belletir."[25]

"Cumhuriyeti, Cumhuriyetin geleceğini Türk Gençliğine emanet ettiğimi biliyorsunuz. Ancak iş, sadece bunu yapmakla bitmiyor. Cumhuriyeti, memleketin geleceğini onlara emanet etmekle, sadece onların damarlarında dolaşın Asîl kanda bulunan kudrete güvenmekle görevimizi tamamlamış olamayız. Aynı zamanda bu Türk Gençliğini de bilgili, inanç sahibi olarak yetiştirmek mecburiyetindeyiz."[26]

İleri Görüşlülük

"Herkes bilsin ki Rus milleti; Boğazlarla Ardahan'ı ele geçirmekten asla vazgeçmiş değildir. Ve asla vazgeçmeyecektir. Çok yakın bir zaman bu davalarımızı halletmiş olacağımızı şimdiden müjdeliyorum..."[27]

1919 da N. Atıf Kansu"ya yazdırdığı notlardan;

"-Zaferden sonra şekli hükümet cumhuriyet olacaktır."

"Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır."

"Tesettür kalkacaktır."

"Fes kalkacak medenî milletler gibi şapka giyilecektir."

"Lâtin hurufu (harfleri) kabul edilecek."

"Cumhuriyet ilânına muvaffak olalım yeter!"

"Herhangi bir yabancı devletin korumasına tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük korunma dayanağı ve şefaat kaynağı milletimin sinesidir."[28]

"Yolunda yürüyen bir yolcunun yalnız ufku görmesi yeterli değildir. Muhakkak ufkun ötesini de görmesi ve bilmesi lazımdır." 1930 (17–166)[29]

---

[25] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 1984 s. 102.
[26] Sabiha Gökçen, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul 1982.
[27] Sabiha Gökçen, **a.g.e.**, İstanbul 1982s.154–155.
[28] İhsan Pekel, **a.g.e.**, Cilt II, Ankara 2005, s. 7.
[29] İhsan Pekel, **a.g.e.**, Cilt II, Ankara 2005, s. 95.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk'ün Kendisi ve Yakın-Uzak Çevresi İle Barışık Olma Duygusu

"Demişti ki:-Eğer devamlı sulh isteniyorsa, kütlelerin vaziyetlerini iyileştirecek milletlerarası tedbirler alınmalıdır. İnsanlığın bütününün refahı açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları haset, açık gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde terbiye edilmelidir."

Cumhuriyet Gazetesi, 21.6.1935[30]

"Çocuklara başka memleketleri umacı olarak göstermeye hakkımız yoktur. Türk çocuğu, kendisine hiçbir milletin tecavüz etmeğe cesaret edemeyeceği bir ruh haleti ile beslenmelidir. Bilmelidir ki Türk milletine kimse ilişemez."[31]

"Yolunda, yalnız olmayacaksın; orada, aynı hedefi takip eden başkaları ile beraber yürüyeceksin. Bu hayat yarışında, diğerleri, kabiliyetleri itibariyle sizi geçebilirler. Bir muvaffakiyet, elinizden kaçabilir. Bundan dolayı, onlara kızmayınız ve elinizden geleni yapmışsanız, kendi kendinize de kızmayınız. Asıl mühim olan muvaffakiyet değil, gayrettir. İnsanın elinde olan ve onu memnun eden ancak gayrettir.[32]

Mustafa Kemal Atatürk'ün İnsan Sevgisi ve Saygısı

"Fakat biz, ülkeleri değil, insanların kalbini fethetmek isteriz."[33]

"Siyasi kavgaların çoğu neticesizdir. Fakat toplumsal çalışma her vakit için verimlidir. Bizim aydınlar buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğramazlar? Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar? Memleketi gezmeli milleti tanımalı. Eksiği nedir görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa lafla sevgi fayda vermez."[34]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Göreve Bağlılık Duygusu

"Bağımsızlığımızı güvencede bulundurabilmek için bütün sosyal topluluğumuzca, bütün milletimizce bizi yok etmek isteyen emperyalizme

---

[30] Cemal Kutay, **a.g.e.**, 2006 s. 228.
[31] Avni Altıner, **Her Yönüyle Atatürk Cilt 2**, İstanbul 1961, s. 425.
[32] Afet İnan, **M.B. ve M.K. Atatürk'ün El Yazıları**, 1969 s. 87.
[33] Münir Hayri Egeli, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları**, s. 39.
[34] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 1919, cilt 3, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe mücadeleyi uygun gören bir sistemi takip eden insanlarız." [35]

"Görüyorsunuz ki, arkadaşlar; yürüyeceğimiz yol tehlikelerle, çetinliklerle, hatta ölmek ve öldürülmek ihtimalleri ile doludur. Sarp ve haşin bir yoldur. Bu tehlikelere göğüs vermeye kendisinde iktidar, azim, imkân ve cesaret görmeyen arkadaşlarımız varsa, şimdiden aramızdan ayrılabilirler."[36]

"Fakat şunu bilmesini isterim ki biz, emperyalistlerin pençesine düşen bir kuş gibi tedrici, sefil bir ölüme mahkûm olmaktan ise babalarımızın oğlu sıfatıyla vuruşa vuruşa ölmeği tercih ediyoruz."[37]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Vatan-Millet Sevgisi ve Hizmeti

"Millete efendilik yoktur; hizmet etme vardır. Bu millete hizmet eden, onun efendisi olur."[38]

"Memleketimin bağımsızlığını dünyada her sevgiden üstün tutarım. Memleketimi kurtarmak gerekirse canımı da yoluna vermek, dinî ve ırkî gayemdir."[39]

"Büyük Millet mi? Türk'ten daha büyük millet var mıdır? Ben ne yapabildi isem, ancak Onunla yapabilirdim." [40]

"Benim adım Mustafa Kemal'dir. Eğer beni onurlandırmak istiyorsan, Türkiyeli Türkoğlu Türk Mustafa Kemal diye çağır. Ben ne diktatörüm, ne macera peşinde koşarım, ne de mağlubiyeti kabul eden bir kimseyim. Ben yalnız milletimi düşünür, o'nun için yaşarım. Benim ve milletimin hakkı olan her şeyi alırım, alamayacağım bir şey yoktur."[41]

—Bu memleketin beklediği yol, şu karda kışta üzerinden emniyetle geçilebilecek yoldur.

—Dilediğin zaman gidemediğin yere, nasıl VATANIM diyebilirsin?"[42]

---

[35] T.B.M.M. **Zabıt Ceridesi**, cilt 14, s. 428.

[36] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara 1986 cilt 1, s. 32–33.

[37] Mustafa Baydar, **Atatürk'le Konuşmalar**, s. 17.

[38] 1921; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 1, s. 195.

[39] E.B Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, s. 336.

[40] Cemal Enginsoy, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1991, sayı 19, s. 78.

[41] S.Başaran, Atatürk **Haftası Armağanı**, s. 56.

[42] Cemal Kutay, **a.g.e.**, 2006 s. 214.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Devlet Saygısı

"Demişti ki:

-Fertlerin hürriyeti devletin hakimiyet ve idaresinin mahfuz kalışına bağlıdır. Devlet iradesi felçli olursa, fertlerin hürriyetini koruyacak hiçbir kuvvet ve vasıta kalmaz. Onun için hürriyeti yalnız bir taraflı değil, iki taraflı düşünmek lazımdır."[43]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Tevâzu Duygusu

"Ben öldükten sonra Türk Milleti yüz binlerce Mustafa Kemal çıkaracaktır. Bir Atatürk'ün cihan karşısında yarattığı mucizeler çok olmuştu. Yüz binlercesinin yapacağı şeyler daha azametli olacaktır."[44]

"Muvaffakiyetlerde gururu yenmek, felâketlerde ümitsizliğe mukavemet etmek lâzımdır.

Cihan bir imtihan meydanıdır, imtihanda muvaffak olmadan lütufkârane muameleler beklemek boşunadır."[45]

—İlkokul öğretmeni, vatanın en faydalı unsurudur. Onlar vatan çocuklarıyla o kadar iç içe olmuşlardır ki, sanki çocuklaşmışlardır. Onların gözünde en sevgili öğrencileridir. Bu öğretmen, eğer dersini bırakıp bana saygısını sunmak için yanıma gelseydi ve çıkarken beni merdivenlere kadar geçirse idi, öğrencileri gözünde küçülür, belki prestijini yitirirdi.

Öğrenci gözünde en saygıdeğer, en büyük adam öğretmendir."[46]

"Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça savaş meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferlerin yaşayacak neticeler vermesi, ancak irfan ordusuyla kaimdir."[47]

"Benim en büyük mevki ve mükafat milletin bir ferdi olarak yaşamaktır. Eğer, Cenab-ı Hak beni bunda muvaffak etmiş ise, şükür ve hamdlar ederim. Bugün olduğu gibi ömrümün nihayetine kadar milletimin hâdimi olmakla iftihâr edeceğim."[48]

---

[43] 1926, Adana sohbeti.
[44] H.Tanyu, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, s. 82.
[45] Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar** ve Belgeler, s. 3, 90.
[46] Asaf İlbay, **Atatürk'ün Hayatı**, Tan Gazetesi, s. 2.
[47] **Milli Eğitimle İlgili Söylevleri**, Ankara 1993 s. 17.
[48] Hüseyin Bahar, **Atatürk'ün İnanç Dünyası**, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

"Şunu bir gerçek olarak biliniz ki, şeref hiçbir vakit bir adamın değil, bütün milletindir. Eğer yapılan işler mühimse, gösterilen muvaffakiyetler belli ise, inkılâplar dikkati çekici ise her fert kendini tebrik etmelidir. Çünkü böyle büyük şeyleri ancak çok kabiliyetli olan büyük milletler yapabilir ve bu milletin her ferdi böyle en kabiliyetli ve büyük bir millete mensup olduğunu düşünerek kendini tebrik etsin."[49]

"-Ben, dedi, Timur zamanında olsaydım, onun yaptığını yapabilir mi idim onu söyleyemem. Fakat o benim zamanımda olsaydı, belki daha fazlasını yapabilirdi."[50]

"Hayır. Ben burada herhangi bir vatandaş gibi konuşuyorum. Türkiye adına savaş ilanına sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi yetkilidir. Ama, şunu da hatırlatayım: Büyük Millet Meclisi, zamanı gelince, benim gibi basit yurttaşların duygularını da göz önüne alır." [51]

"İki Mustafa Kemal vardır. Biri ben ölümlü Mustafa Kemal; diğeri milletin daima içinde yaşattığı Mustafa Kemaller idealidir. Ben onu temsil ediyorum. Herhangi bir tehlike anında ben ortaya çıktımsa, beni bir Türk anası doğurmadı mı? Türk anaları daha Mustafa Kemaller doğurmayacaklar mı? Feyiz milletindir. Benim değildir."[52]

"-Millî dava ancak bu iman, bu irade ve azimle gerçekleştirilecektir. Yaşaması ve muzaffer olması gereken naciz şahıslarımız değil millî kurtuluşu temin edecek olan fikirlerdir."[53] [54]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Kutsal Değerlere Saygısı

"Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalp ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz."[55]

"Bursa Gençliği'de ne demek? Memlekette parça parça, yer yer gençlik yoktur, sadece ve toplu olarak Türk Gençliği vardır"[56]

Bunlar hürriyet uğruna ölmeğe karar verenlerin kuvvetini anlayamazlar. "Bunlar işte böyle... Dayandıkları şey yalnız demir, çelik

---

[49] 1923; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, s. 123.
[50] Hilmi Yürebaş, **Atatürk'ün Nükteleri**, Fıkraları, s. 74.
[51] M. İ. Garan, **Milletlerin Sevgilisi Atatürk**, Ankara 1986 s. 27.
[52] **Yücel**, Şubat 1935.
[53] 31 Ağustos 1919, **Erzincan Boğazı**, s. 202–203.
[54] İhsan Pekel, **a.g.e.**, Cilt II, Ankara 2005, s. 8.
[55] 1922; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, s. 66.
[56] Avni Altıner, **a.g.e.**, İstanbul 1961 s. 193.

Levent Şahverdi Arşivi

ve silah kuvveti! Bildikleri şey yalnız madde... Biz Anadolu'ya silah ve cephane değil, ideal ve iman götürüyoruz."[57]

"Ya Rabbi! Sen Türk ordusunu muzaffer et... Türklüğün, Müslümanlığın, düşman ayakları altında esaret zincirinde kalmasına müsaade etme!"[58]

"Cenab-ı Hak Daima Bizimledir."[59]

"Hayat demek, mücadele, müsademe demektir. Hayatta muvaffakiyet, mutlaka mücadelede muvaffakiyetle mümkündür. Bu da manen ve maddeten kuvvete ve kudrete dayanır."[60]

"İnsanlar yalnız maddî değil, özellikle bu maddî kuvvetlerde toplanmış manevî kuvvetlerin etkisi altında etkendirler. Milletler de böyledir. Manevî kuvvet ise özellikle ilim ve iman ile yücelerek gelişir."[61]

"Din insanların gıdasıdır. Dinsiz adam boş bir eve benzer. İnsana hüzün verir; kesinlikle bir şeye inanacağız. Bu Din, dinlerin en sonuncusu elbette en mükemmelidir. İslam dini, hepsinden üstündür."[62]

"Biz kendi dilimizle konuşacak, kendi dilimizle yazacağız. Bütün eserleri halkın anlayabileceği dilde yazacağız. İlmî eserler olsun, okul kitapları olsun, gazeteler olsun, sanatkârlarımız olsun bir Batılı Türk gibi düşünecek, bir gerçek Türk gibi yazacaklardır. Esasen bu bir bakıma millet olmanın da yollarından biridir. Diline hâkim olmayan ulusları kendi öz benliklerinden uzaklaştırıp onlara boyunduruk vurmak kolaydır. Türk dilini her türlü yabancı dilin boyunduruğundan, egemenliğinden kurtaracağız. Bu savaş başlamıştır ve mutlaka başarı ile, zaferle sonuçlanacaktır."[63]

"Türk milleti devlet kurmak, vatan korumak kudretinde, kendi cevherindeki kıymet ve faziletlere istinat eden yapıcı ve yaratıcı bir millettir."[64]

"Türk vatanını yabancı çizmelerden beraberce kurtardık, fakat asıl kurtuluş Millî benliğimizdedir. Sizin bana seslendiğiniz temiz Türkçe ile birbirimizi anlayarak konuşmak ihtiyacındayız. Topraklarımızı yabancı

---

[57] Falih Rıfkı Atay, **Babamız Atatürk**, İstanbul 1980 s. 54–58.

[58] Neda Armener, **Atatürk ve Din**, 10.11.1971'de A.Ü. İlahiyat Fakültesinde Yapılan Konuşma Metni, s. 2; **Atatürk** İstanbul, 1970, 1000 Temel Eser Dizisi, s. 163.

[59] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 1, s. 60.

[60] İhsan Kemal, **Hayat Mecmuası**, Nisan 1970, s. 18.

[61] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, cilt 18, s. 7.

[62] Muhterem Erenli, **Atatürk Cumhurbaşkanı**, s. 146.

[63] Sabiha Gökçen, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul 1982 s. 83.

[64] **Atatürkçülük**, Genelkurmay Bşk. Yayını 2. c, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

çizmelerden nasıl kurtarmışsak, benliğimizi saran zehirli yılanlar gibi mikrop olan yabancı kelimelerden kurtarmak, bizim için yeni bir Kurtuluş Savaşı olacaktır."[65]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Dürüstlük ve Samimiyet Duygusu

"Son Osmanlı Padişahı gönderildiği yabancı ülkede maddi sıkıntı içine düşmüştü. Roma Türk Büyükelçiliğine başvurup yardım istemişti. Durumu Gazi Hazretlerine arz ettiler. Cevabı şu olmuştu:

—Vereceğiz. Siyasi bir hata yaptı. Cezasını çekiyor. Fakat hırsızlık yapmadığı için ona ölünceye kadar bakacağız. İsteseydi kaçtığı İngiliz zırhlısına Topkapı Sarayı'ndaki sadece Şah İsmail'i tahtını koyup götürseydi, ölünceye kadar refah içinde yaşardı. Topkapı'daki mücevherata, saraydaki kıymetli eşyaya el sürmediği, yani hırsızlık yapmadığı için suçu azalmıştır."[66]

"Herhangi bir hizmete talip olanlar çok namuskâr olmalıdır! Şimdiye kadar işlenen hataların en büyüğü müteşebbislerimizin, münevverlerimizin alimlerimizin en büyük günahı namuskâr olmamaktır. Milletin karşısında namuskâr olmak ve namuskârane hareket etmek lâzımdır." [67]

"Samimi ve dürüst insanlar aynı zamanda medeni cesaret sahibi olur, imzalarını saklamaya tenezzül etmezler. Belli ki bunu yazan ahlaksız yalancının biridir."[68]

"Basının para ile satın alınabilmesi, milletlerarası yüksek para âleminin basın üzerinde gizli tesiri veyahut sadece yabancı devletlerin örtülü ödeneklerinin tesiri, işte bunların kamuoyunu aldatma ve yanıltmasından gerçekten korkulur."[69]

"Bir kurumun muhasebesi, namusudur."[70]

"Millete, adi politikacılar gibi yalancı vaatlerde bulunmaktan nefret ederiz."[71]

---

[65] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, Ankara 1992 s. 362.

[66] Avni Altıner, **Her Yönüyle Atatürk**, İstanbul 1961 s. 131.

[67] 1923; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 2.cilt, s. 143.

[68] Hasan Rıza Soyak, **Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri** 1965, s. 26–27.

[69] Afet İnan, **M.K. Atatürk'ün El Yazıları**, 1930, s 61–62; 488-492.

[70] Uluğ İğdemir, 1954, **VII. Türk Dil Kurultayı**, s. 138.

[71] S. Borak, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, 1925, s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bir şeyi vicdanınızda iyi yaptığınız, sözlerimizin iyi olduğuna kani isek, onu olduğu gibi açık, vazıh, tereddüde veya müphemliğe yer vermeyecek şekilde söylemeliyiz."[72] [73]

M. Kemal Atatürk'ün Türk Milletine Sadakat Duygusu

"Türkiye bir maymun değildir. Hiçbir milleti taklit etmeyecektir. Türkiye ne Amerikanlaşacak, ne Batılılaşacaktır. O sadece özleşecektir."[74]

"Kanlarımıza, ülkümüze, geleceğimize yan bakan her kişiyi düşman gördüğümüz gün, Ulusal benliğe uzanacak her eli kırdığımız, Ulusun önüne dikilecek her engeli devirdiğimiz gün ,gerçek kurtuluşa ulaşacağız"[75]

"-Yaptıklarınız için siz nereden ilham aldınız?

Atatürk bu suale bir tek kelime ile cevap verdi:

-Milletimden!"[76]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Fedakarlık Duygusu

"-Ben icap ettiği zaman en büyük hediye olarak Milletime canımı vereceğim"[77]

"Hayır. Ben burada herhangi bir vatandaş gibi konuşuyorum. Türkiye adına savaş ilanına sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi yetkilidir. Ama, şunu da hatırlatayım: Büyük Millet Meclisi, zamanı gelince, benim gibi basit yurttaşların duygularını da göz önüne alır." [78]

"Hizmet edenler namus vazifelerini ifa etmiş olmaktan başka bir şey yapmamışlardır."[79]

"Her zaman tekrar mecburiyetinde kalıyor ve tekrarı da faydalı görüyorum ki, eğer ben milletime herhangi bir hizmette bulunmuşsam, eğer ben herhangi bir teşebbüste ön ayak olmuşsam bu hizmet ve teşebbüsün temel kaynağı saygılar ve sevgilerle bağlı olduğum, bundan

---

[72] **Yücel Dergisi**, Haziran 1939.
[73] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s. 156.
[74] Hikmet Tanyu, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, s. 181.
[75] Özdeyişleriyle **Atatürk** s.5.
[76] Kılıç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, İstanbul 1955 s. 52.
[77] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s. 245.
[78] M. İ. Garan, **Milletlerin Sevgilisi Atatürk**, Ankara 1986 s. 27–28-29.
[79] E. Z . Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, 1956 s. 142.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra saygı ve sevgiyle mutluluk ve refahına varlığımı, hayatımı vereceğim aziz milletime, sizlere dayanmaktadır." [80]

"Hakikat işte budur: Bende insanlar üstünde meziyetler aramaya kalkışmayınız. Doğuşumdaki tek fevkaladelik; TÜRK OLARAK dünyaya gelmemdedir." [81]

"Yanında Başvekil Celâl Bayar vardı. Bir açılışı altın anahtarla yaptıktan sonra "Hayırlı uğurlu olsun..." diyerek anahtarı alıp Celâl Bayar'ın mendil cebine yerleştirdi:

-Altın, milletin hazinesinde durur... Dedi.

Kendisinden sonrakiler, birçok tercihlerine olduğu gibi, bu altın bahsinde de O'ndan ayrıldılar..."[82]

"Hayatımın bütün safhalarında olduğu gibi; son zamanların buhranları ve felâketleri arasında da bir dakika geçmemişti ki, her türlü huzur ve istirahatımı, her nevi şahsî duygularımı, milletimin selâmeti ve saadeti namına feda etmekten zevk duymayayım.

Gerek askerlik, gerekse siyaset hayatımın bütün devir ve safhalarını dolduran mücadelelerimde daima hareket düsturum millî iradeye dayanarak milletin, vatanı muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur."[83]

"Bir millette, özellikle bir milletin iş başında bulunan yöneticilerinde, şahsî istek ve çıkar duygusu vatanın yüce görevlerinin gerektirdiği duygulardan daha üstün olursa, memleketin yıkılıp kaybolması kaçınılmasız bir sondur." [84]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Çalışkanlık Duygusu

"Allah'ın emri çok çalışmaktır... Çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. Zamanın gereklerine göre ilim ve fen her türlü medenî buluşlardan azamî derecede yararlanmak zorunludur."

"Siz gidemiyorsunuz ama, bir sürü yobaz ayağına çarığını çektiği gibi, sırtında torbasıyla, karanfil vs. satıyorum diye inkılâbı köstekleyen yayınlarla köyleri adım adım dolaşıyor. Sizinse bu uğurda en küçük bir tedbiriniz yok."[85]

---

[80] 1923, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, s. 161.
[81] Cemal Kutay, **a.g.e.**, 2006 s.148
[82] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s. 66.
[83] İ. Pekel, **a.g.e.**, Cilt II Ankara 2005, s. 3.
[84] İhsan Pekel, **a.g.e.**, Cilt II, Ankara 2005, s. 8.
[85] Mehmet Önder, **Atatürk'le Adım Adım Türkiye**, Ankara 1984 s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

Şunu da söyleyeyim ki; çok zekisin! Malum. Fakat zekânı unut! Daima çalışkan ol!"[86]

"Bir millî bayramın akşam eğlencesine katılan iki genci yanına çağırıp sordu.

—Bu akşam niçin toplandık ve neden eğleniyoruz?

"Delikanlı da, kız da kızarmışlardı, cevap veremiyorlardı. Nihayet kız:

—Efendim, dedi, ben yabancı dil öğreten bir liseye gidiyorum. Bize mektepte yalnız Fransız inkılâbını okuttular.

Atatürk hiç ses çıkarmadı, yaverine dönerek:

—Lütfen, dedi, bayanla bayı evlerine götürsünler. Derslerine çalışacaklar..."[87]

"İnsanlar ferdi olarak çalışırlarsa muvaffak olamazlar. Çünkü Allah insanları yaratırken onlara öyle bir muhtaçlık vermiştir ki, her insan hemcinsi insanlarla çalışmaya mecbur ve mahkûmdur."[88]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Sabır/Tahammül duygusu

"... —Büyük olmak için hiç kimseye iltifat etmeyeceksin, hiç kimseyi aldatmayacaksın, memleket için hakiki mefkûre (ülkü) ne ise onu görecek, o hedefe yürüyeceksin. Herkes senin aleyhinde bulunacaktır, herkes seni yolundan çevirmeye çalışacaklardır, fakat sen buna mütehamil (dayanıklı) olacaksın, önüne nihayet nihayetsiz mânialar yığacaklardır."[89]

Mustafa Kemal Atatürk'te İrade Gücü

"Büyük olmak için hiç kimseye iltifat etmeyeceksin; hiç kimseyi aldatmayacaksın; memleket için hakiki ülkü ne ise onu görecek, o hedefe yürüyeceksin. Herkes senin aleyhinde bulunacaktır. Herkes yolundan çevirmeye çalışacaktır. Fakat sen buna dayanıklı olacaksın. Önüne sonsuz engeller yığacaklardır. Kendini büyük değil; küçük, zayıf vasıtasız, hiç kabul edecek ve kimseden yardım gelmeyeceğine inanarak bu engelleri aşacaksın. Bundan, sonra da sana büyüksün derlerse bunu söyleyenlere güleceksin."[90]

---

[86] Cevat Abbas Gürer, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1936, 10.11.1941.
[87] Hikmet Tanyu, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, s. 134–135.
[88] **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 1991 sayı 20, s. 318.
[89] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s.21.
[90] **Yücel**, 1939, Sayı 57.

Levent Şahverdi Arşivi

"-Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet... Bu doğrudur. Benim arzu edip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben zoraki ve insafsızca hareket etmek bilmem. Bence diktatör, başkalarını iradesine râm edendir. Ben kalpleri kırarak değil, kalpleri kazanarak hükmetmek isterim."[91]

"Demişti ki:

—Lüzumuna kani olduğumuz bir işi derhal yapmalıyız."[92]

Millete Güven Duygusu

—Benim için en büyük korunma noktası ve şefaat kaynağı milletimin sinesidir.[93]

"-Milletimizi şimdiye kadar söylediğim sözler ve hareketlerimle aldatmamış olmakla övünüyorum... Yapacağım, yapacağız, yapabiliriz, dediğim zaman onların gerçekten yapılabileceğine inanıyorum."[94] [95]

"Millet sevgisi kadar büyük mükâfat yoktur."

"Yüksel, Türk! Senin için yükselmenin sınırı yoktur. İşte parola budur." [96]

-Son mermiye kadar aynı şiddetle devam ediniz. Çünkü iki saat sonra cephaneyi düşmandan ikmal edeceğiz."[97]

Demokrasiye Saygı

"Cumhuriyet fazileti ahlâkıyeye müstenit bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir."[98]

"...Demokrasi, özgürlük rejimleri akıl ve mantıktan, bilimden yoksun olarak uygulandığında toplumlar sarsıntı geçirmektedir... Sınırsız bir özgürlük anarşinin baş mimaridir. Özgürlükler kişilerin ve toplumların yararlanmasına değil gelişmelerine öncülük ettikleri sürece muteberdir. Demek oluyor ki, demokrasi ile özgürlük, adalet ve eşitliği birbirinden

---

[91] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s.31.
[92] 25, 31. 8. 19 Çankırı – **Anadolu Ajansı Bülteni**.
[93] **Nutuk**, s. 47.
[94] **Yücel Mecmuası**, Kasım 1939.
[95] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s. 123.
[96] İhsan Pekel, **a.g.e.**, Cilt II, Ankara 2005 s. 40.
[97] İhsan Pekel, **a.g.e.**, Cilt II, Ankara 2005, s. 89.
[98] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 242.

Levent Şahverdi Arşivi

ayrı ayrı düşünmek, bunları birbirinden ayrılabilir kabul etmek çok yanlış bir düşünce tarzı olur..."[99]

"Laiklik yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması değildir. Türk yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir."

"Türkiye Cumhuriyetinde, her yetişkin dinini seçmekte hür olduğu gibi, belirli bir dinin merasimi de serbesttir. Yani, ibadet hürriyeti vardır. Tabiatıyla ibadetler, güvenlik ve genel adaba aykırı olamaz; siyasî gösteri şeklinde de yapılamaz. Geçmişte çok görülmüş olan bu gibi durumlara artık Türkiye Cumhuriyeti asla katlanamaz."[100]

Mustafa Kemal Atatürk'te Takdir Duygusu

"-Büyük Reşit Paşa'nın kültürü Alemdar'da olsaydı, Cumhuriyeti ilan eder, ben de tarih sahnesine bir başka görünümle gelirdim!.."[101]

Riyadan Hoşlanmama

İstanbul"da yapılan her tesise Atatürk adının verilmesini ısrarla ve her defa isteyen birisi için hatta onun yanında şunları söylemiştir:

"-Benden sonra benim için asılsız astarsız iddialar bu zattan gelecektir," demişti.

—Aralarında belki hakikati kavrayanlar da çıkabilir, demişti.

—İsimlerin baki kalması için şehirlerin temellerine sığınmasına kani değilim. Tarih zorlamayı sevmeyen nazlı peridir. İnsan hafızası da fikirler ve vicdanları tercih eder. Bakınız, bu güzel şehrin adı İstanbul ama Fatih Mehmet'i hemen hatırlıyoruz. Ben memleketime hizmet edebildiysem vefasına inandığım milletim, sevgisini hadiselerin içinden çıkarır. Lütfen bırakın bu Bizans, Acem alışkanlıklarını..."[102]

Kin Tutmayan Atatürk

"—Sizinle bizim farkımız nedir?

Mustafa Kemal böylesine çıkışlardan zevk aldığı ve kendisinin keşfettiği genç doktora muhabbetle baktı:

—Bu büyük milleti benim sizlerden biraz daha iyi tanımam."

---

[99] İhsan Pekel, **a.g.e.**, Cilt I, Ankara 2005, s. 87.
[100] İhsan Pekel, **a.g.e.**, s. 131.
[101] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s. 225.
[102] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s. 168.

Levent Şahverdi Arşivi

Aile Saygısı

"Medeniyetin esası, ilerlemenin ve kuvvetin temeli, aile hayatındadır. Bu hayatta yozlaşma, muhakkak sosyal, ekonomik ve siyasî bozulmaya neden olur. Aileyi oluşturan kadın ve erkeklerin doğal haklarına sahip olmaları aile vazifelerini yerine getirebilme gücünde olmaları lazımdır."[103]

İşte böyle bir ahlaka sahip olan Atatürk'ümüzün liderliğindeki aziz milletimiz hakkında bir yıl sonra söylenenler;

"Dağ başındaki haydutlar diye isimlendirdiğimiz Kahraman Mustafa Kemal ve O'nun bütün askerleri burada olsalardı, teker teker, hepsinin heykellerini dikerdik. Böylesine kahraman bir Ulusla anlaşma imzalamaktan gurur duyuyorum."[104]

O'nun Yeri Neresi?

Gazi Hazretlerinin ebedi hayata göçtüğü anda, cenaze namazının nerede kılınacağı, konusunda ciddi tartışmalar yapıldı. Bu konuda söylenen son ve en anlamlı söz şuydu:

"Onun cenaze namazı, tertemiz hale getirdiği bütün vatanda, bu farizanın yerine getirilebileceği her yerde kılınabilir."[105]

And

"Atatürk'ün Ölümü Üzerine Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Öğrencileri Tarafından İçilen And:

Ey Ulu Reis

Birinci vazifem Türk İstiklâlini, Türk Cumhuriyeti'ni Dünya durdukça korumak ve yükseltmektir.

Buna gençliğimiz, Şerefimiz, Namusumuz ve Türklüğümüz namına söz verip and içiyoruz."[106]

---

[103] İhsan Pekel, **a.g.e.**, Cilt II, Ankara 2005, s. 160.
[104] Selahattin Çiller, **Atatürk İçin Diyorlar ki**, 1921, s. 49.
[105] Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 2006 s. 226.
[106] **Ulus Gazetesi**, 16 Kasım 1938, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

BİR MACAR ÇOCUĞUN ANILARININ IŞIĞINDA ATATÜRK VE TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİNE BAKIŞ

Doç.Dr. Melek ÇOLAK*

ÖZET

Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük oranda gelişme kaydeden Türk-Macar ilişkilerinin bir sonucu olarak pek çok Macar uzman, çalışmak üzere Türkiye'ye gelmiştir.

Bu uzmanlardan biri olan János György'nin kızı Klara, Gazi Orman Çiftliği'nde geçen çocukluk yılları sırasında Atatürk'le tanışmıştır.

Bu çalışmada Klara Devai'nin Türkiye ve Atatürk'le ilgili anılarının ışığında Türk-Macar ilişkileri ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Macaristan, Macar, Klara Devai, Türkiye, Uzman.

A VIEW OF ATATÜRK AND TURKISH-HUNGARIAN RELATIONS IN THE LIGHT OF THE MEMORIES OF A HUNGARIAN CHILD

ABSTRACT

As a result of the Turkish-Hungarian relations developing considerably in the early years of the Republic, many Hungarian specialists came to Turkey work.

Klara, the daughter of one of these specialists, János György, met Atatürk during her childhood years in Gazi Orman Çiftliği.

In this study, in the light of the memories of Klara Devai about Turkey and Atatürk, Turkish-Hungarian relations will be looked at.

Key Words: Atatürk, Hungary, Hungarian, Klara Devai, Turkey, Specialist.

* Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ve Macaristan arasında önemli bir yakınlaşma göze çarpmaktadır. Atatürk, Macaristan ile siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine özen gösterdiği gibi, Macaristan da Atatürk devrimlerini hayranlıkla izlemiş, desteklemiş, karşılıklı işbirliği çerçevesinde pek çok Macar uzman Türkiye'ye gelmiştir.[1] Bu yıllarda üniversite ve yüksek okullarda olduğu gibi, özellikle mesleki ve teknik eğitim alanında Macar uzmanlardan yararlanılmıştır. Bu uzmanlar Türk eğitiminin yeniden yapılanmasına katkıda bulunmuşlardır.[2]

Bu şekilde Türkiye'ye gelen Macar uzmanlardan biri de György Klara'nın** (Klara Devai'nin) babasıdır.

I.Dünya Savaşından sonraki yıllarda Macaristan'da baş gösteren ekonomik sıkıntı ve işsizlik nedeniyle üniversiteyi bitiren , genç makine mühendisi György János eşiyle beraber çalışmak için Türkiye'yi seçti. Buna neden, Kanada, Amerika ve Avusturalya gibi ülkelerin dışında Türkiye'nin diğer ülkelere göre Macaristan ile olan ulaşım kolaylığı idi. İstanbul ve Budapeşte arasında Orient Expres seferleri sık sık yapılıyordu. Adana'da açılan teknik okul için mühendis ve aynı zamanda öğretmen ihtiyacı genç çifti bu şehre yönlendirdi.1924 yılında Adana'ya geldiler.[3](Bkz.Fotoğraf:I) György János burada çalışacağı okulu çok beğendi.(Bkz.Fotoğraf:II)Ziraat için gerekli olan makinaların bulunduğu büyük bir atölyesi vardı .(Bkz. Fotoğraf:III)Üst katları ise okuldu.İlk zamanlarda yaşadıkları yabancılık hissini zamanla değerli dostlar kazanarak üzerlerinden attılar.(Bkz.Fotoğraf:IV,V,VI,VII) Zorlukların hepsi aşıldı.[4] Aradan 5 yıl geçti. 1930 yılında küçük Klara Adana'da bir Amerikan Hastanesinde dünyaya geldi. Daha sonra Tarsus'ta St.Paul Kilisesinde vaftiz edildi. Babası artık geri dönmeyi düşünüyordu. Çünkü çalıştığı okul epey gelişmiş, öğrenciler ilerleme kaydetmişlerdi.(Bkz. Fotoğraf:VIII,IX) Bu sırada Atatürk daha önce beş kez geldiği Adana'ya 16 Şubat 1931 yılında tekrar geldi. Teknik okula da

---

[1] Melek Çolak, *"Atatürk Döneminde Türkiye-Macaristan İlişkileri (1923-1938)* **",Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2004,** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları ,Ankara 2004,s.92.

[2] Melek Çolak, *"Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Eğitim Yaşamında Macar Eğitimcilerin Yeri"*,**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XX, Sayı:58 ,Mart 2004 ,s. 243.

** Macaristan'da önce soyadı söylenmektedir.

[3] Klara Devai'nin Atatürk'le ilgili anıları *"Bir Macar Çocuğun Anılarında Atatürk"* adı altında yayımlanmıştır. (Bkz. Melek Çolak, *"Bir Macar Çocuğun Anılarında Atatürk"*, **İlke, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı ve Cumhuriyetimizin 83.Yılı Özel Sayısı**, 2006,s.96.

[4] Klara Devai ile 8.11.2006 tarihinde yapılan görüşme.

Levent Şahverdi Arşivi

uğradı .Bu ziyaret sırasında Klara'nın anne ve babası da Atatürk'ü karşılayanlar arasında idi. (Bkz. Fotoğraf X). Atatürk bütün okulu ve okulun atölyesini gezdi. Öğrencilere sorular sordu. Aldığı cevaplar O'nu memnun etti. Öğrencilerin yetişmesinde emeği geçen György János ile tanıştı. György János'un geri dönme isteğini kabul etmedi. György János beş yıllık imzaladığı sürenin dolduğunu ve artık ülkesine geri dönmek istediklerini söyleyince Atatürk:

- *"Bay János siz hanımınızla ve bebeğinizle Ankara'ya benim çiftliğime geleceksiniz. Orada bir büyük demir fabrikası yapılacak ve siz onun müdürü olacaksınız"* dedi.

György János düşünmek için bir iki gün izin istedi ise de Atatürk'ün cevabı kısa ve kesindi:

- *"Hayır! Şimdi bu saniyede söyleyiniz. Ben yarın artık Ankara'ya dönüyorum."*

O yıllarda onlara verilen cazip maaşlar genç çiftin sözleşmeyi 5 yıl daha uzatmasına neden oldu. Ve çok iyi dostlar edindikleri, beraber yıllarca çalıştıkları Adana'dan ayrılarak, Ankara'ya taşındılar.(Bkz.Fotoğraf:XI) Böylece Klara için hayatının en güzel yıllarını geçireceği ve *"bir masal"* olarak nitelediği Gazi Orman Çiftliğinde geçecek yıllar başladı.[5] (Bkz. Fotoğraf XII, XIII, XIV, XV)

Bu yılları Klara Devai şöyle anlatmıştır:

"Çiftlikte hayatımız fevkalade güzel idi. Ankara gittikçe güzelleşerek yeşil bir şehir görünümüne büründü. Hakikaten fabrikaların hepsi açıldı. Özellikle bira fabrikası ve parkı çok güzeldi. Çiftlikte, ziraatin her kolu çalışmaya başladı. Babam demir fabrikasını idare etti.Değişik ülkelerden mühendisler, işçiler teknik alanda uzmanlar davet edildiler.Bu insanlar için 1937'lerde çok güzel evler yapıldı.(Bkz.Fotoğraf:XVI)Biz de yeni evimize taşındık."[6]

Bu arada Macar Başbakanı Gyula Gömbös Türkiye'ye geldi. Ankara'ya varmadan önce birçok Macar uzmanın çalıştığı (Bkz.Fotoğraf:XVII,XVIII) Atatürk'ün örnek çiftliğine de uğradı.[7] Başbakanın çiftliğe geleceği duyulunca hazırlıklar başladı. Macar Başbakanı trenden inince küçük Klara O'na çiçek sunacaktı.Klara'ya

---

[5] Çolak, a.g.m. ,s.96-97.

[6] Klara Devai ile 8.11.2006 tarihinde yapılan görüşme.

[7] Mikusch von Dagobert, **Kamál Atatürk Gazi Musztafa Kemál Fél Évszázad Törökország Történelmeből**, Budapest 1937,s.184.

Levent Şahverdi Arşivi

çiçeği verirken söyleyeceği sözler ezberletilmiş, güzel bir elbise giydirilmiş,başı taçlarla süslenmişti.Birkaç kez annesiyle prova yaptı.Ve beklenen gün geldi. Başbakan Gömbös trenden inip kendini bekleyen Macar vatandaşlarına doğru yürüdü. Küçük Klara başbakanı görünce önceden öğretilen her şeyi unutuverdi. Aklına hevesle giydiği güzel elbisesi geldi. Eteğini tutarak Başbakana seslendi: __ *"Amca ,bak! Ne güzel elbisem var!..."* Herkes güldü. Bu sevimli küçük kızdan ertesi gün Türk gazeteleri uzunca bahsettiler[8](Bkz.Fotoğraf:XIX,XX).

Atatürk çiftliğin işleyişini görmek için sık sık ziyaret etti. (Bkz. Fotoğraf XXI) Genellikle hafta sonları dinlenmek için de çiftliği seçiyordu. Bu ziyaretleri sırasında Klara birçok kez Atatürk'ü gördü. Çocukları çok sevdiği için birkaç kez onların evine de misafir oldu.

Klara Devai Atatürk'le karşılaşmasını şöyle anlatmıştır:

"Ansızın bir haber geldi. Anneme dediler ki: "bayan Elizabeth , Atatürk geliyor." Atatürk böyle yaşadı protokolü sevmedi. Bizde "Macar dansı" adlı parçayı dinledi. Bu arada babam keman , annem cimbalom (cibal) çaldı. Atatürk çok beğendi. Beni kucağına aldı. O'nun kucağında müziği dinledim.

Henüz okula gitmediğim zamanlardı. Bana adımı sordu.

- "Klara" dedim.

Atatürk düşünmeye başladı.

- 'Klara, Klara!..."

Kendisi Fransızca bildiği için bana şöyle dedi:

- "Tamam, sen Kler'sin (Claire) . Kler , Türkçe ne olabilir? "Açık, parlak!"

Ve bana şöyle dedi:

- "Şimdi artık Klara yok! Sen benim şekerim Parlak'sın. Parlak !"

Her zaman bana böyle hitap etti:

- "Bana bak Şekerim, Parlak!"

Çiftlik harika bir yerdi. Havuzlar, yüzme havuzları... (Bkz. Fotoğraf: XXII) *Çok güzel gezinti yolları ve Atatürk'ün tepede bulunan güzel köşkü* (Bkz. Fotoğraf XXIII,XIV) *Hayatımda hiç unutmuyorum. Atatürk'ün köşkte beyaz piyanosu vardı. Okul çağına geldiğim zaman St. George*

[8] Klara Devai ile yapılan 8.11.2006 tarihinde yapılan görüşme.

Levent Şahverdi Arşivi

Avusturya Kız Lisesi'ne gönderilmiştim. (Bkz. Fotoğraf XXV) *O zaman piyano çalmayı öğrenmiştim. Tatillerde Ankara'ya geldiğim zaman işte o köşkte bu beyaz piyanoyu çalmama izin verildi. Ne zaman istersem. Tabi evde bekçiler ve ev hanımları vardı. Ve bir de harika bir gül bahçesi. O kadar güzel ve büyük güller vardı ki!* (Bkz. Fotoğraf XXVI).

Atatürk bana şöyle dedi:

- "Parlakcığım , Şekerim hangi gülü istersen sana onu kessinler!"

Bütün bunlar Klara Devai'nin çocuk kalbinde Atatürk sevgisinin yer etmesine neden oldu. Klara Devai O'nu gördüğü zamanlar çocuk gözüyle dikkatini çeken en önemli özellikleri konusunda şöyle demektedir:

"Masmavi gözleri. O şimdi bile gözümün önünde, o güzel yüzünü ve güzel mavi gözlerini bugün bile görüyorum. Ayrıca her zaman çok şıktı."[9] *Ben köşkün bahçesinde top oynarken. Atatürk terastan bana şöyle seslenirdi:*

- "Şekerim Parlak!... Pencerelere dikkat et!..."

Bir gün beni kucağına aldı. O'nun yüzüne bakınca inanılmaz güzel ve etkileyici mavi gözlerini gördüm. Ağzımdan şu sözcükler dökülüverdi:

- "Bak! Benim gözüm mavi , senin gözün de mavi. O zaman biz herhalde akrabayız"

Atatürk güldü ,yanaklarımı öptü ve dedi ki:" -"Evet , seninle akrabayız."

Bundan daha güzel anı kimin var bilemiyorum."[10]

Ve bütün bunların ardından Klara Devai'nin unutamadığı bir gün oldu 10 Kasım 1938!... Okul zamanı olduğu için İstanbul'da idi. Okuldaki öğretmenlerin heyecanından, koşuşturmasından sıra dışı bir şeyler olduğu anlaşılıyordu. "*Ders yok*" diyorlardı. Herkes tam boğaza karşı bulunan okulun geniş terasına toplandı. Öğrencilerin hepsi oraya çıktılar. Klara buradan siyah bayrakları gördü. Müdire hanım çocuklara "*Cumhuriyetin en büyük devlet adamı Atatürk'ün öldüğünü ve bugünün onlar için çok zor olduğunu"* söyledi. Hiçbir çocuğun sesi çıkmadı. Küçük Klara çok üzüldü. "*Çocukluğunun en güzel günlerini paylaştığı Atatürk'ün*" nereye

[9] Çolak , a.g.m.,97-98.

[10] Klara Devai, "*En Büyük Hediye*", **İlke, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı ve Cumhuriyetimizin 83.Yılı Özel Sayısı, 2006,s.115.

Levent Şahverdi Arşivi

gittiğini , okulun terasından adım adım takip etti. Ve Atatürk'ü bu son yolculuğuna binlerce insanla beraber uğurladı.[11]

Çiftlikteki güzel günler Klara ve ailesi için Atatürk'ün ölümü ve ardından II.Dünya Savaşının başlaması ile bitti. Savaş başladıktan sonra Klara ve ailesi akrabalarını merak ettikleri için 1941 Eylülünde Macaristan'a geri döndüler. Ve Klara Devai'nin anılarının ışığında bu zorlu yıllar:

"Tekrar Türkiye'ye geri dönemedik, savaş dönemi olduğu için izin verilmedi. Hitler orduları Balkanlara indi.Mecburen Macaristan'da kaldık. Evimiz ,mobilyalarımız ,bütün eşyalarımız orada,Gazi Orman Çiftliğinde kaldı. Hitler orduları Macaristan'ı da işgal ettikten sonra Türkiye'den hiçbir haber alamadık. Mektup,telefon, bütün bağlantılarımız koptu. Babam Türkiye'de kazandığı para ile Macaristan'da bir ev satın aldı. Bu ev sonra bana kaldı. Hala aynı evde oturuyorum. Macaristan'a geri döndükten sonra bir sene mecburen Macarca öğrendim. Konuşuyordum,fakat yazmayı, sayı saymayı, her şeyi Türkçe ve Almanca öğrenmiştim. Sadece Macarca konuşmak yetmediği için Macarca öğrenerek ortaokulu bitirdim. Savaş bitince yavaş yavaş haberleşmeye başladık. Ankara'dan bizi bekliyorlardı,ama Macaristan'dan artık çıkış çok zordu.Çünkü Macaristan Demirperde ülkesi olmuştu.Ve aynı zamanda anne ve babam boşandılar.Buradaki hayat o zaman onların da hayatını bozmuştu.Babam demirperde kapanmadan biraz önce 15 Nisan 1947'de Türkiye'ye geri döndü.Biz uzun seneler Demirperdenin arkasında yaşadık. Babamdan da hiç haber alamadık. Çünkü bir gazete veya bir mektup vb. hiçbir şeye izin verilmedi.. Babam Ankara'da 1951'e kadar kaldı. Fakat tekrar beş sene orada kalmak istemedi. Hayat sürekli değişiyordu. Demek ki Türkiye'nin hayatı da II. Dünya Savaşından sonra değişti. Babam Adana'ya gittiği zaman birkaç akrabası Kanada'ya gitmişti. Babamın onlarla bağlantısı vardı. Büyük bir şirketin elemanları Ankara'ya geldikleri zaman babamı davet ettiler. Yol masraflarını karşıladılar. Ve babam Kanada'ya,Toronto'ya gitti..1972'de babamın gelmesine izin verildi. O zaman babam Budapeşte'ye geldi. Yıllar sonra babamı tekrar görebildim. 1947'den 1972'ye kadar O'nu hiç görememiştim. Çok zor mektup geliyordu. Gönderdiği mektuplarda tabiî ki açılıp kontrol ediliyordu..."

Soğuk savaş döneminin bu zorlu yılları Klara Devai' nin öğrenim hayatına da yansıdı. Türkiye'de doğmuş olması ve babasının uzun yıllar orada çalışmış olması, Macaristan'da işbaşına gelen Kominist Hükümetin dikkatini çektiği için bir süre Üniversiteye giremedi. 1956

[11]. Çolak, a.g.m.,s.98.

Levent Şahverdi Arşivi

ayaklanmasından sonra başlayan yumuşama devresinde Tarih-Coğrafya Bölümünü bitirdi. Daha sonra öğretmenlik yapmayıp, turist rehberi olarak çalışmaya başladı. Çok kez Türkiye'ye turist grupları getirdi. Türkiye'nin hemen hemen her yerini gezdi.

Yıllar sonra kısa süre de olsa Avusturya Kız Lisesini ziyaret etti:

"1969-1970 yılında İstanbul'a ilk turlarımız başladı. Ben çok heyecanlandım. Ve rehber okuluna gittim. Çünkü amblemsiz çalışamıyoruz. İzin aldım. İstanbul'a gitmeye başlayan ilk gruplar ile tura çıktım. İlk ve ikinci gidişimde eski okuluma gidemedim. Çünkü o yıllarda herkesi gözlemliyorlardı. Ben her zaman kontrol edildiğimi biliyordum. Onun için gruplardan hiç ayrılmadım. Ama aynı yıl üçüncü kez İstanbul'a gittiğim zaman sonbahardı ve okullar açılmıştı. Ben grubu Kapalıçarşı'da üç saat serbest olmak üzere bıraktım, alışveriş yapmaları için. Bir taksiye binerek Karaköy'e gittim, eski okuluma. Zili çalınca, pencereyi açtılar. "-Klara György, Budapeşte'den" dedim. Savaşlar yüzünden hiç bağlantımız olmadığı için hayatta olduğuma dair bir haber alamamışlardı. Karşılaşmamız roman gibiydi. Orada çalışan bir öğretmenim Avusturya'da Gratz şehrinde yaşıyor. Şimdi 96 yaşında. O bana okumayı yazmayı öğretmişti Öğretmenlerin çoğu Gratz ve çevresinden gelme idi. Gratz'a gittiğim zaman O'nu ziyaret ederim. Okulumla hasret giderdim. Fakat endişe ediyordum. Gruptan ayrıldığım için fazla kalamazdım. Kısa süreliğine de olsa anılarımı tazelemiştim".

"Çok zor yıllardı. Buna artık kimse inanmaz. Ama o yıllarda dikkat etmek lazımdı. Herkes herkesi kontrol ettiği için işyerimi kaybetmek istemiyordum.

Defalarca Türkiye'ye gitmeme rağmen çiftliğe bir kez gidebildim. 20-25 dakikalığına bir grup ile beraber.Bütün grup sordu. Neden buraya geldik diye. Güzel anılarımın geçtiği yerler çok değişmişti. Özel, kendi başıma grupsuz gidemediğim için çok üzülüyorum. Hayatımda bir kez daha çiftliği mutlaka gezmek istiyorum. Ankara'yı gezerken her zaman işaretle gösteriyorum. "İşte Gazi Orman Çiftliği orada" diye! Türk insanı konuksever olduğu için bize çok yakın geliyor.Getirdiğim gruplar daha önce gelmediklerine pişman oluyorlar.Anadolu'nun zengin medeniyetleri hakkında o kadar az bilgileri var ki bizim insanımızın.Gelince görüyor bu zenginliği.Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesini görünce şaşırıyorlar.Türkiye'nin her köşesi bir hazine!.."[12]

[12] Klara Devai ile yapılan 8.11.2006 tarihinde yapılan görüşme.

Levent Şahverdi Arşivi

1930'da bir Anadolu şehrinde başlayan ve Budapeşte'ye uzanan bir yaşam içinde Klara Devai için, Atatürk'le Gazi Orman Çiftliği'nde geçirdiği günler bu yaşamın en değerli bir parçası.[13]

Okul terasından O'na son kez baktığı günün üzerinden yıllar geçti.(Bkz. Fotoğraf:XXVII) Atatürk'ün geleceğin büyükleri olarak gördüğü çocuklara verdiği önem , onlara gösterdiği sevgi ve en önemlisi birey olarak onlara gösterdiği saygı, bunu bizzat yaşayan bir Macar çocuğun kalbinde silinmez izler bırakarak büyüdüğünde , Türk ve Türkiye dostu olarak kalmasını ve Türkiye dendiği zaman *"benim Türkiyem"* , Atatürk dendiği zaman *"benim Atatürk'üm"* diyecek kadar benimsemesini ve Türkiye ile Macaristan arasında barış elçilerinden biri olmasını sağladı. Atatürk ve Gazi Orman Çiftliği bir çocuğun anılarında hayal meyal hatırlanan sıradan çocukluk anıları değil, *"unutulmaz mavi gözlerin"* etrafında bütün canlılığıyla yaşayan anılar olarak kaldı.

Bu anıların ışığında Klara Devai'nin, Atatürk hakkındaki şu yorumunu eklemek yerinde olacaktır:

"İmzalanmış bir barış antlaşmasını değiştirmek! Bunu dünyada en büyük bir devlet adamı Atatürk yaptı. Lozan Antlaşması ile Sevr Antlaşmasını sildi. Ve Anadolu'nun 775.000 km²'si kurtarıldı. Bu dünyanın en büyük olayı. Biz Macarlar aynı senelerde cezalandırıldık. Bizim Atatürk gibi bir generalimiz , politikacımız, kahramanımız olmadığı için o zamanlar Trianon Antlaşmasını imzaladık, Fransa'da. Atatürk'ün ne büyük insan olduğu inanılmaz! Çünkü bunu kimse yapmadı."[14]

Bugün Macaristan'da, Budapeşte'de yaşayan 77 yaşındaki *"Şekerim Parlak"* kendisine bu ismi veren Atası ile ilgili anılarını yaşamının en güzel hediyesi olarak saklayan bir Türk dostu Macar.[15] . Eşinin göndermek istememesine rağmen bir turist rehberi olarak sürekli Türkiye ile bağlantısı olan ve Türkiye'ye turist grupları getiren Klara Devai'nin Türkiye'ye gitme isteğine karşı eşinin söylediği sözler son derece anlamlı:

- *"Anlaşıldı, sen yine eve gitmek istiyorsun !..."*[16]

---

[13] 2005-2006 Öğretim yılında Budapeşte'de, araştırma bursu nedeniyle bulunduğum sırada, sempatik ve cana yakın kişiliği ile tanıdığım Klara hanıma , yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.Atatürk Haftası nedeniyle 7.11-10.11.2006 tarihleri arasında davetlimiz olarak Muğla'ya gelen ve Üniversitemizde " *Anıların Işığında Macaristan'da Atatürk ve Türkiye İmajı*" adlı konferans veren Klara hanımın anıları ve Atatürk'e olan hayranlığı dinleyenleri etkilemiştir.

[14] Çolak, **a.g.m.**, s.98-99.

[15] Klara Devai, **a.g.m.**, s.115.

[16] Çolak, **a.g.m.**, 99.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf I*



Klara Devai'nin anne ve babası. (Adana) (Sağdan 3. ve 4. kişiler)

Fotoğraf II

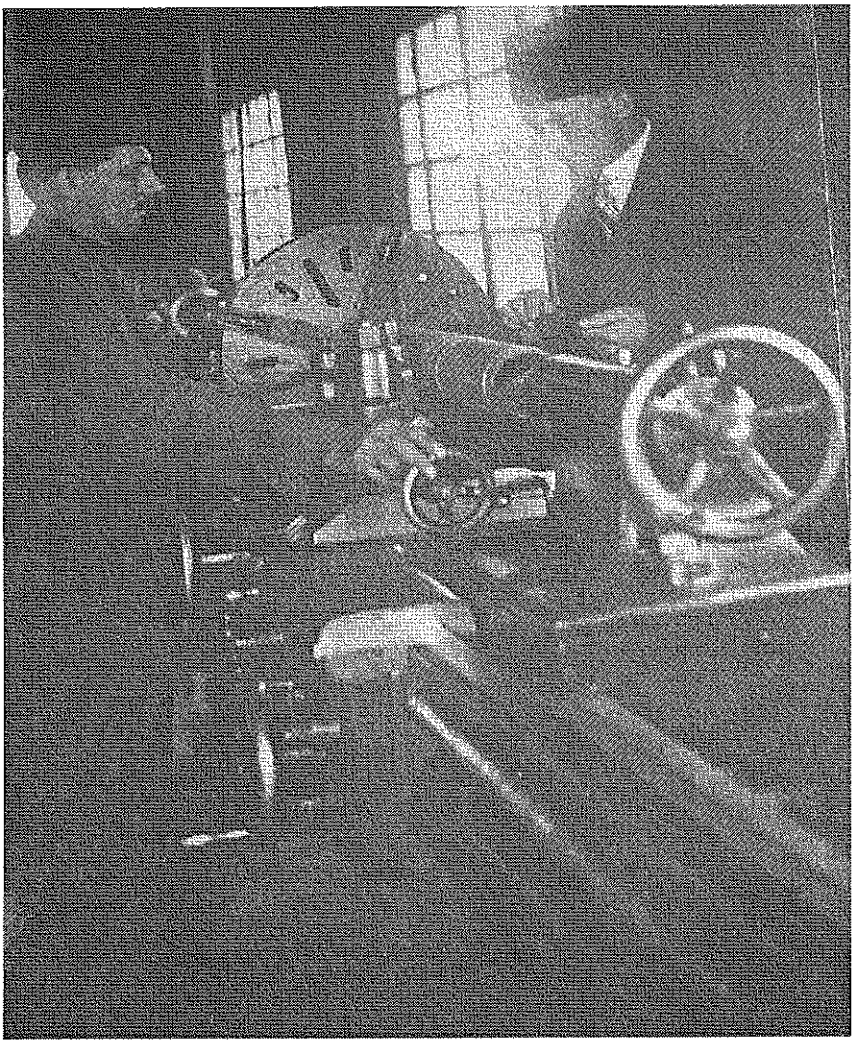


Ziraat Okulu ve bahçesi (Adana)

* Fotoğraflar Klara Devai'nin arşivinden alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf III



Ziraat Okulu'nun atölyesinde çalışan György János (sağda)

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf IV



Klara Devai'nin anne ve babası (sağdan birinci ve ikinci kişiler)
Türk ailelerle piknikte (Adana)

Fotoğraf V



Ziraat Okulu öğretmenleri ve diğer çalışanları (Adana)

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf VI



Adana Ziraat Okulu çalışanları (Arka sırada soldan üçüncü György János)

Fotoğraf VII



Klara Devai'nin anne ve babası yöresel kıyafetle (1925'li yıllar-Adana)

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf VIII



György János Ziraat Okulu öğrencileriyle birlikte (Adana)

(Ayakta, ilk sırada sağdan üçüncü)

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf IX



Klara Devainin anne ve babası (önde) öğrencilerle birlikte (Adana)

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf X



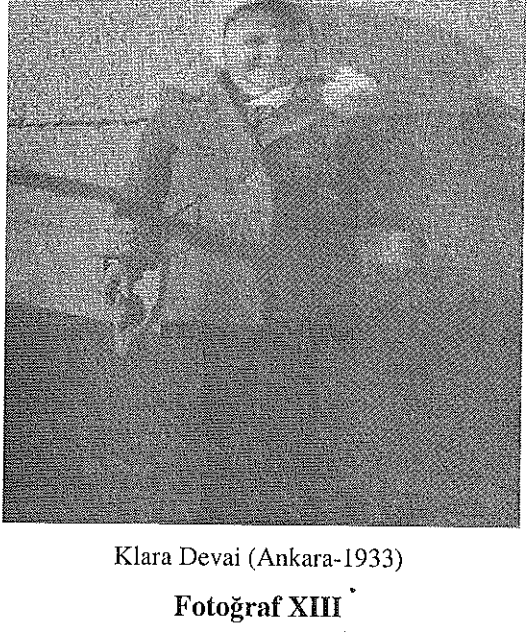
Okulun girişinde Atatürk'ü bekleyen okul görevlileri ve öğrenciler. Beyaz elbiseli bayan Klara Devai'nin annesi (Adana-1931)

Fotoğraf XI

Ulus Meydanında Klara Devai anne ve babasıyla (Ankara)

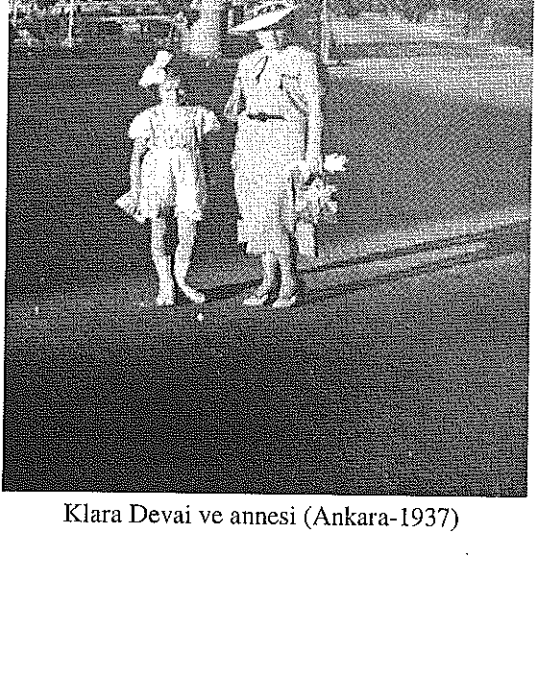
Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf XII



Klara Devai (Ankara-1933)

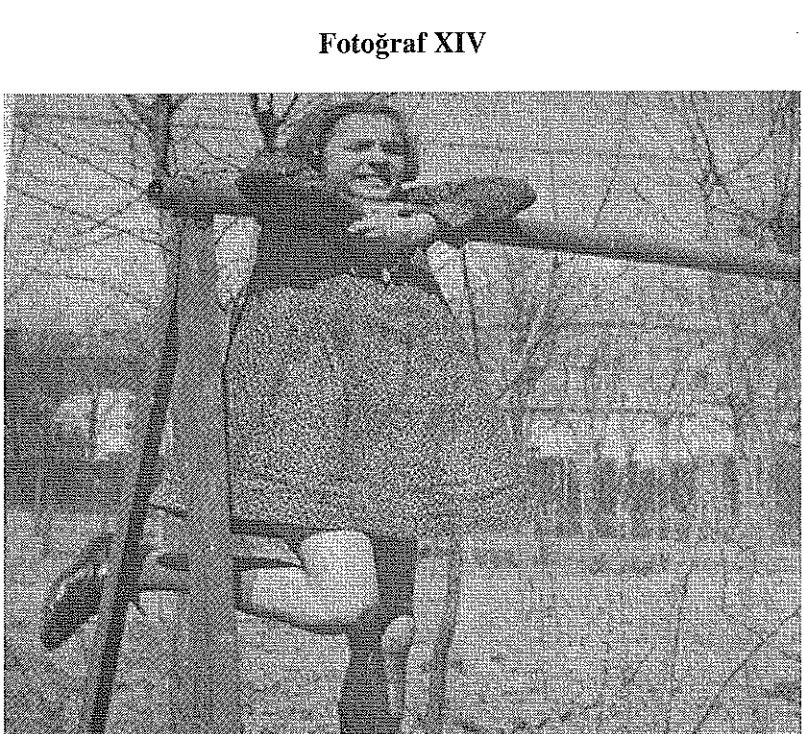
Fotoğraf XIII



Klara Devai ve annesi (Ankara-1937)

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf XIV



Gazi Orman Çiftliği'nde (Ankara-1938)

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf XV



Gazi Orman Çiftliği'nde

Fotoğraf XVI



Çiftlikte çalışan yabancı uzmanlar için inşa edilen evlerden biri
(György János'un evi) (Ankara)

Levent Şahverdi Arşivi

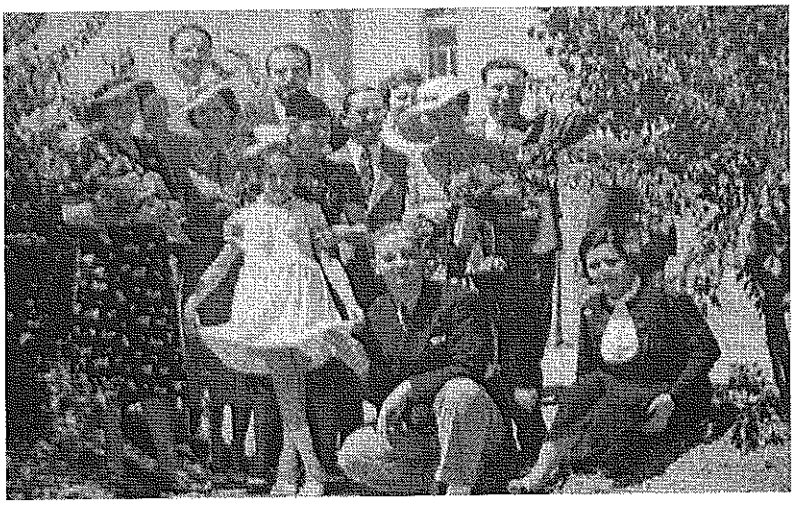
Fotoğraf XVII



Ankara'da yaşayan Macar aileler Macar Büyükelçiliği'nin bahçesinde

(*"St. István Günü'nde"*)

Fotoğraf XVIII

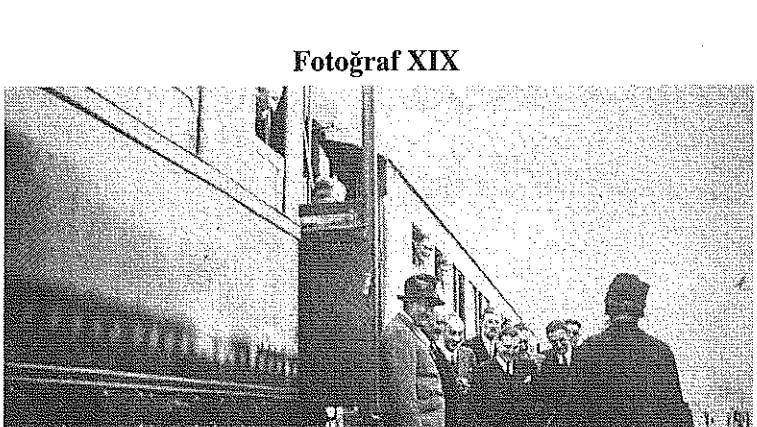


St. István gününü kutlayan Macarlar, Büyükelçiliğin bahçesinde (Ankara)

(Soldan ikinci Klara Devai'nin annesi ve küçük Klara)

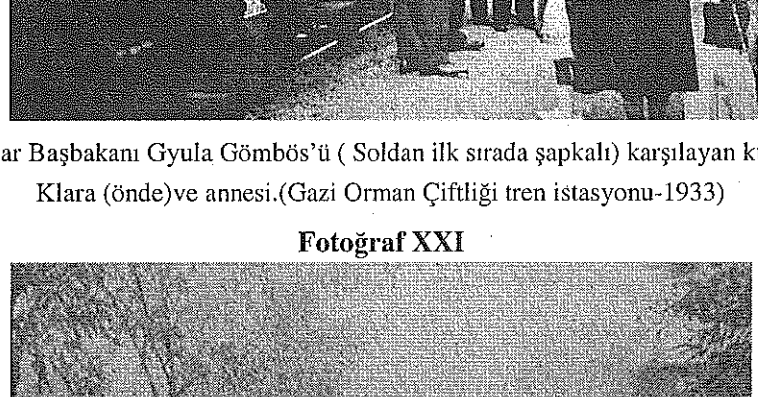
Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf XIX



Macar Başbakanı Gyula Gömbös'ü (Soldan ilk sırada şapkalı) karşılayan küçük Klara (önde)ve annesi.(Gazi Orman Çiftliği tren istasyonu-1933)

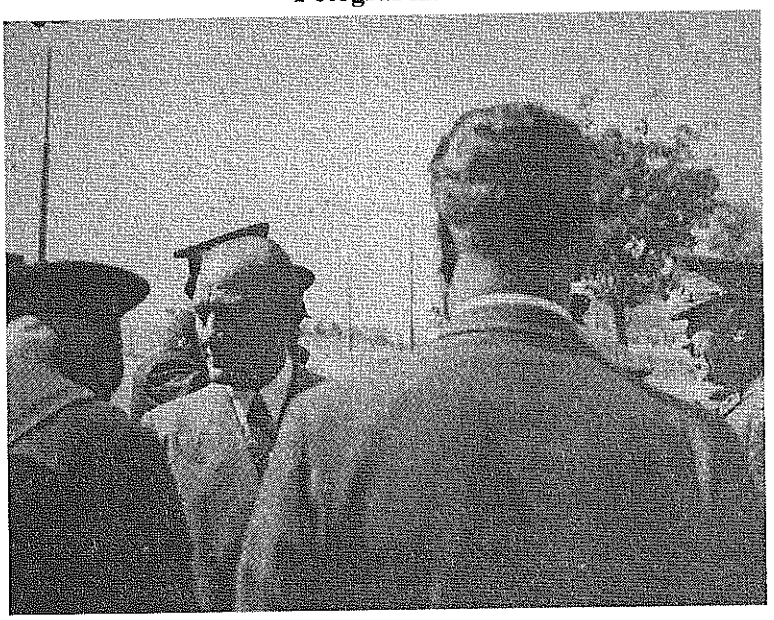
Fotoğraf XXI



Klara Devai, (önde sağda) babası (sağdan 3.) ve çiftlikte çalışan Macar uzmanlardan birkaçı (Ankara-1933)

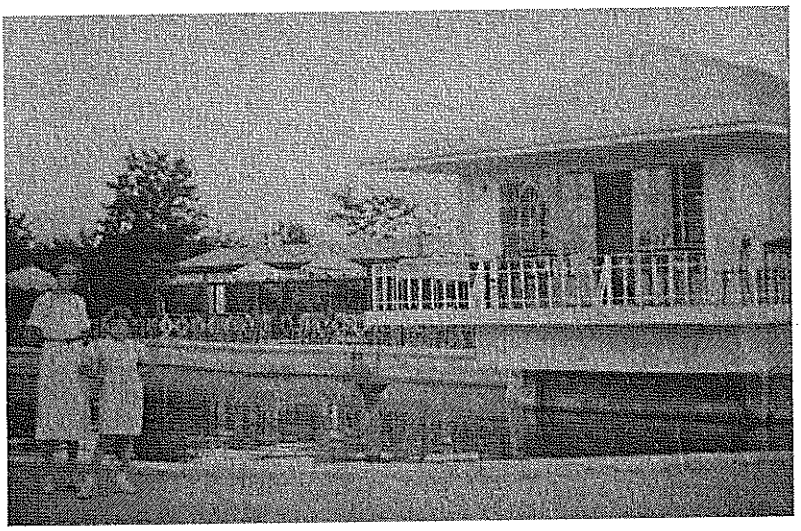
Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf XXII



Atatürk'ün Gazi Orman Çiftliği'ne gelişi (1937)

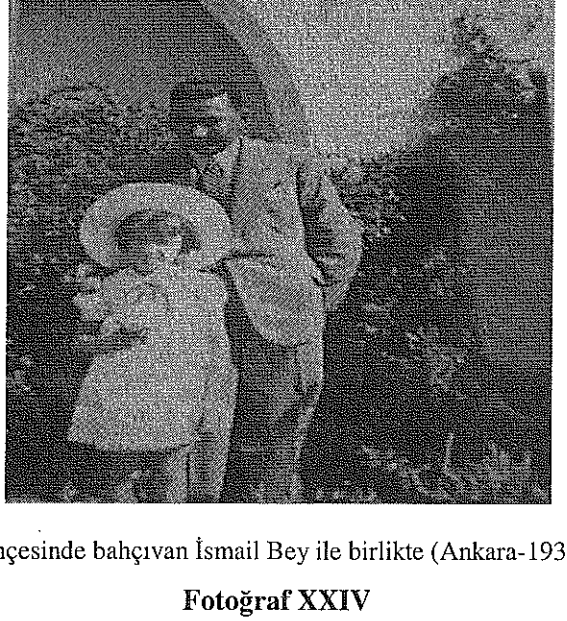
Fotoğraf XXII



Gazi Orman Çiftliği'nde su deposu ve *Marmara* adlı Havuz

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf XXIII



Köşkün bahçesinde bahçıvan İsmail Bey ile birlikte (Ankara-1935'li yıllar)

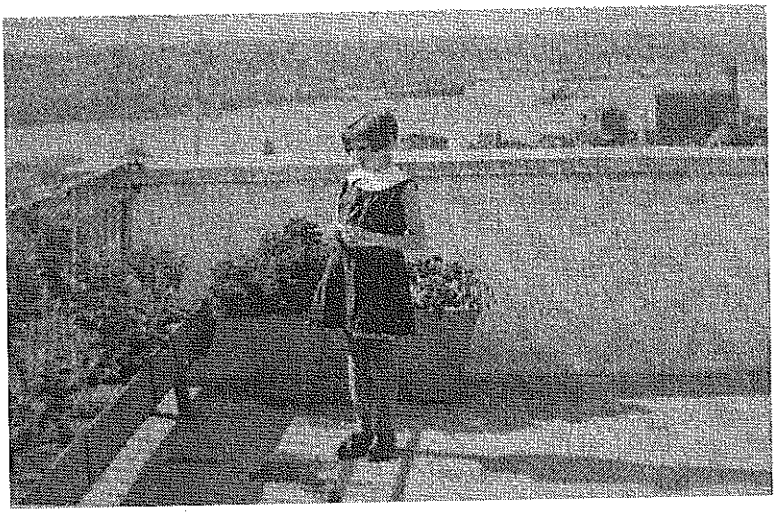
Fotoğraf XXIV



Gazi Orman Çiftliği'nde bahçıvan İsmail Bey'le birlikte Atatürk Köşkünün önünde

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf XXV



Avusturya Kız Lisesi (İstanbul- 1936)

Fotoğraf XXVI



Gazi Orman Çiftliği (1935)

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf XXVII



Klara Devai (Budapeşte/MACARİSTAN, 2006)

Levent Şahverdi Arşivi

İSMAİL MÜŞTAK MAYAKON'DAN YAYIMLANMAMIŞ BİR ANI: ATATÜRK'ÜN BİR ÇOCUKLA SÖYLEŞİSİ VE ONA ARMAĞANI

Yard. Doç. Dr. Şaduman HALICI*

ÖZET

Atatürk'ün sofrası davetliler için çoğu zaman bir fikir ziyafeti oluşunun yanı sıra yapılan sohbetler, gösterilen davranışlarla insan sevgisinin, insana duyulan saygının, çocuklara verilen değerin de en güzel örneklerini sergiliyordu. Bu yazıda Atatürk döneminin tanınmış gazetecilerinden İsmail Müştak Mayakon'un yayımlanmamış bir anısı sunulmaktadır. Bu anıda Atatürk, Park Otel'deki sofrasında yedi yaşlarında bir çocukla sohbet etmiş, ona çeşitli sorular yöneltmiş, kucağına almış ve üzerinde taşıdığı kıymetli platin saati ile kordonunu armağan etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, İsmail Müştak Mayakon, Sabiha Gökçen, Çocuk Sevgisi.

AN UNPUBLISHED MEMORY OF İSMAİL MÜŞTAK MAYAKON: A CONVERSATION BETWEEN ATATÜRK AND A CHILD AND HIS PRESENT FOR HIM

ABSTRACT

Atatürk's dining table was not only a place in which the political discussions were made but also a place to exhibit the most beautiful examples of human love, and the worth given to children by the communions and behaviour. An unpublished memory of İsmail Müştak Mayakon, a well known journalist of Atatürk period- is presented in this article. In this memory; Atatürk had a conversation with a child about seven years old at his dining table in Park Hotel; he asked the little child several questions, he picked him up and hold him in his arms and then he gave his precious platinum watch and its cord to him as a present.

Key Words: Atatürk, İsmail Müştak Mayakon, Sabiha Gökçen, Children love.

* Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Atatürk, çocukları çok sever, onlara herkesten çok değer verirdi. Büyük Zafer'den sonra 16 Ekim 1922'de Bursa'da kendisini coşku ile karşılayanlar arasında çocukları gördüğü zaman onlara şöyle seslenmişti: "Küçük hanımlar, küçük beyler! Sizler hepiniz geleceğin bir gülü, yıldızı, bir mutluluk pırlantasısınız! Memleketi asıl aydınlığa boğacak sizsiniz. Kendinizin ne kadar önemli, değerli olduğunuzu düşünerek ona göre çalışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz; kızlar, çocuklar!"[1]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış tarihi olan 23 Nisan 1920'nin, her yıl "Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak kutlanması[2] da Atatürk'ün çocuklara verdiği değerin bir göstergesiydi. Atatürk, böylece bugünün çocuk kavramı ile geleceğin yetişkin insan kavramı arasında olumlu bir köprü de kurmuş oluyordu. Bu inanç sonucu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, "Milletin bağrından temiz bir kuşak yetişiyor. Bu eseri ona bırakacağım ve gözüm arkamda kalmayacak"[3] diyordu.

Atatürk'ün saf sevgi örnekleri en çok çocuklarla olan ilişkilerinde göze çarpıyor, Onu tanıyanların tümü çocukları çok sevdiği noktasında birleşiyordu. Uzun süre genel sekreterliğini yapmış olan Hasan Rıza Soyak da, "Onun dilinde çocuk, sevgi demekti, sevdiklerine, hangi yaşta olursa olsun çocuk diye seslenirdi" diyerek bu sevginin derecesini ortaya koyuyordu.[4]

Çocuklara karşı büyük bir sevgi besleyen Atatürk, onlarla "sıkılmadan, yorulmadan" ilgileniyor, çoğu kez ellerine birer kağıt kalem verdirerek yaşlarına göre kimine resim, kimine hesap yaptırıyor, kimine dil bilgisi çalıştırıyor, onlarla zaman geçirmekten "büyük zevk"

---

[1] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s. 45-46; **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1922-1923)**, C.14, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s. 22.

[2] TBMM 1924 yılında 1 Kasım 1922 gününün "Hakimiyet-i Milliye Bayramı" olarak kutlanmasını kararlaştırdı. Ardından bu gün, Çocuk Esirgeme Kurumu'nca 23 Nisan-1 Mayıs tarihleri arasında düzenlenen Çocuk Haftası ile birleştirildi. 27 Mayıs 1935'te TBMM'de Ulusal bayram günlerinin tespiti ile ilgili yasanın kabul edilmesi üzerine 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günün Egemenlik Bayramı olarak kutlanması kararlaştırıldı ve bugün çocuklara armağan edildi. Bkz. **TBMM ZC**, D, II, C. 3, s. 14-15; **TBMM ZC**, D. V, C. 3, s. 303; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)**, C. 1, Ankara: TBMM Basımevi, 2004, s. 435-436.

[3] Ercüment Ekrem Talu, "Atatürk'e Ait Hatıralarımdan, Atatürk ve Çocuk", **Tasvir**, 10 Kasım 1946.

[4] Enver Ziya Karal, Atatürk ve Devrim Konferanslar, Makaleler (1935-1980), Ankara: TTK, 1980, s. 128.

Levent Şahverdi Arşivi

alıyordu.[5] Kimi çocukları evlatlık ya da manevi evlat edinmeyi, onları büyütüp yetiştirmeyi de adeta bir tutku haline getirmişti. Daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Bitlis'te iken, 16 Kasım ve 2 Aralık 1916 tarihlerinde anı defterine Ömer ve İhsan adlı çocukları yanına aldığını not düşmüştü.[6] 1929'da Yalova'da karşılaştığı ve okumak istediğini öğrendiği Sığırtmaç Mustafa'yı[7] okula göndermişti. Mustafa, başarılı bir eğitim yaşamının sonunda subay olmuştu. Eğitimleri ile yakından ilgilendiği Afet (İnan) ve Sabiha (Gökçen)'yı ise Türk kadınının erkeklerle eşit haklara sahip olabileceğini, her alanda etkin görevler alabileceklerini kanıtlayan birer simge olarak kabul etmişti. Atatürk ayrıca Zehra, Rukiye, Nebile ve Ülkü'yü manevi kızları olarak koruması altına almış ve yetiştirmişti.[8] Bunlar içinde Ülkü'ye "tahminlerin üstünde bir sevgi ile bağlanmıştı."[9] Zira Ülkü, annesi Zübeyde Hanım'ın koruması altına alıp büyüttüğü ve evlendirdiği Vasfiye Hanım'ın kızı idi ve henüz kırk günlük iken Köşk'e getirilmişti.[10]

Atatürk'ün çocuklara verdiği değer onun sofrasına da yansımıştı. İnsan sevgisinin, insanlık ülküsüne dayalı davranışların en güzel örneklerinin sergilendiği Atatürk'ün sofrası pek çok kez çocuk sevgisine de tanıklık etmişti. Atatürk, sofrasında kendisine eşlik eden konuklarına hatta çevresindekilere "Eşini mutlu edebilecek herkes evlenmelidir, çoluk-çocuk sahibi olmalıdır!"[11] öğüdünü veriyor, çocuklara karşı duyduğu engin sevgisini göstermek üzere "Çocuk sevgisi insan için bir gereksinimdir. Hele yaş ilerledikçe bu gereksinim kendisini daha kuvvetli duyuruyor. Onun için de Ülkü'yü yanımdan ayırmak istemiyorum" diyordu.[12]

Atatürk döneminin tanınmış gazetecilerinden İsmail Müştak Mayakon[13], Atatürk'ün sınırsız çocuk sevgisini sergileyen sohbetlerden

---

[5] **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, (Derleyen: Hulûsi Turgut), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 577.

[6] **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, (Yayınlayan: Şükrü Tezer), 2.b, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 71 vd.

[7] Sığırtmaç Mustafa ile ilgili bir makale için bkz. Necmettin Sadık, "Sığırtmaç Mustafa", **Akşam**, 18 Eylül 1929.

[8] Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk-Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2004, s. 625-626.

[9] Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 577.

[10] Ş.Turan, **a.g.e.**, s. 627.

[11] Abdülkadir İnan, "Atatürk Devrine Ait Hatıralar", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 25, Ankara, 1964, s. 62.

[12] Abdülkadir İnan, **a.g.m.**, s. 62.

[13] İsmail Müştak Mayakon (1882-1938); Yenişehir (Teselya)'de doğdu. Halep İdadisi'nde orta ve lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1901'de Mülkiye'nin Yüksek Kısmı'ndan mezun oldu. Memuriyetinin ardından Kısa bir süre ticaretle uğraştı. Ardından

Levent Şahverdi Arşivi

birine 1938 başlarında, O'nun sofrasında tanık oldu. Mayakon'un yayınlanmamış bu anısını[14] dil ve ifade özelliklerine dokunmaksızın kendi kaleminden sunuyoruz:

Atatürk, dün gece[15] refakatlerinde ilk kadın tayyareci, Atatürk kızı Sabiha Gökçen[16] olduğu halde Park Oteli'ni şereflendirdiler. Diğer birkaç arkadaşla beraber ben de Büyük Şef'in maiyetlerinde bulunmak bahtiyarlığına nail olmuştum.

Türk ve ecnebi, kadın erkek yüzlerce insandan mürekkep bir güzide kalabalık otelin lokantasını doldurmuştu. Dahiliye Vekili Bay Şükrü Kaya[17], Atatürk'ün teşrifine kapıda muntazır[18] bunuyordu. Ulu Önder'imizin otelin salonuna girer girmez sonsuz bir sevinç heyecanıyla

---

gazeteciliğe başladı. Atatürk'ün isteği üzerine V. Dönem'de TBMM'ye Siirt Mebusu olarak katıldı. Edebiyat, tarih, hukuk ve 1933'ten sonra da dil meseleleriyle yakından ilgilendi. Bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. III, Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969, s. 877-879.

[14] **Türk Dil Kurumu Arşivi**, "Atatürk'ten Anılar, İsmail Müştak Mayakon Dosyası", Yurt İçi-Yurt Dışı Şube Müdürlüğü, Dosya No: 100; APK Şube Müdürlüğü, Dosya No: 144.

[15] İsmail Müştak Mayakon'un yazısında tarih belirtilmemiştir. Bu tarih muhtemelen 6 Şubat 1938 olacaktır. (Bkz. **Atatürk'ün Nöbet Defteri-1931-1938**, (Toplayan: Özel Şahingiray), Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 8, TTK Basımevi, 1955, s. 700.

[16] Sabiha Gökçen (21 Mart 1913-23 Mart 2001); Atatürk'ün manevi kızı. Çankaya İlkokulu ve Üsküdar Kız Koleji'nde eğitim gördü. 1934'te Soyadı Kanunun çıkmasından sonra Atatürk kendisine "Gökçen" soyadını verdi.1935'de Türkkuşu'nun açılış töreninde yapılan planör gösterilerinden etkilenerek havacılığa ilgi duydu. Atatürk'ün de destek vermesi ile 1935'te Türk Hava Kurumu'nun Türk Kuşu Sivil Havacılık Okulu'nda eğitime başladı. Ankara'da yüksek planörcülük brövelerini aldı. Eskişehir Uçuş Okulu'nda 1936-1937 döneminde 11 ay boyunca özel eğitim gördü. 1937 yılında Tunceli Harekatı'na katıldı. 30 Ağustos 1937'de askeri uçuş brövesi aldı. 1954 yılına kadar Türk Kuşu'nda Başöğretmenlik yaptı. Bkz. Fikret Arıt, **Havalarda İlk Türk Kadınları**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s. 25-36.

[17] Şükrü Kaya (9 Mart 1883-10 Ocak 1959); İlk ve ortaöğrenimini İstanköy'de yaptı. 1900'de Midilli İdadisini, 1908'de Hukuk Mektebi'ni, 1912'de Paris Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Çeşitli memuriyetlerde bulundu. 1917'de Maliye Müfettişliği'ne atandı. 1918'de istifa ederek İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev aldı. Malta'da dokuz ay tutuklu kaldı. 1922'de İzmir Belediye Başkanlığı'na seçildi. II. Dönem TBMM için 1923'te yapılan seçimlerde Menteşe (Muğla) milletvekili seçildi. Ziraat ve Dışişleri bakanlıklarının ardından 1930-1938 yılları arasında beş kez İçişleri Bakanlığı yaptı. CHP Kâtipliği'nde bulundu. Atatürk'ün ölümünden sonra siyasal yaşamdan çekildi. Bkz. Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II: Dönem (1923-1927)**, C. III, Ankara: TBMM Yayınları, 1995, s. 616-618.

[18] Bekleyen.

Levent Şahverdi Arşivi

herkes ayağa kalktı ve coşkun alkışlara karışan "Yaşa!" sesleriyle bütün o halk, Atatürk'e meserretlerini[19] ve kalplerinin tahassürünü[20] bildirdi.

Şimdi halkın gönlü gibi yüzü de ona müteveccihti[21]. Emniyet içinde neşe, inşirah[22] içinde eğlence başlamıştı. Musikinin şuh nağmeleriyle çiftler en büyük Türk'ün, büyükler büyüğü Atatürk'ün huzurunda mesul ve mutmain[23] dans ediyordu.

Atatürk ilk dansı kahraman kızı Sabiha Gökçen'le yaptı. Gökçen, arkasında mensup olduğu tayyare alayının koyu lâcivert renkli üniforması ve göğsünde vatana kahramanca hizmetinin mükâfatı olarak verilmiş murassa madalyası[24] vardı. Tarihin en büyük kumandanı ve Türk'ün en yüce kahramanı yanında, yine onun yetiştirdiği kahraman bir Türk kızı hakikaten ulvi bir manzara idi. bunda Türk'ün millî gurur ve şerefi en beliğ[25] ifadesiyle okunuyordu.

Vakit geçtikçe neşe ve inşirah artıyordu. Kimse yerinden kımıldamıyor, herkes kendilerine her şeyi vermiş olan bu Büyük Şef'i çok, daha çok, doya doya görmek ihtiyacından kendini alamıyordu.

Sabah yaklaşıyordu. Salon tenhalaşmaya başlamıştı. Yalnız ta karşıda bir ufak masa etrafında bir aile, genç bir subay, bir kadın ve bir çocuk, bir miknatısın cazibesine tutulmuş gibi tazimkâr[26] bir gaşy[27] içinde Atatürk'e bakıyorlardı. Erkek edip ve hürmetkâr, kadın vakur ve kibar, çocuk sakit[28] ve hayran idi.

Bu nezih aile tablosu Atatürk'ün dikkatini celbetti. Bir aralık çocuğu alıp getirmemi bana emir buyurdular. Emri ifa ettim. Elinden tutup Atatürk'ün huzuruna getirdiğim bu çocuk esmer renkli, çetin bakışlı, sağlam yürüyüşlü, gürbüz bir Türk yavrusu idi. Atatürk'ün elini öptü. Atatürk ona ismini ve yaşını sordu. Adı . . .[29], yaşı yedi olduğunu söyledi. Çocuk, en büyüğümüze cevap verirken ananevi Türk terbiyesinin tesiriyle önüne bakıyordu.

---

[19] Sevinç.
[20] Özlem.
[21] Yönelme.
[22] Ferahlık, açıklık.
[23] İçi rahat.
[24] Sabiha Gökçen'e Türk Hava Kurumu tarafından 28 Mayıs 1937 günü verilen iftihar madalyası. Bkz. Sabiha Gökçen, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, (Hazırlayan: Oktay Verel), Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982, s. 133-134.
[25] Düzgün.
[26] Saygılı.
[27] Kendinden geçme, bayılma.
[28] Sessiz.
[29] Daktilo edilmiş orijinal metinde çocuğun adı boş bırakılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi Türk'ün Ata'sıyla bir Türk yavrusu konuşuyorlar:

- *Sen beni tanıyor musun? Ben kimim?*
- *Tanıyorum, Atatürk'sünüz!*
- *Nerden tanıyorsun?*
- *Resminizi görmüştüm, kızınız sizin göğsünüze çiçek takarken..*
- *Beni hep hatırlayacaksın, hiç unutmayacaksın değil mi?*
- *Hiç unutmam Atatürk!*

En küçük çocuğundan en yaşlı ihtiyarına bütün bir milleti Ata'sına bağlayan sönmez ve sarsılmaz duygunun bir çocuk kalbinde bu ilk uyanışı bir şafak aydınlığı kadar zengin bir beşâret[30] idi.

Atatürk tekrar sordu:

- *Sen büyürsen ne olacaksın?*
- *Tayyareci!*

Bu cevaptan müstakbel bir Türk kahramanının sesini işiten Atatürk çok mütehassis oldu ve çocuğu kucağına alarak şefkat ve muhabbetle okşadı, yüzünü öptü. Biraz sonra genç subayı çağırdılar, ondan ismini ve askerî hüviyetini sordular. Dünyaya destanlarla dolu koskocaman bir tarih bırakmış yüce Türk ırkına mensup olan bu dilâver delikanlı, çocuğun aile vaziyeti hakkında Atatürk'e izahat arz etti.

Bundan sonra Atatürk, çocuğa hitap ederek:

- Çocuğun, sana bir hatıra vereceğim, bunu saklayacaksın ve beni daima hatırlayacaksın! dedi ve daima taşıdıkları ve pek sevdikleri fevkalâde kıymettar bir platin saat ve kordonu ve buna takılı platin kurşun kalemini yeleklerinden çıkararak çocuğun boynuna taktı.

Manzara, değil tasvir, hatta tasavvur olunamayacak kadar bedîî bir yükseklikte idi. Hepimiz heyecan içinde, sakit ve hayran bakıyorduk. Çocuk, istikbal ve ikbalin bir tılsımı gibi boynunda duran saati mini mini eliyle bir defa okşadı ve derhal Atatürk'ün elini tutarak öptü.

Bir sual:

- *Çalışacaksın, büyük adam olacaksın değil mi?*

Genç ve taze bir sesle cevap:

- *Evet çalışacağım ve büyük adam olacağım!*

Şimdi Atatürk, selâm ve tazim vaziyetinde duran subaya emir

[30] Müjde, muştu.

Levent Şahverdi Arşivi

veriyordu:

- Bu saati saklayacaksınız, çocuk büyüyünceye kadar onu itina ile muhafaza edeceksiniz; büyüdüğü zaman bu gecenin hatırasını tazeliyerek kendisine vereceksiniz!

Genç subay, aldığı emri tekrarladı.

Mini mini bir başın üstünde dünyanın en büyük en zikudret eli bir şefkat, bir sıyanet , bir irşat kanadı gibi açılmıştı. Çocuk, madalyalı bir gazi mehabetiyle uzaklaşıp giderken sofrada hazır bulunanlardan biri:

- Bu çocukta belki müstakbel bir hava mareşali büyüyor, demişti.

Atatürk:

- Niçin belki? Muhakkak bir hava mareşali! buyurdular.

Park Oteli salonundaki vaka alelâde bir hadise değil, Atatürk terbiyesinin millî bünyede nasıl işleyip özlendiğini gösteren bir ders idi.

Her vakit olduğu gibi şimdi de onun bir sözünü haykırayım:

Ne mutlu Türk'üm diyene!

İsmail Müştak Mayakon'un anısı burada sona eriyor. Yıllar sonra böyle bir geceyi ve anıyı, aynı heyecan ve aynı duygularla bugünün çocuklarına, yarının yetişkinlerine aktaran İsmail Müştak Mayakon'u saygı ve rahmetle anıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MODERNLEŞME SÜRECİNDE ÖDEMİŞ HALKEVİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Yard. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ*

ÖZET

1932 yılında kurulmuş olan halkevlerinin yakın dönem Türkiye tarihi açısından en büyük özelliği Kemalist devrimlerin ilkelerinin pratikte halka en kolay yolla ulaştırılması yönünde gerçekleştirdiği faaliyetlerdi. Kemalist devrimlerle şekillenen yeni yaşam biçimlerinin halkevlerinin kurulduğu bölge özellikleri göz önünde bulundurularak düzenlediği dikkatlerden kaçmadı. Okuma yazmanın çok düşük olduğu, ekonomik sorunların pençesinde kıvranan Türkiye'de halkevleri Cumhuriyetin ilk yıllarında tavandan tabana büyük bir örgütlenme ile toplumsal ve kültürel kalkınmanın anahtarı olmuşlardır. Bu taşra için daha farklı bir anlam ifade ediyordu. Batı Anadolu'da Küçük Menderes Havzasında iri bir kasaba olan Ödemiş'te de Kemalist devrimler, cumhuriyet değerleri toplumsal ve kültürel yaşamın modern yüzü halkevi ile kendini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ödemiş, Türk Ocakları, Halkevi, Modernleşme, Cumhuriyet Halk Partisi.

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITY OF ODEMISH PEOPLE HOUSE IN MODERNIZATION PROCESS

ABSTRACT

The most important feature of people Houses established in 1932 from the point of early period of Turkish history has been the activities of explaining the principals of Kemalist reforms to people practically with the easiest way. It has beeeb noticed that new living ways have been formed with Kemalist reforms consideringthe feature of the districts where people houses were established. In the early years when reading and writing rates were very low, economic problems were seen highly, people houses have been the key of social and cultural developments with a great organization. This has got a more different meaning to the province. Kemalist reforms, republican values, modern appearance of social and cultural lives have been understood by means of people houses also in Odemish, a big town in Little Meander River basin, in the West Anatolia.

Key Words: Odemish, Turkish Ocajks, People House, Modernization, Republican People Party.

---

* Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yerleştirilmek istenen rejimi sağlam temellere oturtabilmek için bazı adımlar atmış ve bu çerçevede yeni kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında sırayla Millet Mektepleri, Cumhuriyet Halk Fırkası Hatipleri Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Halkevleri, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi sayılabilir. Bu kurumlar arasında özellikle Halkevleri, çok geniş bir teşkilatlanma ile Anadolu'da en ücra köşelere kadar inerek toplumsal yaşamımızda önemli bir yere sahip olmuştur. Bu yönüyle halkevleri bir döneme damgasını vurmuş ve yakın Türkiye tarihinin önemli kurumlarından birisi haline gelmiştir. 1930'lu 40'lı yılların gençliği gözlerini kitab'a, müziğe, resime, spora Halkevi çatısında açmışlardır. Halkevlerinin kuruluşu tesadüfi olayların sonucu olarak ortaya çıkmış değildir. Çok partili rejim denemeleri sırasında bir kısım halkın Türk Devrimini gerçekleştiren CHP'nin karşısında yer almaları, bu desteğin siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerle pekişmesi Terakkiperver Cumhuriyet fırkasına yönelişi iktidardaki CHP'ni ve yöneticilerini rahatsız etmiştir. Bu durumu Türk Devriminin toplumsal tabana yerleşmediği düşüncesiyle ifadelendirdiler. Tek parti yönetimi yeni arayışlara bu noktada yöneldi. Çoğulcu rejim denemelerine son verildi. Tek parti yönetimi kuruldu. Uygulanmak istenen tüm "milliyetçi ve cumhuriyetçi güçlerin bir yerde toplanması düşüncesini [1] hayata geçirmek için İttihat ve Terakki'nin kültürel kuruluşu olan Türk Ocakları yerine CHP'ne bağlı yeni bir kültür kuruluşu olarak Halkevleri açılmıştır. Halkevlerinin kurulması fikri Türk Ocakları kapanmadan aylar önce basına yansıdı.[2] "Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmeli" düşüncesi ile Türk Ocaklarının kendini feshetmesinin ardından Talebe Cemiyetleri, Muallim Birlikleri, Kadınlar Birliği, Matbuat Cemiyeti ve Mason Locaları gibi derneklerde kapatılmıştır.[3]

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, yeni devletin bir halk devleti olması istenmiştir. Yeni bir anayasa ile devlet şekillendirilmiş ve yapılan seçimlerle halkın yönetime katılması sağlanmaya çalışılmıştı. Bu gelişmelerin ardından sıra toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek reformları yapmaya gelmişti; söz konusu inkılaplarda birbiri ardına yapıldı. Ancak bir şey gözlerden kaçmıyordu. İnkılaplar yapılıyordu ama halk bunları takip etmekte zorlanıyor özümsemekte güçlük çekiyordu.

---

[1] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** I. III, C.III, AKDT YK. Ankara 1989, s.130.

[2] Basındaki yayınlarla ilgili olarak bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931),** Yurt Yay., Ankara 1981, s. 296.

[3] Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930–1945),** Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1983, s. 78–79.

Levent Şahverdi Arşivi

Başta Atatürk olmak üzere devrin yönetici kadrosu, yurdun her tarafını dolaşıyor ve yapılanları halka izah etmeye çalışıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan bu hızlı dönüşüm savaştan çıkmış bitkin, okuma yazma oranı oldukça düşük olan halkın anlayabileceği türden bir şey değildi. Tam bu noktada rejimle halk arasında bağlantı kuracak, kopukluğu ortadan kaldıracak, halkla yöneticiler arasında bağ oluşturacak, halkı eğitecek ve gerçekleştirilen inkılapları yaşamın pratiğine aktaracak bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada Halkevlerinin gerekliliği ortaya çıktı.[4] Halkevlerinin kurulma düşüncesi daha Türk Ocakları kapatılmadan önce seslendirilmeye başlanmıştı.[5] 1931 yılı başlarında kurulması kararlaştırılan Halkevlerinin açılma kararı 10–18 Mayıs 1931 tarihinde toplanan CHP Üçüncü Büyük Kongresinde onaylandı. Uzun bir hazırlık evresinden sonra 19 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri açılarak çalışmaya başladılar. İlk etapta 14 Halkevi faaliyete geçmiştir.[6] 1950 yılına gelindiğinde sayıları Halkevi olarak 478'e, Halkodaları olarak da 4322'ye ulaşmış olan bu kuruluşların tamamına ait araştırmaların yapıldığını söylemek çok güçtür. Halkevlerini amaçları doğrultusunda, mahalli çerçevede değerlendirecek mikro düzeyde çalışmalar bu kuruluşlar hakkında ileri sürülen ve ileri sürülecek düşünceleri daha da zenginleştirecektir. Modernleşme sürecinde Batı Anadolu'da Küçük Menderes havzasında yer alan Ödemiş kasabasındaki gelişmeler söz konusu mikro ölçekli araştırmaları destekleyecek bilgileri bize kazandıracak zenginliktedir.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ödemiş:

Osmanlı idaresinde eşkıyalık dışında adı hiç duyulmamış olan Ödemiş, 1919–1922 yılları arasında Yunan işgalini yaşamıştır. Savaşın getirmiş olduğu yokluk, sefalet ve yıkımı bir arada görmüştür. 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde Ödemiş bir ortaçağ kasabasından farksız görünümdeydi. Cumhuriyet dönemi Ödemiş için çağdaş bir kentin oluşumu yönünde önemli sosyal, kültürel, ekonomik hamlelerin atıldığı bir sürecin başlangıcı olmuştur.

1923'te köhne bir kasaba olan Ödemiş, bir taraftan yeniden imar edilirken, diğer taraftan Cumhuriyete ve Atatürk devrimlerine inanmış idealist yöneticiler eliyle Türkiye Cumhuriyeti'nin en modern kentlerinden biri durumuna gelmiştir.

---

[4] Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, İstanbul 2000, s.21.

[5] Sefa Şimşek, Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932–1951, İstanbul 2002, s.59.

[6] 19 Şubat 1932'de açılan Halkevleri şunlardır: Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya, Samsun **Halkevleri Faaliyet Raporları (1933,1934, 1935)**, Ankara 1935, s.3–22.

Levent Şahverdi Arşivi

1919–1922 yılları arasında Yunan işgalini yaşamış olan Ödemiş Kasabası savaşın getirmiş olduğu yokluk, sefalet ve yıkım'ı bir arada gördü. 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde Ödemiş bir ortaçağ kasabasından farksız bir görünümdeydi.

1927 nüfus sayımına göre 15–20 bin nüfuslu kentler arasında yer alan Ödemiş komşu kent Tire'nin nüfus olarak gerisinde kalırken, (18.747) il statüsündeki 17 yerleşim biriminden fazla nüfusa sahipti. 1935 nüfus rakamları göz önünde bulundurulduğunda, 20.732 nüfusuyla bugün oldukça gelişmiş birer sanayi kenti görünümündeki Denizli ve Kocaeli dahil 15 il nüfusundan daha ileridedir ve orta boy bir kent görünümündedir.[7]

Cumhuriyet dönemi Ödemiş'te çağdaş bir kentin oluşumu yönünde önemli hamlelerin atıldığı bir sürecin başlangıcıdır. Cumhuriyet döneminde ilk büyük adımlar imar alanında kendini gösterdi. Cumhuriyet'in ilanından 1927 yılına kadar olan imar faaliyetleri için de 131 lira değerinde 26 ev, 130 bin lira değerinde 60 dükkan, 60 bin lira değerinde 2 fabrika ve bir okul inşa edilmiştir.[8]

Ödemiş'in kentsel dokusunda bugün de yaşayan izlerini (1927–1934) yılları arasında Belediye Başkanlığı yapan Dr. Mustafa Şevket (Bengisu)Bey'e borçludur. Bengisu şehrin ilk plânını Macar Mühendis Scarpa'ya çizdirmiştir.[9]

Ödemiş'te Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kültürel alanda da önemli atılımlar gözlenmiştir. [10] Eğitimin modernleşmesi yönünde Türk Devriminin kazanımları hayata geçirilmiştir. Atatürk Döneminde İzmir merkezi dışında Vilayet'te ilk ortaokul Ödemiş'te 1 Eylül 1932 yılında açılmıştır.[11]

Ödemiş'te Cumhuriyet idaresiyle beraber sahne oyunlarında da bir canlanma görülmüştür. Tiyatro topluluklarının en büyük sıkıntısı, Ödemiş'te iyi bir salon bulunmamasıydı. Bu problem 1924 yılından sonra Ermenilerden kalan bir binanın Ödemiş Türk Ocağı'na devredilerek

---

[7] Günver Güneş, *"Çağdaşlaşma Hareketleri İçinde Atatürk Döneminde Ödemiş Kentindeki Gelişmeler 1923–1938"*, **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2006**, ATASE Yayını, Ankara 2006, s.67–106.

[8] **Hizmet**, 8 Teşrin-i Sani 1928.

[9] Ülkü Altınoluk, *"Ödemiş'te Milli Mimarlık"*, **Art Dekor**, Yıl:6, Sayı:63, Haziran 1998, s.79., Kaya Bengisu, **Koca Doktor Mustafa Bengisu**, İzmir 1993, s.81.

[10] İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Ödemiş Özel Sayısı, Sayı:8, Ağustos 1927, s.374.

[11] Hasan Ali Yücel, Türkiye'de Ortaöğretim, Ankara 1994, s.605, Hizmet 16 Eylül 1932, Anadolu 16 Eylül 1932, Ödemiş Ticaret ve Sanayi Odası'nın Cumhuriyet'in Onuncu Bayramına Hediyesidir, Ödemiş 1933, s.35.

Levent Şahverdi Arşivi

müsamere ve temsil salonu yapılmasıyla çözüme kavuşmuştur.[12] Cumhuriyetin ilk yıllarında Ödemiş'teki önemli tiyatro etkinlikleri önce Türk Ocağı eliyle, daha sonra da Halkevi Temsil Kolu aracılığıyla yapılmıştır.[13] Türkiye'de belki ilk kez köy tiyatroculuğunun temelleri de bu tarihlerde Ödemiş Halkevi tarafından atılmıştır.[14]

Ödemiş'te basın yayın yaşamı da cumhuriyet döneminde önemli gelişme göstermiştir. Uzun yıllar hissedilen Ödemiş'e ait bir dergi ve gazetenin eksikliği, Yeni Ödemiş Mecmuasının yayına başlamasıyla giderilmiştir. İlk sayısı 15 Ekim 1932'de yayınlanmaya başlanan dergi, ilmi, içtimai, edebi, iktisadi tarzda hazırlanarak her ayın 1. ve 15. günleri çıkarılmıştır.[15]

Cumhuriyet yönetimi ile birlikte sosyal ve ekonomik değişimin önemli bir şekilde gözlemlendiği Ödemiş'te Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sosyal yardım kurumları da ciddi bir faaliyet yoğunluğu içinde olmuşlardır. Bu kurumlar Hilal-i Ahmer (1935'te Kızılay), Himaye-i Etfal (1935'te Çocuk Esirgeme Kurumu) ve Tayyare Cemiyetleri (THK) idi.

Yunanlıların Anadolu'yu 1922 Eylülünde terk etmesiyle özellikle Rum ve Ermenilerin kasabadan ayrılmaları üzerine ticari faaliyetler tamamen Türklerin eline geçmiştir. Nitekim 1923 yılında yeniden çalışmaya başlayan Ödemiş Ticaret Odası'na kayıtlı 43 tüccarın tamamı bu tarihlerde Türklerden oluşuyordu.[16] Cumhuriyet dönemimde de bir tarım kenti olma özelliğini sürdüren Ödemiş'te en gelişmiş ticaret tarım ürünleri satışı ve tarım aletleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ödemiş 1923 yılında tüm İzmir Vilayeti içinde % 28.04 payı ile kazalar arasında ihracat potansiyelinde ilk sırayı alıyordu.[17] Dünya ekonomik buhranı sırasında 1930'larda kısa bir duraksama geçiren İzmir piyasasında ticaret hacmi 1932 yılında 3 milyon liraya kadar gerilemiştir.[18]

Bütün bunlar Cumhuriyet döneminde kısa bir zaman dilimine sığdırılmış, Ödemiş'in çağdaş bir kent olarak gelişmesinin önemli adımları olarak görülmelidir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yapılan

---

[12] İbrahim Karaer, **Türk İnkılabı ve Türk Ocakları**, Ankara 1992, s.25.

[13] Halkevlerinin 1937 Yılı Çalışma Raporu Ankara 1937, s.112.

[14] Eyüp Hamdi Akman, **Türk Köylüsünün Kalkınma Yolları**, İzmir 1936, s.104.

[15] **Yeni Ödemiş**, Yıl: 1, Sayı: 1, Ödemiş 15 Teşrin-i Evvel 1932.

[16] 1339 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği,.

[17] Tevfik Çavdar, *"Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Ekonomisi ve İzmir"*, **1885–1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı, İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, İzmir 1985, s. 136.

[18] Ödemiş Ticaret ve Sanayi Odası Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağanı, Ödemiş, 1933 Ek.2.

Levent Şahverdi Arşivi

devrimlere yürekten destek veren Ödemiş halkı Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata geçirdiği her yenilik hareketinin yanında yer almıştır. Cumhuriyetin kurumları bir bir yerlerini alırken, köycülük politikasının pratik uygulamalarıyla kır-kent bütünleşmesi sağlanmıştır. Batı Anadolu'da bulunan kazalar içerisinde cumhuriyetin ilk yıllarında en yoğun sosyal- kültürel- ekonomik örgütlenme Ödemiş'te gözlenirken, sivil toplum dayanışması kentte demokratik bir hava yaratmıştır. Ödemiş 1930'lu yıllardan başlayarak yapılan çalışmalarla bir Osmanlı Kasabası hüviyetinden çıkmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk modern kentlerinden biri konumuna gelmiştir.19 Ödemiş'in Cumhuriyet rejimi ile bütünleşmesinde iki önemli kurumunun Türk Ocağı ve Halkevinin tartışma götürmez bir etkisi söz konusudur.

Türk Ocağından Halkevine: Ödemiş Halkevinin Kuruluşu

Ödemiş Türk Ocağı Cumhuriyet döneminde ilk kurulan ocaklar arasında yer almıştır.[20] Ödemiş Türk Ocağı künye defterine göre ocağın ilk üyesi Ali Orhan (İlkkurşun) Bey aynı zamanda ocağın ilk reisidir. 1930 yılı sonlarında ocağa kayıtlı 302 üye bulunuyordu.[21] 1925 yılından itibaren Ödemiş Jandarma Binasında faaliyet gösteren Ödemiş Türk Ocağı'nın,[22] 1930 yılına kadar başkanlığını Şükrü (Konuk),[23] İbrahim (Yayla)[24] ve Bedri Bey yapmışlardır. Türk Ocağı kurultaylarına ise 1924 yılında Dr. Mustafa Şevket Bey, 1928 yılında da Enver Bey katılmışlardır.[25] Cumhuriyetin ilk yıllarında Ödemiş Türk Ocağı üyelerden aldığı aidatlarla ayakta durmaya çalışırken, zaman zaman kentin ileri gelenleri Belediye, CHF'nın ekonomik desteğini arkasında buldu. Bu dönemde gelir getirmek amacıyla pehlivan güreşleri,[26] piyango çekilişleri[27] tertip edilmiştir. 1924 yılında emval-i metrukeden Ermenilerden kalan binalardan bir kısmı ile müsamere ve temsil salonu Hükümetin çıkardığı bir yasayla Ödemiş Türk Ocağı'na geçmiştir.[28] Ödemiş Türk Ocağı 1920'li yıllarda 1 sinema binası, 1 tütün deposu, 1

---

[20] **Yeni Mecmua** c. IV, s.9, 20 Aralık 1339 İstanbul, s.482., Günver Güneş, *"Türk Ocaklarının Doksan Birinci Kuruluş Yıl Dönümünde Taşra Şubelerine Bir Örnek: Ödemiş Türk Ocağı Ve Faaliyetleri"*, **Türk Yurdu**, cilt:23, sayı:192, Ağustos 2003, s.27.

[21] **Ödemiş Türk Ocağı Künye Defteri,** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Demirbaş No.: 39, Belge No.: 350.

[22] **Anadolu,** 14 Mayıs 1341 (1925).

[23] İ.T.S.O.M "Ödemiş Özel Sayısı", İzmir Ağustos 1927, s.375.

[24] **Türk Yurdu** Cilt: 1–21, Sayı:2–196, Şubat 1928, s.57.

[25] **Türk Yurdu,** c.1–21, Sayı:3–197 Mart 1928, s.64.

[26] **Sada-yı Hak**, 1 Şubat 1341 (1925).

[27] **Yamk Yurt**, 30 Mart 1926.

[28] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** Kararname No.:538, Dosya No.: 1887, Tarih 19.5.1340., İbrahim Karaer, **Türk İnkılabı ve Türk Ocakları,** Ankara 1992, s.25

Levent Şahverdi Arşivi

mektep binasını[29] kiraya vererek önemli bir mali kaynağa sahip olmuştur.[30] Öyle ki 1927 ve 1928 yılı Ocak bütçelerine baktığımızda Ödemiş Türk Ocağı yüksek bütçeye sahip 5 Türk Ocağı arasında yer alıyordu.[31] Türk Devriminin sonsuz destekleyicisi olan Ödemiş Türk Ocağı, 1925 yılında kabul edilen şapka kanunundan sonra şapka giymeyen ocak azalarının ocağa girmesini yasaklamıştır.[32] Harf İnkılabıyla birlikte, 1928 yılında ocakta kurslar açılmış, dokuz dershanede halk yeni harfleri Türk Ocağı'nda öğretmenler aracılığıyla öğrenmiştir.[33] Milli bayramlara büyük bir katılım sergileyen Ödemiş Türk Ocağı; sosyal yardım kolu aracılığıyla İzmir Sanat Mektebi'nde Mehmet İsmail ve Kamil Efendi isminde iki öğrencinin okul masraflarını karşılamıştır.[34] Her yıl Ödemiş'e yerleşmiş olan yoksul muhacirlerden birine para yardımı yapılıyordu.[35] Cumhuriyetin ilk yıllarında halk sağlığı konusunda Ödemiş Türk Ocağı'nın yaptığı çalışmalar Merkez Türk Ocağı tarafından bile takdirle karşılanıyordu.[36]

Ocak kütüphanesi ise Ödemiş ileri gelenleri ve özellikle Refik Şevket (İnce) Bey'in katkıları ile 1924 yılında oluşturulmuştur.[37] Türk Ocağı bahçesi de 17 Mayıs 1928 günü tamamlanmıştır. Ödemişin eğlence yaşamına büyük hareketlilik getiren Ocak bahçesinde Cazband ve dans pistleriyle, Gölcük'ün küçük bir maketini temsilen sun'i dağlar ve çağlayan bir havuz bulunuyordu.[38]

Tiyatroyu Ödemiş'e getiren ocak gerek kendi bünyesinde oluşturduğu temsil heyetiyle, gerekse amatör temsil heyetlerinin yanı sıra Dar'ül Bedayii kente davet ederek kasaba da canlı bir sahne yaşamı yaratmıştır.[39] Ocak bünyesinde 1929 yılında ise 26 parçadan oluşan bir bando takımı kurulmuştur.[40] Bir sinema makinesi ve sinema salonuna sahip olan Ödemiş Türk Ocağı, halk eğitiminde etkin bir araç olarak

---

[29] **Ödemiş Türk Ocağı, Karar Defteri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (1929-1930), Demirbaş No.:32, Dosya No.: 21, No.: 305, s.23.

[30] **Hizmet**, 2 Mayıs 1926. Günver Güneş, **Ödemiş Türk Ocağı**...,s.30.

[31] Yusuf Sarınay, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912–1931), İstanbul 1994, s.248.

[32] **Anadolu**, 8 Teşrin-i Evvel 1341.

[33] **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1928.

[34] Ödemiş Türk Ocağı Karar Defteri, a.g.arşiv, s.6

[35] Ödemiş Türk Ocağı Karar Defteri, a.g.arşiv, s.421.

[36] İbrahim Karaer, **a.g.e**, s.159.

[37] **Sada-yı Hak**, 6 Nisan 1340.

[38] **Hizmet**, 18 Mayıs 1928., Günver Güneş, **Ödemiş Türk Ocağı**,...,s.30.

[39] **Hizmet**, 26 Mayıs 1926.

[40] Ödemiş Türk Ocağı Karar Defteri, a.g.arşiv, (1929–1930), Hizmet, 18 Şubat 1929.

Levent Şahverdi Arşivi

sinemadan da yararlanmıştır.[41] Ocakta çeşitli uzmanlar eliyle verilen konferanslar da ise halka bilgi akışı sağlanmıştır.[42] 1925 yılında devreye giren Köycülük koluyla[43] bir tabip, bir baytar, bir muallim ve bir ziraatçıdan oluşan; Heyet-i İrşadiye ile[44] her Cuma günü dörder kişilik heyetler halinde köylere gidilmiştir. 11 Haziran 1925 günü Bademiye'ye gidilmiş, 31 kişi muayene edilerek ilaçları merkezden ücretsiz verilmek üzere kontrol altına alınmış, köylü ile sohbet edilerek dertleri dinlenmiş, ziraat usulleri, eğitim ve hastalıklar hakkında bilgiler verilmiştir.[45] Ödemiş Türk Ocağı Bursa, Adana Ocaklarıyla birlikte Türkiye'de ilk defa bu faaliyetleri gerçekleştiren ocak şubeleri olmuşlardır.

Ödemiş Türk Ocağında spor faaliyetleri 1923 yılında kurulan Altınova Güç Yurdu Spor Kulübünün kurulmasıyla başlamıştır. 1928 yılında Küçük Menderes,[46] 1930 yılında Yıldırım Spor Ödemiş Türk Ocağı himayesinde faaliyetlerini sürdüren diğer gençlik kulüpleri oldular.[47] Cumhuriyetin ilk yıllarında Kasabadai tek spor sahası Türk Ocağı tarafından yapılmıştır. Bu dönemde İzmir'in güçlü temsilcisi Altay Kulübü gibi takımlar Ödemiş'e gelerek Türk Ocağı gençleriyle müsabakalar gerçekleştirmişlerdir.[48] 1929 yılında Ödemiş'te bulunan iki kulüp Altınova ve Küçük Menderes arasında altı maç üzerinden bir turnuva düzenlenmiştir. Turnuvayı kazanan Altınova Kulübü Türk Ocağından ödül olarak bir top kazanmıştır.[49] Bedri Bey'in ocak reisliğinden istifasıyla, 1930 yılında başkanı bulunmayan Ödemiş Türk Ocağı, [50] Türk Ocaklarının 31 Mart 1931 tarihinde feshedilmesiyle bütün mal varlığıyla birlikte CHP'ne geçmiştir.

Türk Ocaklarının kapatılıp Ocakla ilgili mal ve görevlerini CHP'ne aktarılmasının ardından Atatürk Devrimini ve bu devrimle başlatılan ulusal kültür yaratma çabalarının halka yaygınlaştırılması amacıyla 19 Şubat 1932'de Halkevleri kuruldu.[51] İlk açılan Halkevlerinin ardından Ödemiş Halkevi'de 23 Şubat 1934 günü açılmış ve çalışmalarına Tayyare

---

[41] İbrahim Karaer, **a.g.e**, s.169, **Anadolu**, 23 Şubat 1931.
[42] **Sada-yı Hak**, 24 Şubat 1924.
[43] **Türk İli**, 14 Eylül 1341, **Yamk Yurt**, 6 Teşrin-i Evvel 1341.
[44] **Anadolu**, 10 Teşrin-i Sani 1925.
[45] **Hizmet**, 17 Haziran 1926.
[46] **Hizmet**, 16 Temmuz 1928.
[47] Ödemiş Türk Ocağı Karar Defteri, a.g.arşiv (1929–1930), s.66
[48] **Hizmet**, 9 Mayıs 1928.
[49] Hizmet, 8 Teşrin-i Evvel 1929.
[50] Ödemiş Türk Ocağı Karar Defteri, a.g.arşiv (1929–1930), s.64.
[51] Tevfik Çavdar *"Halkevleri" Cumhuriyet Dönemi"* **Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul 1984, s.879., Anıl Çeçen, **Halkevleri**, Ankara 1990, s.106–107.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyeti'nin binasının alt katında başlamıştır.[52] Halkevinin açılışı Ödemişte oldukça renkli gösterilere sahne olmuştur. Açılış Halkevlerinin ikinci kuruluş yılına denk getirilmiş hazırlıklar bir hafta önceden başlamıştır. 1934 yılında Türk Hava Kurumu Ödemiş Şubesi'nin faaliyet gösterdiği binanın salonuna bir radyo, dışarıya da bir hoparlör konulmuştu. 23 Şubat günü önce Başvekil İsmet Paşa ile Necip Ali Bey'in nutukları dinlendi. Bu konuşmalar törene katılan kalabalık tarafından hararetle alkışlandı. 250 talebe tarafından da Cumhuriyet yemini söylendi. Ardından Halk fıkrası Ödemiş Kaza İdare Heyeti Reisi Avukat İbrahim ile Orta Mektep Türkçe Muallimi Eyüp Hamdi Beyler tarafından Halkevleri hakkında bir konuşma yapıldı.[53] İki talebede birer şiir okudular. Gece de Halkevi Bandosu tarafından Musiki Heyetinin de katılımıyla bir konser verilmiştir. Açılış dolayısıyla Cumhurbaşkanı'na, Başbakan'a ve CHF Umumi Katipliğine telgraflar çekilmiştir. 1930'lu yılların başlarında Ödemiş'i medeni bir şehir yapma sevdasında olan Ödemiş'in önde gelenlerinin girişimleriyle ilk etapta yedi şubesini tamamlayıp faaliyete geçen Ödemiş Halkevi bu süre de ilk idare heyetini de belirlemiştir. Buna göre Halkevi Reisliğine Selim Rıfat Bey, Köycülük Koluna Kaymakam Haşim Şerif Bey, Dil, Tarih ve Edebiyat Koluna Orta mektep müdürü Recep (Başsoy) Bey, Temsil Koluna İş Bankası Müdürü Rıfat Bey, Musiki Koluna Muallim Faik, Spor Koluna Tüccardan Bozcayakalıoğlu Hüseyin Bey, Kütüphane ve Neşriyat Koluna Mihriban Hanım, Halk Dershanelere ve Kurslar koluna Muallim Hikmet Hüsamettin Bey seçilmişlerdir. [54]

1934 yılında kayıtlı 465 üyesi bulunan Ödemiş Halkevinin[55] iki yılsonunda üye sayısı 500'ü aşmıştır.[56]1936 yılında 9 gösteri, 4 sinema gösterisi, 4 konferans, 1 spor gezisi, 7 köy gezisi ile faal bir yıl geçiren Ödemiş Halkevi 42 kadın üyesi ile kadınların en yoğun faaliyet gösterdiği Halkevleri arasında yer almıştır.[57] 1938 yılının ilk altı aylık döneminde Manisa, Adana, Artvin Halkevleri ile birlikte Ödemiş Halkevi yaptıkları çalışmalar göz önünde bulundurularak en başarılı Halkevleri arasında gösterilmiştir.[58] Kurulduğu tarihten itibaren önemli ekonomik sıkıntılarla

---

[52] Kaya Bengisu, **Koca Doktor Mustafa Bengisu,** İzmir 1993, s.105., **Anadolu**, 23 Şubat 1934.

[53] Günver Güneş, "*Cumhuriyet Öğretmeni Eyüp Hamdi Akman*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:11, İzmir 2005, s.115.

[54] **Anadolu**, 19 Mart 1934.

[55] Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyetleri Raporları Hulasası, Ankara 1935.

[56] "*Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı*", **Halkevleri Yıldönümü Broşürü**, Ankara 1937, s.29.

[57] A.g. Broşür, s.29.

[58] "*Halkevleri Haberleri*", **Ülkü,** Sayı 66, Ağustos 1938, s. 557.

Levent Şahverdi Arşivi

boğuşan Halkevinin idealist idarecileri 1938 yılını 73 liralık ödenekle tamamlarken[59] II. Dünya Savaşı sırasında 1943 yılında ancak 300 lira yıllık ödenekle çalışmalarını yürütebilmişlerdir.[60] II. Dünya Savaşı sırasında bütçesi oldukça gelişmiş olsa bile mali sıkıntılardan kurtulamamıştır.[61] 1940 yılında itibaren Halkevlerinin bina sorunun çözümünde "planlı ve sistemli" bir şekilde çalışmak için Halkevleri merkezinde bir program yapılmış, bu programa göre Halkevleri hiç binası olmayan ve yeni binaya ihtiyaç duyan Halkevleri şeklinde sınıflara ayrılmıştı. II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu ekonomik buhran ve demir sıkıntısı nedeniyle programda amaçlanan 50 kaza merkezi daha sonra 15'e indirilmiştir. Bu 15 kaza içinde Ödemiş'te bulunuyordu. Uzunca bir süre Türk Hava Kurumu binasında faaliyet gösteren Ödemiş Halkevi, 1945 yılında yapımına başlanan yeni binasına[62] ancak üç yıl sonra geçebilmiştir. Açılışı 1948 yılında yapılan yeni Halkevi binası 500 bin liraya mal olmuştur. Bina 1600 metrekare alanda iki bloktan oluşuyordu. Meydan cephesi Kemerli tabii taş kaplamalı bir geçitte bağlanıyordu. 700 kişilik salonu ve istasyona bakan gazinosu ile Ödemiş'in en modern kültür yapısı ortaya çıkarılmıştı.[63] Ödemiş Halkevi geniş yığınları çevresinde toplayarak ilk kurşun törenleri, Ödemiş Kurtuluş şenlikleri gibi yerel baz da etkinliklerde bulunurken, 23 Nisan Ulusal Egemenlik, 19 Mayıs Gençlik, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramları gibi ulusal törenlerde en ön saflarda yer almış, kutlama programlarını organize etmiştir. Halkevinde verilen konferansların kentte oldukça büyük etkisi olmuştur. Avukat İbrahim Rahmi Bey'in bazı akşamlar Büyük Salon da "Türk Tarihi" Konferansları ilk kez verildiğinde Ödemiş'te epey ilgi çekmişti.[64] Cavid Bey'in "Sağlık", Manisa Milletvekili Refik İnce'nin "Sosyal İçerikli", A. Hamdi Akman'ın "Devrim ve Ulusçuluğa" ait konferansları 1930'lu yılların ortalarında sosyal-kültürel yaratmıştı.[65] Denilebilir ki Ödemiş Halkevi Küçük Menderes Havzasının Kültür mabedi halini almıştır. Bunu da Halkevinde verilen konferanslar, müzik kursları, müsamereler sağlamıştır. 1934 yılında gerçekleşen 13 konferansı Halkevinde 7430 kişi izlerken, 1934 yılında verilen 11 konferansı 3100

[59] **Müteferrik Maarif İstatistikleri,** Ankara (1938–1939), S. 494–495.

[60] **Müteferrik Maarif İstatistikleri,** Ankara (1943–1944), S. 460–462.

[61] **Devrim** 2 Mart 1946. "1946 Yılı Ödemiş Halkevi bütçesi 3540 lira olarak belirlenmiştir.

[62] **Anadolu** 13 Mart 1945., Neşe G. Yeşilkaya, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık,** İletişim Yayınları, İst. 1999, s. 137.

[63] **Efe** 20 Mart 1948.

[64] Kaya Bengisu, **a.g.e.**, s. 106.

[65] "*Ödemiş Halkevi Konferanslarından*", **Yeni Ödemiş**, yıl 2, S. 16, 15 Şubat 1936, s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

kişi takip etmiştir.[66] 1934 yılında Selim Rıfat Bey'in başkanlığını yaptığı Ödemiş Halkevinde sırasıyla, Muharrem Baran, Mutahhar Başoğlu, Enver Dündar Başer, Muammer Lütfi Bahşı, Selahattin Sülüner, Latif Ural ve son olarak ta Kaya Bengisu görev almışlardır. Ödemiş Halkevinin son idare heyetin de şubelerin başında şu isimler bulunmuşlardır.

Sosyal Yardım Kolu	- Hayrettin Davran
Temsil Kolu	- Esat Vulaş
Köycülük Kolu	- Muhtar Sevin
Spor Kolu	- Selami Selçuk
Dil-Edebiyat Kolu	- Azime Anıl
Tarih-Müze Kolu	- Mustafa Çankaya
Kütüphane-Yayın Kolu	- Mustafa İpek
Güzel Sanatlar Kolu	- Niyazi Tüzünalper
Halk Dershaneleri ve Kurslar	- Hikmet Orhun

Avrupa da savaş rüzgarlarının estiği 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Türk Devrimini topluma mal etmek, kazandırmak adına ortaya çıkan Ödemiş Halkevi sineması, baloları, çaylı danslar, müsamereleri, temsil şölenleri, şiir geceleri, sergileri, tarih gezileri, köycülük faaliyetleri, kütüphanesi, gazinosu, spor kulübü ile modern ve çağdaş bir toplum yaratma özlemi içerisinde Ödemiş'te önemli sayılabilecek adımlar atmıştır. Ödemiş Halkevinin faaliyetlerinin daha yakından gözlemleyebilmek için on yedi yıl boyunca faaliyet gösterdiği dokuz şubeyi tek tek incelemek daha doğru olacaktır.

1) *Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi :*

Yurt sevgisi, yurttaşlık görevleri konusunda konuşmalar ve konferanslar düzenleyen Dil- Edebiyat Tarih Şubesi[67] Ödemiş ve çevresinde yaşayanların genel bilgisini arttırmaya çalışmıştır. Kol dil ve edebiyatla ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Dil ve Edebiyat Şubesi eski eserlerdeki öz Türkçe kelimeleri derleyerek, halk arasında kullanılıp yazı

[66] Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, Ankara 1935, s. 179.

[67] Bu şubenin ismi halkevlerinin kurulduğu zaman "Dil, Tarih Edebiyat Şubesi" idi. Fakat 20 Nisan 1940'da ismi ve faaliyet alanında değişiklik yapılarak adı 1 Dil ve Edebiyat Şubesi" olarak değiştirildi. Şubenin tarih ile ilgili çalışmaları bu değişiklikten sonra adı daha önce " Müze ve Sergi Şubesi" olan ve daha sonra " Tarih ve Müze Şubesi" olarak değiştirilen şubeye verildi. Bkz; **CHF Halkevleri Öğreneği**, Ankara 1935, **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, Hakimiyet-i Milliye Matbaası Ankara 1934, **CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi**, Ankara 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

dilinde kullanılmayan kelimeleri toplamış, eski Türkçe ve halk arasında kullanılan dilin gramer ve ağız yapısını araştırmaları yapmıştır.

Şube yaptığı çalışmalarla Ödemiş Halkevinin en önemli şubesi olarak göze çarpmaktadır. Kurulduğu 1934 yılında 25 üyesi bulunan Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesinin Ödemiş ve çevresinde özellikle Bozdağ, Adagide, Kiraz, Birgi, Gerçekli gibi yerleşimlerde tarihi ve edebi inceleme ve araştırmalarda bulunulmuştur.[68] Dil Devriminin getirdiği yenilikleri halka ulaştırmayı amaçlayan şube, dil derlemelerine de önem vermiş bu konu da konferanslar düzenlemiştir.[69] Tarih araştırmalarına oldukça fazla zaman ayıran Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi tarafından 1935 yılında da iki halk gecesi, 3 konferans ve 3 söylev gerçekleşmiştir. Üç köy gezisinde köylüler ve aşiretler arasında sentaks bakımından araştırmalarda bulunulmuştur.[70] Ödemiş ve çevresinin İnkılap ve İstiklal Savaşına ait tarihi eser ve andaçları toplanış Kurtuluş savaşını anlatacak bir müze oluşturulması düşünülmüştür.[71]

2) *Güzel Sanatlar Kolu :*

Kurulduğu 1934 yılında 55 üyesi bulunan Güzel Sanatlar şubesi öncelikle bir bando teşkil edilerek batı müziğine vakıf bir öğretmen idaresinde çalışmaya başlamıştır.[72] Halkevi Bandosu oluşturulmuş ve bando ulusal ve yerel bayramlarda görev almıştır.[73] Zaman zaman belirli dönemlerde açılan müzik kurslarının yanında, kolun bir de müzik grubu bulunuyordu.[74] Güzel Sanatlar Kolu çağdaş müzik, klasik müzik, sanat müziği ve otantik halk müziğinin değerli isimleri Ödemiş'e davet ederek konserler verdirmiştir.[75] Bunlar arasında Ferit Hilmi (Atrek), Emin Gençalp, Piyanist Selahattin, Mösyö Beroviç, Mösyö Körber, Ahmet Şenses, Hamiyet Yüceses, Münir Nurettin dikkati çeken sanatçılardı. Halk için düzenlenen müzik ve sanat geceleriyle çağdaş ve çok sesli müziğin Ödemiş'te yerleşmesi ve gelişmesi için çalışan Güzel Sanatlar Kolu ayrıca köylerde mani ve türkü derlemeleriyle de ilgilendi. Faaliyette kaldığı süre içinde halkın güzel sanatlara olan ilgisini arttırmak için uğraş verdi.

---

[68] **Yeni Asır** 4 Teşrin-I Suni 1934, **Anadolu** 27 Mart 1935.

[69] *"Ödemiş"*, **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Klavuzu,** İzmir 1937, s. 211, **Anadolu** 28 Eylül 1947.

[70] Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, Ankara 1936, s. 104.

[71] **Anadolu** 13 Mart 1935. Uzun yıllar başarıyla devam eden bu çalışmayla toplanan yüzlerce eser Halkevinin 1951 yılında kapatılmasının ardından dağılmış bir vaziyettedir.

[72] Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s. 101.

[73] Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s. 104.

[74] **Anadolu** 4 Haziran 1937, **Efe** 29 Mart 1947.

[75] **Yeni Asır** 29 Ocak 1946, **Yeni Asır** 7 Nisan 1946, **Efe** 14 Şubat 1948, **Anadolu** 20 Kasım 1949.

Levent Şahverdi Arşivi

3) *Temsil Kolu :*

1934 yılında 26 üye ile çalışmalara başlayan temsil kolunun bir yıl sonra 1935 yılında üye sayısı 32'ye çıkmıştır.[76] Kurulduğu yıl ancak 4 temsil veren Halkevinde 1935 yılında 1500 kişinin izlediği üç temsil verilmiştir.[77] 1936 yılından itibaren kaza merkezine uzak yerlerde de Ödemiş Halkevinin temsil kolu üyeleri oyunlarını sergilemişlerdir.[78] 1944 yılı itibarıyla halkevleriyle ilgili yapılan bir değerlendirmede Ödemiş'e oranla daha küçük bir yerleşim olan Ödemiş'in kasabalarından Kaymakçı'da tiyatro kolunun etkinliği ve oyun çalışmalarından söz edilirken Ödemiş Halkevinden bahsedilmemesi nispeten Ödemiş Halkevinde tiyatro faaliyetlerinin zayıf bir şekilde yapıldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.[79] 1940'lı yılların sonunda Ödemiş Halkevinde sergilenen oyunların bayağılığından ve basitliğinden söz eden oldukça fazla gazete haberine rastladık. Genelde tiyatro ile ilgilenen şube diğer sahne sanatlarında da önem verdi. Geleneksel değerleri işlerken, ulusal piyeslerle, halkı eğitim yoluyla bilinçlendirmeye çalışmıştır. Halkevinin Temsil Kolu tarafından sergilenen bazı oyunların isimleri şöyleydi. "İstiklal", "Şeriye Mahkemesi", "Tarih Utansın", "Para Delisi", "Akın", "Bir İlan Hatası", "Vatan ve Vazife", "Alpaslan", "Zafer Tablosu"[80].

4) *Spor Kolu:*

Ödemiş gençliğinin Beden Eğitimine önem vererek, spor yapabilmeleri için öncelikle Ödemiş Halkevi Bahçesinin etrafında koşu için yerler ve bir de Voleybol sahası yapılmış, futbol sahasının da etrafı duvarlarla çevrilmiştir.[81] Ödemiş Halkevinin en kalabalık şubesi olan Spor Kolu'nun daha kurulduğu tarihlerde 160 üyesi bulunuyordu.[82] İlk gezisini Aydın'a yapan Halkevi sporcuları Aydınspor'u Aydın'da 6–0 mağlup etmişlerdir. Ödemiş'te futbol, voleybol, tenis, atletizm sporlarının yapılmasına öncülük eden Halkevi Spor Kolu[83] 1935 yılı içinde bir konferans vererek iki maç oynamıştır. Spor Kolu Ödemiş çevresindeki spor kulüplerine de maddi yardımda bulunmuştur. İki bilardo masasını da

[76] Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s. 101.

[77] Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası.

[78] Halkevlerinin 1937 Senesi Çalışma Raporu, Ankara 1937, s. 112. Anadolu 15 Ağustos 1936.

[79] Nurhan KARADAĞ, Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932–1951), Ankara 1998, s. 101.

[80] **Anadolu** 10 Haziran 1934, **Yeni Asır** 2 Teşrin-I Sani 1934, **Anadolu** 23 Şubat 1938, **Anadolu** 1 Mart 1941, **Anadolu** 27 Mayıs 1944, **Ödemiş** 6 Şubat 1948, **Efe** 10 Nisan 1948, **Ödemiş** 9 Nisan 1948.

[81] **Anadolu** 18 Haziran 1934.

[82] Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s. 104.

[83] Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s. 101.

Levent Şahverdi Arşivi

Ödemiş'e getirterek Ödemiş'in bilardoyla tanışmasını sağlamıştır.[84] Halkevi Spor Kolu İlkkurşun da geleneksel spor gösterilerini her yıl organize etmiş[85] çevre tanıtım gezileri düzenlemiş [86]Gölcük'te spor eğlencelerini programlı hale getirmiştir.[87] Bu arada, 1937 yılında Bozdağ da faaliyet göstermek üzere, 15 kişilik kayakçılar grubu oluşturulmuştur.[88] Halkevlerinin Spor Kolu şubeleri içerisinde Batı Anadolu faaliyet gösteren tek kayakçı grubu Ödemiş Halkevinde bulunuyordu. Ödemiş'te spor'un kalkınması için Halkevi kupası maçları düzenleyen spor kolu bu müsabakaları sistemli hale getirerek Ödemiş'te bulunan Altınova, Gençlikspor, Sanat Enstitüsü takımlarının katılımını sağlamıştır.[89] Spor konferansları ile halkın spor faaliyetleri ile bilgisini arttırmaya çalışan spor şubesi, yerel spor bayramları düzenleyerek halkın spora ilgisi çekici hale getirilmiştir. Spor şubesi düzenlediği gezilerle yurdun çeşitli yerlerinin tanınmasını ve buralardaki gençlikle Ödemiş gençliğinin kaynaşması gerçekleştirilmiştir.

5) *Sosyal Yardım Kolu :*

Ödemiş'te gerçekten yardıma gereksinimi olanları bulup bunlarla ilgilenmek, yardım sağlamak alanında çalışmalar yapan şubenin 1934 yılında 97 üyesi bulunuyordu.[90] Sosyal Yardım Şubesi kurulduğu günlerde Ödemiş Ortaokulunda kimsesiz dokuz gencin yemek ve yatak ihtiyacını karşılamış, kimsesizlerin parasız muayene ve tedavilerine yardımcı olmuştur.[91] 1935 yılında bir balo düzenleyen şube ayrıca, 6 konferans vermiş, 3 yoksul vatandaşa iş bulmuş, 5 öğrenci Halkevi adına koruma altına alınmış, köylüye mahkemelerde yardımcı olmak amacıyla parasız avukat temin edilmiş ve ücretsiz olarak yoksul hastalara bakılmıştır.[92] Sosyal yardım kolu 1937 yılında bakım odaları ve klinik kurmuş.[93] 1934 yılından itibaren halka sağlık konusunda filmler getirterek izlettirmiştir.[94] II. Dünya Savaşı süresince Himaye-i Etfal ve CHP ile birlikte yapılan çalışmalar sonucu 120 fakir öğrenciye her gün yemek verilmiş, 60 takım elbise, 120 çift ayakkabı çocuklara dağıtılmış,

[84] Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s. 104.
[85] **Anadolu,** 31 Mayıs 1948.
[86] **Anadolu,** 22 Ağustos 1936.
[87] **Anadolu,** 30 Temmuz 1942.
[88] **Anadolu,** 28 Şubat 1937.
[89] **Efe**, 1 Mayıs 1948 **Ödemiş** 7 Mayıs 1948.
[90] Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporu Hulasası, s. 101.
[91] **İzmir Postası,** 16 Kanun-I Evvel 1934.
[92] Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporu Hulasası, s. 104, Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu, s. 211.
[93] Halkevlerinin 1937 Yılı Çalışma Raporu, Ankara 1938, s. 112.
[94] **İzmir Postası,** 10 Kanun-ı Evvel 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

200 fakir aileye sürekli zahire ve giyecek yardımı yapılmıştır. Erlere de hediye almak için şube tarafından 500 lira toplanarak Kızılay'a ulaştırılmıştır.[95] Bu yardımlar 1943 yılında da devam etmiş, kaza merkezinde 360 fakire arasıra, 1500 fakire de sürekli yemek ve erzak dağıtımı yapılmıştır.[96] 1947 yılında fakir halk için iki doktor nezaretinde ücretsiz muayene servisi yapan sosyal yardım kolu muhtaç olanlara da ilaç yardımında bulunmuştur.[97]

6) *Halk Dershaneleri ve Kursları Kolu :*

Tamamıyla halk eğitimine yönelik çalışmaları düzenleyen şube, okuma-yazma ve yetiştirme faaliyetlerini yürütürken, halkın bilgisini arttıracak, belirli meslekleri öğretecek, el becerilerini geliştirecek kurs programları düzenlemiştir. El sanatlarını destekleyerek üretime yönelik yerel örgütleri harekete geçirmiştir. Kurulduğu 1934 yılında on beş üyesi bulunan şube de hiç kadın üye yer almamıştı. 1934 yılında açılan Fransızca ve Almanca dil kurslarına 75 öğrenci devam etmiştir.[98] Yabancı Dil Kursları her yıl öğretmenler nezaretinde gerçekleştiriliyordu. 1947 yılından itibaren Kurslar Kolu İngilizce derslere de başlamıştır.[99] II. Dünya Savaşı rüzgarlarının estiği 1935 yılında savaşta kullanılabilecek zehirli gazlardan korunmak amacıyla bir kurs düzenlenirken[100] el becerileri ve meslek kursları arasında dikiş nakış kursu,[101] çeşitli tarihlerde kesim kursları,[102] ipekçilik kursu,[103] ev konserveciliği kursu,[104] yanında Ödemiş Cezaevinde okuma kursları, okuma yazma bilmeyen bayanlara yönelik okuma kursları ve müzik kursları açılmıştır.[105] Kurslar sonunda başarılı olanlara diplomaları verilmiş, ortaya çıkarılan eserler Halkevinde sergilenmiştir.

7) *Kitaplık ve Yayın Kolu :*

Her bir yazılı kalıntı kültür tarihi araştırıcıları için önemli kaynaktır. Halkevi teşkilatı bu görevi yerine getirirken memleket içinde atıl kalan

---

[95] "*Ödemiş Halkevi Faaliyetlerinden*", **Yeni Asır** 25 Kanun-i Evvel 1942.

[96] "Ödemiş Halkevi Sosyal Yardım Kolunun Yardımları", **Anadolu** 26 Şubat 1943.

[97] **Efe** 19 Temmuz 1947, **Yeni Asır** 19 Aralık 1947.

[98] **Anadolu** 19 Nisan 1934.

[99] **Anadolu** 9 Kasım 1947, **Ödemiş** 25 Mart 1949.

[100] "*Ödemiş Halkevinde Zehirli Gazlardan Korunma Kursları*" **Yeni Ödemiş,** Yıl 4, Sayı 15, **Ödemiş** 1935, s. 6.

[101] **Anadolu** 12 Haziran 19367, **Anadolu** 3 Mayıs 1938, **Efe** 28 Şubat 1948.

[102] **Ödemiş** 25 Mart 1949.

[103] **Anadolu,** 4 Mayıs 1948.

[104] **Anadolu** 29 Ağustos 1942, **Yeni Asır** 29 Temmuz 1948, **Ödemiş** 23 Temmuz 1948.

[105] **Yeni Asır** 19 Aralık 1947.

Levent Şahverdi Arşivi

bir gücü harekete geçirmiştir.[106] Ödemiş Halkevi yanıbaşındaki Tire Halkevi'nin çıkardığı Küçük Menderes, İzmir Halkevi'nin çıkardığı Fikirler dergisi gibi ciddi ve kapsamlı sayılabilecek dergi yayını olmasa da kısa süre yayın hayatında kalan Yeni Ödemiş Dergisi bir şekilde Ödemiş Halkevinin yayın organı hüviyetindedir. Ödemiş Halkevi'nin kurulduğu ilk günlerde Türk Hava Kurumu'nun alt katında 500 kitaptan oluşan kütüphanesi ve okuma odasıyla da Ödemişlilerin okuma ihtiyacını karşıladığı biliyoruz.[107] Faaliyete geçtiği 1934 yılında şubenin 51 üyesi bulunuyordu.[108] Kütüphaneye yapılan bağışlarla kitap sayısı 1935 yılında 750'ye, kütüphaneden yararlananların sayısı da 279'a ulaşmıştır.[109] 1936 yılında Türk Hava kurum Ödemiş Şubesi Binasının üst katına taşınan kitaplık ve yayın koluna ait kütüphane de kitap sayısı 2300 idi. Bu arada İzmir Milletvekili Rahmi Köken ile Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce de bu kütüphaneye kitap bağışında bulunmuşlardır. Halkevi'nin kitaplık kolu gezici kitaplıklarla kitaplarının halkın ayağına götürmüştür.[110]Şube kitap sergileri açmış, ulusal ve yerel gazete ile dergileri mümkün olduğunca okuma odalarına getirtmiştir. Halkevinin tüm bu çabalarına karşın gece gündüz okuma odası açık tutulmasına rağmen bir türlü Ödemiş'te okuma alışkanlığı sağlanamamıştır. Halkevi yöneticileri bir şekilde bu durumu biraz da hayıflanarak raporlarına kaydetmişlerdir.[111] Düzenli yayın yapan bir dergisi olmadığı için Ödemiş Halkevinin değerli üyelerinin yaptığı çalışmalar ve konferans metinlerini derli toplu bir yerde bulamıyoruz. Yayın Kolu'nun "İlk kurşun" adında bir formalık eser yayınladığı ve bunu ilk kurşun törenlerinde davetlilere dağıttığını biliyoruz.[112] Ayrıca Eyüp Hamdi Akman tarafından verilmiş olan İnkılap ve İstiklal konferansları serisi de yayın kolu tarafından kitaplaştırılmıştır.[113] "Türk Milliyet ve Milliyetçiliği", ve "Türk Devrimi ve Devrimciliği" isimlerini taşıyan bu eserler konuşmacının Halkevi adına Ödemiş, Birgi, Adagide ve Bayındır da verdiği konferans metinleridir.

---

[106] Mahmut H. Şakiroğlu, "*Halkevi Dergileri ve Neşriyatı*", **Kebikeç,** Yıl 2, Sayı 3, Ankara 1996, s. 131.

[107] Kaya Bengisu, **a.g.e.,** s. 106.

[108] Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s.101.

[109] "*Ödemiş*", Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu s. 290–291.

[110] **Anadolu** 15 Ağustos 1936.

[111] "Ödemiş Köylüleri Halkevi Kütüphanesine Niçin Uğramıyorlar", **Yeni Asır** 19 Aralık 1947.

[112] Bu eseri ilgili tüm uğraşımıza rağmen bulamadık. **Yeni Asır** 3 Haziran 1947.

[113] Günver Güneş, "*Cumhuriyet Öğretmeni: Eyüp Hamdi Akman*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Cilt: IV, sayı.11, Yıl:2004–2005, İzmir 2005, s.118.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 1 Ödemiş Halkevi Kütüphanesi (1935–1944)[114]

(a) Kütüphanede Mevcut Kitaplar

1 Yılda Okuyucu Sayısı

Diller İtibarıyla

Yıllar	Türk Harfi	Arap Harfi	Yabancı Dil	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1936–1937	300	315	1	616	457	9	466
1937–1938	320	290	-	616	328	-	328
1938–1939	323	293	-	616	869	-	869
1939–1940	323	293	-	616	1005	-	1005
1940–1941	626	317	1	944	1543	20	1563
1941–1942	626	317	1	944	1697	99	1796
1942–1943	626	317	1	944	-	-	-
1943–1944	626	317	301	1244	2411	1005	3416

8) *Köylülük Kolu :*

1934 yılında 34 üye ile çalışmaya başlayan şube de[115] üye sayısı 1935 yılında 53'e yükselmiştir. Ödemişte sosyal, kültürel açıdan gelişmesi amacıyla sık sık köylere geziler düzenleyen Köycülük Kolu bu gezilerde doktor, veteriner, dişçi, ziraatçı, avukatlardan oluşan heyetlerle katılırken köylülerin sorunlarıyla ilgilenip çareler bulmaya çalışmıştır.[116] Köycülük Kolu Ödemiş köylerine ait mektupların vaktinde ait oldukları yere sevki için teşebbüste bulunurken, köylerde spor meydanları kurulması, tavuk istasyonları oluşturulması yanısıra sağlık ve tarım bilgisini geliştirmek için denemeler girişilmiştir.[117] Şube tarafında Ödemiş'in Zeytinlik Köyü numune köy seçilmiş, gelişmesi için her türlü yardım götürülmüştür. Köylü ve kentli arasındaki kaynaşma köy bayramları ile

[114] Tablo 1 de Ödemiş Kütüphanesi verileri için Bkz. Müteferrik Maarif İstatistikleri 1939–1940–1941–1942–1943–1944.

[115] Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s.101.

[116] Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s. 104.

[117] Ödemiş Halkevi Köycülük Kolu Faaliyetlerine İlişkin 1936 yılında bir eser yayınlanmış. Bu eserde CHP Köycülük politikası ve köycülük faaliyetleri uzun uzadıya anlatılmıştır. Bkz. Eyüp Hamdi Akman, **Türk Köylüsünün Kalkınma Yolları,** İzmir 1936.

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleştirilirken, zengin ve kalkınmış Ödemiş köylüsü yaratmak için tarım sergileri açılmıştır. 1936 yılında 10 köy gezisi yapılırken, üç bölge de arı istasyonları kurulmuş, köylülere yeni ölçüler hakkında konferans verilmiştir.[118] 1944 yılında Adagide'ye yapılan geziye Kaymakam Esat Onat'ta katılmış, burada 120 fakir köylü muayene edilerek, köylülerin sorunları dinlenmiş, halk türküleri söylenip, milli oyunlar oynanarak, mütehassıslar tarafından konferanslar gerçekleştirilmiştir.[119] Ödemiş Halkevi Köycülük Kolu'nun sloganı olan "her hafta bir köye" sloganı tutmuş, Ödemiş köylerinde Cumhuriyet döneminde önemli atılımlar göze çarpmaya başlamıştı.[120]

9) *Müze ve Sergi Kolu :*

Ödemiş'te tarihi ve kültürel zenginliğin korunması ve tarihini araştırmak, bulunan eserleri halka tanıtarak halka tarih kültürü ve bilgisini ulaştırarak sergi ve müze açılmasına ön ayak olmuş olan şube faaliyete geçtiği yıl 250 kişiye konferans verip, birde ilk kurşun törenini düzenlemiştir.[121] Halkevinde Ödemiş ve çevresinden topladığı değerli eserlerden oluşan küçük bir müzesi bulunuyordu.[122] Şubenin en önemli girişimi ise Milli Mücadele Tarihi açısından büyük bir proje niteliğinde olan Kuva-yı Milliye'ye katılanların hatıralarının toplandığı arşivdi. Şube başkanı Ali Orhan İlkkurşun'un yönettiği bu proje Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele tarihi açısından değerleri belgeleri içeren bir eser olarak yıllar sonra Ali Orhan İlkkurşun'un daktilo tuşlarından kütüphanelere ve araştırmalara ulaşmıştır.[123]

Halkevlerinin Kapatılması ve Ödemiş Halkevinin Sonu

Özellikle çok partili hayata geçildikten sonra CHP'nin bir uzantısı olarak görülen Halkevi DP'liler tarafından protesto edilmiş bu partinin taraftarları Halkevi faaliyetlerine katılmaz olmuşlardı. DP'nin Ödemiş'te ki yayın organı konumunda bulunan Efe gazetesi bu durumu her fırsatta sütunlarına taşıyor. Halkevini ve çalışmalarını yıpratıcı haberler veriyordu. "*500.000 liralık Halkevi var Halk Yok*", "*Ödemiş Halkevi, Ödemiş Halk Partisinin İdare Merkezidir*", "*Tiyatro, temsiller boş salonlara verilmektedir*", "*Altı oku Halkevinden atın biz de gelelim*" gibi kışkırtıcı yayınlar Ödemiş halkını Halkevinden uzaklaştırmıştır. Çok

[118] Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu, s.211.

[119] **Yeni Asır,** 27 Ağustos 1944.

[120] "*Ödemiş Köylerinde Kalkınma*", **Yeni Asır** 19 Aralık 1947.

[121] Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, s. 105.

[122] **Yeni Asır,** 19 Aralık 1947.

[123] Bu çalışma Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsünde orijinal dosyasında bulunmaktadır. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü Kütüphanesinde de fotokopileri mevcuttur.

Levent Şahverdi Arşivi

partili hayata geçildikten sonra CHP'ne bağlı olmaya devam eden Halkevinin "*hükmi şahsiyeti haiz bir tesis*" haline getirilmesi[124] için 1947 yılında CHP Büyük Kurultayı'nda karar alınmasına rağmen bu gerçekleştirilemedi. Küçük siyasi hesaplar nedeniyle son yıllarında sürekli yapılan eleştiriler yüzünden başkan ve yönetim kurulunu yenilemek zorunda kalan Ödemiş Halkevi 14 Mayıs 1950 tarihinde DP'nin ezici bir çoğunlukla iktidara gelmesinden sonra faaliyetlerini yavaşlatmış, bir süre sonra da durdurmuştur.[125] Halkevlerinin faaliyetlerini resmen olanaksızlaştıran 5830 sayılı yasa ile tüm Halkevleri faaliyetlerine son verirken, 1934 yılından 1951'e kadar 17 yıl faaliyet gösteren Ödemiş Halkevi'de çalışmalarını sonlandırmıştır.

Sonuç

Türk Ocakları, Muallimler Birliği, Spor Kulüpleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında kültürel hayatta görülen en çok seslilik 1932 yılında Halkevlerinin kurulmasıyla tek sesliliğe dönüşmüştür. Tüm kültürel kuruluşların Halkevlerinin dokuz şubesinin etkisi altında ve CHP'ne bağlı olarak çalışması bu etkinliklere dinamizm kazandırmıştır. Tüm Türkiye'de olduğu gibi Ödemişte de bütün kültürel kuruluşların Halkevi yörüngesinde toplanmasıyla Türk Devrimi ve Cumhuriyet ideolojisi daha geniş toplumsal kesimlere ulaşma olanağı bulmuştur. Ödemiş Halkevi sosyal ve kültürel alanda Dil-Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil Şubeleriyle Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği çağdaş yaşam tarzının Küçük Menderes bölgesindeki öncüsü olmuştur.

---

[124] "CHP Büyük Kurultayının Kararı", **Ulus 28** Kasım 1947, "Halkevlerinin Geleceği, **Ulus** 28 Kasım 1947.

[125] Tarhan ERDEM, İ. Selçuk EREZ, **Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1923–1951–1963),** CHP İstanbul İl Gençlik Kolu Yay., İstanbul 1963, s.7, Anıl Çeçen, **a.g.e.**, s. 252.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İSMET İNÖNÜ'NÜN ÜÇ MEKTUBU

Yard. Doç. Dr. Bengül BOLAT*

ÖZET

İsmet İnönü, siyasi yaşamı boyunca sanat ve edebiyata yakın ilgi göstermiş, fikir adamları, sanatçılar ve edebiyatçılarla ilişkisini ömrünün sonuna kadar kesintisiz sürdürmüş bir devlet adamıdır. Bu yazıda İsmet İnönü'nün, söz konusu niteliğini belirtmek amacıyla üç mektubu yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Memduh Şevket Esendal, Kemalettin Kâmi Kamu, Behçet Kemal Çağlar.

İSMET İNÖNÜ'S THREE LETTERS

ABSTRACT

İsmet İnönü is a government man who has shown close interest to art and literature during his political life and who has nonstop kept on his relations with enlightened, artists and men of literature until his death. Three letters of İsmet İnönü have been published in this article in order to point out this quality of his.

Key Words: İsmet İnönü, Memduh Şevket Esendal, Kemalettin Kâmi Kamu, Behçet Kemal Çağlar.

* Ahi Evran Üniversitesi Ortak Dersler Koordinatörlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

İsmet İnönü, Atatürk dönemindeki başbakanlığı, Atatürk'ten sonraki cumhurbaşkanlığı ve daha sonraki muhalefet partisi liderliği dönemlerinde siyasi yaşamının yanı sıra fikir, sanat ve edebiyat çevreleri ile yakından ilgilenmiş, bu ilgi ve dostluğunu ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Onun, özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın konserlerini, Devlet Tiyatrosu'nun temsillerini, Opera ve Bale Topluluğu'nun gösterilerini, ressamların sergilerini izlediği herkesçe bilinen hususlarındandır. Bu arada İsmet İnönü, gerek başbakanlığı gerekse de cumhurbaşkanlığı dönemlerinde tanınmış birçok fikir adamını, sanatçıyı, şairi Çankaya'da öğle ya da akşam yemeğinde ağırlamış, sofrasında onlarla sohbetlerde bulunmuştur.

Bu yazıda, İsmet İnönü'nün fikir adamlarına, edebiyatçılara ve sanatçıya yakınlığını göstermek amacıyla üç mektubu yayınlanmıştır. Bu mektuplardan ilki, siyasi kimliğinin yanı sıra modern Türk hikâyeciliğinin önderleri arasında sayılan Memduh Şevket Esendal'a,[1] ikincisi İstiklâl Savaşı sıralarında yazdığı şiirlerle ün yapan Kemalettin Kâmi Kamu'ya,[2] üçüncüsü ise Atatürkçü şair Behçet Kemal Çağlar'a[3] yazılmıştır.

---

[1] **Memduh Şevket Esendal (1884–1952),** İstanbul'da doğmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir süre İttihat ve Terakki Partisi'nde müfettişlik yaptı. 1920 Haziranında Ankara'ya geldi. Millî Mücadele döneminde Bakü'de Ankara Hükümeti'ni temsil etti. Cumhuriyet döneminde Tahran ve Kâbil Büyükelçiliklerinde bulundu. Milletvekili oldu. Memduh Şevket Esendal gençlik döneminden başlamak üzere sanat ve edebiyata büyük ilgi duydu. "M.Ş.E" imzasıyla hikâye türünde değerli eserler yazdı.

[2] **Kemalettin Kâmi Kamu (1901–1948),** Bayburt'ta doğmuştur. İlköğrenimini Anadolu'nun çeşitli illerinde tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nun son sınıfında iken 1920 yılı sonlarında Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya geldi ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nde çalışmaya başladı. İstiklâl Marşı yarışmasına da katılarak şiiri, beğenilen ilk 6 şiir arasında yer aldı. Daha sonra Anadolu Ajansı'nda görev aldı. Bu kuruluşun şirket haline dönüşmesi üzerine buradaki görevinin yanı sıra şirketin ortaklarından biri oldu. 1933 yılında Anadolu Ajansı temsilcisi olarak Paris'e gönderildi. Bu dönemde Paris'te bir yandan da ekonomik politika üzerine öğrenim gördü. Ankara'ya dönüşünden sonra 1939'da Rize Milletvekili oldu. 1946'da Erzurum Milletvekilliğine seçildi. Bu görevi sırasında 1948'de Ankara'da öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

I

İsmet İnönü'nün Memduh Şevket Esendal'a Mektubu

Kâbil'de Büyükelçi olarak görev yapan, aynı zamanda edebî kimliği de bulunan Memduh Şevket Bey, İsmet İnönü'nün verdiği *"Esendal"* soyadını nüfusa tescil ettirmiş ve bundan büyük mutluluk duyduğunu İnönü'ye bildirmiştir. İsmet İnönü bu nedenle Memduh Şevket Bey'e mutluluk dilemektedir:

İsmet İnönü *Ankara 2.8.1936*

Kıymetli Kardeşim,

Beğenip takındığınız haberini aldığım soyadını ailece her zaman esenlikle, saadetle taşımanızı dilerim. Hakkımda tekrarladığınız ince ve asilâne duygulardan çok mütehassis oldum.

Size yürekten sevgilerimi sunarım.

İsmet İnönü[4]

Kemalettin Kâmi Kamu, Millî Mücadele döneminde yazdığı, zafere inancını ve millî ruhu yansıtan etkili şiirleriyle ünlendi.

[3] **Behçet Kemal Çağlar (1908–1969),** Erzincan'da doğmuştur. Zonguldak Yüksek Maden Mühendisliği Okulu'ndan mezun oldu. Bir süre devlet adına İngiltere'ye gönderildi ve burada İngiliz Edebiyatı üzerinde incelemelerde bulundu. 1936 yılında yurda dönüşünden sonra Halkevleri Müfettişliği göreviyle Anadolu'yu dolaştı. 1942 yılında Erzincan Milletvekili oldu; 1948 yılında milletvekilliğinden istifa etti. 1950'den sonra İstanbul Radyosu'nda edebi müşavirlik yaptı; burada uzun süre edebiyat ve şiir dünyamız üzerine sohbetlerde bulundu. Behçet Kemal Çağlar, memleket ve millet sevgisini yansıtan şiirlerin yanında özellikle Atatürk sevgisiyle yüklü, Atatürk'ü anlatan, Atatürk'e seslenen şiirleriyle tanındı.

[4] **Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi,** Dosya No: 31, Belge No: 50 (Ek.1)

Levent Sahverdi Arşivi

II

İsmet İnönü'nün Kemalettin Kâmi Kamu'ya Mektubu

Mektubun yazıldığı dönemde Paris'te Anadolu Ajansı adına görev yapan Kemalettin Kâmi Kamu, İstiklâl Savaşı yıllarında, bu savaşı destekleyen şiirleriyle tanınmış değerli bir şairimizdir. Onun başta *" İzmir Yollarından Son Mektup"* şiiri olmak üzere birçok şiiri o dönem kuşağının ezberinde idi. İsmet İnönü el yazısıyla yazdığı aşağıdaki mektubunda Kemalettin Kâmi'ye *"sevgili kardeşim"* diye hitap etmektedir:

İsmet İnönü *Ankara 31.12.37*

Kemalettin Kâmi, sevgili kardeşim,

Mektubunuza her gün cevap yazmak isterim. Her gün sizi çok sevdiğimi daha iyi ifade edecek sözleri daha kolay bulacağımı ümit ederim.

Mektubunuzda bir adres bile yoktur. Sefaret vasıtasıyla sizi bulmaya çalışacağım.

Çok sevgilerle gözlerinden öperim.

İsmet İnönü[5]

Yeni yıl kutlu olsun.

III

İsmet İnönü'nün Behçet Kemal Çağlar'a Mektubu

İsmet İnönü muhalefet liderliği döneminde 1 Mayıs 1959 günü Uşak'ta, atılan bir taşla başından yaralanmış, bu çirkin olay üzerine Behçet Kemal Çağlar, taş atanı ağır şekilde kınayan *"Kafana Çal Taşını!"* başlıklı bir şiir yayınlamıştır. Dönemin iktidarı, bu şiir nedeniyle

[5] **Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi**, Dosya No: 6, Alt Dosya No: 11 (Ek. 2)

Levent Şahverdi Arşivi

Behçet Kemal Çağlar'ın İstanbul Radyosu'ndaki görevine son vermiştir.[6] İsmet İnönü, olayların bu şekilde gelişmesi üzerine Behçet Kemal Çağlar'a şu mektubu göndermiştir:

İsmet İnönü *Ankara 13.5.1959*

Sevgili Behçet Kemal Çağlar,

Benim yüzümden sizi radyodaki hizmet imkânınızdan mahrum etmişler. Çok üzüldüm. En ayıp tecavüzlerin açıkça himaye edildiğine sadece bu olay başlı başına bir delildir. Siz hususi geçiminizle de sarsılmış oluyorsunuz. Size bütün ömrümde hiçbir faydam olmadı. Sebep olduğum üzüntülerden dolayı bir daha mahcup oluyorum. Gözlerinizden sevgilerle öperim aziz kardeşim.

İsmet İnönü[7]

Behçet Kemal Çağlar, İsmet İnönü'ye şu cevabı vermiştir:

Paşam,

Hayatımın en manalı mektuplarından birini sizden aldım.

Atatürk'le birlikte kurtardığınız yurdun vatandaşı, tek başınıza İkinci Cihan Harbi'nden burnu kanamadan çıkardığınız neslin mensubu değil miyim; daha bana ne iyilik yapabilirdiniz?

Yalnız, beni daha çok sevip tanıdığınızı sanırdım.

Siz bir davaya başınızı korken ben maaşı koymuşum, çok mu? Vatanperverlik sizin inhisarınızda mıdır, a paşam?

Ellerinizden öperim.

Behçet Kemal Çağlar[8]

---

[6] Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihi'nde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii,** Cilt:2, Ayyıldız Matbaa, Ankara, 1965, s.55-61.

[7] **Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi**, Dosya No: 6, Alt Dosya No: 10 (Ek.3).

[8] **Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi**, Dosya No: 6, Alt Dosya No: 10.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-1*

İsmet İnönü Ankara, 2.8.1938

Kıymetli kardeşim,

Beğenip takındığınız haberini aldığım soyadını ailece herzaman esenlikle, saadetle taşımanızı dilerim. Hakkımda tekrarladığınız ince ve asilâne duygulardan çok müteahassis oldum.

Size yürekten sevgilerimi sunarım.

İsmet İnönü

* İsmet İnönü'nün Memduh Şevket Esendal'a mektubu

Levent Şahverdi Arşivi

EK-2*

İSMET İNÖNÜ ANKARA

31.12.37

Kemâlettin Kâmi, sevgili kardaşım

Mektublarınıza her gün cevap yazmak isterim. Her gün sizi çok sevdiğimi daha eyi ifade edecek sözleri daha kolay bulacağımı ümit ederim.

Mektublarınızda bir adres bile yoktur. Sefaret vasıtası ile sizi bulmağa çalışacağım.

Çok sevgilerle gözlerinden öperim

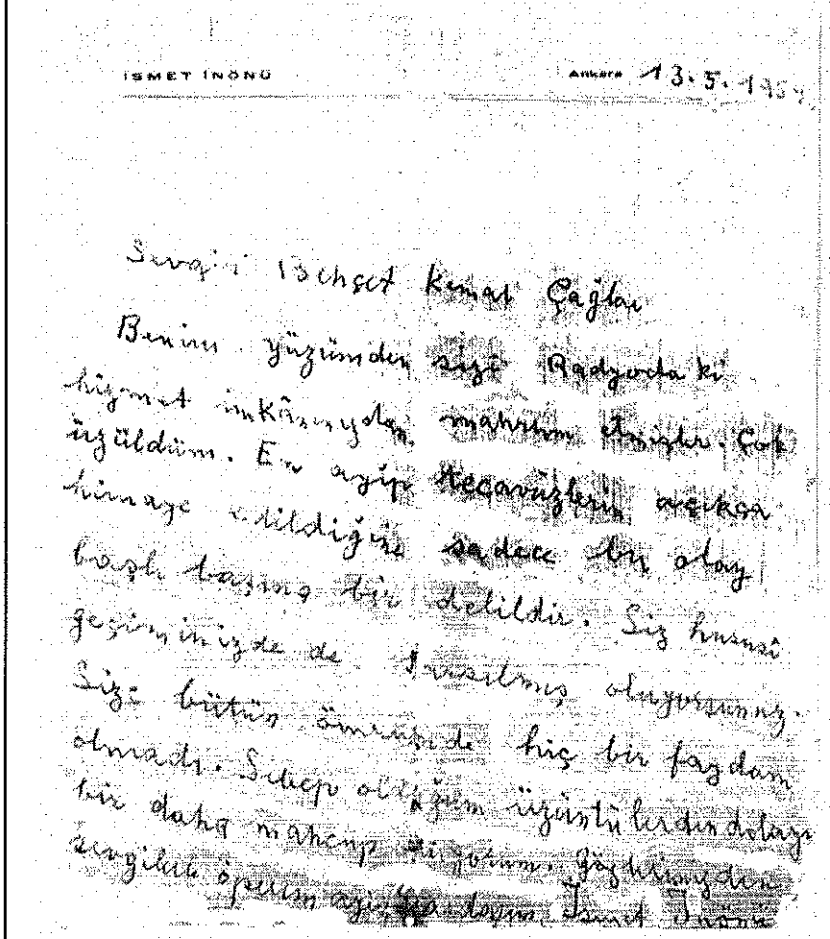
İsmet İnönü

Yeni yıl kutlu olsun

* İsmet İnönü'nün Kemalettin Kamu'ya Mektubu

Levent Şahverdi Arşivi

EK-3*



İSMET İNÖNÜ Ankara 13.5.1954

Sevgili Behçet Kemal Çağlar

Benim yüzümden size Radyoda ki hizmet imkânsızlığı mahzun etmişler. Çok üzüldüm. En ağır hecaveziniz karşısında bocalamış bir adamı gösteren bu delildir. Siz hususî hayatınızda da idareten muvaffak olmuşsunuz. Size bütün ömrünüzde hiç bir faydam olmadı. Sadece olduğum üzüntülerden başka mahcup kalbimin gönlümden geçenleri açmak için bu satırları yazdım. İsmet İnönü

* İsmet İnönü'nün Behçet Kemal Çağlar'a Mektubu

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SAVRULAN BİR HAYAT: MEHMET FAİK ASAL (1889-1958)

Yard.Doç.Dr.Ercan HAYTOĞLU*

ÖZET

Acıpayam'dan başlayan hayat yolculuğuna eğitim amacıyla Denizli, İzmir ve İstanbul'u dahil eden Mehmet Faik, II. Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Olayı şahitlerinden biri olmuştur.

Başladığı yüksek tahsili tamamlayamayan Mehmet Faik, İstanbul'da çıkan ve döneminin en önemli gazetelerinden biri olan Tanin gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Bu sırada Batıcı görüşlere sahip Mehtâb mecmuasının sorumlu müdürlüğünü, bu derginin kapatılmasından sonra yayınlanan Şebtâb mecmuasının genel müdürlüğünü yapmıştır.

Hüseyin Kazım Beyin Selanik Valiliği'ne atanması ile Selanik'te Vodine Kazası Osturva Nahiyesi Müdürlüğü'ne atanmıştır. Balkan Savaşı başladıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Bâb-ı Âli Baskını arkasından Acıpayam'a dönme kararı almıştır. Mehmet Faik Bey nahiye müdürlüğü ve dava vekilliği görevlerinde bulunmuştur.

Mehmet Faik Bey, Acıpayam Türk Ocağı reisliği, CHP Mutemet ve İlçe Başkanlığı, İl Genel Meclisi Üyeliği, Acıpayam Belediye Başkanlığı, İl Daimi Encümeni Üyeliği ve VII. Dönem (1943-1946) Denizli Milletvekili olarak TBMM'de görev yapmıştır.

1946 seçimlerine bağımsız milletvekili adayı olarak girmesi partisiyle ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. Faik Asal, Acıpayam Orman İdaresi ve Burdur'un Yeşilova ilçesinde dava vekilliği görevlerinde bulunduktan sonra 27 Haziran 1958'de ölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Faik Asal, Mehtâb, Şebtâb, Acıpayam, Cumhuriyet Halk Fırkası.

* Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

A LIFE HURLED FROM OTTOMAN TO THE REPUBLIC: MEHMET FAİK ASAL (1889-1958)

ABSTRACT

Starting his life quest from Acıpayam, Mehmet Faik, adding to this quest Denizli, İzmir and İstanbul for the purpose of education, witnessed the declaration of Constitutional Monarchy and 31 March Events.

Mehmet Faik, who could not complete his further education, started to work for Tanin, one of the most important newspapers of the period. Meanwhile, he worked as the responsible head of the Westernist Mehtâb periodical, after its abolishment as the general manager for Şebtâb periodical.

With Hüseyin Kazım Bey's appointment to Salonika as the governor, he was appointed as the governor to the Osturva sub District of Vodine County in Salonika. He returned back to İstanbul after the Balkan War started. He decided to turn back to Acıpayam after Babı- Ali Descent. Mr. Mehmet Faik performed the duties of county management and court counselor.

Mr. Mehmet Faik served as the Chief of Türk Ocakları, Head and Fiduciary of CHP, Member of Provincial Council, Major of Acıpayam, Member of Province Permanent Committee and as Deputy of Denizli in the 7th period Turkish National Assembly (1943-1946)

His coming up for 1946 elections as independent deputy candidate caused deterioration in his relations with his party. Faik Asal, after serving in Acıpayam Forest Administration and as Court Counselor in Yeşilova Borough of Burdur died on 27th June, 1958.

Key Words: Faik Asal, Mehtâb, Şebtâb, Acıpayam, People's Republican Party.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Faik Asal

Faik Asal[1] 1889'da Acıpayam (Garbi Karaağaç)'da dünyaya gelmiştir[2]. Acıpayam Rüştiyesi'ni birincilikle bitirdikten sonra Denizli İdadisinde[3] öğrenime başlamıştır. Denizli İdadisinde dördüncü sınıfı 1905'de okuyan Mehmet Faik, beşinci sınıfı 1906'da İzmir İdadisinde, altıncı sınıfı da 1907'de İstanbul Mercan İdadisi'nde okumuştur. Ancak çeşitli nedenler ile idadiden mezun olamamıştır[4].

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde İstanbul'da olmasına rağmen,[5] parasız ve yatılı bir mektebe giremeyen Mehmet Faik, İstanbul'da tahsil hayatını sürdürmek amacıyla Yüksek Eczacı Mektebine kayıt yaptırmıştır[6]. 1910-1911 öğretim döneminde başarı göstererek ikinci sınıfa geçtiyse de, babasının ekonomik sıkıntıları yüzünden para

---

[1] "Dârülfunûn-ı Osmani Tıp Fakültesi, Eczacı Şubesi Talebesine Mahsus Hüviyet Varakası" nda adı "Mehmet Efendi" olarak yer almaktadır. 9 Ağustos 1937'de Acıpayam Nüfus İdaresi'nden alınan nüfus cüzdanı isim hanesinde ise "Mehmet Faik" adı yer almaktadır. Ancak bunlar dışında elimize geçen tüm yazışmalarda ve kendi yazılarında "Faik Asal" yazıldığı görülmektedir. 1967 Denizli İl Yıllığı'nda VII. Dönem Denizli Milletvekili'nin adı ve soyadı yanlış olarak "Faik Arslan" olarak yazılmıştır. **Denizli İl Yıllığı 1967**, Akyıldız Matbaası, Ankara 1968, s.5.

[2] BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) 490.01/151.599.3, s.37.

[3] İdadiler Osmanlı'nın son zamanlarında açılmaya başlamış ve II. Abdülhamit döneminde yaygınlaşmıştır. Eğitim süresi yedi yıl olan idadiler, günümüzdeki liselere denk düşen ve rüştiyeyi bitirmiş öğrencilerin devam ettikleri okullardır.

[4] Mehmet Faik Bey birçok nedenden dolayı sınıfını geçemediğini belirtse de, bu nedenler ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. BCA. 490.01/151.599.3, s.37, BCA. 490.01 (CHP Kataloğu) 365.1535.1, Faik Asal'ın 27 Mart 1950 tarihli CHP Milletvekilliği Aday Formu'ndan Faik Asal'ın okuma derecesi kısmında orta, son diplomasını aldığı okul Denizli idadisi yazmaktadır. Faik Asal için TBMM Albumunda da; eğitim durumu orta bilgisine yer verilmiştir. **TBMM Albüm,** Dönem VII, Toplantı 3, 6 Kasım 1945, TBMM Basımevi, Ankara 1945, s. 28.

[5] Faik Asal, II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrası için yaptığı genel bir değerlendirmede; "1908 tarihinde Meşrutiyet ilan edildi. Menhus istibdat devrinin zulüm ve saltanatına biraz set çekildi. Halka biraz ümit, feyiz ve ferahlık verildi, kalplerde ruhlarda vatan muhabbetini uyandırdı: milliyet duygularını, canlandırdı, körükledi... Ne yazık ki dahilde vuku bulan 31 Mart vesaire gibi irtica hadiseleri ve zuhur eden İtalyan, Balkan ve Umumi Harpler sebebiyle millet bundan da hakkıyla istifade edemedi..." demektedir. Faik Asal, "Mukayeseler", Acıpayam Aylık Mesleki ve Kültür Dergisi, Sayı:11, Cilt 2, s.4.

[6] BCA. 490.01/151.599.3, s.37. Öğrencilik dönemine ait Rumi 6 Şubat 325 (Miladi 19 Şubat 1910) tarihi taşıyan belgede "Dârülfunûn-ı Osmani Tıp Fakültesi, Eczacı Şubesi Talebesine Mahsus Hüviyet Varakasıdır" kaydı yer almaktadır.
O dönemde Eczacılık okuluna Dârüşşafaka, yedi yıllık idadi, sultani ve bu düzey bilgisi olanlar ile özel okul mezunları sınavla girebiliyordu. Musa Ak, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mesleki ve Teknik Eğitim Okulları (1908-1918)**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2006. s.83.

Levent Şahverdi Arşivi

gönderememesi ve eczacılık mesleğine de ilgi duymamasından dolayı okulu bırakmak durumunda kalmıştır.

Okuldan ayrılmasının ardından ekonomik sıkıntılarının daha fazla arttığı bir sırada, bir yıl öğrencisi olduğu Mercan İdadisi'nin müdürü iken tanıdığı Hüseyin Cahit Bey'den (Yalçın) yardım istemeyi düşünmüştür. Hüseyin Cahit Bey, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Mercan İdadisi müdürlüğünü bırakmış ve Tanin gazetesini yayımlamaya başlamıştır[7]. Mehmet Faik, gazetesinde çalışmak için kendisinden izin isteyince, Yalçın bu isteği olumlu karşılamıştır. Tanin gazetesinde çalışmaya başlayan Mehmet Faik sırasıyla gazetenin muhabir, gazete satıcılığı ve abone kaydı işlerinde çalışmıştır. Mehmet Faik, gazete matbaasında çalıştığı günler için *"...Kırılmış, yıkılmış, tahrip edilmiş makine, matbaa, gazete işlerini yoluna koyduk"* demektedir. Gazetede bir süre çalıştıktan sonra kendi ifadesiyle *" Ben etrafıma topladığım bir çok güzide, heveskâr gençlerle (haftalık) "Mehtâb" namında edebî, içtimaî bir mecmuayı çıkarıyordum"* diyerek yayımladığı mecmuadaki merkezi rolünü vurgular[8].

Mehmet Faik Bey imtiyaz sahipliğini Mehmet Tahir'in yaptığı "Mehtâb" isimli mecmuanın mesul müdürü olarak görev almıştır. 23 Temmuz 1911'den itibaren yayımlanmaya başlamış olan "Mehtâb" mecmuası Tanin Matbaası'nda haftalık olarak basılmış ve nüshası bir kuruştan (kırk para) satışa sunulmuştur. Mecmuanın isminin altında "edebî, fennî, içtimaî, teceddüd ve inkılâb-ı fikriye hadim ceride-i üsbûîyyedir" ifadesi yer almıştır[9].

Mehmet Faik mecmuanın *"..bence manevi kıymeti pek büyüktür"*[10] sözleriyle önemini vurguladıktan sonra, mecmuanın *"eski, mutaassıp ve irticaî zihniyetlerle cesaretle mücadele etmeyi millî ve medeni bir gaye"* olarak gördüğünü ve *"birçok güzide gençlerle bu gayenin elde edilmesine"* çalışıldığını belirtmiştir. Mehmet Faik'in mecmuanın yayın politikası olarak algılayabileceğimiz *"...Köhneleşmiş, yıpranmış, din telakkisinin, softaların, medresenin çok iptidai olan peçenin, tesettürün,*

[7] Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957), 1897'den sonra Vefa ve Mercan İdadilerinde Türkçe, Fransızca öğretmenliği ile müdür yardımcılığı ve müdürlük görevlerini sürdürmüş, 1908'de memuriyet görevinden ayrılmıştır.

[8] BCA. 490.01/151.599.3, s.38. Mehmet Faik Bey, mecmuanın başyazarlığını Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura ve Mehmed Hadi Beylerin yaptığı bilgisini veriyorsa da, Ağaoğlu Ahmet ve Yusuf Akçura'nın bu mecmuada yazı yazdıklarını gösteren hiç bir bilgiye rastlanmamıştır.

[9] Bkz. **Mehtâb,** Sayı:1, 10 Temmuz 1327, Birinci Sene, Pazar sayısından, Sayı 15, 20 Teşrin-i Evvel 1327 Birinci sene, Perşembe sayısına kadar yayınlanmış olan tüm nüshalar.

[10] Faik Asal'ın 26 Kasım 1954 tarihli bizzat kendisinin daktiloda yazdığı "Bu (Mehtâp) Mecmuası" adlı yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Sırât-ı Müstakim'cilerin, Sebîlürreşâtcıların şiddetle aleyhinde idi..." değerlendirmesi çok önemli olsa gerektir[11].

Mehtap mecmuasının on beş sayı yayımlanmasından sonra, mecmuada yer alan yazıların "*hocaların ve meşihatın hoşuna gitmemesinden*" ve Dîvân-ı Harb-i Örfî'ye yaptıkları sürekli şikâyetlerden dolayı mecmuanın kapatılması kaçınılmaz olmuştur. Mecmua kapatılırken Mehmet Faik, Mehmet Hadi ve İskender Fahreddin Beyler Dîvân-ı Harbe sevk edilmişlerdir[12]. Uzun süren yargılamalardan sonra Mehmet Faik ve İskender Fahri Beyler beraat ederken, Mehmet Hadi Bey'in İdare-i Örfîye dışına çıkarma ile cezalandırılmasına karar verilmiştir[13].

Mehtâb mecmuasının son sayısını 2 Kasım 1911'de yayımlamasından yaklaşık dört ay sonra, imtiyaz sahipliğini ve mesul müdürlüğünü Sıdkızâde A. N. nin, umumi müdürlüğünü Mehmet Faik'in yaptığı yeni bir mecmua yayımlanmaya başlanmıştır. "Şebtâb" adlı haftalık mecmua, "Mehtâb"'ın yayımlanmasına son verilen 15. sayının bir devamı 16/1 sayı olarak 29 Şubat 1912 (16 Şubat 1327)'den itibaren yayınlanmıştır. Mehtâb gibi "40 paradan" satışa sunulan ve mecmua isminin altında "edebî, fennî, içtimaî, teceddüd ve inkılâb-ı fikriye hadim ceride-i üsbûîyyedir" ifadesi aynen yer alan "Şebtâb", kapatılan "Mehtâb" mecmuası adresinden ve sayfa sayısı da Mehtap'ın kaldığı sayfa olan 209'dan itibaren yayımlanmaya başlanmıştır[14]. Bu mecmua 16-1, 17-2 ve 18-3 olmak üzere üç sayı yayımlanabilmiştir[15].

Mehmet Faik'in basın hayatına olan yoğun ilgisi, gazete çalışanı olmayı istemesi ve "Mehtâb" ile "Şebtâb" mecmualarının yayınlanmasında fiilen görev almasıyla açıkça görülmüştür[16].

---

[11] BCA. 490.01/151.599.3, s.38, Bu değerlendirmede mecmuanın modern değerlere yer verdiği anlaşılmakla birlikte, Asal kendisi mecmuayı liberal olarak niteleme gereği hissetmiştir. Kanaatimizce Abdullah Cevdet'in ve diğer yazarların yazılarına dikkat edildiğinde mecmuanın Batıcılık akımının belirgin şekilde ifade edilmesine zemin oluşturduğu görülmektedir.

[12] Mehmet Faik Bey mecmuada mesul müdür olarak görev yaparken, Mehmet Hadi ve İskender Fahreddin Beylerin yazıları yayımlanmıştır.

[13] BCA. 490.01/151.599.3, s.38.

[14] **Şebtab,** 16-1, 16 Şubat 1327 s.209.

[15] Mehtap Mecmuası'nın on beş sayılık koleksiyonu mikrofilm olarak Ankara Milli Kütüphane'de okuyucuların hizmetine sunulmaktadır. Ayrıca on beş sayılık Mehtap Mecmuası'nın 5. sayısı, üç sayılık Şebtab mecmuasının 17-2 sayısı eksik olmak üzere PAÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü kitaplığında yer almaktadır.

[16] Faik Asal Acıpayam Aylık Mesleki ve Kültür Dergisi'nin yayımlanmasından haberdar edilmesi sonrası, adı geçen dergide yazdığı *"Hakikat Olan Hayaller"* başlıklı yazısında, *"Taa küçüklüğümden beri her nedense gazeteciliğe ve basına karşı derin bir sevgim bulunduğundan mıdır, nedendir bilmem..."* sözlerine yer vermiş olması dikkat

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Faik Bey'in gazetede çalışmaya başlamasıyla birlikte, Hüseyin Cahit Bey'in çevresiyle de tanıştığı ve giderek kendi çevresini genişletmeye başladığı anlaşılmaktadır. 1912'de Selanik Valiliğine gitmekte olan Şeyh Muhsinifani (Hüseyin Kâzım Bey)[17] ile Selanik'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Mehmet Faik Bey, Hüseyin Kazım Bey'in yardımlarıyla Selanik'te Vodine Kazası Osturva Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Hüseyin Kazım Bey İstanbul'a döndükten daha sonra kendisi de Selanik Vilayeti'nden ayrılmıştır.

Mehmet Faik Bey, Balkan Savaşı'nın başlaması ile Balkanlarda yaşanan sefalete şahit olduktan sonra İstanbul'a dönmüştür. I. Balkan Savaşı'nın kaybedilmesinin yol açtığı karışıklıklar sürecinde Bâb-ı Âli Baskını'nın gerçekleşmesi ile İstanbul'da artık kalmak istemediği için doğduğu yer Acıpayam'a geri dönme kararı almıştır[18].

Mehmet Faik Bey Acıpayam'a döndükten sonra Haziran 1913'den Kasım 1923'e kadar Denizli, İzmir ve Muğla'nın farklı yerlerinde nahiye müdürlüğü yapmıştır[19]. Nahiye müdürlüğü görevinden Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra (1923) istifa ederek, tekrar doğum yeri olan Acıpayam'a geri dönmüştür[20]. Mehmet Faik Bey aldığı dava vekâleti ruhsatnamesi ile Acıpayam'da "dava vekili" olarak çalışmaya başlamıştır.

Kendisine Acıpayam'da bir iş imkanı oluşturduktan sonra, kendi deyimiyle sıra *"...Memleket işlerine gelmişti..."*. Bunun için dava vekilliği yaptığı işhanı altında bulunan iki kahvehaneden birini kiralayarak, *"O günün millî mabedi, medenî ve içtimaî hayatın kaynağı, merkezi nâşiri demokrasi olan"* diye tanımladığı Türk Ocağı'nın Acıpayam Şubesi'ni açmıştır. Acıpayam'da onun çabalarıyla Türk Ocağı kısa sürede büyük bir ilgi görmüştür. Haftada bir iki defa verilen konferanslar yanında köylere yapılan ziyaretler, köylerden Acıpayam'a

---

çekicidir. Faik Asal, "Hakikat Olan Hayaller", **Acıpayam Aylık Mesleki ve Kültür Dergisi**, Cilt 1, Kasım 1953, Sayı:2, s.4.

[17] Dini eserlerinde Şeyh Muhsini Fani imzasını kullanan Hüseyin Kazım Kadri (1870-1934) memurluk, öğretmenlik, valilik görevlerinde bulunmuş, ayrıca milletvekilliği ve nazırlık yapmıştır. 1908'de arkadaşlarıyla Tânin gazetesini çıkarmıştır.

[18] BCA. 490.01/151.599.3, s.38.

[19] Mehmet Faik Bey, Tavas (Kale), Çeşme (Barbaros), Sarayköy (Babadağ), Salihli (Adala), Milas (Selimiye ve Küllük) ve daha sonra ikinci defa olmak üzere Salihli (Adala)'de nahiye müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.

[20] BCA. 490.01 (CHP Kataloğu) 365.1535.1, Faik Asal'ın 27 Mart 1950 tarihli CHP Milletvekilliği Aday Formu'nda *"15/ Temmuz/ 1328 den 5/Kasım (Teşrinisani) 1339 tarihine kadar muhtelif yerlerde bucak müdürlüğü..."* yaptığı şeklinde genel bir ifade yer almıştır. Buna göre Asal'ın 28 Temmuz 1912'den 5 Kasım 1923'e kadar bu görevde bulunduğu anlaşılmaktadır. BCA. 490.01/151.599.3, s.38'de nahiye müdürlüğü süresi için " 329 Haziran'ından 339 Teşrin-i Sanisine kadar..." bilgisi yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

gelen köylülere gösterilen büyük kolaylıklar, dilekçeleri yazılarak işlerinin takip edilmesi gibi işler bu ilginin oluşmasında etkin rol oynamıştır. Halkla sağlanan sıcak temasın getirdiği cesaret ile Mehmet Faik Bey Türk Ocağı'na ait bir binanın inşasına karar vermiştir. On dört lira ile inşaatına başlanan bina kısa sürede verilen destekler ile tamamlanmış ve elli bin lira değerinde bir bina meydana getirilmiştir. Türk Ocağı çalışmalarının bir diğeri de, Acıpayam'ın en çok ihtiyaç duyduğu Askerlik Şubesi binasının inşa edilmesi olmuştur. Bunun ardından Türk Ocağı binasına bitişik olarak Belediye için bir bina inşa edilmiştir Bu hizmetlerinin yanında farklı dönemlerde Mehmet Faik Bey'in Acıpayam'a birçok hizmeti de olmuştur[21].

10 Nisan 1931'de toplanan Türk Ocakları Olağanüstü Kurultayı'nda Ocakların Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) katılması ve bütün mallarının devredilmesi hakkında komisyon kararı oy birliği ile kabul edilmiştir[22]. Bu tarihe kadar Acıpayam Türk Ocağı Şubesi'nin reisliğini yapan Mehmet Faik Bey; kararın kabulünün ardından CHP Mutemet ve İlçe Başkanlığı görevine getirilmiştir[23]. Mehmet Faik Bey, 1928'den 1943 yılına kadar İl Genel Meclisi üyeliği de yapmıştır. 8 Ocak 1934'ten 10 Mart 1935'e kadar Acıpayam Belediye Başkanlığı görevinde de bulunan Faik Asal, 10 Mart 1935'den 3 Mart 1943'e kadar İl Daimî Encümeni üyeliği yapmıştır. Acıpayam'da sevilen ve faal kişiliği ile takdir uyandıran Faik Asal, VII. Dönem Denizli milletvekilliği için adaylığını koymuş ve yapılan seçimlerde milletvekili seçilmesiyle TBMM yolu kendisine açılmıştır. 8 Mart 1943'ten 5 Ağustos 1946'ya kadar TBMM'de Denizli milletvekili olan Asal,[24] milletvekilliği

---

[21] Türk Ocakları'nın tasfiyesinin ardından bu bina Acıpayam Halkevi binası olarak kullanılmıştır. BCA. 490.01.71.272.1(4/5/1936 tarihli yazı) s.29, BCA. 490.01/151.599.3, s.38, Faik Asal Acıpayam'a yaptığı hizmetleri kendi ifadesiyle; *"Memleketin çarşısında, dükkânların, binaların yapılmasında yolların açılmasında ve genişlemesinde, ilk mektebin, orta mektebin, ofis binasının ve yeni yapılıp bitmek üzere olan halkevinin yerinin istimlâk ve inşasında ve yine yapılmakta olan orta mektebin inşasında, dikilen ağacında, yetişen gencinde hakkım ve emeğim vardır"* diyerek vurgulamaktadır.

[22] İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931),* Ankara 1992, s. 39, Günver Güneş, **İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931),** Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1990, s.134.

[23] BCA. 490.01/151.599.3, s.37-40.

[24] BCA. 490.01 (CHP Kataloğu) 365.1535.1, Faik Asal'ın 27 Mart 1950 tarihli CHP Milletvekilliği Aday Formu'ndan 1930'dan 1943'e kadar "altı sene üç ay 23 gün Acıpayam ilçe parti başkanlığı" görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Av. Muzaffer Ersoy ağabeyi Süleyman Ersoy'dan *"Faik Asal'ın milletvekilliği adaylığında İstanbul'dan tanıdığı Hüseyin Cahit Yalçın'ın teşvik ve desteği bulunduğunu"* işittiğini belirtmiştir. Ayrıca Muzaffer Ersoy, Muzaffer Erdem'den *"Asal'ın milletvekili seçildikten sonra, Ankara'da öğrenim gören üniversite gençlerini birçok kez evinde yedirip içirdiğini ve gençlerin her türlü sıkıntıları ile yakından ilgilenerek yardımcı olduğunu"* işittiğini de

Levent Şahverdi Arşivi

döneminde Acıpayam'da olduğu kadar TBMM'nde faal olmamıştır. Meclis faaliyetlerine katılmış, çıkarılan kanunlar için meclis çalışmaları sırasında yalnız oy kullanmıştır[25].

Partisi olan CHP tarafından 1946 seçimlerinde Denizli milletvekilliği'ne aday gösterilmemesi Asal'ın kırılmasına yol açmıştır. Milletvekilliğine aday gösterilmemesine rağmen seçimlere bağımsız milletvekili adayı olarak katılma kararı aldığını açıklaması, CHP ile olan ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır.

Asal, 21 Temmuz 1946 seçimlerine bağımsız aday olarak girmiş ve Denizli'den 1, Acıpayam'dan 6205, Buldan'dan 16, Çal'dan 10, Sarayköy'den 435, Tavas'tan 1 oy olmak üzere toplam 6668 oy almıştır. Ancak, aldığı bu oylar seçilmesine yeterli olmamıştır[26].

Denizli'de seçimler öncesi CHP'de siyaset yapanların seçimlerde ilan ettikleri bağımsız adaylıklar, parti içinde sıkıntı yaratmıştır. Bu durum, bağımsız aday olanların CHP İl Başkanlığı'nın şikâyeti ile haklarında işlem başlatılmasına neden olmuştur. Asal, bu dönemde seçimlere katılma kararı alan Denizli'deki tek bağımsız aday da değildir. 1946 milletvekili seçiminde Denizli eski milletvekillerinden Emin Aslan Tokat, İl İdare Kurulu eski üyesi Ahmet Akşit ve yine parti üyesi Hakkı Aysal'da bağımsız aday olarak seçimlere katılma kararı almışlardır. Seçimler sonrasında Asal'ın da içerisinde yer aldığı bağımsız milletvekili adayları ile Denizli CHP İl Başkanlığı arasında çok sıkıntılı bir dönem başlamıştır. İl İdare Kurulu tarafından CHP Genel İdare Kurulu'na, parti mensubu oldukları halde seçimde Denizli'den bağımsız milletvekilliğine adaylıklarını koymak, beyanname dağıtmak ve Demokrat Parti (DP) ile birleşerek CHP aleyhine propaganda yapmak suretiyle CHP Tüzüğüne aykırı hareketlerde bulundukları suçlamasıyla partiden ihraç edilmelerini sağlamak üzere şikâyet edilmişlerdir[27].

---

sözlerine eklemiştir. 1942 Acıpayam doğumlu Emir Hüseyin oğlu Muzaffer Ersoy. (Mülakat:30.01.2007)

[25] Asal'ın milletvekili olarak görev yaptığı döneme ait TBMM Zabıt Cerideleri incelendiğinde, çıkarılan kanunların lehinde oy kullandığı listelerden anlaşılmakta ise de, meclis kürsüsünde herhangi bir konu üzerine söz aldığına dair hiçbir bilgi bulunamamıştır.

[26] Faik Asal Çivril'den hiç oy almamıştır. BCA. 490.01/151.599.3, s.53.

[27] İl İdare Kurulu'nun 26 Temmuz 1946 tarih ve 1/1582 sayılı yazısı ile durum CHP Genel Sekreterliğine bildirilmiştir. BCA. 490.01/151.599.3, s.45. BCA. 490.01/151.599.3, s.11. BCA. 490.01/151.599.3, s.12. Bkz. Tablo 1. Bu tabloda yer alan Ahmet Akşit, Hüsnü Danişment ve Hüseyin Kösoğlu'nun CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına verilen 25 Temmuz 1946 tarih ve 956 sayılı yazı da Demokratlar yanında yer aldıkları bilgisi de yer almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

İl	Adı Soyadı	Görevi	Nedeni	Düşünce
Denizli	Ahmet Akşit	Parti İl İdare Kurulu üyesi	Milletvekili Seçimi	Demokrat listede adı var. Bağımsız
"	Hakkı Aysal	Halkevi üyesi	Milletvekili Seçimi	Bağımsız
"	Emin Aslan Tokat	Eski milletvekili	Milletvekili Seçimi	Bağımsız
"	Faik Asal	Eski Milletvekili	Milletvekili Seçimi	Bağımsız
"	Hüsnü Danişment	Kaklık Köyü parti üyesi	Milletvekili Seçimi	Bağımsız
"	Hüseyin Kösoğlu	Parti İlçe İdare Kurulu Üyesi	Milletvekili Seçimi	Bağımsız

TABLO 1

İl İdare Kurulu, Asal ile ilgili durumu değerlendirirken koyduğu bağımsız adaylığını önce geri çektiğini ve aday listesinin ilçe idare kuruluna teslimiden bir gün sonra acele tel ile tekrar adaylığını koyduğu üzerinde özellikle durmuştur[28]. Gerçekte Asal'ın partisiyle arasında sıkıntılı durumun doğmasında en etkili gelişme, Asal'ın bağımsız adaylık hususunda takındığı tutum ile CHP milletvekili adaylarına gidecek oyları azaltarak, DP adayı Reşad Aydınlı'nın milletvekili seçilmesine dolaylı katkı yaptığı düşüncesi olmuştur. Bu gelişmeyi en iyi ortaya koyan seçim değerlendirme yazısında yer alan *"...Seçimlerden peyderpey malumat geliyordu. 22 Temmuz 1946 Pazar ertesi saat 12 de son durum partimiz lehine idi. Ve Akça dahi Demokratlardan 10 bin oy ileride iken saat 12,30 da Acıpayam'dan alınan neticede listede görüldüğü üzere Reşad Aydınlı'ya (16) bin oy verilmesi ve Behçet Uz'u bile yarı nispetinde çıkması ve nihayet tasnif sonucu bizi birden bire şaşırtmış ve derhal bu işin mürettep olduğu kanaatini vermiştir"* değerlendirmesidir[29].

[28] BCA. 490.01/151.599.3, s.48.
[29] BCA. 490.01/151.599.3, s.50.

Levent Şahverdi Arşivi

CHP Genel Sekreterliği, parti mensubu olduğu halde seçimlere bağımsız adaylık koyanların ifadelerinin alınarak, İl İdare Kurulu'nun görüşüyle kendilerine gönderilmesini istemiştir[30]. Asal, İl İdare Kurulu'nun 1946 seçimlerinde milletvekili seçilen eski il başkanının etkisiyle tarafsız kalamayacağını düşünerek, savunmasını Denizli CHP İl Başkanlığı yerine, doğrudan CHP Genel Sekreterliği'ne göndermeyi tercih etmiştir. Asal, savunmasında öncelikle milletvekili adaylarının belirlenmesi sürecinde her türlü olumsuz tutum ve davranışın sergilendiğini, ancak kendisinin partisine olan bağlılığında en küçük bir zayıflık olmadığını belirtmiştir. Tüzüğe aykırı olarak bağımsızlığını ilan etmesinin birinci nedenini *"...Buraya, Acıpayam'a anasının buralı, kendisinin burada doğmuş olduğunu bahane ederek (Demokrat) deye (Bağımsız) diye (CHP)nim deye –Reşat Aydınlı- adında birisi geldi.. Geçen sene hukuk tahsilini bitirdiğini söyleyen ve şimdiye kadar bulunduğu, okuduğu yerlerde, mekteblerde eyi bir şöhret bırakmadığı anlaşılan (toy)luğuna rağmen atıcılıkta, kandırıcılıkda, palavracılıkta mahir olan bu ANA'dan hemşerinin kahvelerde, çarşılarda, pazarlarda etmediği hezyan, söylemediği yalan, tahkir ve taarruz etmediği teşekkül, şahsiyet ve mukaddesat kalmadığı söyleniliyor, duyuluyor, işidiliyordu... Buna karşı hükümet seyirci... C.H.P. rüesa ve mensuplarında bir önleme, canlı bir hareket yoktu, görülmüyordu. Parti müfettişliğinden milletvekillerinden gelen giden yoktu.. Bu arkadaşlar acaba bir vazife ile muvazzaf değiller mi idi? Reşat Aydınlı meydanı tamamıyla boş bulmuş istediği gibi ve istediği yerde atını koşturuyor, koşuyordu. Eski milletvekilleri hadisatın tecellisine intizâre temamen sükût ve inzivayı tercih etmiş... Yeni heveskârlarda açılacak yeni ufkun hayalile şahısları için geziyor, dolaşıyor. bir şeyler okuyup söylenüp gidiyorlardı... Arada kaybolan unutulan yalnız bir şey vardı: C.H.P."* şeklinde duyduğu rahatsızlığı açıklıkla dile getirerek göstermiştir[31].

Asal, bağımsız adaylığının ikinci nedeni olarak, Denizli milletvekili Dr. Hamdi Berkman üzerinde durarak; *"Partinin dört devreden beri ısrarla tuttuğu ve intihap kabiliyetinin yüksek olduğunu zannettiği ve halen yine milletvekili olarak götürdüğü Dr. Hamdi Berkman'ın, kain biraderi ve Toprak Kanunu düşmanı olan Tavaslıoğlu Refet'in başkanlığında ve yine Bay Hamdi'nin bacanağı ve Denizlinin öteden beri en zalim ve en azılı muhtekiri olan Cillov oğlu Fehminin ve hempalarının üyelikleri altında Denizli'de (Demokrat) parti kurulmuş, müessir bir surette faaliyete geçmiş bulunuyordu..."* diyerek belirtmiştir. Faik Asal, Dr. Hamdi Berkman'ın DP'nin kurucuları arasında yer alan kayınbiraderi

[30] BCA. 490.01/151.599.3, s.44.

[31] Asal'ın CHP Genel Başkan Vekili'ne yazdığı 10 Eylül 1946 tarihli yazı. BCA. 490.01/151.599.3, s.34-35.

Levent Şahverdi Arşivi

ve bacanağını bile engelleyemediği halde, CHP'den aday yapılmasından üzüntüyü duyduğu anlaşılmaktadır[32].

Asal'ın bağımsız adaylığı konusunda üçüncü nedeni, aday gösterilerek milletvekili olan eski il başkanı Hulusi Oral üzerinde durarak " *...Hulusi Oral'ın atakcılıktan, palavracılıktan, muhitini, sağını solunu kırmaktan incitmekten başka nesi vardı? Zaten bu anarşi, aksulamel hep bu arkadaşın yüzünden değil midir? İl Belediye seçiminde hercümerc olan parti adaylarının listesi bunun yüzünden felce uğramadı mı? Kendisi en başta olduğu halde yedeklerin en gerisine düşmedi mi?.. Muhitinde dahi belediye seçiminde muvaffak olamayan ve mülhakatta hiç sevilmeyen bu arkadaşın sevgisi, saygısı, intihap kabiliyetinin bulunduğu nereden hükmolundu?...*" sözleriyle göstermiştir. Ayrıca bu durumu belirtirken yazdığı savunmasında Fahri Akçakoca Akça'nın da aday gösterilmesinin doğru olmadığı kanaatini belirtme gereği hissetmiştir[33].

Bağımsız aday olmasının dördüncü nedeni olarak, Acıpayam İlçe Başkanı'nın kendi hesabına çalışmasını ve 18 Temmuz'da adayların ilan edildiği listenin Acıpayam'a gelmesiyle gerilen ortamı göstermiştir. Asal, ayrıca bu gerginlik üzerine ilçe başkanının, parti müfettişi ve il başkanı ile görüşmek için Denizli'ye gittiğini, ancak mevcut durumda saatler ve günler geçmesine rağmen herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Reşat Aydınlı'nın çalışmalarını gördükçe soğukkanlılığını sürdürmekte ve durumu kabullenmekte zorlanmış olan Asal o anlarını "*...Temmuz 19, Saat 8. O anda kafamda bir şimşek: bağımsız adaylığımı koymak! İmarı için inkişafı için ve her iyi şey için yirmi senedir canımla, başımla ve bütün kalbim ve ruhumla uğraştığım ve çalıştığım bu memleket halkının bana sevgisi, inanı ve itimadı vardı. Bu güvene binaen bağımsız adaylığımı koymak suretiyle bunun karşısına çıkmak, oylarını parçalamak, kırmak, bunu buradan kazandırmamak lazımdı. Bende öyle ve bu maksatla koydum...*" sözleriyle ifade etmiştir. O günkü hareket tarzını nasıl belirlediğine açıklık getirmesi açısından bu sözler önemli olsa gerektir. Asal açıklamasının devamında, seçimin yapılacağı 21 Temmuz sabahında bile CHP İlçe Başkanlığı tarafından Acıpayam İlçe Merkezi'nde seçim için bir hazırlık yapılmadığını, Halkevi'ne gittiğinde kendi müdahalesi ile gereken hazırlığı yaptırdığını ve seçimin usulünce yapılması için de ayrıca çaba sarf ettiğine dikkat çekmiştir[34]. Bu savunma

[32] BCA. 490.01/151.599.3, s.35. Asal'ın kullandığı ifadelerde var olan keskinlikte, partisiyle ilişkileri bozulan bir siyasinin kırgınlığı ve kendisini savunma durumunda kalmasından kaynaklanan duygu yoğunluğunun olumsuz tesiri olduğu açıktır.

[33] BCA. 490.01/151.599.3, s.35.

[34] Adaylığı İl Kurulu'nca 20 Temmuz 1946'da ilan edilmiştir. Kendisi bir günde ancak 7-8 köyü propaganda amacıyla ziyaret edebilmiştir. Bu durumu milletvekili genel

Levent Şahverdi Arşivi

çerçevesinde ifade edilen hususlar genel olarak değerlendirildiğinde, 1946 seçimlerinde CHP'den aday gösterilen milletvekili adayları ile mevcut partililer arasında düşünce farklılıkları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca CHP'nin 1946 milletvekili seçimlerine Denizli'de ciddi parti içi sorunlarla birlikte girdiği de görülmektedir.

Asal'ın savunmasına karşın İl İdare Kurulu'nun değerlendirmesi; Asal'ın Acıpayam İlçe Başkanı Mehmet Ali Akıncı'nın devamlı kendisi için çalıştığı ve parti reisi ile görüşmek üzere Denizli'ye gittiğini belirtmesine rağmen, Mehmet Ali Akıncı'nın böyle bir teşebbüsünden İl İdare Kurulu'nun haberi olmadığı yönünde olmuştur. Ayrıca, Acıpayam'da seçimler sırasında yaşanan aksaklıkların partiden kaynaklanmadığı, Reşat Aydınlı'nın tutum ve davranışları ile Acıpayam halkı üzerinde oluşan olumlu veya olumsuz propagandaların etkisiyle geliştiği üzerinde durulmuştur. İl İdare Kurulu, Asal'ın bağımsız milletvekilliği adaylığı kararının kesin ve açık bir şekilde *"...sırf menfaat mülahazasından doğmuş bir teşebbüs..."* olduğu tespitine yer vermiştir[35]. Bu değerlendirmeler İl İdare Kurulu ile Asal arasındaki ilişkilerin seçimler öncesinden koptuğunu ortaya koymaktadır.

Asal, 23 Ağustos 1946'da tebellüğ ettiği şikâyet üzerine savunmasına başvurulduğuna dair yazıya, 1 Eylül 1946'da savunmasını yazarak cevap vermiştir. Savunmasını 5 Eylül 1946'da göndermesine rağmen, uzun zaman geçtiği halde gelişmeler ile ilgili herhangi bir cevap alamamıştır. Bu süreçte Asal, partisiyle ilişkilerinin iyi olmamasından kaynaklanan rahatsızlık yanında, ciddi bir malî sıkıntı içerisinde yaşam mücadelesi sürdürmeye başlamıştır Savunmasına cevap alamaması ve içinde bulunduğu mali sıkıntıya bir çözüm yolu bulamaması nedeniyle 7 Aralık 1946'da CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'a uzun bir yazı yazmıştır. Yazısında temiz ve dürüst bir geçmişe sahip, ülkesi ve partisi yolunda büyük hizmetler yapmış ve yapmaya çalışan bir kişi olarak, kendisinden istifade yoluna gidilmemesine üzüldüğünü belirtmiştir. İçerisine düştüğü maddi sıkıntılar nedeniyle Asal, Acıpayam Devlet Orman İşletmesi'nde 170 lira ücretle çalıştığı, kesintiler çıktıktan sonra 151 lira 57 kuruş ile geçinmek durumunda kaldığına dikkat çekmiştir. Ayrıca, kendisine dava vekili olarak Orman İşletmesi'ne tayini esnasında dışarıdan da iş alabileceği kaydı yer aldıysa da, ticaret memleketi olmayan Acıpayam'da son üç ayı dikkate aldığında 100 lira bile kazanamadığını ve ciddi geçim güçlüğü çektiği üzerinde durmuştur. Kendisi için uygun bir iş temin

seçimi 21 Temmuz 1946 yapılacağından *"...Bir günde ne olabilir di?.."* şeklinde değerlendirmiştir. BCA. 490.01/151.599.3, s.36-37.

[35] BCA. 490.01/151.599.3, s.26.

Levent Şahverdi Arşivi

edilemez ise, hiç olmazsa Orman İşletmesi'nden aldığı aylık ücretin iki yüz elli ya da üç yüz liraya çıkarılmasını istemiştir[36].

Milletvekilliği sonrası sıkıntı içine düşmüş olan Asal'ın CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a müracaat ile[37] kendisine uygun bir iş temini amacıyla yaptığı girişim hiçbir sonuç getirmemiştir[38]. Faik Asal, milletvekilliği sonrası yetersiz bir geliri olmasına rağmen Acıpayam Orman İdaresi dava vekilliği görevini iki buçuk yıl sürdürmüştür. Geçen iki buçuk yılda mali sıkıntısı giderek arttığı için CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'dan ücretinin hiç olmazsa 100 lira zam ile iyileştirilmesini istemiş[39] ise de ücretinde iyileşme yapılması yönünde bir gelişme görülmemiştir.

1946'da Burdur'un Yeşilova İlçesinde dava vekilliği yapan Asal[40] 1947 Acıpayam İlçe Kongresinde İlçe İdare Kurulu üyeliğine seçilmiştir. Asal'ın, 1946 seçimleri sonrası başlatılan işlemler ve gelişmeler nedeniyle İlçe İdare Kurulu'na seçilmesi ile nasıl bir yol izleneceği sorunu ortaya çıkmıştır. İl İdare Kurulu'nun Asal hakkında ceza tatbik edilip edilmediğinin bilinmemesi nedeniyle, görevin tasdikinde tereddüt edildiğinin bildirilmesiyle durum incelenmeye ve nasıl bir yol izleneceği araştırılmaya başlanmıştır[41]. İşlenen suçlar hakkında parti tüzüğünde zaman aşımı kaydı bulunmadığı bilinmekle birlikte, bu yazıya olumlu ya da olumsuz bir cevap alınamamıştır[42].

Savunmalarının alınması süreci, yazışmalar nedeniyle uzamıştır. Savunmaların alınması ile 1946 seçimlerinde tüzüğe aykırı hareket

---

[36] BCA. 490.01/151.599.3, s.25. Bu yazı, bir milletvekilinin içinde bulunduğu durumu çok samimi bir şekilde ortaya koyması açısından çok önemli olsa gerektir.

[37] Faik Asal'ın 17 Haziran 1948 tarihli CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a müracaatında ilk olarak; Ziraat Bankası İdare Meclisi'nde bulunan boş üç üyelikten birine atanma hususunda, eğer bu mümkün olmaz ise bir başka kuruluşun üyeliğine, eğer bu da mümkün olmaz ise Orman İdaresi Dava vekilliğindeki 170 lira ücretin 250-300 liraya yükseltilmesi talebinde bulunmuştur. BCA. 490.01/151.599.3, s.5.

[38] CHP Genel Başkanvekilliği tarafından verilen 29 Haziran 1948 tarihli Hilmi Uran'a ait "özel" cevapta; parti olarak bu işlerle uğraşılmadığını, hükümete en açıkta kalan arkadaşlarının listelerinin verildiğini, kendisinin bir vaatte bulunmamakla birlikte durum ile ilgileneceği belirtilmiştir. BCA. 490.01/151.599.3, s.3 ve 4.

[39] Asal'ın 1 Şubat 1949 tarihli CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'a yazdığı yazı. BCA. 490.01/151.599.3, s.2, BCA. 490.01/151.599.3, s.53/1.

[40] BCA. 490.01/151.599.3, s.40.

[41] BCA. 490.01/151.599.3, s.12. Denizli İl İdare Kurulu Başkanlığı Faik Asal'ın durumu hakkında 12 Ocak 1948 gün ve 1/697 sayılı yazı ile görüş istemiştir. BCA. 490.01/151.599.3, s.18.

[42] Yapılan yazışmalar içerisinde nasıl bir karar alındığına dair bir belgeye ulaşılamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

edenler hakkında karar alınmak üzere oluşturulan diğer tüm dosyalar ile, bu dosyada parti genel merkezinde uzun süreli beklemeye alınmıştır[43].

Şikâyet ve savunmanın üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra CHP Genel İdare Kurulu kararını vermiştir. Savunmaları alınan kişilerin fiillerinin sabit olması nedeniyle parti tüzüğünün genel hükümleri ve parti disiplini uyarınca partiden ihraçları beklenmesine rağmen, adı geçen dört kişinin eski partili olmaları ve partiyle bağlarını sürdürmeleri hafifletici neden olarak görüldüğü için, partiden geçici çıkarma cezası ile cezalandırılmalarına karar verilmiştir[44].

Asal, 1946 milletvekili seçimlerinde parti tüzüğüne aykırı davranış gösterdiğinden dolayı CHP Genel İdare Kurulu tarafından partiden geçici olarak çıkarılmasına yönünde 12 Şubat 1948 tarihli alınan kararın kendisine tebliğ edilmesiyle büyük bir üzüntü duymuştur. Bu üzüntünün etkisiyle yıllarca hizmet ettiği ve milletvekilliğine kadar görev aldığı partisinin umumi üyeliği görevinden 9 Mart 1948'de istifa etmek durumunda kalmıştır[45].

Asal, istifa dilekçesinde 1 Eylül 1946'da yaptığı savunmasında yer alan *"...hadisenin, parti lehine ani hadiselerde alınması icap eden ani tedbirlerden ibaret bulunduğu ve aykırı hareket olmadığı izah edilmiş, belirtilmiş olmasına rağmen..."* ifadesine yer vermiştir. 12 Şubat 1948 tarihli karar ile partiden geçici olarak çıkarılmasını "esefle" karşılayarak, *"... kararı bizzat kendim tamamlamak suretiyle bugünden itibaren..."* diyerek partisinden istifa ettiğini belirtmiştir[46].

Dava vekilliği yapan Faik Asal, 1950 seçimlerinde Denizli milletvekilliği için adaylık müracaatında bulunmuşsa[47] da bu müracaatı olumlu sonuçlanmamıştır.

Hayat mücadelesi içerisinde hem kendi geçimini sağlamak, hem de millete hizmet etmek yolunda onurlu bir ömür geçiren Faik Asal 27 Haziran 1958'de ebediyete intikal etmiştir[48].

---

[43] CHP Genel Sekreterliği'nin 19 Eylül 1946 gün ve 2/92742 sayılı yazılarıyla ilgili şahısların savunmalarının alınması istenmiştir. BCA. 490.01/151.599.3, s.12.

[44] BCA. 490.01/151.599.3, s.9. Zaman aşımı da dikkate alınmıştır. BCA. 490.01/151.599.3, s.11.

[45] BCA. 490.01/151.599.3, s.7.

[46] BCA. 490.01/151.599.3, s.8.

[47] BCA. 490.01 (CHP Kataloğu) 365.1535.1.

[48] 1950-1958 yılları arasındaki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

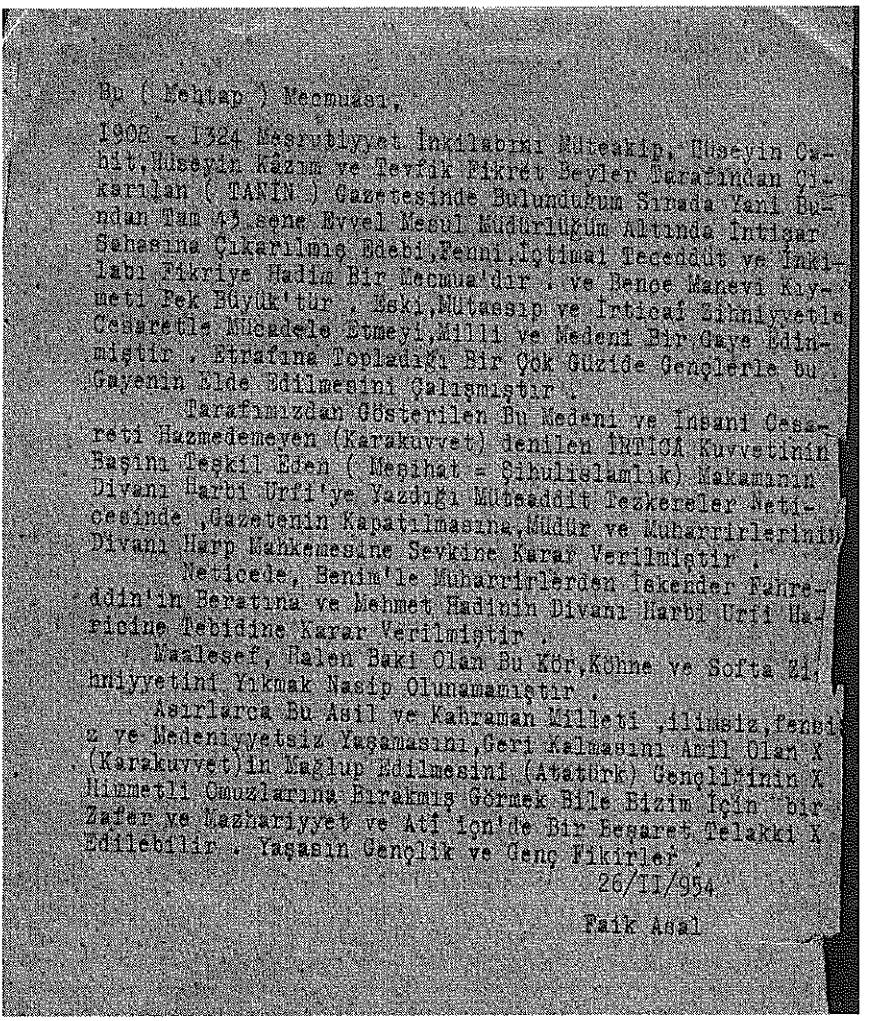
Mehmet Faik Beyin genç yaşta Acıpayam'dan ayrılmasıyla Denizli, İzmir ve İstanbul'daki gurbet hayatı başlamıştır. İstanbul'da idadi hayatını çeşitli nedenlerle tamamlayamamasının ardından, kayıt olduğu Eczacılık Mektebi'ni de bitirememiştir. Türk siyasal yaşamının önemli bir dönemi olan II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da bulunması ve Tanin Gazetesi'nde çalışmış olması, Mehtâb ve Şebtâb adlı mecmuaların yayımlanmasına katkı yaparken bir döneme şahitlik yapmasını da beraberinde getirmiştir.

Acıpayam'a döndükten sonra ilçenin ileri gelen bir şahsiyeti olarak, memleketinin sivil ve resmi kuruluşlarında görev almıştır. Türk Ocakları Acıpayam Şube Reisliği, CHP Acıpayam İlçe Başkanlığı, Acıpayam Belediye Başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Bu görevleri esnasında Acıpayam'ın ihtiyaç duyduğu hizmetlerin gerçekleştirilmesine önemli katkılar yapmıştır. Tek parti yönetiminin son dönemi ile çok partili siyasi hayatın başlangıç döneminde milletvekili olarak TBMM'nde bulunmuştur. Asal'ın özellikle 1946 seçimlerinde tekrar milletvekili olma yönündeki arzusuyla Acıpayam'da yaşanan gelişmeler, çok partili döneme geçişin yerel siyasette sancısız olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Seçimlerde partisinden milletvekili adayı gösterilmemesi nedeniyle Asal'ın, bağımsız aday olması ve sonrasında yaşananlar, genel siyasetin dışında yerel siyasetin de bir o kadar hareketli ve çekişmeli olduğunu göstermiştir.

Asal'da birçok insan gibi, hayatın içerisinde bir o yana bir bu yana savrulmuştur. Acıpayam'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerine savrulan Asal, her yerde ülkesinin ve halkının hizmetinde olmuştur. Onurlu bir hayat mücadelesinden yana olan Asal'ın milletvekilliği sonrası ciddi mali sıkıntı içerisinde bulunmasına rağmen, ölümüne kadar hayat mücadelesini bırakmaması ve daima açık sözlü olması kendinden sonraki nesiller için iyi bir örnek teşkil etmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

MEHMET FAİK ASAL'A İLİŞKİN BAZI BELGELER



Bu (Mektep) Mecmuası,

1908 - 1324 Meşrutiyyet İnkılabını Müteakip, Hüseyin Cahit,Hüseyin Kâzım ve Tevfik Fikret Beyler Tarafından Çıkarılan (TANİN) Gazetesinde Bulunduğum Sırada Yani Bundan Tam 45 sene Evvel Mesul Müdürlüğüm Altında İntişar Sahasına Çıkarılmış Edebi,Fenni,İçtimai Teceddüt ve İnkılabı Fikriye Hadim Bir Mecmua'dır , ve Bence Maneviyatı Kıymeti Pek Büyük'tür , Eski,Mütaassıp ve İrticai Zihniyetle Cesaretle Mücadele Etmeyi,Milli ve Medeni Bir Gaye Edinmiştir , Etrafına Topladığı Bir Çok Güzide Gençlerle bu Gayenin Elde Edilmesini Çalışmıştır .

Tarafımızdan Gösterilen Bu Medeni ve İnsani Cesareti Hazmedemeyen (Karakuvvet) denilen İRTİCA Kuvvetinin Başını Teşkil Eden (Meşihat = Şihulislamlık) Makamanın Divanı Harbi Urfi'ye Yazdığı Müteaddit Tezkereler Neticesinde ,Gazetenin Kapatılmasına,Müdür ve Muharrirlerinin Divanı Harp Mahkemesine Sevkine Karar Verilmiştir .

Neticede, Benim'le Muharrirlerden İskender Fahreddin'in Beraatına ve Mehmet Hadinin Divanı Harbi Urfi Hariçine Tebidine Karar Verilmiştir .

Maalesef, Halen Baki Olan Bu Kör,Kühne ve Softa Zihniyyetini Yıkmak Nasip Olunamamıştır .

Asırlarca Bu Asil ve Kahraman Milleti ,ilimsiz,fennisiz ve Medeniyyetsiz Yaşamasını,Geri Kalmasını Amil Olan K (Karakuvvet)in Mağlup Edilmesini (Atatürk) Gençliğinin K Himmetli Omuzlarına Bırakmış Görmek Bile Bizim İçin bir Zafer ve Mazhariyyet ve Atî İçin'de Bir Beşaret Telakki K Edilebilir . Yaşasın Gençlik ve Genç Fikirler .

26/II/954

Faik Asal

Levent Şahverdi Arşivi

Açıpayam
17/6/1943

Sayın Hilmi Uran : C.H.P. Genel Başkan Vekili

İnönü Caddesi No: 3
Ankara

Çok Sayın Büyüğüm ve Aziz Üstadım,

Burada, Hayatımın Yeğane Teselliси Olan 60 senelik Ömrümün Temizliğinden,ve Bütün Hayat Boyunca Kısmen Mevzii'de Olsa Millet ve Memleketin İnkişafı Uğrunda Yapılan Mücadelelerden, Memurluk Hayatımdan, Devamlı ve Fasılasız Olarak Geçen 11 Genel Meclisi ve Daimi Encümen Azalığından,25 senelik Davavekilliği Meslegiğinden, İdari,Siayси ve İçtimai Teşekküllerdeki Mesailerimden ve Geçen Devrede MİLLETVEKİLİ Sıfatile Dilekçe Encümenindeki ve İntihap Dairemizdeki Hizmetlerden ve Hayatımın 30 senesi Yakından ve Uzakdan SİZİN Yolunuzda ve İzinizde Geçtiği ve Malum Bulunduğu için Tekrar,tekrar Bahsederek Başınızı Ağrıtacak Değilim .. Yine Hareket Tarzım, Kanaat,Sadakat ,İman ve İyman Kuvvetim Zerrece Sarsılmış Y Değil,Her yerde Sizi Takip Etmektedir . Gezilerinizden,Büyük,vatanperverane ve Memleketşumul Nutuklarınızdan Gurur Duyuyor,Feyzalıyor,Kuvvet ve Kudret Buluyorum .., Bazı Yazılarıma Cevap Almasam Y Dahi Yine Sizinle,Sizin İzinizdeyim . Mektep Havası,Mektep Ruhu ve Aziz Sınıf Arkedeşim (Celal)in Ruhu ve Çeşme Samimiyeti ve Hayatı.. Bunları Kalbden,Gönülden Çıkarmak Mümkün mü ?..

Tasdiklerimden Maksat Şudur :

Ankaradan Bazı Arkadeşlardan Aldığım Mektubda : (Ziraat Bankasında İdare Meclisinde üç Azalık Münhal İmiş, Buralara PARTİ Tensip ve Tasvip İderse, Bizim Gibi Açıkda Kalan Milletvekillerinden Tayin Edilecekmiş, Sen'de Müracaat et ..) deyorlar. Bu Hususda Çok Düşündüm : [redacted] .. Günden Güne Hayat Şartlarının Zorlaşmakta ve Fakir Olan Memlekette Vekaletle Takip Edilecek Davanın Hiç Mesabesinde Olmasına,ve Orman İdaresi Davavekilliğinden Alınan Ücretin'de Maişetimize Kafi Gelmemekte Bulunmasına ve Bu Sebeble İhtiyacın Tazyiki Altında Bunalmakta Olmamıza Binaen Keyfiyeti, Hem 30 senelik Büyüğüm ve Hem'de PARTİ'nin En Büyüğü Olan Zatı Devletinize Arz ve İltica Etmek Mecburiyet ve Zaruretini Duydum .. Memleketin Siaat ve İktisadiyatile En Çok Alakası ve Yeğane Müessesesi Olan Bankanın Meşguliyet Sahasına Olan Vukufum ve Uzun Seneler Lekesiz Olan Millet ve Memleket İşlerindeki Hizmet ve Sadakatıma Binaen , :

1--: Buradeki Azalıklardan Birisine,
2--: Yahut, Buna Mümasil Teşekküllerden Birinin Azalığına,
3--: Veyahut, bunlarda Olmadığı Takdirde: Orman Davavekilliğindeki 170 lira Ücretin 250-- 300 liraya İblağına,

Yüksek Atıfet ve Delaletinizden İstirham Ederim ..

Devlethanenizdeki Vad'inize ve Geçmiş ,Tarihi Samimiyet, İtimat ve Tevecühünüze Dayanarak Beni Hatırınızdan ve Himayenizden Uzak Tutmamanızı rica ider derin ve ebedi Saygı ve Sevgilerimle Ellerinizden Öper,Muvaffakiyetinizi Dua iderim .

Açıpayam'da
denizli eski Milletvekillerinden, Orman
Devlet İşletmesi Davavekili : Faik Asal

Faik Asal

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
DENİZLİ İL İ · KURULU BAŞKANLIĞI

..17../..3...../194.8..

SAYI
836

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİ
T. 22. 3. 948 | EKİ 1
DOSYA SIRA 73835
ANKARA

C.H.P. Genel Sekretörlük Yüksek
Makamına

20/2/948 tarih ve 2/7839 sayılı yazı karşılığıdır.
Milletvekili seçiminde tüzüğümüze aykırı hareketleri sabit olu eski Milletvekillerinden Faik Asal ;muvakkat çıkarma hakkındaki genel idare kurulunun 12/2/948 tarihli kararının kendisine tebliğ edilmesinde müteessir olarak bu muvakkat çıkarma kararını bizzat kendisi tamamlamak suretiyle partimizin Umumi Üyeliğinden istifa ettiğine dair olan 9/3/9. tarihli yazısının bir örneği bağlı olarak sunulmuştur.
Keyfiyeti İdare kurulumuzun 16/3/948 tarih ve 574 sayılı kar rıyle yüksek bilgilerinize arzeder,Saygılar sunarım.

Ekİ

C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanı
Esat Kaymakcı

NOT:Faik Asalın istifasını kayıtlı olduğu ocak başkanlığına vermeleri kendisine bildirilmiştir.

Soğuyaca
26.3.1948

S U R E T

Açıpayam:9/Mart/948

C.H.P. İ. İdare Kurulu Başkanlığına
Denizli

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Milletvekili seçiminde tüzüğe aykırı hareketten dolayı(muvakkat çıkarma)ile cezalandırılmamıza ,genel idare kurulunun -işarınız üzerine 12/2/948 günlü toplantısında karar verilmiş olduğuna dair olan ve 3/3/948 tarih ve 1/803 sayılı zeyilnameleriyle tebliğ buyrulan genel sekreterliğin 20/2/948 tarih ve 2/7839 sayılı yazısı örneği 8/3/948 tarihinde posta vasıtasiyle alınmıştır.
Bu iş hakkında genel sekreterliğe gönderilmişş olan 1/Eylül/946 tarihli savunmada ,keyfiyet gayet uzun ve açık olarak bildirilmiş ve hadisenin,parti içine ani hadiselerde alınması icabeden ani tetbirlerden ibaret bulunduğu ve aykırı hareket olmadığı izah edilmiş ,belirtilmiş olmasına ragmen(muvakkat ihraç) kararının verildiği HAZİN müşahede edilmiştir.
Aşağı kademelerin derdini,durumunu,halkın haleti ruhiyesini dinlemekten ,takdirden uzak ve bu gibi hadiselerde parti lehine mahallinde alınan ani tetbirleri ,aksi telakki eden bu masabaşı zihniyeti karşısında verilen (muvakkat ihraç)kararını,bizzat kendim tamamlamak suretiyle bu günden itibaren C.H.P. Ümumi üyeliğinden istifa ettiğimi cevaben arzeder,saygılarımı sunarım.

Eski Denizli Milletvekili
Faik Asal

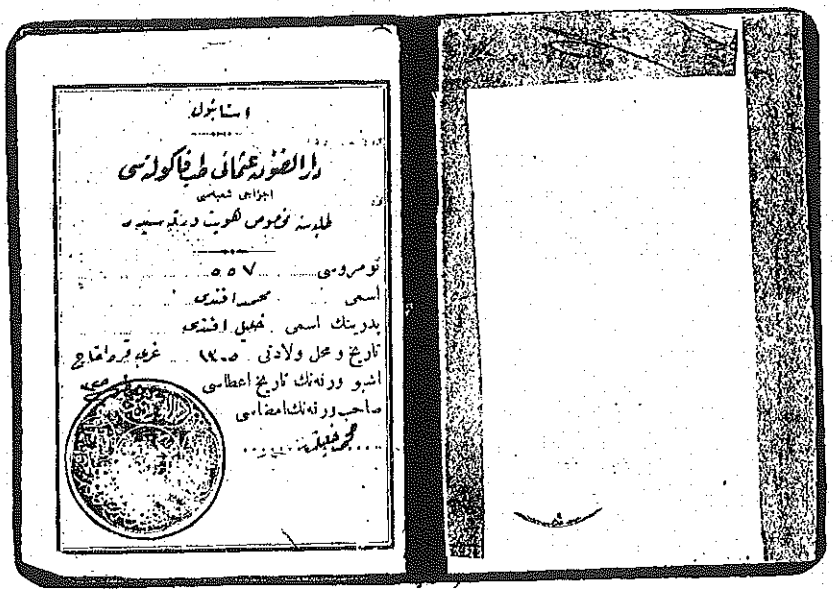
aslı gibidir:17/3/948

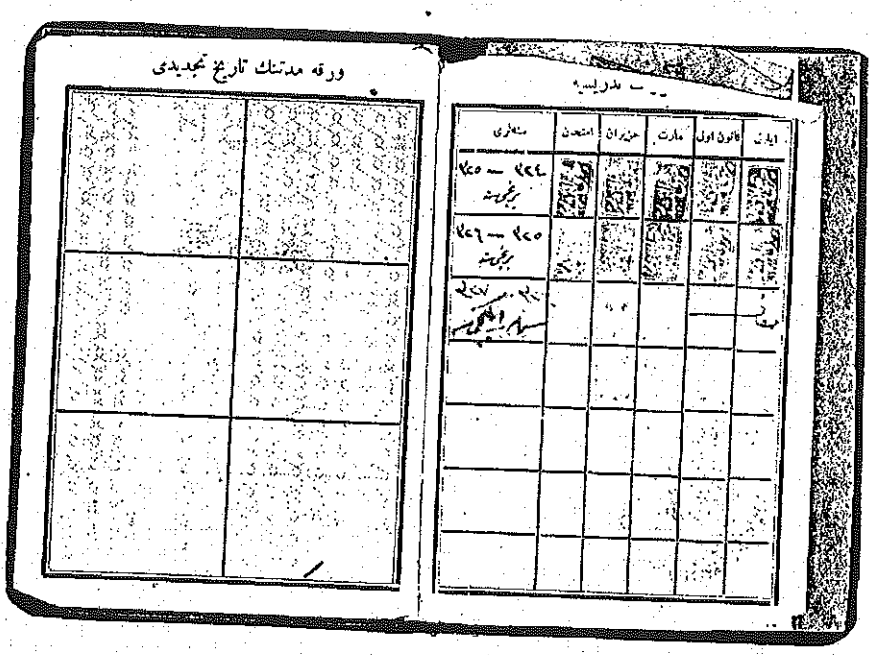
Levent Şahverdi Arşivi

Denizli Milletvekili seçimine ait liste

SIRA NO:	Adayın adı ve Soyadı		Denizli	Acıpayam	Buldan	Çal	Çivril	Sarayköy	Davas	Toplamı
	Seçmen Sayısı	Kadın	I4684	I6363	7015	I4245	6798	7072	I520[illegible]	81376
		Erkek	I2492	I8520	6288	I1981	5847	5672	I2335	67185
		Toplamı	27176	34883	I3303	26226	I2643	I2744	27538	I48561
	Oy Kullanan ların sayısı	Kadın	8411	II764	5047		3323	3945	6982	
		Erkek	9883	8597	4001		4016	4527	9389	
		Toplamı	I7994	20361	7048	I6635	7341	8432	I6321	98132
	% de Nisbeti		% 66	% 70	% 55	% 71	% 58	% 66	% 66	% 66
I	Behçet Uz		I0421	9I43	6641	II376	529I	4946	I4I73	6I99I
2	Cemâl Çalgüner		7I8I	8238	4I99	I4992	540I	3826	I3274	57055
3	Kemâl Cemâl Öngel		6I70	5672	6604	3568	5I62	5865	I39I3	45I54
4	Hulûsi Oral		5I68	4899	3949	8555	50I0	I592	I3I98	44659
5	Abâlıd Ege		492I	7029	4522	3499	5I98	3579	I2868	4I[illegible]6
6	Hamdi Berkman		4720	69I6	32I5	4475	5238	2724	I3562	40848
7	Naili Küçüka		6485	4669	3872	3882	5223	3594	I2891	40597
8	Reşat Aydınlı		952[illegible]	I6090	I272	I617	I942	I750	2796	34893
9	Fahri Akcakoca Akca		3365	2950	2608	2030	5092	I398	II039	28492
I0	Ali Çobanoğlu		6822	6I89	I228	78	I968	I445	6689	244I9
II	Ahmet Akşit		6985	II84	II02	I0540	2007	696	I6I3	242I0
I2	Rafet Davasloğlu		7662	4042	II74	13-60	I95I	I724	2841	I7465
I3	İsmail Hadımloğlu		7957	I987	35	270	I88I	I403	I365	I4889
I4	Ziya Gökalp		579	-	27	I2254	466	22	I4	I3443
I5	Orhan Vural		882	-	25	I0032	II44	4I	I9	II533
I6	Hüsnü Denizment		5270	I242	I4	240	I898	II38	985	I0770
I7	Hakkı Aysal		I365	-	2758	4926	36	550	226	9861
I8	Yusuf İleri		4586	II54	I396	286	20	I527	482	9451
I9	Hüseyin Küsoğlu		5253	I302	I4	33	I004	606	840	9I35
20	Nihat Bozkurt		I	7066	4	53	347	I480	I	8954
2I	Mehmet Tarhan Toker		2268	-	2828	I878	7	257	I9	7255
22	Faik Asal		I	6205	I6	I0	-	435	I	6668
23	Emin Aslan		502	464	I2	II	4	4818	403	6084
24	İsmail Ege		2617	-	37	I79	392	229	I38	3592
25	Hilmi Yardım		22	3424	-	I	-	I	2	3450
26	Adem Oral		I902	-	-	565	8	-	I26	2591
27	Ali Rıza Gürel		I056	II06	2	34	4	7I	54	2337
28	Nazım Yusuf Bozkaya		II08	-	-	II85	-	-	-	2293
29	Tevfik Sünatepe		2I44	-	II	I7	34	I6	I2	2223
30	Cevdet Saracoğlu		408	-	I0	-	7	3I	-	456
3I	Muharrem Hababalım		I224	-	62	I8	II	I0I	498	I904

Levent Sahverdi Arşivi





Levent Şahverdi Arşivi

91

T. C.

NÜFUS HÜVİYET CÜZDANI

No. 51 N°581557



92

Aile ismi, yani lâkab ve şöhreti	Asal
Adı	Mehmet Faik
Babasının adı	Ali Canip oğlu Habil
Anasının adı	Fezilan
Doğum yeri	Ayaşa
Doğum tarihi	13 Birinci teşrin 1305

93

Dini	İslâm
Mezhebi	Hanefi
Meslek ve içtimaî vaziyeti	
Medenî hali [*]	Evli
Boy	Orta
Göz	Kara
Renk	Buğday
Vücutçe sakatlığı veya noksanlığı	Yok

[*] Yani bekâr mı? evli mi? dul mu? boşamış mı? boşanmış mı?

94

Nüfus kütüğüne yazılı olduğu yer

Vilâyeti	İzmit
Kazası	Ayaşa
Nahiyesi	
Mahalle veya köyü	Ayaşa Yukarı
Sokağı	
Hane No.	211
Cilt No.	1
Sahife No.	100

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

"TALAT PAŞA DAVASI" KARARINA BERLİN'DEKİ MÜSLÜMANLARIN TEPKİSİ VE ALMAN HÜKÜMETİ'NİN TUTUMU*

Yard. Doç.Dr. Mustafa ÇOLAK**

ÖZET

Bu çalışma, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (Cilt XX, Sayı 58 (Mart 2004)'nde yayınlanmış olan "Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası" adlı makalenin devamı niteliğindedir. Dolayısıyla burada Talat Paşa Davası ve bunun dünya basınına yansıması tekrar değerlendirilmemiştir.

Bu çalışmada "Talat Paşa Davası" kararına o günlerde Berlin'de yaşayan İttihatçılar ve Müslüman grupların, teşkilatlı ya da ferdi olarak ortaya koydukları tepkiler ele alınmıştır. Ayrıca Alman Hükümeti'nin bu tepkiler karşısındaki tavrı da irdelenmiştir. Bu amaçla bir taraftan Berlin'de yaşayan Mısır, Azerbaycan, Hindistan, İran, Tatar, Arap ve Türk temsilcilerinin Alman Devlet başkanına yazmış oldukları mektup ve bu mektuba Alman hükümetinin verdiği cevap değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Aynı zamanda "Talat Paşa Davası" kararının adaletsizliğini savunan Emir Sekip Arslan Bey ile Dr. Rıfat Mansur'un hazırlamış olduğu broşürler ile Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (PA-AA)'nden temin edilen belgeler değerlendirilmiştir.

Bütün bunların sonucunda 'Talat Paşa Davası" kararının anlaşılmasına ve "Ermeni Meselesi" konusundaki araştırmalara katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Talat Paşa, Ermeni Meselesi, Emir Sekip Arslan, Rıfat Mansur, Şark Kulübü.

---

* Bu makale 29-30 Mayıs 2004 yılında Ankara'da düzenlenmiş olan Ermeni Araştırmaları II. Uluslararası Kongresi'nde sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş şeklidir. Aynı zamanda bu makale, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde (Cilt: XX, Sayı: 58 (Mart 2004) yayınlanmış olan 'Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası" adlı makalenin bir devamı niteliğindedir.

** Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE REACTION OF MUSLIMS IN BERLIN TO THE DECISION OF «TALAT PASHA METTER" AND THE MANNER OF GERMAN GOVERMENT

ABSTRACT

This work is a continuation of the article named "climax of departation matter during the process of propaganda: Talat Pahsa Matter" which was published in the joumal of Atatürk research center.(Binding XX, Number 58 (March 2004). So, the aim of this study is not to investigate the life adventure of Talat Pahsa from İstanbul to Berlin or "Talat Pahsa Matter" and the decision of it or the reflection of this matter to the world press.

The aim of this study is to examine the organized or personal reaction of the members of the committee for Union and Progress and the Müslim groups who were living in Berlin those days, for the 'Talat Pahsa Matter" determination and to examine the treatmant of German goverment.To these reactionsin this way, the study will contribute to the "Talat Pahsa Matter" determination's to be understood.and Armenian question. For this aim, we have examined the letter that was written to German President by the representatives of Egypt, Azerbaijani, India, Tater, Arab and Turkey and the response of German Goverment to this letter, on the other hand we have examined the studies of Emir Sekip Arsland and Dr.Rıfat Mansur who defend the injustice of Talat Pahsa Matter" determination in the brochures that they have prepered.

In this manner, the documents that we have provided from the German Ministry of Foreign Affairs archives (PA-AA) are evaluated as the main resources and the cited studies related to the cases as primary and secondary resources.

Key Words: Talat Pahsa, The Matter of Armenian, Emir Sekip Arslan, Rıfat Mansur, The East Club.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Talat Paşa davası gerek ismi, gerekse yargılama süreci ve bu süreç sonucu ortaya çıkan mahkeme kararı ile 20. yüzyılın tartışılan önemli davalarından biri olmuştur. Nitekim Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesince 2-3 Haziran 1921 tarihlerinde duruşması yapılmış olan bu dava, her şeyden önce, adını sanık Teilirian'dan alması gerekirken, Alman basınında ve Alman basını üzerinden dünya basınında maktulun adı ile anılmış ve tarihe "Talat Paşa Davası" olarak geçmiştir. Zira bu ilginç yargılamada cinayeti işlediğine dair hiçbir şüphe bulunmayan sanık Teilirian değil, cinayete kurban gitmiş olan Talat Paşa yargılanmıştır. Yine aynı şekilde dava, bir cinayet davası olarak ele alınması gerekirken, Ermeni meselesi davası haline dönüşmüş ve 'tehcir kararı ile mağdur edilmiş Ermeni halkı" için en etkili bir propaganda malzemesi olarak sergilenmiştir. Alman basını ve dünya kamuoyu cinayetten daha çok "Talat Paşanın Ermenilerin tehcirindeki sorumluluk derecesini" tartışır duruma gelmiştir. Talat Paşa davası baştan sona, henüz cevabını bulmamış soru işaretleriyle doludur. Bu yargılamanın en fazla tartışılması elzem olan kısmı ise mahkemenin vermiş olduğu karardır: Cinayeti işlediği gün gibi ortada olan Teilirian, cinayet esnasında şuuru yerinde olmadığı gerekçesiyle Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesince serbest bırakılmıştır.

Bu çalışmanın amacı Talat Paşanın Berlin'e kadar uzanan hayat serüvenini[1] veya Talat Paşa davasını ve kararını veya bunun dünya

[1] Talat Paşa (1874-1921) ilköğrenimini Vize'de, ortaöğrenimini Edirne Askeri Rüştiyesi'nde tamamladı. Edirne Posta ve Telgraf İdaresinde kâtip olarak çalışmaya başladı. Genç yaşta II. Abdülhamit'e muhalif olan gruplara ilgi duydu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Edime Şubesi'ne Üye oldu. II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında önemli görevler üstlenen Talat Bey, 1908'de İttihat ve Terakki'den Edirne Mebusu seçildi. Meclis-i Mebusanın birinci reis vekili oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 kongresinde seçildiği Merkez-i Umumide daha sonra Vekil-i Umumiliğe getirildi. Birinci Dünya Savaşı'nda güvenlik nedeniyle Ermenilerin göç ettirildiği sırada (1915) Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunuyordu. İttihatçıların baskılan sonucu Said Halim Paşa 1917de görevinden ayrılınca sadrazamlığa getirildi. Gene aynı dönemde İttihat ve Terakki Fırkası'nın Reis-i Umumiliğini üstlendi. Savaşın Almanya ve müttefiklerinin yenilgisiyle sonuçlanacağının anlaşılması ve Almanya'nın İtilaf Devletleri'nden ateşkes istemesi üzerine, Talat Paşa hükümeti de istifa etti. (Ekim 1918) Yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümeti savaşı sona erdiren Mondros Mütarekesini (30 Ekim 1918) imzalarken, İttihat ve Terakki Fırkası da 1 Kasım 1918'de son kongresini yaptı. Talat Paşa bu kongrede yaptığı konuşmasında savaşa nasıl girildiğini ve savaş sırasındaki gelişmeleri anlattı ve siyasetten çekildiğini açıkladı. 1 Kasımı 2 Kasıma bağlayan gece önde gelen diğer ittihatçılarla yurdu tek ederek Sivastopol üzerinden Almanya'ya geçti. Ahmet İzzet Paşa'ya bıraktığı mektupta, *"ortalık düzeldiğinde"* millete hesap vermek üzere geri

Levent Şahverdi Arşivi

basınına yansımasını irdelemek değildir. Zira bu konularda müstakil araştırmalar mevcuttur[2]. Bu çalışmanın amacı Talat Paşa davası kararına, o günlerde Berlin'de yasayan Müslüman ve Türk grupların, teşkilatlı veya ferdi olarak ortaya koymuş oldukları tepkileri ve bu tepkiler karşısında Alman Hükümeti'nin tavrını ele almaktır. Böylece Talat Paşa davası kararının anlaşılmasına ve "Ermeni Meselesi" konusundaki araştırmalara katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden temin etmiş olduğumuz belgeler ile birlikte konuyla ilgili mevcut telif eserler de değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Berlin'de Yaşayan Müslümanların Tepkisi

Talat Paşa davası kararının açıklanmasıyla birlikte, Berlin'de yaşayan Müslüman halkların tepkisi de gecikmeden ortaya çıkmıştır. İlk yazılı tepki, kararın açıklanmasından bir gün sonra, 4 Haziran 1921'de Şark Kulübü' den *(Orientklub)* gelmiştir. Şark Kulübü adına yapılan

---

geleceğini, gerekirse mahkemeye de çıkacağını bildiriyordu. 15 Mart 1921'de Ermeni asıllı Teilirian tarafından Berlin'de öldürüldü ve buradaki Türk Mezarlığına gömüldü. 1943'te kemikleri İstanbul'a getirilerek Şişli'de Hürriyet-i Ebediye tepesinde toprağa verildi. Geniş bilgi İçin bkz: Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

[2] Talat Paşa'nm hayat serüveni, Berlin'deki "Talat Paşa Davası", bu davanın kararlan ve dünya kamuoyuna yansıması hakkında geniş bilgi için bkz.: Emir Schekip Arslan, **Das armenische Lügengewebe. Frivole Maitung der Gönner Armeniens**, Morgen- und Abendland Verlag, Berlin 1921. *Berlin fiir Orientalisten. Ein Stadtführer* (Yayına Hazırlayanlar: Gerhard Höpp ve Norbert Mattes), Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2002. Ramazan Çalık, 'Talat Paşayı Vuran Teröristin Affının Alman Basınındaki Yankısı", **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç**, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem - Ankara 2001. Mustafa Çolak, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifeti - Johannes Lepsius örneği-", **Belleten**, C. LXVI, S. 247, Ankara 2003: Tevfîk Çavdar, **Talât Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam öyküsü**, Dost Kitabevi Yayınları» Ankara 1984. **Der Völkermordan den Armeniern vor Gericht, Der Prozefi Talat Pascha**, Yayına Hazırlayan: Tessa Hofinann, Gesellschaft fur bedrohte Völker Göttingen und Wîen April 1980. A. Haluk Dursun, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul 1982: Selami Kılıç, **Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003. Cemal Kutay, **Şehit Sadrazam Talât Paşanın Gurbet Hatıraları**, CI-III, İstanbul 1983: Mansur Rıfet, **Das Geheimnis der Ermordung Talaat Paschas. Ein Schlüssel für das englische Propagandasystem**, Morgen- und Abendland Verlag, Berlin 1921. Arşavir Şıracıyan, **Bir Ermeni Teröristin İtirafları**, (Cev: M. Kadri Oroğlu), İstanbul 1999. **Talat Paşa Davası, Tutanakları** (Yay. Hazırlayan Doğan Akhanh, Belge Yayınları), İstanbul 2003, **Talât Paşanın Anıları** (Yay.Haz. Mehmet Kasım), Say Yayınlan, Birinci Baskı, İstanbul 1986, s. 182; Dilek Zaptçıoğlu, "Talat Paşa Davası", *Cumhuriyet*, 20-25 Nisan 1993.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklamada[3], önce "Ermeni Meselesi'nin İtilaf Devletleri diplomatları tarafından çıkarıldığının ve bundan amaçlananın da Türklerle Ermenileri birbirlerine düşürerek bu yolla kendi emperyalist emellerine ulaşmak olduğunun altı çizilerek, *"akan kan ve intikam duyguları için, bu iki halktan hangisinin ve bu halklardan kimlerin sorumlu ve bu gün hangi halktan baskı altında olduğunu, bulmak kolay değildir. Bunun gerçek cevabını ancak tarih verebilecektir"*[4] denilmiştir. Böylece "Ermeni Meselesinin karmaşık bir hale sokulduğu ve bundan İtilaf Devletleri'nin sorumlu olduğu, ayrıca hali hazırda kabul edildiği gibi olayların müsebbibinin Türkler olmadığı, aksine olayları başlatanların Ermeniler olduğu ifade edilmiştir.

Şark Kulübü'nün bu açıklamasında "Ermeni Meselesi" genel olarak belirttiğimiz yukarıdaki tablonun içine yerleştirildikten sonra, söz Talat Paşa davasına getirilmiştir. Talat Paşa cinayetinin, Alman toprakları üzerinde işlendiğine ve bu vesile ile Almanların "Ermeni Meselesi"ni bütün cihetleriyle kendi çıkarları için dış dünyaya karşı kullandıklarına değinilmiş ancak; temel sorun olan cinayetin ise, bütün esrarını koruduğu belirtilmiştir. *"Alman yargısı gibi Alman hükümeti de Türk-Ermeni probleminden ziyade, suikastla ilgilenmek zorunda olmalıydı. İran uyruklu biri tarafından Türk devlet adamına karşı işlenmiş olan bu cinayet, Almanya için normal bir cinayetten daha fazla bir anlam taşımamalıydı"*[5] denilerek, şarklıların beklentilerine cevap vermemiş olan Alman Hükümeti ve yargısına sitemde bulunulmuştur. Zira Şark Kulübü yetkilileri, Talat Paşa davası esnasında cinayet olayından çok "Ermeni Meselesinin konuşulmasındaki ve davanın cinayet davasından çıkarılarak, Teilirian yerine, "Talat Paşanın Ermenilerin tehcirinden dolayı

---

[3] Bu açıklamayı Şark Kulübü (Orientklub) adına, Mısırlıları Mustafa Fuad, Azerbaycanlıları A.M. Ali Sadır, Arapları İbrahim Mansur, Hindistanlıları Dr. Pellai, İranlıları Mirza Hasan, Türkleri Alî Burhanettin ve kulüp başkanı adına Dr. A. Faik isimleri imzalamışlardır. Bkz. *Politische Archiv des Auswârtigen Amts (PA-AA),* R13805, Türkei, Nr. 159 no 2, Bd. 20, İm Namen des türkischen Klubs, Berlin 4. Juni 21.

[4] Bu iki cümlenin belgede geçen Almaca orijinali şöyledir: "Mithin mrd erst die Geschichte den wahren Verantwortlichen för die Zwietracht, die zwischen den beiden Völkern heraufbeschvoren wurde, undför das vergossene Biut zeigen. Es ist heute schwierigfestzustellen, dass ein öder das andere Volk unterdrücfa und diese oderjene Person dafür verantwortlich ist". Bkz. PA-AA, R13805, Türkei, Nr. 159 no 2, Bd. 20, İm Namaı des türkischen Klubs, Berlin 4. Juni 21.

[5] "Die deutsche Regierung wie auch die deutsche Rechtssprechung hat sich weniger mit der türkisch- armenischen Frage als vielmehr mit dem Mordprobtem zu befassen. Dieses von einem persischen Vntertanen gegen einen türkischen Staatsangehörigen begangene Verbrechen ham för Deutschland weiter nichts als eine gewöhnliche Mordtat bedeuten." Bkz. Aynı belge.

Levent Şahverdi Arşivi

yargılandığı bir davaya" dönüştürülmesindeki rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir.

Yine bu belgede, Almanya'da yaşayan Müslüman halkların, Alman polisinden sırlarla dolu Talat Paşa cinayetini aydınlatmayı bekledikleri, ancak polisin bu beklentileri boşa çıkarttığı ifade edilmiştir. Şimdi verilen bu mahkeme kararıyla birlikte daha da vahim bir durumla karşı karşıya gelindiği dile getirilen bu belgede şöyle devam edilmiştir: *"...Bütün halklar nezdinde tarafsız adaleti ile ün yapmış olan Alman yargısını, Talat Paşa Davası kararında görmek mümkün değildir..."*[6] Böylece bu davanın tarafsız ve adil bir şekilde karara bağlanmadığı açıklanmış olunuyordu. Bu kararın adil bir karar olmadığı düşüncesinin, sadece Almanya'da yaşayan Müslüman halklarda değil, gerçeklerin ortaya çıkmasını isteyen bazı Alman gazetecilerinde de mevcut olduğu belirtilmiş, yargılamanın taraflı ve eksik olduğunun kamuoyu tararından anlaşılabilmesi için şu noktalara dikkat çekilmiştir:

1. Katilin kimliği ve mahkemede söylediklerinin doğru olup olmadığı ciddi bir şekilde araştırılmamıştır. Sanığın mahkemede söylediği her şey doğru kabul edilmiştir.[7]

2. Katil ile aynı evi paylaşmış olan arkadaşlarının cinayet hakkında bilgi sahibi olmadıklarım kabul etmek imkânsızdır. Fakat mahkeme heyeti bu kişileri sanık lehine tanık olarak dinlemiştir.[8]

---

[6] "...Die bet ailen Völkern sprichwörtlich gewordene objektive deutsche Rechtspflege war in diesem Faile nicht wahrzunehmen...". Bkz. Aynı belge

[7] Nitekim katil Teiliriao mahkemede Birinci Dünya Savaşı başladığında ve Ermeniler tehcire tabi tutulduğunda ailesiyle beraber Erzincan'da olduğunu ve tehcire tabi tutulduklarını en acıklı hikâyelerle süsleyerek beyan etmiştir. Hâlbuki I. Dünya Savaşı başladığında katil Sırbistan'da ve 1915'te de gönüllü olarak Ruslar tarafında Osmanlı'ya karşı savaşıyordu. Talat Paşayı da mahkemede beyan ettiği gibi tek başına ve ailesinin tehcir edilmesinden onu sorumlu gördüğü için değil merkezi Amerika'da olan ve başında Erzurum eski mebusu Dr. Pastırmacıyan'ın (Armen Garo) olduğu "Nemesis" adlı Ermeni intikam Örgütünden aldığı emir üzerine öldürmüştür. Teilirian'ın yargılaması sırasında bu ve buna benzer konularda çoğu zaman yalan ve yanlış beyanatta bulunduğu daha sonraları tespit edilmiştir Geniş bilgi İçin bkz: Rolf Hosfeld, *Operation Nemesis,* Kiepenheuer&Witsch, Köln 2005. Öyle anlaşılıyor ki Teilirian'ın mahkemede anlattıkları gördükleri ve yaşadıkları değil Ermeni komitecilerinden ve misyonerlerden duyduğu propagandalardı.

[8] Mahkeme tanık olarak Teilirian'ın ev sahibeleri Elisabeth Stellbaum, Bayan Dittmann. yakın arkadaşı Leon Efiian, dil dersi hocası Lola Beilenson gibi kişileri dinlemiştir. Mahkemede şahit olarak dinlenenler hakkında geniş bilgi için bkz: **Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht, Der Prozeß Talat Pascha**, Yayma Hazırlayan: Tessa Hofinann, Gesellschaft för bedrohte Völker Göttingen und Wien April 1980, s. 24 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

3. İtirazlara rağmen, tarafsız olmayan ve sanık lehine ifade verebilecek bilirkişiler mahkemeye davet edilmiştir. Hatta mahkeme heyeti Papaz Lepsius'un[9] saatlerce fantastik açıklamalarda bulunmasına ve mahkeme jürisinin bu açıklamalardan etkilenmesine müsaade etmiştir.

4. Başvurulara rağmen ne Türklerden ne de Osmanlı Devleti'nde görev yapmış ve Ermeni olayları hakkında tarafsız bilgi verebilecek, Talat Paşanın Ermeniler ile olan ilişkilerine vâkıf üst düzey Almanlardan herhangi birinin mahkemede dinlenmesine izin verilmemiştir. Bu durum mahkeme jürisinin tarafsız karar vermesine engel olmuştur.

5. Mahkeme savcısı mahkemeden önce Talat Paşanın eşi Hayriye Hanım'ın avukatına: *"Olay adi bir cinayet olayıdır. Şayet savunma avukatları olaya politik bir çehre kazandırmaya yönelirlerse, olayın politik yönü ile ilgili daha fazla belge ve bilgi toplamak için mahkeme heyetinden davanın başka bir tarihe ertelenmesini isteyeceğim"*[10] demesine rağmen, mahkeme başladıktan kısa bir süre sonra Ermenilerin tehcir edilişi tartışılmaya başlanmış, buna karşın savcı erteleme talebinde bulunmamıştır.

6. Yargılama tarafsız olmamıştır. Mahkeme başkanı sanığın ve tanıkların retorik bir şekilde anlattıkları fantastik hikâyelerin etkisinde kalmışlardır.

7. Böyle karışık bir olay aceleye getirilerek bir buçuk günde bitirilmiş ve yargılama sonunda sanık serbest bırakılarak kahraman ilan edilmiştir.

Bütün bunların yanı sıra, bu açıklamada, Türk halkının Anadolu'da ölüm-kalım mücadelesi verdiği ve bu mücadelesinin düşmanlarının bile hayranlığını kazandığı bir dönemde, dost bir ülkenin mahkemesinde, Talat Paşa davası esnasında Türk halkını ve Talat Paşa'yı küçük düşürücü sözlerin sarf edilmesinin ve mahkeme heyetinin buna müsaade etmesinin Talat Paşa'yı seven bütün İslam ülkeleri halklarının tepkisine yol açtığı belirtilerek: *"Özetle, üst düzey Alman gazetelerinin Alman hukuk sistemi ile ilgili şikayetleri de göstermektedir ki, Talat Paşa davası hak-hukuk çerçevesinde görülmemiştir. Bu dava sonsuza değin Alman hukukunun*

[9] Lepsius'un Ermeni Meselesindeki taraftarlığı ve Alman Dışişleri Bakanlığındaki Ermeni Meselesi ile ilgili belgeleri çarpıtması konusunda geniş bilgi için bkz: Mustafa Çolak, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifim -Johannes Lepsius Örneği-", **Belleten**, C. LXVL S. 247, Ankara 2003; Cem ÖzgÖnüL *Der Mythos eines Völhermördes*, Önel Verlag, Köln 2006. Aynca Lepsius'un "Talat Paşa Davasrndaki tutumu hakkında bkz: Mustafa Çolak, "Tehcir Olayı'nm Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 58 (Mart 2004) s. 1-47.

[10] Bkz. Aynı belge.

Levent Şahverdi Arşivi

bir namus lekesi olarak kalacaktır. Bu dava Berlin 'de hem adaletin hem de adaleti sağlayacak hâkimlerin olmadığını gösterdi"[11] denilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla İslam halklarının Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki ve hala dost olarak anılan Alman hükümeti ve adaletini kınayan bu açıklamanın sonunda ise, Berlin'deki "Şark Kulübü" yetkilileri, Türk ve İslam halklarının onurunu inciten ve rencide eden bu yargı kararını protesto ettiklerini ve bunun düzeltilmesini istediklerini beyan etmişlerdir.

Talat Paşa davası kararına gösterilen tepki, "Şark Kulübü"nün bu açıklamasıyla sınırlı kalmamıştır. Alman yetkililer nezdinde etkili olabilmiş bir tepki de Hintlilerden oluşan bir heyetten gelmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığını ziyaret eden bir Hintli heyet, Alman hükümetinin Talat Paşa davası kararı konusunda İslam halklarını rahatlatacak bir açıklama yapıp yapmayacağını ve bu cinayeti işlemiş olan Teilirian'a karşı bir tavır alıp almayacağını sormuştur. Zira bu Hintli heyete göre, Alman hükümeti Talat Paşa davası kararını düzeltmek için herhangi bir girişimde bulunmadığı takdirde, İslam ülkeleri halkları Alman mallarını satın almayı protesto edeceklerdi. Kaldı ki bu halklar, Almanya'nın İslam ülkeleri ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecek bir dizi eylem hazırlıkları içinde bulunuyorlardı.[12]

Alman Dışişleri Bakanlığı, Alman Başbakanı'na bu Hintli heyetin kendilerine ilettiği İslam Halklarının Alman mallarını boykot etme eyleminin abartı ya da blöf olmadığını yazmıştır. Zira Talat Paşa, İslam halkları tarafından sevilen bir devlet adamı idi ve olay "şark" mantalitesi çerçevesinde ele alındığında, Talat Paşa davası kararının bu ülkelerde uzun süre unutulmayacağı söylenebilirdi. Yine aynı yazıda Adalet Bakanlığı ile görüşmelerin devam ettiği ve Talat Paşa davası kararında hukuki engel teşkil etmeyecek şekilde nelerin yapılabileceği konusunda çalışmaların sürdürüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca İslâm ülkelerinden Alman hükümetine zarar gelmemesi için acilen bir basın açıklamasının yapılması ve bu açıklamanın mümkün olduğu kadar yaygınlaştırılması tavsiye edilmiştir.[13]

---

[11] "Kurzum, der Prozess Talaat Pascha-Teilirian ist nicht im S irme der Gerechtigkeit und des Rechts verlaufen, was auch durch die hochstehende deutsche Presse durch ihre Klage Ûber die deıttsche Rechtssprechung bestâtigt wird. Dieser Prozess wirdfiir die deutsche Jusüz ein ewiger Schandfleck bleiben und zeigen, dass es in Berlin weder Richter noch Gerechtigkeit gibt". Bkz. Aynı belge.

[12] *PA-AA,* R 78588 Türkei, Rechtswesen 16 sdh, Bd. 9, Auswârtiges Amt an den Herra Reichsroinister, Berlin, den30.Juni 1921.

[13] Aynı belge.

Levent Şahverdi Arşivi

Talat Paşa davası kararına, Şark Kulübü ve Hint Heyeti'nin yanı sıra ferdi mahiyette tepkiler de olmuştur. Bunlardan en önemlisi Birinci Dünya Savaşı başlarından itibaren Almanya'da yaşamış olan Mısırlı Dr. Mansur Rıfat'ın Alman Cumhurbaşkanı Ebert'e yazmış olduğu ve Alman basınında da yer almış olan telgraftır.[14] Bu telgrafında Dr. Rıfat, Talat Paşa davası kararının neden adaletsiz olduğunu bir örnekle açıklamakta ve bu adaletsizliğin üstesinden ancak cumhurbaşkanının gelebileceğini belirtmektedir. Dr. Rıfat'a göre, Liman von Sanders mahkemede Talat Paşa lehine ve Türk tarafını haklı çıkaracak beyanlarda bulunmak istemiş, ancak mahkeme heyeti buna müsaade etmemiştir.[15] Bu olay, mahkemenin taraflı olduğunu göstermektedir. Öte yandan, mahkeme Türk-Ermeni ilişkilerini "din şablonu" çerçevesinde ele almıştır. Dr. Rıfat böyle bir hatanın islam dünyasında karşılıksız kalmayacağını da belirtmiş ve mahkemenin vermiş olduğu kararı bu telgraf İle protesto etmiştir.

Ayrıca Dr. Mansur Rıfat, Talat Paşa davası ile ilgili Alman basınında çıkmış olan ve bu dava kararını tenkit eden yazıları da toplayıp bir broşür halinde yayınlamıştır. Bu broşürde Talat Paşa yargılamasındaki taraflılığı, hukuksuzluğu ve yargılamanın seyrini, Alman gazetelerine yansımış şekliyle görmek mümkündür.[16]

Talat Paşa davası kararına ferdi olarak tepki gösteren ve bu yönde yayınlarda bulunan bir diğer isim ise, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Havran mebusu olarak görev yapmış olan Sekip Arslan[17] idi. Sekip Arslan'ın Talat Paşa davası kararına tepkisini daha çok basın yolu ile gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda onun *Der Neue Orient* dergisinde Johannes Lepsius'a yazmış olduğu açık mektubu da zikretmek gerekir.[18] Arslan Bey, bu mektubunda daha çok Johannes Lepsius'un eserinde Ermeni meselesi ile ilgili konulardaki tespitlerinin yanlışlığını

---

[14] Mansur Rıfet, Talaat Paschas Prozefi, sein Verlaufund sein Ende. Ein Letztes wort zur armenischen Frage, Morgen- und Abendland - Verlag, Berlin 1921, s. 54-55.

[15] Liman von Sanders mahkemede bilirkişi sıfatıyla konuşmuştur. Bkz: Der Völkermord..., s. 61 vd.

[16] Bkz.: Mansur Rıfat, **Talaat Paschas Prozefi, sein Verlaufund sein Ende. Ein Letztes wort zur armenischen Frage**, Morgen- und Abendland - Verlag, *Berim* 1921. Mansur Rıfat ayrıca daha "Talat Paşa Mahkemesi" başlamadan, "Ermeni Meselesinin tarihi kökenlerini, büyük devletlerin bunda oynadığı rolü ve Talat Paşa - Tehcir Olayı ilişkisini ortaya koyan bir broşür yayınlamıştı. Bkz.: Mansur Rıfet, **Das Geheimnis der Ermordung Talaat Paschas. Ein Schlüssel für das englische Propagandasystem**, Morgen- und Abendland-Verlag, Berlin 1921.

[17] Sekip Arslan'ın kimliği, düşünce yapısı ve biyografisi için bkz.: William I. Cleveland, **Batıya Karsı İslam Sekip Arslan'ın Mücadelesi**, (Çevr.: Selahattin Ayaz), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991.

[18] Bkz. Emir Sekip Arslan Bey, "Offener Brief an Herm Lepsius" , *Der Neue Orient*, Bd. VII, Heft 4, Berlin 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

ortaya koyarak, Lepsius'un Ermeni meselesini din şablonu çerçevesinde ele almasına karşı çıkmaktadır.[19] Bu açık mektup üzerine Talat Paşa davası kararı ve Ermeni meselesi ile ilgili tartışmalar *Der Neue Orienf in* daha sonraki sayılarında da devam etmiştir.

Alman Hükümeti, Berlin'deki Müslüman halkların gösterdikleri tepkilerin temelsiz olmadığını, takip ettiği İslam ülkeleri basınında yer alan yazılardan da görebildiği gibi bu ülkelerdeki konsoloslukları da aynı yönde bilgi vermişlerdir. Zira Almanya'da II. Wilhelm iktidarı ile birlikte takip edilmiş olan "İslam-Orientpolitik"in ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakının bir sonucu olarak, Müslüman halklarının önemli bir kısmı -Almanya'da iktidar değişikliği olmasına rağmen- Almanya'ya sempati ile bakıyorlardı, özellikle Osmanlı Devleti'nin etkili olduğu Müslüman topluluklarda, Almanya, "dost ülke" olarak görülüyordu. Bu nedenle bu tür tepkilerin İslam toplulukları arasında artmasından endişe duyan Alman hükümeti, zaman kaybetmeden bir takım önlemler almayı uygun görmüştür.

Tepkiler Karşısında Alman Hükümetinin Tutumu

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın, Alman hükümeti tarafından acilen basın açıklaması yapılmasını istemesi ve yukarıda belirttiğimiz gibi Almanya'nın, Talat Paşa davası kararına gösterilen tepkilerin, İslam toplulukları arasında giderek yayılmasından endişe duyması, Alman hükümetini zaman kaybetmeden Talat Paşa davası kararı ile ilgili bir açıklama yapmaya yöneltmiştir. Bu açıklamaya göre, Alman hükümeti, Alman İmparatorluğu'nun samimi dostu ve Almanya ile "doğu halkları" arasında uzun süredir devam eden dostane ilişkilerin kurulmasında ve devamında önemli bir yeri olan Talat Paşanın Alman toprakları üzerinde bir politik cinayete kurban gitmesinden büyük üzüntü duymaktaydı. Ayrıca Alman hükümeti, olayın bütün ayrıntılarının incelenip ortaya çıkması için gerekli çabayı harcamış ve bu incelemeler sonucu cinayetin yabancı uyruklu biri tararından işlendiğini ve hiçbir Almanın olayla ilişkisi olmadığını ortaya koymuştur. Alman halkı da olayı üzüntü ve nefretle karşılamıştır[20]

[19] Emir Sekip Arslan"ın bu mektubu ve 'Talat Paşa Davası" kararının Alman basınındaki yankılan için bkz.: Ramazan Çalık, "Talat Paşa'yı Vuran Teröristin Affının Alman Basınındaki Yankısı", **Pax Ottomane. Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç**, Sota - Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem - Ankara 2001, s. 465-504. Aynca Emir Sekip Arlan'ın "Ermeni Meselesi" ile ilgili düşünceleri için bkz. Emir Schekip Arslan, **Das Armenische Ltigengewebe. Frivole Haltung der Gönner Armeniens**, Morgen und Abendlandverlag, Berlin 1921.

[20] *PA-AA*, R 78588 Türkei, Rechtsvvesen 16 sdı, Bd. 9, Abschrift.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu açıklamada, Mahkemenin suçlu hakkında verdiği karara da değinen Alman hükümeti şöyle diyordu: *"...Alman hükümeti bu talihsiz olayın kefaretini ödemek için elinden geleni yapmıştır. Suçlu olaydan hemen sonra yakalanıp, tutuklanmış ve mahkemeye sevk edilmiştir. Alman yasalarına göre suçlu hakkındaki kararı jüri mahkemesi verecekti. Diğer ülkelerde olduğu gibi Alman yasalarında da jüri kararını vermede bağımsızdır. Alman Anayasasına göre hükümetin jüri üzerinde herhangi bir etkide bulunması kesinlikle imkansızdır."*[21] Anlaşıldığı üzere, Alman hükümeti "bağımsız" mahkemelerin kararlarına müdahale yetkisinin olmadığını belirterek, politik bir açıklama ile durumu geçiştirmeye çalışıyordu. Hâlbuki Alman hükümeti Talat Paşa davasına müdahale etmiştir.[22]

Aynı açıklamada Alman yasalarına göre jüri, mahkeme heyetinin oluşumu ve karar verme şekline de açıklık getiriliyordu. Buna göre, bu mahkemelerde bir de savcı bulunuyordu ve Talat Paşa davasında savcı, katilin suçlu olduğunu belirterek cezalandırılmasını istemişti. Ancak jüri üyeleri katili suçsuz bulmuşlardı ve yasalar gereği jüri üyeleri kararlarını her hangi bir gerekçe göstermeden verirlerdi.

Talat Paşa davası kararına gelen tepkiler karşısında, Alman hükümetinin kendisini savunan bu açıklamasına benzer bir savunma da, mahkeme savcısından gelmiştir. Nitekim Talat Paşa Mahkemesi savcısı Gollnick, Berlin Yüksek Mahkemesi'ndeki *(Kammergericht)* Genel Savcıya 15 Temmuz 1921 tarihinde gönderdiği "çok gizli" başlıklı yazıda[23] şunları dile getiriyordu. Talat Paşa davası kararının temyize gönderilmesinden vazgeçilmiştir, gerekçe olarak da temyiz için gerekli olan materyallerin elde bulunmaması ve sanık Teilirian'ın Alman topraklarını terk etmesi gösterilmiştir.

Savcıya göre, Müslüman halkların dava kararına gösterdikleri tepkilere ve eleştirilere hukuki açıdan bakıldığında, bu eleştirileri yapan kişiler Alman yargı sisteminin temellerini ve şartlarını göz ardı etmişlerdir. Bu kişilere göre karar gereği, hukuki nedenlere değil de siyasi nedenlere dayanmaktadır. Hâlbuki mahkemede sanığın cinayet

---

[21] "...Was in der Macht der Deutschen Regierung stand, um die Tat zu sühnen, ist geschehen Der Tüter ist alsbald nach der Tat ergriffen, in Haft genommen und seiner Aburteilung zugeführt worden. Dos Urteü stand nach den deutschen Gesetzen dem Schmtrgerichte zu. Die Geschworenen sind nach unseren gesetzlichen Bestimmungen, wie auck in anderen Lândern, in ihrem Spruche unabhângig. İrgend ein Einflu/S der Regierng aufihre Entscheidung ist durch unsere Verfassung ausdrUcJdich ausgeschlossen " Bkz. PA-AA, R 78588 Türkeİ, Rechtswesen 16 sdh, Bd. 9, Abschrift

[22] Bu konuda geniş bilgi için bkz: Çolak, "Tehcir Olayının...", s. 24 vd.

[23] Bkz. *PA-AA,* R 13805, Türfcei, Nr.159 no 2, Bd. 20, Der Oberstaatsanvvalt an den Herm Generalstaatsanwalt beim Kammergericht, Berlin, den 15. Juli 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

anındaki ruh durumu konusunda görüşlerine başvurulan, Berlin'in en iyi beş ruh doktoru, sanığın epilepsi olduğuna kanaat getirmişlerdir ve bundan dolayı da sanığın serbest kalmasına neden olan Alman ceza yasasının 51. maddesinin uygulanması gerektiğini iki doktor açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Jüri üyeleri doktorların ifadelerini kendi aralarında yaklaşık iki saat tartışmışlar ve kararlarını ona göre vermişlerdir. Dolayısıyla mahkeme savcısına göre, Talat Paşa davası kararı hukuki olarak doğru verilmiş bir karardır.

Mahkeme heyetinin fazla araştırma yapmadan aceleyle davayı karara bağladığı şeklindeki eleştirilere ise, mahkeme savcısı şu şekilde cevap vermektedir: Mahkeme mümkün olduğu kadar olayların doğruluğunu araştırmaya çalışmıştır. Ancak *"...sanığın beyan ettiği birçok ifadeyi araştırmak imkânsızdı. Anadolu, İran, Tiflis, Paris ve diğer şehirlerde geçmiş olan olayların bir ceza mahkemesi çerçevesinde hangi yolla araştırılıp incelenmesi gerektiği konusunda davacı taraf da bir yol göstermemiştir.."*[24] Savcı bu açıklaması ile yargılama sürecinde araştırma ve incelemelerdeki zorluklara ve ayrıca mahkemenin bu konuda yetersizliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca olay öncesi ve sonrası sanığın durumu hakkında bilgi verebilecek kimsenin bulunamaması ve olayın gerçekleştirilmesi sürecinde sanığa yardımcı olmuş birilerin tespit edilememesi, sanığın mahkemede söylediklerinin doğruluğunun ispatlanması yönünde önemli bir güçlük oluşturmuştur.

Talat Paşa davası mahkemesinin savcısına göre, sanık avukatları daha mahkemenin başından itibaren davayı bir "ceza davası" olmaktan çıkarıp, "Ermeni Meselesi"ni de işe katarak, politik yönü ağır basan siyasi nitelikte bir yapıya dönüştürmeğe çalışıyorlardı. Jüri heyeti başkanının da buna olumlu bakması üzerine dava politik bir zemine çekilmişti. Bunun üzerine sanık avukatları Talat Paşanın Ermenilerin tehcirinde suçlu olduğuna dair, aralarında Sırbistan, Paris ve Manchester'da oturan kişilerinde bulunduğu 15 kişilik bir şahitler listesini mahkeme başkanına sunmuştu. Eğer bu şahitler dinlenmiş olsaydı, bunlara karşı savunma makamı da Talat Paşa'ya yakın ve onun Ermeni olaylarında suçsuzluğunu savunacak olan Türk veya Osmanlı Devleti'nde görev yapmış Türk dostu Alman şahitleri mahkemeye çağıracaktı. Böylece bu mahkeme, günlerce "Ermeni Meselesinin tartışılacağı bir mahkeme olacaktı. Oysaki Alman

[24] "...die Möglkhkeit der Nachprüfung bestand bei vklen Angaben des Angeklagten Atterdings nicht. Auch die BeschwerdefÛhrer verraten nicht, in welcher Weise die Angaben des Angeklagten ûber seine Erlebnisse İn Klein- Asien, Persien, Tiflis, Paris ILS.W. im Rahmen einen Strafprozesses hâtten nachgeprüft yverden sollen..." Bkz. PA-AA, R 13805, Ttirkei, Nr.159 no 2, Bd. 20, Der Oberstaatsamvalt an den Herm Generalstaatsanvvalt beim Kammergericht, Berlin, den 15. Juli 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

menfaatleri açısından, davanın hızlı bir şekilde sonuçlandırılması gerekiyordu. Bunun için de, sanık avukatlarının şahit olarak gösterdiği kişilerin önemli bir kısmının mahkemede dinlenmemesi, Türk veya Osmanlı Devleti'nde görev yapmış Türk dostu Almanların ise mahkemeye hiç çağrılmaması gerekiyordu. Bu başarılmış ve bu başarıda savcının katkısı büyük olmuştur.[25]

Savcının bu düşüncelerinden mahkemenin bir an önce bitirilmek istendiğini ve bunun için de fazla şahit dinlenmeye gerek duyulmadığını anlamak mümkündür. Bunu da Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış Alman İmparatorluğu'nun, "Ermeni Meselesi" gibi İtilaf Devletleri tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılan bir konunun kendi toprakları üzerinde tartışılmasını çıkarları açısından zararlı bulmaları düşüncesi ile açıklamak gerekir. Nitekim savcı bu raporunda şöyle yazmaktadır: *"...dehşetin (Tehcir Olayı) mahkeme önünde tartışılması, Almanya'nın düşmanlarına, Almanya'nın da bu olayda suçlu olduğunu isnat etme fırsatı doğuracak ve bu bahane ile yukarı Silezya sorunu gibi Almanya'nın güvenliğini tehlikeye sokabilecek bir takım sorunlara (hilaf Devletleri) el atacaklardır..."*[26] Hatta sanık avukatları daha da ileri giderek mahkemede "Tehcir Olayı"nın hangi boyutta ve ne şekilde ele alınması gerektiği konusunda Alman Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile görüşüp, onların tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bu da bize adaleti ve güveni ile Ünlü Alman yargısının, Talat Paşa yargılamasında bağımsız olamadığını ve Alman Dışişleri Bakanlığı'nın etkisi altında kaldığını göstermektedir.

Alman Dışişleri Bakanlığının Talat Paşa davasına olan ilgisi, sadece sanık avukatları ile olan görüşmeleriyle sınırlı değildi. Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Adalet Bakanlığına 26 Mayıs 1921 tarihli ve üzerine "acil" ibaresi yazılmış önemli ve resmi bir yazı iletilmiştir. Bu yazıda: " *Bu günlerde başlayacak olan Talat Paşa davasında bir dizi siyasi meselenin ortaya atılarak kamuoyunda büyük çalkantıların meydana gelmesinden, kamu düzeninin ve daha henüz kurulma aşamasında olan yeni Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin bozulmasından endişe edilmektedir..., Savunma makamının, olayı, Türk*

---

[25] Bkz. *PA-AA,* R 13805, Toikei, Nr.159 no 2, Bd. 20, Der Oberstaatsamralt an den Herm Generalstaatsanwalt beim Kammergericht, Berlin, den 15. Juli 1921.

[26] "...dagegen kormte geltend gemacht werden, dafi die Erörterung der Greuel vor Gericht den Fentden Dreutschlands Anlafi bieten konnte, Deutschland die Mitschuld an diesen beizumessen, und dafi dadurch vielleicht mafinahmen, zB. in der oberschlesischen Frage herbeigeführt werden konnten, durch welche die Sicherheit des Deutschen Staates gefährdet wurde". Bkz. PA-AA, R 13805, Türkei, Nr.159 no 2, Bd. 20, Der Oberstaatsanvvait an den Herm Generalstaatsanwalt beim Kammergericht, Berlin, den 15. Juli 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

hâkimiyetinden kurtulmaya ve bağımsızlığını elde etmeye çalışan kahraman ve Hıristiyan Ermeni milletinin uğradığı zulümler sonucu ortaya çıktığını iddia edeceği kesin olarak beklenmektedir. Böylece olay politik ve dini bir zemine çekilmiş olacaktır... Bu bir taraftan kamu düzeninin bozulmasına neden olurken, diğer taraftan da Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Alman-Türk ittifakının Ermeni meselesine yansımasının gündeme gelmesine neden olabilir. Belki de savunma makamı Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan "Tehcir Olayı" esnasında Alman diplomasisinin tutumu hakkında bilgi bile talep edebilir. Daha da kötüsü mahkeme esnasında, bir Alman dostu olan Talat Paşanın bütün siyasi faaliyetleri ve özellikle Alman İmparatorluğu ile olan ilişkileri gündeme gelebilir... Bu politik nedenlerden dolayı meselenin şu sırada alenen tartışılması tarafımızdan kesinlikle arzu edilmemektedir"[27] deniliyordu.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın mesajı açıktı; Ermeni meselesi şu sıra kesinlikle tartışma konusu edilmemeliydi ve Talat Paşa davası kısa sürede kamuoyunu rahatsız etmeyecek ve Alman Hükümetini zor durumda bırakmayacak bir şekilde sonuçlandırılmalıydı. Zira Ermeni meselesinin tartışılması Alman kamu düzenini bozabilirdi ve daha da önemlisi, mahkeme Alman Hükümeti'nden tehcirle ilgili soruların cevaplandırılmasında bazı açıklamalar isteyerek, Alman Dışişleri Bakanlığını zor duruma düşürebilirdi. Onun için Mahkeme davayı uzatmadan kısa bir süre içinde kararını vermeliydi.

Nitekim dava sürecini takip ettiğimizde, Mahkeme heyetinin, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen uyarıları ciddiyetle dikkate aldığını açıkça görmekteyiz

Sonuç

Sadece bir cinayet davası olması gerekirken, siyasal bir dava haline getirilmiş ve Osmanlı coğrafyasında vuku bulmuş Ermeni olaylarını Berlin'e taşımış olan Talat Paşa davası", 'Tehcir Olayının propaganda unsuru olarak kullanıldığı doruk noktalardan birisi olmuştur. Talat Paşa davası kararına Berlin'deki Müslüman halkların gösterdiği tepkiler, dava sürecinde konuşulan konuların ele alınış yöntemi ile paralellik arz etmiştir. Şöyle ki, Özellikle sanık avukatlarının ve Johannes Lepsius'un etkisi ile yargılama süreci boyunca Ermeni meselesi bir Hıristiyan-Müslüman çatışması olarak gündeme gelmiş ve bu şekilde değerlendirilmişti. Dolayısıyla Berlin'deki Müslüman halkların mahkeme kararına gösterdikleri tepkilerde daha çok "Batı'ya karşı İslam'ın tepkisi"

[27] *PA-AA*, R 13805, Türkei Nr.159 No. 2, Bd. 20, St Pol. An das Preussis die Justizministerium, Berlin, den 26. Mai 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

şablonu içerisinde yer almış; Sekip Arslan ve Hint heyeti örneklerinde görüldüğü gibi olaylara din gözlüğü ile bakan grup ve kişiler tarafından bu tepkiler desteklenmiştir. Ayrıca bu tepkiler esnasında, Talat Paşa davası kararından özellikle tüm İslam dünyasının rahatsız olduğu ve bunun ifadesi olarak Alman mallarının bu halklarca boykot edileceği vurgulanmıştır. Böylece Alman Kayzeri II. Wilhelm'in iktidarı süresince kullanmış olduğu "İslampolitik" silahının Almanya'ya karşı etkili olacağı düşünülmüştür.

Talat Paşa davası kararına gösterilen tepkilerde, davanın işleyiş süreci ve kararın veriliş şekli hakkında da bilgiler edinebilmekteyiz. Bu bağlamda Talat Paşa davasının adil bir yargılama olmadığını, adaletten daha çok siyasetin ve Alman çıkarlarının düşünüldüğünü ve ona göre karar verildiğini söylemek mümkündür. Hatta Talat Paşa davası kararına yönelik olumsuz eleştiriler dönemin Alman basınında da görülmüştür. Yargılanması gereken Teilirian iken, Talat Paşa yargılanmış ve Talat Paşa lehinde mahkemede ifade vermek isteyen Osmanlı Devleti'nde görev yapmış üst düzey Alman yetkililerine mahkeme heyetince müsaade edilmemiştir.

Bütün bunların yanı sıra, Talat Paşa davası kararına Berlin'deki Müslüman halkların göstermiş oldukları tepkilerin Alman Hükümeti nezdinde çok da etkili olduğu söylenemez. Bu durumu Almanya'nın o günkü siyasi, askeri, ekonomik vb faktörleriyle açıklamak mümkündür. Zira Almanya'da, Kaiser II Wilhelm dönemi sona ermiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmış olan devlet adamları yönetimden uzaklaştırılmış ve Weimar'da cumhuriyet ilan edilmişti. Almanya yeni bir dönemin eşiğinde bulunuyordu ve böyle bir dönemde Talat Paşa Davası kararına gösterilen tepkilerin Alman hükümeti çevrelerinde gerektiği kadar dikkate alınması beklenemezdi.

Levent Sahverdi Arşivi

EKLER:

1. Talat Paşa davası kararına İlk yazılı tepki olan Berlin'deki Şark Kulübü (Orientklub) nün 4 Haziran 1921'deki yazılı metni.

Ek. 1

Die armenische Frage ist nicht als ein dauernder Kriegszustand, der durch die Diplomaten der Entente-Staaten zur Sicherung ihrer imperialistischen Bestrebungen zwischen dem armenischen und türkischen Volke geschaffen wurde. Jedes Mal pflegte der Anfang der Provokationen und der Angriffe seitens der Armenier stattzufinden. Mithin wird erst die Geschichte den wahren Verantwortlichen für die Zwietracht, die zwischen den beiden Völkern heraufbeschworen wurde, und für das vergossene Blut zeigen. Es ist heute schwierig festzustellen, dass ein oder das andere Volk unterdrückt und diese oder jene Person dafür verantwortlich ist.

Auf deutschem Boden ist gegen den türkischen Grosswesir Talaat-Pascha ein Attentat verübt worden, dass obwohl die armenische Frage nach aussen hin reichlich ausgebeutet wurde, im innern Wesen ein in vollkommenes Dunkel gehülltes Geheimnis ist.

Die deutsche Regierung wie auch die deutsche Rechtsprechung hat sich weniger mit der türkisch-armenischen Frage als vielmehr mit dem Mordproblem zu befassen. Dieses von einem persischen Untertanen gegen einen türkischen Staatsangehörigen begangene Verbrechen kann für Deutschland weiter nichts als eine gewöhnliche Mordtat bedeuten.

Man hatte von der Geschicklichkeit der deutschen Polizei die Entschleierung dieses geheimnisvollen Verbrechens erwartet, leider hat sie völlig versagt. Aber es liegt noch ein viel krasserer Fall vor, nämlich der Prozess, der am 2. Juni d.J. wegen dieses Mordes stattfand. Die bei allen Völkern sprichwörtlich gewordene objektive deutsche Rechtspflege war in diesem Falle nicht wahrzunehmen. Dies ist nicht nur unsere Ansicht und unsere Empfindung, sondern auch der wahrheitsliebende Teil der deutschen Presse unterstützt gleichzeitig durch seine Anteilnahme

./.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Talat Paşa davasının görüldüğü mahkemenin savcısının suçlamalara karşı, 15 Temmuz 1921 tarihli cevabı

und sein Bedauern unserm Standpunkt. Nämlich:

1. Es ist keine gründliche Untersuchung und Nachprüfung der Richtigkeit der Identität und der Behauptungen des Mörders vorgenommen worden. Alles stützt sich einzig und allein auf die Aussagen des Mörders.

2. Es ist unmöglich anzunehmen, dass die Genossen des Mörders, die mit ihm zusammen wohnten nicht mehr oder minder Mitwisser der Tat sind, was auch in der Voruntersuchung festgestellt worden ist.Und diese Genossen sind bei Gericht als Entlastungszeugen zugelassen worden.

3. Es sind trotz der stattgehabten Einsprüche eine Anzahl Zeugen vernommen worden, die zugunsten des Mörders Zeugnis ablegten. Man liess sogar die stundenlangen vortragsgemässigen Auslassungen des Pfarrers Lepsius geduldig über sich ergehen, und seine phantastischen Schilderungen beeinflussten die Objektivität der Geschworenen.

4. Es sind weder Türken noch auch angesehene deutsche Persönlichkeiten, die im Orient waren, trotz Antrages bei Gericht zugelassen worden, um als unparteiische Zeugen über die hohe Persönlichkeit des Opfers sowie über den Grad der Beziehung desselben zur armenischen Frage und über den tatsächlichen wahren Verhältnisse vernommen zu werden. Durch dieses Vorgehen standen die Geschworenen allein unter dem Bann der Gegenpartei.

5. Nicht zustande gekommen sind die Versicherungen des Staatsanwaltes die in seinen Erklärungen an den Anwalt der Gattin des Ermordeten mit etwa folgenden Worten zum Ausdruck kamen:" Es handelt sich um ein gewöhnliches Verbrechen. Sollten die Verteidiger des Mörders darauf ausgehen, dem Prozess eine politische Wendung zu geben, so würde ich, falls das Gericht dieser Bestrebung beipflichtet, eine Vertagung des

./.

Levent Şahverdi Arşivi

Prozesses beantragen, um die Informationen und Belege beizubringen, die zur Untersuchung der Sache vom politischen Standpunkte aus erforderlich sind."

6. Es gibt nur e i n e Gerechtigkeit. Das Gericht muss unparteiisch und unbeeinflusst von jeden politischen und staatlichen Einwirkungen sein. Der Richter aber darf nicht nach seinen Gefühlen sondern nur nach den Bestehenden Gesetzen urteilen. Leider standen die Richter, welche diesen Prozess entschieden, gänzlich unter der Suggestion und dem Einfluss der Rhetorik und der phantastischen Erklärung der Verteidigung und der sogenannten Zeugen.

7. Man beeilte sich, einen so komplizierten Prozess in anderthalb Tagen zu erledigen. Schliesslich ist, nachdem die armenischen Ereignisse angeblich in ihren einzelnen Eigenarten klargestellt und vor allem ausgebeutet worden waren, dass mit vollem Vorbedacht an dem Grosswesir der Türkei begangene elende Verbrechen in eine Heldentat verwandelt und der Verbrecher freigesprochen worden.

Nebenbei bemerken wir noch, dass zu Beginn des Weltkrieges, als die armenische Frage noch nicht akut war, seitens vier von den armenischen Komitees entsandten Agenten die Ermordung Talaat-Paschas versuchert worden war. Die Untersuchung ergab, dass bei dieser Verschwörung ausländische Staatsmänner wie Lord Kitchner und Venizelos Mitschuldige waren. Bei Gericht wurde der verstorbene Talaat Pascha, ein hoher Würdenträger der Türkei und ein inniggeliebter Herzensfreund der ganzen islamischen Welt sowie ein grosser und aufrichtiger Freund des wahrhaften deutschen Volkes in unwürdiger Weise mit den niedrigsten Ausdrücken bedacht, die vom Gerichtshof geduldet worden sind. Und gleichzeitig ist es zugelassen worden dass das Grosse türkische Volk, das kein Augenblick zurückschreckt

./.

Levent Şahverdi Arşivi

auch heute noch für die Ehre seiner Unabhängigkeit sein kostbares Blut zu vergiessen und dadurch selbst den Feinden Bewunderung und Hochachtung abnötigt, vor einem der höchsten Gerichtshöfe eines befreundeten Volkes durch die berühmtesten deutschen Anwälte mit ungebührlichen Schmähreden bedacht worden ist, die mit deren Bildung nicht in Einklang zu bringen sind.

Kurzum, der Prozess Talaat Pascha-Teilirian ist nicht im Sinne der Gerechtigkeit und des Rechts verlaufen, was auch durch die hochstehende deutsche Presse durch ihre Klage über die deutsche Rechtsprechung bestätigt wird. Dieser Prozess wird für die deutsche Justiz ein ewiger Schandfleck bleiben und zeigen, dass es in Berlin weder Richter noch Gerechtigkeit gibt.

Auf Grund all dieser Tatsachen verlangen wir daher eine Revision des Prozesses und protestieren gleichzeitig gegen die ehrverletzenden Verleumdungen des türkischen Volkes und des Islams auf Energischste und geben unserem tiefen Ergriffenheit hierüber Ausdruck.

Berlin, 4. Juni 21.

Im Namen des Ordentklubs:

Für Aegypter: Mustafa Fuad

" Araber: Ibrahim Mansour.

" Aserbeidschaner: A.M. Ali-Sade

" Indier: Dr Idris

" Perser: Mirza Hassan

" Tataren :

" Türken : Ali Bürhaneddine
Leut. d. R.

Im Namen des türkischen Klubs
Der Vizepräsident
Dr. F. Faik

Levent Şahverdi Arşivi

E x !

Abschrift zu III T 971/21.

Berlin, den 15. Juli 1921.

Der Oberstaatsanwalt,
beim Landgericht III.
-C. J.26. 21.-
24.

Streng geheim !

Strafsache wider den angeblichen Studenten Salomon Tellirian wegen Mordes an T a l a a t P a s c h a .

Aufträge vom 15.u.24.Juni 1921
I.53/ C.St.A. 811 u. 845,
Aufträge des Herrn Justizministers vom 11.u.21.Juni 1921.
M.d.J.
IV c 1241 u.

Vorbericht vom 23. Juni 1921.

Anlagen:

2 Schriftstücke
1 Band Akten.

I. Die von mir eingelegte Revision habe ich als aussichtslos zurückgenommen. Da die von mir vorgenommene Prüfung ergab, daß Revisionsgründe nicht vorliegen, erübrigen sich nähere Ausführungen darüber, ob die Durchführung des Rechtsmittels in materieller Hinsicht einen Zweck gehabt hätte, oder ob die Revision nicht mit Rücksicht darauf, daß der Angeklagte das Inland verlassen hat und nach Lage der Sache mit einem anderen Endergebnisse als dem jetzt vorliegenden überhaupt nicht gerechnet werden könnte, auch aus materiellen Gründen zurückzunehmen gewesen wäre.

II. Die Beschwerde des Mustafa Fuad und Genossen und der offene Brief des Mansur Rifat an den Herrn Reichspräsidenten lassen völlig das Wesen und die Bedingungen des deutschen Strafprozesses außer Acht. Gegenüber dem in ihnen ersichtlichen Bestreben, die Sache so darzustellen, als ob eine gegen das Gesetz erfolgte Freisprechung aus politischen Gründen vorliege, muß mit aller Klarheit und Entschiedenheit festgestellt werden, daß eine hohe

451. Fahrscheinfrei-

P-6-4, 2 1985, Türkei, No. 159, No. 2, 84 pp.

Levent Şahverdi Arşivi

- 2 -

Wahrscheinlichkeit dafür vorliegt, daß die Geschworenen in ihrer fast 1 1/2 Stunden dauernden Beratung schließlich zu dem Nichtschuldig gelangt sind, weil sie Zweifel an der Zurechnungsfähigkeit des Angeklagten im Augenblicke der Tat hatten. Derartige Zweifel konnten der Beweisaufnahme entspringen. Schon der von der Anklagebehörde herangezogene ärztliche Sachverständige, Medizinalrat Dr. Störmer hatte bei dem Angeklagten Epilepsie als unzweifelhaft festgestellt, wenn er auch den § 51 R.St.G.B. auf die Tat nicht anwenden wollte. Die weiteren 4 in der Hauptverhandlung vernommenen ärztlichen Sachverständigen : Geh.Medizinalrat Prof. Dr. Hugo Liepmann, Prof. Dr. Cassirer, Oberarzt an der Universitäts-Nervenklinik der Charité Prof. EAmund Förster und Arzt Dr.med. Bruno Haake hielten gleichfalls Epilepsie für unzweifelhaft, während von ihnen Liepmann und Cassirer die Anwendbarkeit des § 51 R.St. G.B. nicht ausdrücklich bejahen wollten, wenn sie auch zu erkennen gaben, daß man darüber Zweifel hegen könne, taten dies Prof. Dr. Förster u.Dr. Haake unbedingt und mit voller Bestimmtheit. Bei diesem Ausfall der ärztlichen Gutachten kann gesagt werden, daß vielleicht auch ein aus Berufsrichtern bestehendes Gericht Zweifel an der Zurechnungsfähigkeit des Angeklagten erhalten hätte. Deshalb versag ich den Spruch auch nicht als unbedingten Fehlspruch zu bezeichnen.

III. Im Einzelnen ist zu der Beschwerdeschrift und dem Protest an den Reichspräsidenten Folgendes zu bemerken:

a. Die Untersuchung ist so gründlich geführt worden, als dies nach Lage der Sache möglich war. die Möglichkeit der Nachprüfung bestand bei vielen Angaben des Angeklagten Talaat allerdings nicht .Auch die Beschwerdeführer nennen nicht, in welcher Weise die Angaben des Angeklagten über seine Erlebnisse in

Kleio-

Klein-Asien, Persien, Tiflis, Paris u.s.w. im Rahmen eines Strafprozesses hätten nachgeprüft werden sollen. Hieraus ergab sich als Folge, daß für die Beweggründe der Tat die Angaben des Angeklagten als nicht widerlegt zu Grunde gelegt werden mußten.

b. Es war keinerlei Anhalt dafür gegeben, daß Teilnehmer oder Mitwisser der Tat vorhanden waren. Der Angeklagte hat eine Zeit lang mit dem Konsulatssekretär Apelian zusammen bei derselben Wirtin gewohnt. Daß dieser, der zu den wenigen Personen gehörte, die über die Persönlichkeit des Angeklagten einige Auskunft geben konnten, als Zeuge vernommen wurde, war selbstverständlich. Für eine Beteiligung des Apelian an der Tat fehlte jeder Anhalt.

c.d.e. - Beweisaufnahme.-

Es ist in dieser Strafsache das stete Bestreben der Anklagebehörde gewesen, die Erörterung auf den rein strafrechtlichen Gehalts zu erhalten und ein Hinüberleiten auf politisches Gebiet zu verhüten. Sie hat dabei bei den Schwurgerichtsvorsitzenden durchaus Entgegenkommen gefunden.

Der völlige Ausschluß der Armeniergreuel aus der Beweisaufnahme wäre von vornherein als unmöglich erscheinen, da der Angeklagte die Beweggründe der Tat aus Greueln, denen seine Angehörigen zum Opfer gefallen waren, herleitete. Wenn die Verteidigung ferner Beweis über Art und Umfang dieser Greuel antrat, so war ebenfalls von vornherein ersichtlich, daß das Gericht diesen Beweis, - wenigstens in beschränktem Umfange-, würde zulassen müssen; denn es wäre eine Beschränkung der Verteidigung des Angeklagten gewesen, wenn ihm die Möglichkeit entzogen worden wäre, seine Angaben über die Hinmordung sei-

ner

Levent Şahverdi Arşivi

- 4 -

ner Facilis, die an sich allein vielleicht als unwahrscheinlich geringen Glauben gefunden hätten, durch den Nachweis, daß derartige Ereignisse sich in großem Maßstabe zugetragen hatten, zu stützen. Die Verteidigung hatte für die Armeniergreuel fünfzehn Zeugen und Sachverständige darunter Personen, die aus Serbien, Paris und Manchester erschienen waren zur Stelle; ihre Versicherung, daß ihr nach weiteres unbeschränktes Beweismaterial für die Armeniergreuel und die Schuld Talaat Paschas an ihnen zu gebote stehe, war ernst zu nehmen. Wenn es daher gelungen ist, den Beweis über die Greuel auf die Vernahmung der Sachverständigen Prof. Lepsius, General Liman v. Sanders und der Zeugen Frau Boschian und Bischofsvertreter Bala-Kian zu beschränken, wenn auf alle übrigen Beweise und Beweiserhebung über die Schuld an den Greueln gänzlich verzichtet worden ist, so darf dies als ein Erfolg des Bestrebens der Staatsanwaltschaft, die Erörterung auf der strafrechtlichen Linie zu erhalten, hervorgehoben werden. Zu erreichen war dies aber nur, wenn die Staatsanwaltschaft auf die Heranziehung der ihr von türkischer und deutscher Seite benannten, von ihr bereitgehaltenen Zeugen verzichtete, da deren Benennung unbedingt zur Folge gehabt haben würde, daß die Verteidigung die Erschöpfung des von ihr zur Stelle gebrachten Beweismaterials verlangte, weitere Beweise antrat und auch auf die Erörterung der Schuld Talaat Paschá's an den Greueln nicht mehr verzichtet haben würde. Die Folge wäre also voraussichtlich ein tagelanges Verbreiten über die Greuel und die Schuld an ihnen gewesen. Aus diesem Grunde ist von einen Antrage auf Vernahmung der von türkischer und türkenfreundlicher deutscher Seite benannten Zeugen abstand genommen.

Die Behauptung in der Beschwerdeschrift S.4. ist unrichtig.

Herren

Herren der türkischen Kolonie sind vor und während der Hauptverhandlung häufig bei dem Anklagevertreter erschienen, um ihm Informationen zu erteilen. Es ist möglich, daß der Anklagevertreter dabei einmal im Gespräche geäußert hat, wenn die Verteidigung durch ihre Beweismittel den Sachverhalt in unrichtig einseitiger Weise darstellen wolle, so müßte gegebenenfalls von der Staatsanwaltschaft Gegenbeweis angetreten und, wenn nicht anders möglich, die Sache vertagt werden. Die Gründe aus denen nachher davon Abstand genommen worden ist, sind oben dargelegt.

Zu f. Der Prozeß war strafrechtlich nicht kompliziert, sondern im Gegenteil einfach. Die Staatsanwaltschaft hat allerdings auf möglichst schnelle Aburteilung hingewirkt, da nur durch eine solche die Ausbeutung des Prozesses zu politischer Sensation zu vermeiden war.

Zu g.

Daß Talaat Pascha von der Verteidigung angegriffen worden ist, ist zutreffend; der Anklagevertreter entsinnt sich jedoch nicht daß er, - von einem Falle abgesehen, - "in unwürdiger Weise mit den niedrigsten Ausdrücken" bedacht worden sei. Als er und Enver Pascha als "landfremde Verbrecher" bezeichnet wurden, hat der Anklagevertreter dagegen scharfsten Protest erhoben.

Zu h. - türkischer Protest -.

Es ist völlig unzutreffend, daß dem als Sachverständigen vernommenen General Liman v.Sanders nicht gestattet worden sei, für die türkische Seite zu sprechen. Liman v.Sanders hat seine Ausführungen in freier Rede völlig ungestört gemacht.

IV. Die Frage, ob für den sich auf die Armeniergreuel beziehenden Teil der Beweisaufnahme Ausschluß der Öffentlichkeit [illegible] zu beantragen sei, ist auf das Sorgfältigste geprüft worden.

Die

- 6 -

Die Aussicht auf einen Erfolg erschien von vornherein gering. Gründe für eine Gefährdung der Staatssicherheit im Innern konnten kaum beigebracht werden; dagegen konnte geltend gemacht werden, daß die Erörterung der Greuel vor Gericht den Feinden Deutschlands Anlaß bieten konnte, Deutschland die Mitschuld an diesen beizumessen, und daß dadurch vielleicht Maßnahmen, z.B. in der oberschlesischen Frage herbeigeführt werden konnten, durch welche die Sicherheit des Deutschen Staates gefährdet wurde.

Der Anklagevertreter hat sich mit dem Vorsitzenden des Schwurgerichts darüber in Verbindung gesetzt. Dieser hat jedoch unzweideutig zu erkennen gegeben, daß er einen Ausschluß der Öffentlichkeit für ausgeschlossen erachte. Am Tage vor der Hauptverhandlung hat der Anklagevertreter mit dem Grafen von der Schulenburg und dem Freiherrn von Thermann vom Auswärtigen Amte über den gleichen Gegenstand gesprochen. Aus den Mitteilungen dieser Herren glaubte der Anklagevertreter entnehmen zu müssen, daß eine Hereinziehung der oberschlesischen Frage nicht für opportun gehalten werde. Ferner ließen die genannten Herren erkennen, daß einer ziemlich sicheren Ablehnung des Antrages seine Nichtstellung vorzuziehen sei. Bei Berücksichtigung dieser Sachlage und in der Erwägung, daß die Ablehnung eines aussichtslosen Antrages die Stellung der Staatsanwaltschaft unnötig zu schwächen geeignet erschien, hat der Anklagevertreter schließlich geglaubt, den Antrag auf Ausschluß der Öffentlichkeit nicht stellen zu sollen.

In Vertretung.
Unterschrift.

An den Herrn Generalstaatsanwalt beim Kammergericht hier.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BAZI ATATÜRK RESİMLERİNDEN ÖRNEKLERLE CUMHURİYET RESMİNDE FİGÜR

Yard. Doç. Dr. Seyfi BAŞKAN*

ÖZET

Bu incelemede, Cumhuriyet Dönemi Türk resim sanatının en temel konularından biri olan figür ve figürlü resim; son çeyrek yüzyıl boyunca ortaya konulmuş Atatürk resimleri örneklenerek değerlendirilmektedir.

Figüratif resmin en yaygın olduğu tür portreler ya da çoğu kez her biri bir portre özeniyle yapılmış önemli kişilikleri ve olayları konulu bir şematizasyon düzeni içinde anlatan çok figürlü tablolardır. Dünyanın her yerinde hemen her dönemde resim diliyle bir şeyler anlatmak isteyenler, ulusal, ideolojik veya ne tür bir birlik anlayışı olursa olsun o topluluk için önemli olan önder, kahraman ya da kurtarıcı gibi imge ve simgeleri, bilim, edebiyat ve sanat insanlarını tek başlarına veya bir konu içinde çok sık kullanmışlardır. Özellikle de toplumların hayatında son derece önemli rolleri olan, köklü değişimlerin önderi olmuş insanlar en çok resimleri ve heykelleri yapılan insanlar olmuşlardır. Elbette bu anlamda Türkiye'nin resmi en çok yapılan insanı da, Cumhuriyet'in kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'tür. Aynı zamanda tarih için bir belge de olan bu Atatürk resimlerini, iki gruba ayırabiliriz . Bu tür resimlerin oluşturduğu ilk grup portrelerdir. İkincisi ise birden fazla figürün konunun anlatımını paylaştığı çok figürlü kompozisyonlardır.

Anahtar Kelimeler: Türk Resmi, Atatürk, Figür, Figürlü Kompozisyon, Portre.

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

EXAMPLES SOME OF ATATÜRK PICTURES FIGUR IN REPUBLIC ART

ABSTRACT

In this analysis hereby, the figure, which is one of the basic concepts of Republican Period Turkish art, and pictures with figures are assessed with examples of Atatürk pictures created during the last quarter of this century.

The most widely used figurative pictures are the portraits or paintings with multi figures, each of which is created diligently like a portrait and which illustrates the important characters and events in an outline order. Each and every person who wants to express anything through the language of paintings in any time and place in the world, has frequently used the symbols and images, such as leaders, heroes or savers important either nationally, or ideologically or in terms of any kind of concept of unity for that community, men of science, literature and art individually or within a theme. Especially, the people who have been the leaders of radical changes with highly important roles, have always been the ones, the pictures and sculptures of whom have been made the most. Of course, in this context, Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the republic, is the person the picture of whom have been made most in Turkey. We can classify these pictures of Atatürk, which are, at the same time, historical documents, into two groups. The first group of these pictures is the portraits. The second group includes the compositions with multi figures; in which more than one figure share the illustration of the theme.

Key Words: Turkish art, Republican Period Painture, Figure, Portrait, Atatürk's Portrait.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

"Türk resminin figüratif açıdan görünümü" başlıklı makalesinde figüratif resmi; "**İçinde figür olsun ya da olmasın doğa gerçeğinden hareketle yapılmış ve sonuç olarak doğa referansı bağlamında okunabilir resim ile içinde mutlaka figürün bulunduğu ve hatta bulunmakla da kalmayıp baş köşeyi tuttuğu resim**" şeklinde tarif eden Ressam Kemal İskender'in, bu yaptığı tanımın ilk kısmına ve figüratif resmin Türk pentüründe geç yer aldığı saptamasına katılmamakla birlikte, bu alandaki resmin ilk önemli ürünlerinin **"Şişli Atelyesi"** nde ortaya konulduğu yolundaki saptaması doğrudur (İskender 1994: 40). Aslında çoğu,"**1914 kuşağı**" olarak belirleyebileceğimiz sanatçılardan oluşan Şişli Atelyesi ressamlarının figüratif ilgilerini yalnızca bu kapsamda düşünmemek gerekir. Öyle olsaydı yine K.İskender'in ifadesiyle **"İzlenimcilerin figür resminin yalnızca bu atölyenin üretimi ile sınırlı kalması gerekirdi"** (İskender 1994: 40). Ve bu süreçle eşzamanlı olup ancak farklı amaç ve etkinlik çabaları içinde sanatsal üretimlerini sürdüren pek çok sanatçı ile özellikle de 1930'ların başlarındaki **"İnkılap Sergisi"** ürünleri ile ortaya konan ve hemen hemen tamamen figüratif olan resim repertuvarının da olmaması gerekirdi .

Aslında sadece geleneksel süreç bağlamında değil, çağdaş Türk pentürünün arkaik süreci ile de figüratif resme hiç yabancı olmayan Türk ressamı, silsilename, şemailname ve 19. Yüzyıl Padişah portreleri diyalektik geleneği alışkanlığıyla portre resmine kolay intibak etmiş gibi görünse de 19. yüzyılın sonları için bir yenilik olan çok figürlü konulu kompozisyona geçişte bazı problemlerle karşılaştığı da gözden kaçmaz. Bu yüzden üslupsal arayış çabalarıyla birlikte,1914 kuşağı sanatçılarında pek görülmeyen resmin strüktürel biçimlenişine ilişkin problemler **"İnkılap Resimleri Sergileri" (1933 - 1937)**'inde tekrar ortaya çıkar. 1930'lardan sonra sanat ortamını belirleyen **"Müstakiller"** ve resimlerinde biçimsel temel olarak kübizm ve kontstrüktivizm kökenli bir anlayışın şematik tatbikini benimseyen **"D Grubu"** ressamları, resimlerinde figürlerin biçim ya da siluetini soyutlayarak figürleri adeta nesne düzeyinde boyalı yüzeylere dönüştürmüşlerdir.Bu durum da resmin çok yollu anlatım dilini kapalı devre bir ifade sınırı içine alarak konunun ifadesinde yetersizlik yaratması sonucunu doğurmuştur. Figüratif olmalarına karşın bazen hiçbir şey anlatmayan ya da mesajın,konunun altında ezilen bu tür resimler, özellikle tarihi konu ve kişilerin anlatımında görülen hermetik tavırlarıyla Türk resim sanatı sürecinin geçmişinde salt kendine özgü iç dinamiğinden kaynaklanan özel sınırlı bir sürecin ürünü olarak yer almışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Figüratif resmin en yaygın olduğu tür portreler ya da çoğu kez her biri bir portre özeniyle yapılmış önemli kişilikleri ve olayları konulu bir şematizasyon düzeni içinde anlatan çok figürlü tablolardır. Sanatçısına veya sanatçının üslubuna bağlı olmakla birlikte genellikle konunun veya varsa mesajın plastik anlatımın önüne geçtiği bu tür resimler, bazen bir tür figür fetişizmi de yaratırlar. Özellikle, ideolojik ve siyasal koşullandırmaların biçimlendirdiği veya yurtseverlik ve ulusalcılık rüzgarlarının sert estiği dönemlerde adeta ortama egemen olan havanın *'egemen figürlerle'* kendi ikonografisini oluşturması da çok rastlanılan bir durumdur. Aslında dünyanın her yerinde hemen her dönemde resim diliyle bir şeyler anlatmak isteyenler, ulusal, ideolojik veya ne tür bir birlik anlayışı olursa olsun o topluluk için önemli olan önder, kahraman yada kurtarıcı gibi imge ve simgeleri tek başlarına veya bir konu içinde çok sık kullanmışlardır. Özellikle de toplumların hayatında son derece önemli rolleri olan, köklü değişimlerin devrimcisi veya kurtarıcı olmuş önder insanlar en çok resimleri ve heykelleri yapılan insanlar olmuşlardır. Elbette bu anlamda Türkiye'nin resmi en çok yapılan insanı da, Cumhuriyet'in kurucusu olan Atatürk'tür. Aynı zamanda tarih için bir belge de olan bu Atatürk resimlerini, iki gruba ayırabiliriz . Bu tür resimlerin oluşturduğu ilk grup portrelerdir. İkincisi ise birden fazla figürün konunun anlatımını paylaştığı çok figürlü kompozisyonlardır.

Erken Cumhuriyet dönemi sanatçılarının, o yıllarda henüz çok yeni olan *'Cumhuriyet'*, *'Devrimler'* ve *'muassırlaşma'* gibi söylem ve ülküler çerçevesinde yaptıkları Atatürk veya içinde Atatürk'ün de bulunduğu çok figürlü kompozisyonlar, bir bakıma Türk resmi için özel bir konu repertuvarının da oluşmasına yol açmıştır. Nurullah Berk'in "**Resim Sanatımızda Atatürk**" incelemesinde belirttiği gibi, doğrudan Atatürk'ün resmedildiği yada konusunun Atatürk'e ilişkin olduğu resimler, özellikle **"Tarihsel kronoloji bakımından, *'döküman'* olarak"** da önem taşırlar (Berk 1981: 33). Çoğu kez mesaj yanı ağır basan bu resimlerin bazen yüklendikleri kuru sıkı anlatımcılıkları nedeniyle sahip oldukları resimsel heyecan ve estetik yaratma düzeyleri sanat ortamının veya eseri yapan sanatçının genel sanat düzeyinin altında da olabilmektedir. Ancak bu tür eserlerin niteliği konusunda çok da önyargılı olmayıp daha toleranslı bir yaklaşım belirleyerek bu tür resimlerin sanatsallıklarını tartışmaya açarak tüm repertuvarı reddetmeye yönelecek şekilde de çok katı olunmamalıdır. Çünkü tersine bir anlayış, örneğin Batı sanatındaki Bonapartist Neo-Klasistlerin ürettikleri toplum önderi veya temsilci kişiliklerin *'İkonografya'* sından oluşan Neo-Klasik repertuvar ile yüzlerce yıllık modern çağların sanatsal birikimini bir çırpıda yok saymak olacaktır. Bu bakımdan, bu tür resimlere, taşıdıkları mesajlardan dolayı yalnızca ideolojik fetiş nesne olarak değil, yaratıcı

Levent Şahverdi Arşivi

zekanın, duygusallıkla buluştuğu noktada ortaya çıkmış diğer sanatsal yaratmalar,diğer resimler gibi bakmak daha doğrudur,zaten sanat tarihi bilim gerçekliği de bunu gerektirmektedir.

Cumhuriyet pentüründe hiç kuşkusuz portre ressamlığı dendiğinde akla ilk gelen isimlerden birisi İbrahim Çallı'dır (1882 - 1960). Sanatçı çok başarılı Atatürk portreleri yapmıştır. Gültekin Elibal'a göre *'büyük zafer'* den sonra 10 Eylül 1922'de İzmir'e giden Atatürk'ün, ilk portresini Ayetullah Sümer (1905 - 1979) yapmış olmakla birlikte Atatürk'le en çok birlikte olan ve kendisine defalarca poz veren Atatürk'ü en güzel yorumlayan sanatçı İbrahim Çallı olmuştur (Elibal 1973: 93). Çallı'dan örnek vereceğimiz ilk eseri ,1935 yılında yapılmış, büyükçe bir koltukta oturan, fraklı bir Atatürk portresidir. Mimar Sinan Üniversitesi koleksiyonunda bulunan **"Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa"** adlı 143 x 121 cm. boyutlarındaki bu resminde sanatçı , koltuğun arkasında kalan yüzeyi, bir tekstür çalışması şeklinde yaparak, renkle oynayarak tabloya derinlik kazandırmıştır. Atatürk'ün yüz çizgileri, genellikle Çallı'nın desen ve çizgi yapısına önem vermediği şeklinde eleştirileri yalanlayacak ölçüde başarılı ve titiz bir çalışmanın ürünüdür. Sanatçı aynı titizliği eller üzerinde de göstererek belki de bugüne kadar yapılan en başarılı Atatürk portrelerinden birisini gerçekleştirmiştir.Sanatçının çok sayıdaki Atatürk portreleri içinde yine Atatürk'ün sağlığında yaptığı ve *'sert bakışlı Atatürk Resmi'* olarak tanınan portresi en başarılılardan birisidir. Şişli İnkılap Müzesi'nde bulunan bu eserde Atatürk yine fraklı olarak resmedilmiştir. Güçlü ifadesi bakımından diğer Atatürk portrelerinden ayrılan bu resim 1937 yılında yapılmıştır.

Üslup olarak İbrahim Çallı'ya oldukça benzeyen, ancak ona göre daha dengeli bir desen ve özenli çalışma özelliğine sahip olan Feyhaman Duran (1886 - 1970) Türk resmine portreyi sokan sanatçı olarak tanınır. Sanatçının yirmi civarındaki Atatürk portresinden birisi olan **"Atatürk"** adlı portresinde, Atatürk 3/4 profil kalıbında beyaz gömlek ve papyonu ile yine fraklı olarak resmedilmiştir. Fonda, yukarıda Çallı'nın resminde söz ettiğimiz türden boya ile yapılan bir tekstür çabası fark edilmektedir.

Bu kapsamda bir başka örnek resmimiz İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde yer alan, mareşal üniformasıyla, kalpaklı ve elinde dürbün tutan büyük boy Atatürk portresidir. İzlenimci kuşağın en önemli temsilcilerinden biri olarak daha çok manzara resimleriyle tanınan ve figürü seyrek tercih eden Nazmi Ziya Güran (1881 - 1937)'ın bu Atatürk portresi gerçekçi ve detaylı fizyonomi çalışması ile izlenimci estetiğin ilkelerini ortaya koyar (Özsezgin 1984: 331). Atatürk'ün aynı pozu, Feyhaman Duran (1886 - 1970) tarafından da çalışılmıştır. Ancak

Levent Şahverdi Arşivi

Feyhaman Duran'ın resminde Atatürk'ün yüzü Nazmi Ziya'nın resminde görülen fizyonomik özelliklerden daha farklı olarak biraz daha ileri bir yaşını yansıtır. Mustafa Kemal'in Sakarya Meydan Muharebesini kazandıktan sonra 19 Eylül 1921 yılında kırk yaşında Mareşal rütbesini aldığına göre Feyhaman Duran'ın bu tasvirinin daha gerçekçi olduğu düşünülebilir.

Harbiyeli ressamlar kuşağından önemli bir sanatçı olmakla birlikte genç yaşta ölmesi nedeniyle günümüze fazla sayıda resmi kalmayan Şerif Renkgörür (1887 - 1947) de Atatürk portresi çalışan sanatçılardandır. Renkgörür'ün az sayıdaki resimleri içinde başarılı örneklerden birisi olan fraklı sivil Cumhurbaşkanı Atatürk betimlemesi Harbiye Askeri Müze kolleksiyonunda bulunmaktadır. Harbiye Müzesi'nde 11298 envanter numarası ile yer alan 126 x 99 cm. boyutlarındaki bu tablo 1938 yılında yapılmıştır. Atatürk tabloda profilden resmedilmiştir. Sol elinde, sağ eldiven tekini ve bir şapka tutmaktadır. Arka planda ise tanımsız bir mimari kompozisyon dikkati çekmektedir.

1920'lerin sonlarında Ankara'ya gelerek yerleşen ve genç Cumhuriyetin ilk yıllarını, kültürel devrimi, sosyal yenilik çabalarını tuvallerine aktaran ressamlardan birisi de Şeref Akdik (1902 - 1972)'tir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu yayımladığı "**Yeni Adam**" dergisindeki "**bir inkilap ressamı**" başlıklı mektubunda onu şöyle tanımlar **"... Şeref'in resimlerinin ilk karakteri sosyal ve inkılapçı olmasıdır. Temel olan ikinci mühim karakteri de şu (dur) : Onda gerçek saygısı diyebileceğimiz 'respect de formes' vardır. Bu temayül dökümanter ve tarihi resim yapanlar için mühim bir şart da olabilir..."** (Baltacıoğlu 1937:10,11-17) . H. Baltacıoğlu'nun tablolarına *'gerçeklik duygusu'* nun egemen olduğunu belirttiği Şeref Akdik'in burada seçtiğimiz örnek resmi, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan **"Atatürk Telgraf Başında"** adlı 135 x 175 cm. boyutlarındaki yağlıboya tablodur. Resimde bir masada telgraf manyetosu başında çalışan telgrafçıyı masaya oturarak izleyen Atatürk ve onlara eşlik eden askeri kıyafetli iki kişi daha vardır. Yukarıdan asılı gaz lambasının sarı ışığı altında sivil giysileriyle Atatürk kanunun hakim ögesidir (Kınaytürk 1988: 77). Gültekin Elibal'a göre sanatçı, Atatürk'ün portresi ve lamba için eskizler yapmıştır ancak yine de sanatçının Atatürk çalışmasında başarılı olduğu söylenemez. Resim ışık - gölge düzeni bakımından da problemlidir. Fakat kurtuluş savaşının en sıkıntılı anlarından birisi olması gereken bir enstantaneyi, etrafa egemen olan gerginliği ve sıkıntılı havayı yansıtması bakımından tablo yine deskriptif bir nitelik taşır.

Ercüment Kalmık'ın (1908 - 1971) Gelibolu'daki 2. Kolordu Karargahında bulunan, **"Kurtuluş Savaşı"** tablosu hem estetik tadlar

Levent Şahverdi Arşivi

vermesi hem de sanatçının konuyu teknik becerisiyle daha anlaşılır kılması bakımından oldukça önemli bir eserdir. Sanatçının 1945 yılında yaptığı resimde Atatürk beyaz atının üzerinde kendisini dinleyen süvari subayına emir verirken tasvir edilmiştir. Arkasında bayrak taşıyan bir er ve subaylar vardır. Olayın geçtiği yerden geride daha aşağıda süvari birlikleri görülmektedir. Atatürk ve diğer figürlerin desen çalışmalarında önemli hatalar yoktur. Özellikle Atatürk'ün ve kendisini dinleyen subayın atlarının yerlerinde duramaz haldeki hareketlilikleri tablonun en başarılı teknik detaylarına sahiptir.

Bu çerçevede kanımca en ilginç örneklerden bir başkası da Zeki Kocamemi (1890 - 1959)'nin **"Atatürk'ün Cenaze Töreni"** diye anılan **"Atatürk'ün naa'şının Gülhane Parkı'ndan Sarayburnu'na Götürülüşü"** adlı 175 x 250 cm. ölçülerindeki, tablodur. Sanatçıya 1.Devlet Resim Heykel Yarışması sergisinde birincilik ödülü kazandıran resimde sanatçı; Siluet halinde atlı ve yaya figürler ile belli belirsiz arkasında tabut taşıyan top arabası hiç bir akademik noktayı göz önüne çevre ve zemin düşüncesi hissetirmeyen bir kompozisyon anlayışı ile resmedilmiştir. 1939 yılında yapılan bu resmin değerlendirilmesini kuşkusuz dönemin koşullandırıcı ideolojik ve siyasal sanat politika ortamına bağlamak gerekir. Yıllar sonra **"Atatürk ve Resim Heykel"** adlı kitabında söz konusu tabloyu *'bir başyapıt'* olarak değerlendiren Gültekin Elibal'ın değerlendirmesini de aynı kapsamda düşünmek gerekmektedir (EROL 1991; 9, ELİBAL 1973; 129).

Bir başka ilginç eser, Zeki Faik İzer (1905 - 1989)'in **"İnkilap Yolunda"** adlı tablosudur. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ndeki 176 x 237 cm. boyutlarındaki eser 1933 yılında yapılmıştır (KINAYTÜRK 1988; 77). Sanatçının da ; **"... Delacroix'den mülhem olmuştum. Aslında bu fikri bana Heykeltraş Ali Hadi (Bara) vermişti. 'Çaldı' dediler. Açıktı oysaki durumumuz..."** diyerek resmin öge düzeni ve şematizasyonunu Delacroix'nın **"Özgürlük Halka Yol Gösteriyor"** adlı tablodan esinlendiğini belirttiği resmi, kimi çevrelerce çok beğenilmiştir (ELİBAL 1973; 158). Örneğin, tabloyu değerlendiren, Nurullah Berk., **"... istif bakımından etkilendiğine kuşku yok. Ama acaba hangi sanatçı, mizacına uygun gördüğü bir başka yapıtı seçerek ondan esinlenmemiştir...?"** diyerek; Gültekin Elibal da resmi eleştirenlere; **"Ancak en azından bir düzenlemeyi temelde alarak geleneğe saygıdan yola çıkabilmek, sanıldığı kadar da sanattan uzak sayılmamalıdır"** şeklindeki sözleriyle resmi ve sanatçısını savunmuşlardır (Berk 1981: 34, Elibal 1973: 155) İkinci Türk Tarih Kongresi'nden sonra İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesini açan Atatürk de dönemin Müze Müdürü olan Halil Dikmen'in anılarına göre

Levent Şahverdi Arşivi

bu resmi çok beğenmiştir. Hatta, Dikmen'e göre Atatürk resmin konusunu kendisine anlatmasını istemiş, Halil Dikmen de; **"Eser temsili bir resimdir. Tablonun sol üst (alt) köşesinde bir insan topluluğu vardır; bu topluluk sizin gösterdiğiniz yolda ilerleyen gençliği temsil ediyor, sağ köşede de, altta bir ikinci topluluk, bu da sizin bu ileri hamleniz karşısında irticaın nasıl ezildiğini veriyor"** şeklinde tablonun konusunu kendisine aktarmıştır. Atatürk de bunun üzerine **"güzel"** diyerek tablonun önünden ayrılmıştır. Gültekin Elibal'ın da sorduğu gibi acaba, Atatürk'ün *'güzel'* bulduğu tablonun konusu mu? yoksa, tablonun *'mülhem'* olduğunu bilemeyeceği kompozisyonu ile üslupsal niteliği miydi?

Figürlerin deformasyonu ile soyutlama eğilimini yansıtan bir sanatçı olan Arif Bedii Kaptan (1905)'ın 1933 yılında yaptığı **"Cumhuriyet'in Gençliğe Tevdii"** adlı tablosunda, fraklı bir Atatürk önünde bir kadın ve bir erkek ellerinde bir çocuk tutmaktadırlar. Kadının arkasında ne yaptığını seçmenin zor olduğu yine bir kadın ve bir erkek ile meşale tutan yine bir erkek figürü vardır. Yerde ise ayaklar altında çıplak ve sarıklı iki insan yatmaktadır. Öncelikle Atatürk ve hemen yanındaki gayrı nizami bayrak dışında sanatçı, konuyu sembolizmin arkasına saklamıştır. Yerde yatan figürlerin Cumhuriyet öncesi veya karşıtı değerler olduğu düşünülebilir, ancak figürlerin niye çıplak veya sporcu kostümleri içinde resmedildiklerini tahmin etmek zordur. Üstelik figürlerin hiç birinin ifadeleri konunun ortak anlatımına katkıda bulunmayacak şekilde birbirleriyle ilgisizce resmedilmişlerdir. Nurullah Berk'in bir *'uyum'* bulduğu açık mavi, pembe ve yeşillerden oluşan kirli renk lekeleri de konunun anlatımına yardım etmekten çok, tablonun leke düzeni boyutu ile sınırlı kalmasına yardım etmektedir (BERK 1981; 35). Arif (Bedii) Kaptan'ın **"İnkılap Resimleri Sergisi"** için hazırladığı bir başka çalışması Harbiye Askeri Müzesi envanterinde yer alan **"Atatürk Milli Mücadele'de"** adlı resmidir. 115 x 159 cm. boyutlarındaki 8478 envanter numaralı tablonun yapım tarihi sergi ile aynıdır. Sanatçının figür konusundaki tavrı bir önceki resimde olduğu kadar sembolist eğilim taşımaz. Çok figürlü bir kompozisyon olan bu resimde Atatürk mareşal üniformasıyla, büyük bir atlı birliğin önünde onları izleyen halk içinde tasvir edilmiştir. Tablonun arka planında geniş bir arazi perspektifi yapılmıştır. Çok fazla olmamakla birlikte yine de figüratif deformasyon, tablonun konusudan önce dikkati çeken yanıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz **"İnkılap Sergisi"** için Turgut Zaim (1906 - 1974)'in aynı yıl yaptığı 190 x 136 cm. boyutlarındaki ve İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde bulunan **"Doğu ve Batı Halkından Gazi Mustafa Kemal'e arz-ı şükran"** adını taşıyan tablosu, sanatçının genel üslubunu

Levent Şahverdi Arşivi

göstermekle birlikte dönemin soyutlama rüzgarlarının izlerini hissettirir ÖZSEZGİN 1984; 333). Aslında bu tablo sanat terminolojisinde triptik terimiyle anılan üçlü bir düzenlemenin orta bölümüdür. Sağ ve sol bölümlerde Doğu ve Batı Anadolu'dan orta bölüme doğru gelen atlı-yaya kadın, erkek ve çocuk kafilelerini ve beraberlerindeki hayvanları gösterir. Orta bölümde ise göğsünde istiklal madalyası olan Fraklı Atatürk ,kendisine yerel armağanlar sunan, otantik olmasına çalışılmış kadınlı, çocuklu, erkekli figürler tarafından çevrilmiştir. Arkada ise bayraklarla donanmış Ankara Kalesi görülmektedir. Ögelerin düzenlenişinden konuyu anlamak Arif Kaptanın ilk resmi gibi zor değildir. Tablonun genel üslubu sanatçının bildik üslubu ile bir yorum çabasını yansıtır.

Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarındaki sanatçıların, Yeni Türk devletine, kurumlarına ve siyasal yapılanışına yaklaşımlarının yorum çabalarından oluşan resimler içinde Mehmet Ruhi Arel'in de önemli payı vardır. Günümüzde İş Bankası koleksiyonunda bulunan **"Atatürk Köylülerle"** adlı 142 x 185 cm. boyutlarındaki tablosu sanatçının bu dönemde yaptığı bir çok tablodan birisidir. Resimde genç, yaşlı kadın, erkek köylüler askeri ve sivil bir kalabalıkla gelen Atatürk'ü uzakta görülen köylerinin önünde bayraklarla karşılamaktadırlar. Fazla teknik sorunları olduğu görülmeyen tabloda hepsi aynı çizgideki asker, sivil ve köylü portreleri sanki tablo bütünü içinde üzerlerinde özellikle durulmuş bir *'yüzler galerisi'* dir.

Bu çerçevede son örnek Avni Arbaş'a (1919) ait 1981 tarihli bir tablodur. Gültekin Elibal'a göre; **"Paris okulu Türk ressamlarından sayılan Avni Arbaş, önceleri ulusal gelenekleri çağdaş anlayışla uzlaştıran bir tutumda bulunur.Ardından Arbaş, baştan beri genellemesinde olduğu doğanın içindedir. Konu sağlam bir yapı ile görünürlerde, portrelerde, ölü doğalarda geniş, çok duyarlı bir birliği kapsar"** (ELİBAL1973; 172). Doğa sevgisi, yaşanılan gerçek, boya sevgisi ve ustalığı Avni Arbaş'ta genellikle somut bir anlam kazanır. Renk ve ton düzeni yer yer soyutun sınırlarını çizer. Elibal'ın bu değerlendirmesindeki son cümle özellikle sanatçının burada örnek vereceğimiz **"Atatürk"** adlı tablosunun teknik yapısını da açıklar. 146 x 97 cm. ölçülerindeki bu eserinde sanatçı, Atatürk'ü bindiği atın üzerinden biraz sağ gerisine dönerek ileriyi gösterir şekilde resmetmiştir. Atatürk'ün Başkomutanlık Meydan Savaşı öncesinde verdiği ünlü **"Ordular ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!"** emrini temsil eden resminde, renkler ve tonlama ile soyutlama düzeni ortaya konulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİYOGRAFYA

1. BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, "Bir İnkılap Ressamı", **Yeni Adam** S. 161, 28 İkinci kanun 1937.

2. BERK, Nurullah, "Resim Sanatımızda Atatürk", **Sanat Dünyamız** Mayıs 1981 S.22.

3. ELİBAL, Gültekin, **Atatürk ve Resim Heykel,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:121 1973 İstanbul

4. ERCAN, Yavuz, Atatürk ve Tarih **T. O.D.A.İ.E. Amme İdaresi Dergisi,** C.21 S.4, Aralık 1988.

5. EROL, Turan, "Bugünün Türk Resminde 1950 Öncesinin Yeri", **Kültür ve Sanat,** S.9 Mart 1991.

6. İSKENDER, Kemal, "Türk Resminin Figürtaif Açıdan Görünümü", **Türkiye'de Sanat**, Ocak - Şubat 1994, S. 12.

7. KINAYTÜRK, Hamit, "Türk Resim Sanatındaki Hamasi Tablolar Üzerine", **Kültür ve Sanat,** Aralık 1988, S. 1.

8. MAHİR, Mehmet,"Resim Bölümümüzde Atatürk Konulu Çalışmalar", **Sanat ve Sanat Eğitimi**, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, S: 2.

9. ÖZSEZGİN, Kaya, "Çağdaş Sanatımızda Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Konulu Resimler", **Suut Kemal Yetkin'e Armağan,** Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi: 1, Ankara, 1984.

10. TANSUĞ, Sezer, "Türk Resim Kültüründe Portre I. Portre Ressamlığı ve Bizdeki Kaynakları", **Antik Dekor,** S. 26, 1994.

Levent Şahverdi Arşivi

RESİMLER

Resim 1-İbrahim ÇALLI., "Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa" (1933) 143x121cm. Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlüğü.

Resim 2-İbrahim ÇALLI., "Atatürk Portresi" (1937) Şişli İnkılap Müzesi.

Resim 3-Feyhaman DURAN., " Atatürk".

Resim 4-Feyhaman DURAN., " Kalpaklı Atatürk" 75x55 cm. Tuval Üzerine Yağlıboya.

Resim 5-Nazmi Ziya GÜRAN., " Mustafa Kemal Paşa" (1926).

Resim 6-Şerif RENKGÖRÜR., " Atatürk Portresi" (1938) 126x99 cm. Tuval Üzerine Yağlıboya.Harbiye Askeri Müzesi.

Resim 7-Şerif AKDİK., " Atatürk Telgraf Başında" 135x175cm. Tuval Üzerine Yağlıboya.İstanbul Resim Heykel Müzesi.

Resim 8-Ercüment KALMIK., " Kurtuluş Savaşı" 192x162.Tuval Üzerine Yağlıboya.

Resim 9-Zeki KOCAMEMİ., " Atatürk'ün Cenaze Töreni" 175x250cm.Tuval Üzerine Yağlıboya.

Resim 10-Zeki Faik İZER., " İnkılap Yolunda" (1933) 176x237 cm.İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.Tuval Üzerine Yağlıboya.

Resim 11-Arif KAPTAN., " Cumhuriyet'in Gençliğe Tevdii" (1933) İstanbul Resim Heykel Müzesi, Tuval Üzerine Yağlıboya.(Detay).

Resim 12-Arif KAPTAN., " Atatürk Milli Mücadelede" (1933) 115x159cm.Harbiye Askeri Müze Koleksiyonu.

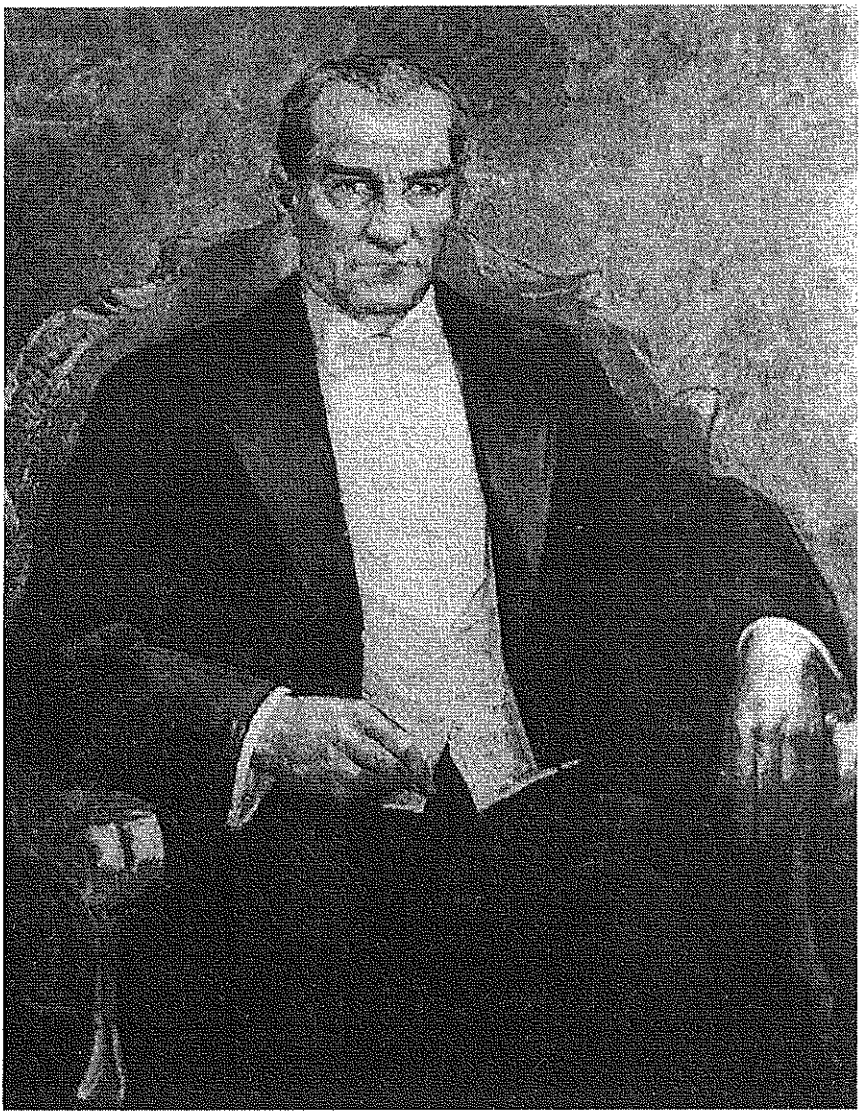
Resim 13-Turgut ZAİM., " Doğu ve Batı Halkından Gazi Mustafa Kemal'e Arz-ı Şükran" (1933) Tuval Üzerine Yağlıboya.İstanbul Resim Heykel Müzesi (Detay)

Resim 14-Mehmet Ruhi AREL., " Atatürk Köylülerle" 142x185 cm.Tuval Üzerine Yağlıboya.Türkiye İş Bankası Koleksiyonu.

Resim 15-Avni ARBAŞ., " Atatürk" (1981) 146x97 cm.Tuval Üzerine Yağlıboya.

Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-1



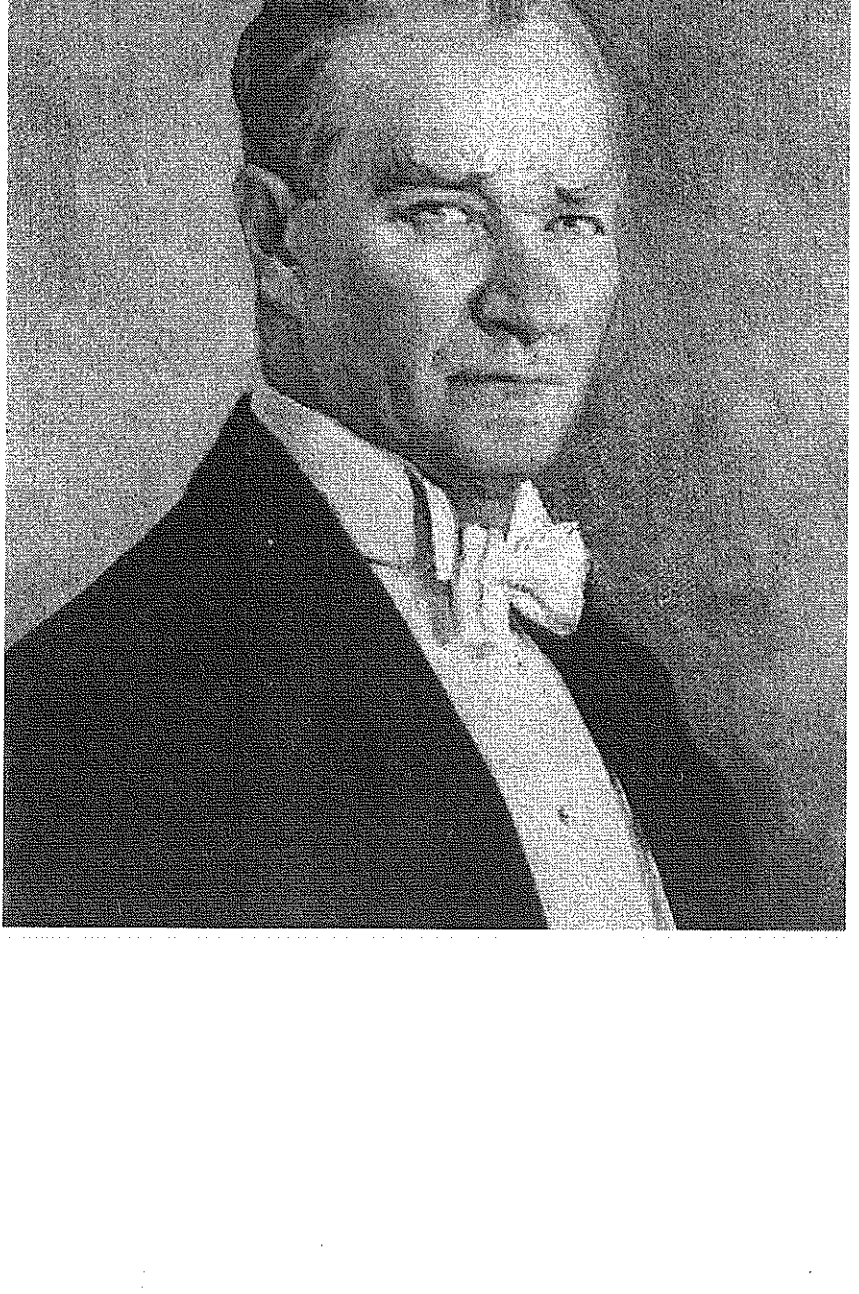
Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-2



Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-3



Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-4



Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-5



Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-6



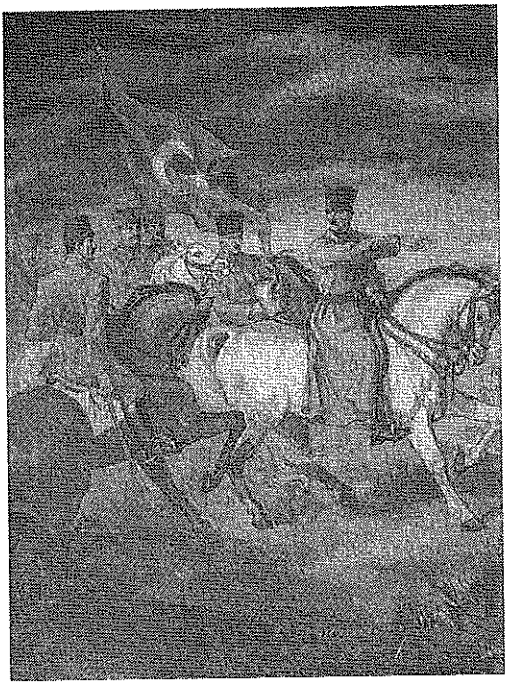
Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-7



Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-8



RESİM-9



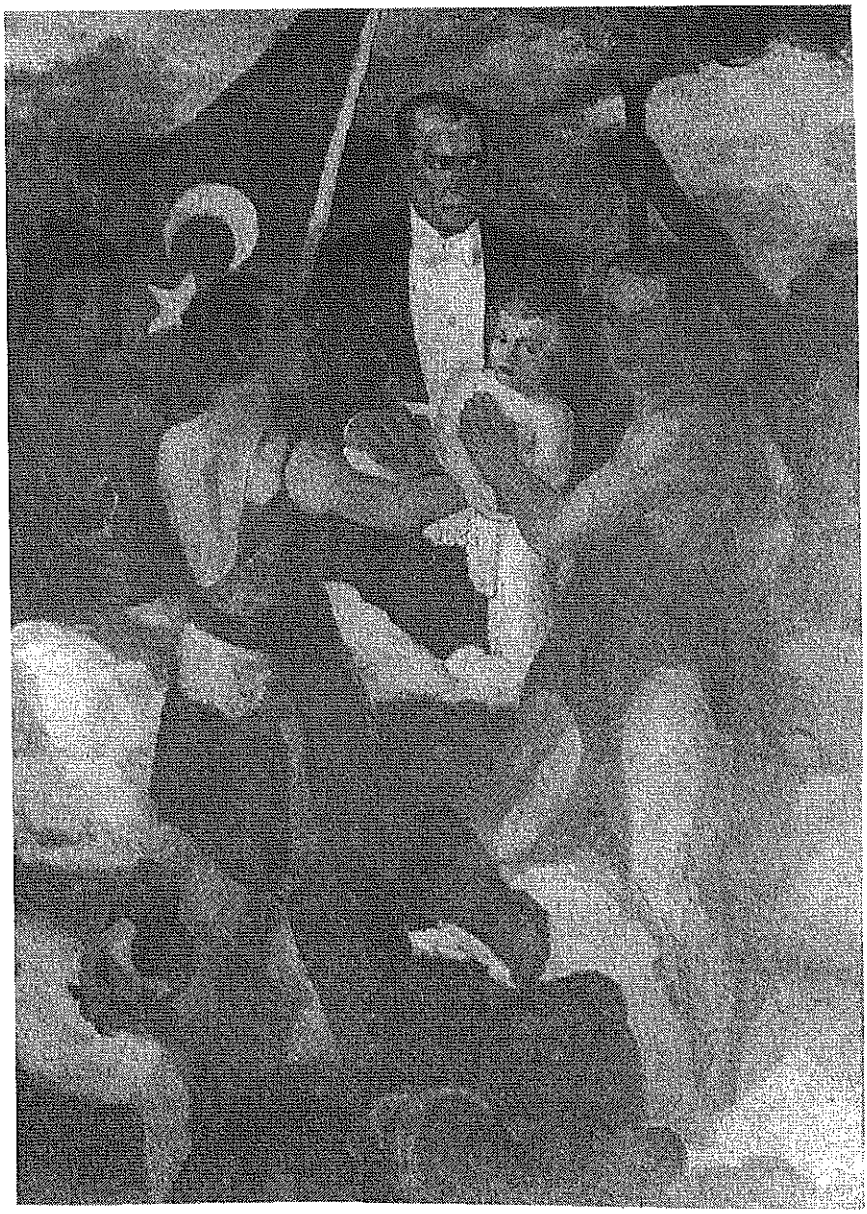
Levent Sahverdi Arşivi

RESİM-10



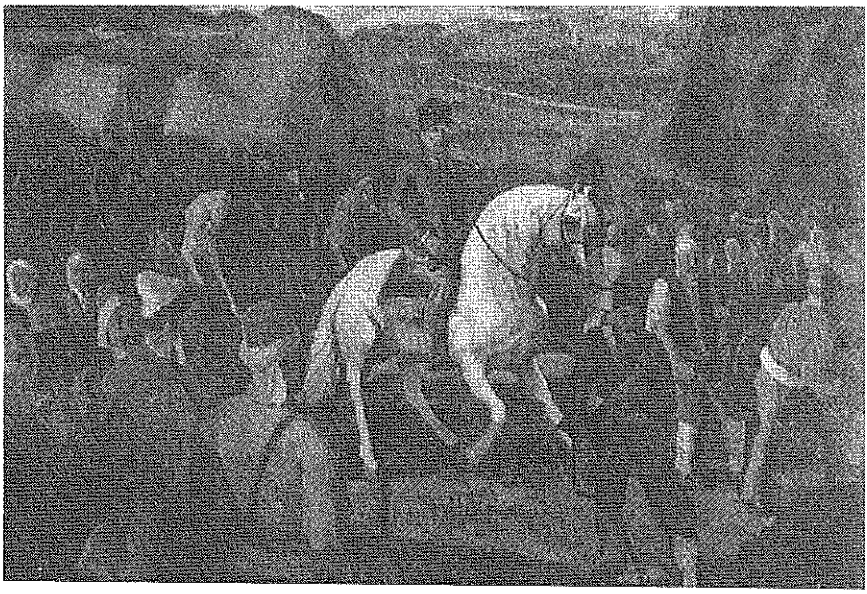
Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-11



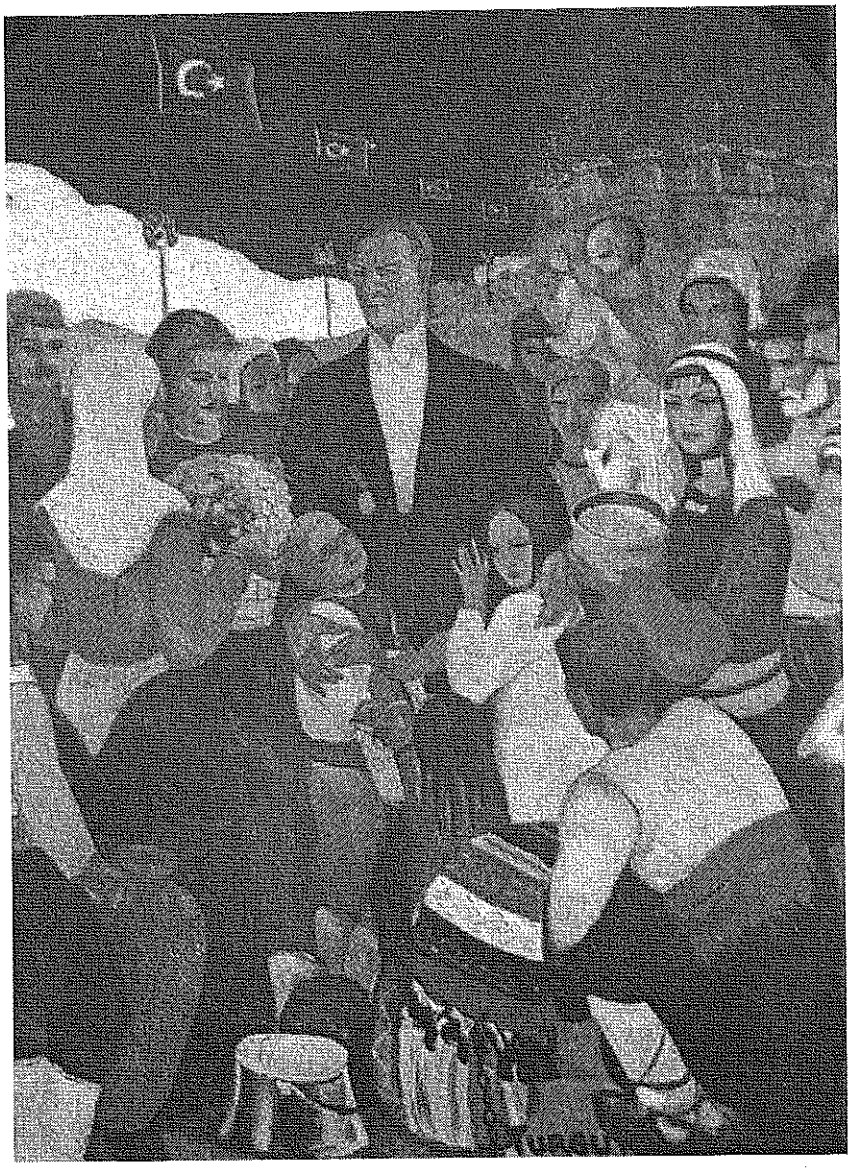
Levent Sahverdi Arşivi

RESİM-12



Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-13



Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-14



Levent Şahverdi Arşivi

RESİM-15



Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DOĞUM BELGESİ: AMASYA TAMİMİ*

Yard. Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR**

ÖZET

Bu makalede, Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilâf Devletleri'ne karşı başlatılan Türk Millî Mücadele hareketi içinde, Mustafa Kemal Paşanın Samsun'dan Amasya'ya gelişi ve Amasya'da Millî Mücadele'nin başlangıç ateşini yakarken yaşadıkları ile "Cumhuriyetin doğum belgesi" olan Amasya Tamimi'nin ortaya çıkışı, önemi ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Amasya, Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in Doğum Belgesi.

BIRTH CERTIFICATE OF TURKISH REPUBLIC: AMASYA CIRCULAR

ABSTRACT

The theme of this paper is twofold: First, the realization, significance and influences of Amasya Circular, a Circular appeared in Amasya in 1919, which is regarded as the "Birth Certificate of Republic"; and, the second, what Mustafa Kemal happened to live and experience during the period of Turkish War of Independence after Mondros Armistice (1918), which begins with Mustafa Kemal's arrival to Amasya from Samsun, and continues with His igniting the initial Turkish War of Independence fervour among people.

Key Words: Turkish War of Independence, Amasya, Amasya Circular, Mustafa Kemal Paşa, Birth Certificate of Republic.

---

* Yazılara başlık koyma yazarların oldukça eski bir problemidir. Bundan 5 yıl önce Prof. Dr. Sadık TURAL'ın odasında idim. Değerli araştırıcı Dr. Zekeriya TÜRKMEN yazdığı yeni kitabını getirmişti. Kitabın adı **Atatürk'ün Askerlikle İlişkisi** veya benzeri bir ifade idi. Kitabın adının içeriğine çok uygun düşmesi konusunda Prof. Dr. Sadık TURAL Sayın Dr. Zekeriya TÜRKMEN'e bir öneride bulundu: Raportörlere gönderilmeden önce adının **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)** yapılmasını teklif etti. Sayın TÜRKMEN heyecanla ve derhal kabul etti. Ben hiçbir söze karışmadım ama çağrışımları zengin bu ad beni de çok mutlu etmiştir. İsmet İNÖNÜ'nün *Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşilerini* İlhan TURAN **80. Yılında Lozan** adıyla ilk eser gibi Atatürk Araştırma Merkezinde kitap olarak yayınladı. Bu eserin başında 20 sayfalık bir Sunuş yazısı vardır. Sadık TURAL imzasını taşıyan bu Sunuşun başlığı, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Andlaşması: Lozan" idi. Bu ikisi başta olmak üzere adları güzel kitap ve makalelerin bendeki etki ve yankıları bu küçük çalışmanın adının bu şekilde olmasına yol açtı.

** İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Levent Sahverdi Arşivi

Giriş

1815 Viyana Kongresi'nde "hasta adam" olarak nitelenip mirasının ölmeden paylaşılması gerektiğine karar verilen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda yenik sayılması üzerine, 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile mağlubiyeti resmen kabul etti. Artık "hasta adamın" mirasının paylaşılmasına başlanabilirdi. Bu paylaşımı sağlayan iki anlaşma yapıldı: Sykes-Picot ve St. Jean de Mavrienne. Sevr Antlaşması ise bu anlaşmaların tam olarak uygulanmasını sağlayacaktı. Ama Türk milleti bu gidişi farklı bir antlaşmayla noktaladı: Lozan. Lozan'a giden yolun başı ise Amasya Tamimiyle alınan kararlara dayandı. Bu çalışmada Milli mücadelenin ruhunu ateşleyen bu tamimin ortaya çıkışında yaşanan süreç ve tamimin önemi üzerinde durulacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezen İtilaf Devletleri temsilcileri mütareke hükümlerine uyulup uyulmadığını kontrol edip, uymayanları uyardılar[1] (Özsoy, 1999:131; Öztoprak, 1986: 59). Orta Karadeniz Bölgesi, özellikle Samsun ve Sinop civarı, maden yatakları ve stratejik konumundan dolayı İtilaf Devletleri'nin hassasiyetle takip ettikleri bölgelerden biriydi. İngilizler bu bölgedeki olayları örnek göstererek 9 Mart 1919 tarihinde 200 kişilik bir müfrezeyle Samsun'u işgal ettiler. İstanbul Hükümeti'nin yaşananlara tepkisi, bürokratik kesime ve tabi ki halka, İngilizlerle iyi geçinilmesi ve herhangi bir taşkınlığa sebebiyet verilmemesi telkininden öteye gidemedi (Özsoy, 1999: 132–133). Buna rağmen, Amiral Calthorpe 21 Nisan 1919 tarihli mektubunda, "*...Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas'ta baştanbaşa kurulan şuralarca bilhassa Türk ordusundan itibari müstakil ve fakat askeri kontrol altında devşirme asker toplanmıştır. Başkumandanlıktan çıkan talimatlarına aykırı olan bu kaçamak hareketler arzuya şayan olmaktan tamamen uzaktır; eğer bu hal derhal durdurulmayacak olursa işler ciddiyet kesbedebilir...*" diyerek bölgede şuraların asker toplamalarının önlenmesini istedi (Jaeschke, 1986: 104). Hariciye Nezareti bu mektuba verdiği yanıtta o güne kadar ciddi herhangi bir asayişsizlik durumunun söz konusu olmadığını; yine de asayişin bozulmaması için Yıldırım ordularının eski kumandanı Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa'yı bu havalide bulunan Osmanlı Kıt'alarına umumi müfettiş tayin ettiğini bildirdi (Jaeschke, 1986: 106). Böylesi bir ortamda Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da 3. Ordu Müfettişi olarak İngilizlerin işgali[2] altında bulunan (Tansel, 1991: 240).ve sokaklarında Pontus çeteleri dolaşan Samsun'a geldi (Howard, 2001: 85- 86). Onun

[1] Örneğin, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, "Türk halkını teşkilatlandırıp silahlandırdığı gerekçesiyle Konya'da bulunan Nihat (Anılmış) Paşa'nın Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği'nden azlini" isterken, Amasya havalisinde bulunan bir Fransız Amirali de yine mütareke şartlarının yerine getirilmediği iddiasında bulundu.

[2] İngilizler 16-17 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a asker çıkararak güçlerini artırdı. Bunlardan bir kısmını mütareke hükümlerine aykırı olarak iç kısımlara gönderdi.

Levent Şahverdi Arşivi

gelmesiyle birlikte işgale karşı örgütlenmelerin merkezileştirilmesi hızlandı. 25 Mayıs tarihine kadar Samsun'da kalan Mustafa Kemal Paşanın yaptığı görüşmeler[3] pek ümit verici olmadığı için (Kısaparmak, 1966: 9; Zeyrek, 1989: 467) o tarihte Havza'ya giderek 12 Haziran'a kadar çalışmalarına burada devam etti. Bu süre içinde yurt genelinde ulusal teşkilat kurulması gereğini bir genelge ile bütün komutanlara ve sivil idare amirlerine bildirdikten sonra (Borak, 2004: 283). 8 Haziran 1919 günü Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a dönmesi istenince bu beklenmedik gelişme sonucu Havza'da da güvenlik içinde olamayacağını fark ederek[4] (Akşin, 1986: 31) karargâhı ile birlikte Amasya'ya hareket etti.(Atatürk, 2006: 16) Hüsrev Gerede anılarında yakında görevinden alınacağının bilincinde olan Mustafa Kemal Paşanın Havza'ya geldiğinde merkez olarak en uygun yerin neresi olacağı konusunda tetkikler yaptırdığını ve şu karara vardığını yazar, "*En uygun yer Amasya'dır. Burası Türklüğün ön kaynaklarından birisi... Uzun zaman şehzadelerin merkezi olması ile de merkezi idareye intibak itiyadı vardır. Şifre ile fikrini sorduğumuz Kazım Karabekir Paşa da Amasya'yı tercih ve tavsiye etti. Bunun üzerine biz Ordu Müfettişliği Karargâhı ile yola çıkarken, kendilerini Amasya'da beklediğimizi Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'e bildirdik.*" (Kutay, 1986: 24). Bu kararın ardından Haziran ayının ilk haftası Mustafa Kemal Paşanın arkadaşlarından Doktor İbrahim Tali ile karargâh yüzbaşısı Mustafa Beyler Amasya'ya gönderildi. Yeşilırmak kıyısındaki Şafak Oteli'ne yerleştikten sonra Kadı Ali Himmet ve Eytam Müdürü Ali Efendi ile görüştüler. Bu görüşmede özet olarak: "*Yabancı devletler yurda saldırıyorlar. Bu saldırılara karşı artık sivil halkın örgütlenerek direnmesi gerekir. Bir iki güne kadar Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya geleceklerdir. Onu iyi karşılayabilmemiz için şimdiden hazırlanmalıyız. Yurdu bu açmazdan ancak Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa kurtarabilir*" (Aktaş, 1973: 66-67) dediler ve Amasya halkının durumu ve düşünüşü hakkında bilgi aldılar. Birkaç gün sonra, Mustafa Kemal Paşa Havza'dan ayrılmadan Amasya'nın ileri gelenlerini Havza'ya davet ederek bir görüşme yaptı. Bu durum, Milli Mücadeleyi halka dayandırmanın başlangıcıydı (Aydemir, 1999: 38; Belen, 1983: 70).

---

[3] Necip Kısaparmak, o günkü Samsun'u şu sözlerle anlatıyor: "Samsun ve çevresi Pontus eşkiyasının elinde gibiydi. Şehirde bulunan 200 İngiliz askeri, yerli Rumları şımartıyordu. Samsun'un işgal edilmek üzere olduğu havası vardı. 28 Mayıs'ta Atatürk, buradan Havza'ya hareket etti." Buna karşı Mustafa Kemal Paşa da Havza'ya geçmiş, oradaki Rum çetelere karşı koyan yerli halkı desteklemiş, Diyarbakır yöresinden getirtilen 40 katır yükü silah mekanizmalarına el koydurmuş, halka iki büyük miting yaptırmıştı. Böylece Mustafa Kemal Paşa, kendini bir mücadele insanı olarak ortaya koydu.

[4] Merzifon'da bir İngiliz müfrezesi vardı ve bu müfreze gerektiğinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının hareketlerini engelleyecek, hatta onları tutuklayabilecek durumdaydı. Amasya'nın daha güvenilir bir yer olmasının da etkisiyle Mustafa Kemal ve arkadaşları 12 Haziran'da Amasya'ya geldi.

Levent Sahverdi Arşivi

Havza'dan ayrıldıktan sonra yol boyunca halkın yoğun ilgisini gören Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını, 12 Haziran 1919 Perşembe günü Amasya'nın[5] Gezirlik bölgesinde büyük halk topluluğu bekliyordu (Aydemir, 1999: s.40-41). Havza'dan Amasya'ya geçişinde[6] karşılayıcılar arasında bulunan Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin: "*Paşam, bütün Amasya emrinizdedir*", sözlerine karşılık Mustafa Kemal yaptığı konuşmada: "*Memleket elden gidiyor, eğer düşman Samsun'a ayak*

[5] Lord Kinross, Amasya'yı şöyle değerlendirmiştir: "Amasya milli bir ayaklanmanın beşiği olmaya elverişli bir yerdi. Uzun ve seçkin tarihi boyunca hep özgürlük ruhuna bağlı kalmıştı. Moğol istilasından kurtularak bir süre Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olmuştu. İstanbul'un alınmasından sonra da veliaht Şehzadenin Amasya'da eğitim görmesi ve şehirde valilik yapması gelenek haline gelmişti. Bu yüzden Amasya, ayrıcalıklı durumunu koruyor ve sanki İstanbul'a ders veriyormuş gibi bir duygu besliyordu... Amasya padişahların zararlı gerici etkilerinden uzak kalmış, saf İslam geleneklerini olduğu gibi koruyabilmiş, özgür bir şehirdi. Mustafa Kemal, burasının geriye değil, ileri bakan bir yer olduğunu umuyordu. Yanılmamıştı" (Lord Kinross, 2003: 209).

[6] Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya gelmeden önce şehirde yaşananları Ahmet Demiray şu şekilde aktarır: "1919 yılı Mayıs ayındayız. Merzifon Taburundan iki İngiliz Subayı geldi. Yanlarında bir de Rum tercüman vardı. Doğruca Amasya Hapishanesi'ne gittiler. Hapislerin hepsinin serbest bırakılması için hapishane müdürünü zorladılar. Komiser (İsmail Kesin), mutasarrıfa gönderildi. Mutasarrıf geldi, Rum tercümana, ne istenildiğini sordu. Tercümanı hapishanenin önündeki taşın üstüne çıkarak, saygısız ve pervasız bir hareketle: - Hapishanenin boşaltılmasını emrediyorlar, deyince Mutasarrıf Sırrı Bey, sert bir şekilde: - Bu hapisleri buraya İngiliz Hükümeti sokmamıştır, diye bağırdı. Nihayet İngiliz subayları, hiç olmazsa, Salahattin adındaki Hintli bir Müslümanla arkadaşının serbest bırakılmasına razı oldular. Bu şahıslarının karılarının, İtalyan uyruğundan olduklarından, Merzifon'daki İngilizlere başvurarak kocalarının Amasya Hapishanesinden çıkarılmasını istedikleri anlaşıldı. Fakat mutasarrıf, aynı şiddetle ısrar etti: (Hükümetimden emir almadıkça bu hapishaneden bir tek kişi çıkamaz!..) dedi. Nihayet Padişah Hükümeti'nin emri üzerine Salahattin ve arkadaşı serbest bırakıldı. Yaşanan ikinci olayı da Demiray şu şekilde iletir, "1919 yılı mayıs ayı sonlarındayız. İngiliz Temsilcisi Solter, Amasya'ya geldi. Hükümet Köprüsü'nün başında bulunan Komiser İsmail Kesin 'e Mutasarrıf Sırrı Bey'i sordu Ve hiddetle: "Malta.. Malta'ya süreceğim." diye bağırdı. Ondan sonra Saat Kulesi'ne İngiliz Bayrağını astı. İngiliz bayrağını gören halk, galeyana geldi. Tek kolunu ve tek gözünü muharebe meydanlarında kaybeden Topçu Yüzbaşısı Cevat, Saat Kulesi'nin altında bulunan Belediye binasına hiddetle girdi. Orada Belediye Başkanı ile beraber oturmakta olan Solter'e ve tercümanına, "Bu bayrak ne? Biz muharebe meydanlarında bunun için mi cengettik ?" diye kükrerken, dışarıda, bayrağı bir an evvel indirip parçalamak için birbiriyle yarış eden halkın heyecanlı sesleri yükseliyordu. O zaman Kadı Ali Himmet Berki, gözyaşlarını dökerken, halka şöyle hitabetti: "Sakin olun kardeşlerim, Allah büyüktür. Böyle asil bir milletin memleketinde, böyle âlimler, evliyalar yatağında yabancı bayrağı dalgalanamaz." Amasyalıların bu ilahi heyecanı, Cenabı Hak tarafından duyulmuştu. O esnada çıkan dehşetli bir fırtına, İngiliz bayrağını param parça etti. Bir iki dakika sonra kutsal Amasya'da gene şanlı Türk bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. Halkın galeyanı ve fırtınanın korkunçluğu karşısında şaşkına dönen Solter, hemen otomobiline binerek şehirden kaçtı" (Demiray, 1954: 132–133; Hürrem Arpacıoğlu İle Yapılan Röportaj, 1962).

Levent Şahverdi Arşivi

basacak olursa, çarıklarımızı giyip dağlara çıkmamız, vatan toprağını son parçasına kadar savunmamız gerekecek." dedi (Kutay, 1977: 139). Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'da karşılayanlar arasında Hacı Hafız Tevfik Efendi (Amasya Müftüsü, Meclis-i Umumi Vilayet Azası), Mutasarrıf Vekili Mustafa Bey, Cemil Cahit Bey (V. Kafkas Fırkası Kumandanı), Topçuzade Mustafa Bey (Belediye Reisi), Kadı Ali Himmet Efendi, Abdurrahman Kamil Efendi (vaiz), Hoca Bahaeddin Efendi (din adamı), Mevlevi Şeyhi Cemalettin Efendi, Harputizade Hasan Efendi (eşraf), Eytam Müdürü Ali Efendi, Topçuzade Ali Bey (tüccar), Topçuzade Mahmut (fabrikatör), Hacı Mahmutzade Mehmet Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Hafız Mustafa Efendi, Şirinzade Mahmut Efendi, Melekzade Süleyman Efendi (belediye üyesi, eşraftan), Kahvecizade Mehmet Efendi, Veysibeyzade Sıtkı Bey (eşraftan, tacir), Seyfizade Ragıp Efendi (müderris, din adamı), Arpacızade Hürrem Bey (eşraftan), Topçuzade Hilmi Bey, Mehmet Ragıp Bey, Yumukzade Hamdi Efendi, Mumcuzade İsmail Hakkı Paşa, Yörgüçzade Rasim Efendi, Şirvani H. Mahmutefendizade Mehmet, Şirvanizade Bahaeddin Efendi, Müderris Mehmet Efendi, Muallim Mecdizade Sabri Efendi, Ulemadan İbadizade Mehmet, Mecdizade Ahmet, Gazeteci Mehmet Sırrı Bey, Lütfi Bey, Kurtoğlu Hasan Bey, Ulemadan İbadizade Mehmet, Komiser İsmail Bey, Komiser Muavini Osman Efendi, Polis Cemaleddin Efendi, Mehmet Ali Bey (Posta Müdürü), Abdurrahman Rahmi (Telgrafçı), Jandarma Zabiti Ziya Bey, Eşraftan Topçuzade Münir, Hacı Alizade Ahmet, Payaslızade Yahya, Tüccardan Bicanzade Süleyman, Yumukosmanzade Hüsnü, Eşraftan Ilıcakların Halil, Şurutuzade Tevfik, Tiryakizade Tahsin, Hacı Osmanzade Halil, Çavuşluzade Ahmet, Temiz Alizade Mehmet, Küsuz Taşanzade Ahmet, Bosnalızade Halim ve Yumukzade Ahmet Efendi vardı (*Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası I*, 1993: 19; Menç, 2002: 72; Özdemir, 2004: 32-33).

Amasyalılarla birlikte yaya olarak şehre giren Mustafa Kemal Paşa, Hükümet konağının büyük salonunda halka hitaben yaptığı konuşmada (Aydoğan, 2000: 84) ülkenin içinde bulunduğu duruma ilişkin şunları söyledi: "Amasyalılar! Padişah ve hükümet, İtilaf Devletlerinin elinde tutsak bir durumdadır. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü duruma çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim. Hep beraber sevgili vatanımızı ve bağımsızlığımızı kurtarmak için bütün gücümüzle çalışacağız. Efendiler, İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermiştir. İşgal ve ilhak gibi olaylar soylu ulusumuzun kalbini parçalıyor. Yurdumuzun tamamen korunması için mitingler yaparak ulusal duyguyu çok canlı bir biçimde göstermek gerekir. Katlanması olanaksız olan bu acıklı durum karşısında hemen bir örgüt kurmak ve büyük devletlerin temsilcilerine etkili telgraflar çekmek

Levent Sahverdi Arşivi

lazımdır. Amasyalılar! Burası, Havza'dan ötesi Pontus oluyor. Sivas'ın doğusu Ermenistan'a kalıyor. Yurdumuz, İngiliz Mandası altına giriyor. Tarihi büyük Türk ulusu, böyle bir tutsaklığı kabul edemez. Ulusumuzun tarihi onuru vardır. Sayın Amasyalılar! Memleketin her tarafında köklü çalışmalar başladı. Türk yurtseverlerin çabasıyla Batı memleketlerimizde ulusal cepheler kuruldu. Güney'de Fransızlarla işbirliği yapan Ermeniler saldırmaya başladılar. Erzurum'da Ermenilere karşı mücadele başlamıştır. Amasyalılar, ne duruyorsunuz? Burada da her türlü haklarımızı korumak üzere bir 'Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' kurmalıyız. Amasyalılar, düşmanların Samsun'dan yapacağı bir çıkarma hareketine karşı ayaklarımıza çarıklarımı çekecek, dağlara çekilecek, vatanı en son kayasına kadar savunacağız. Tanrı ulusumuza yenilgi gösterirse bütün evlerimizi, mallarımızı ateşe verecek ve vatanı bir harabeye çevirerek boş bir çöl halinde düşmana bırakacağız. Amasyalılar, buna hep beraber yemin edelim... Zaferi kazanacağız, Vatan kurtulacaktır." (Arıburnu, 1997: 27-28; Hürrem Arpacıoğlu İle Yapılan Röportaj, 1962). 13 Haziran Cuma sabahı kalabalık bir Amasya heyetini kabul eden Mustafa Kemal Paşa, memleketin içinde bulunduğu olumlu ve olumsuz koşullar hakkında etraflıca bilgi verdi. Bu arada İttihat ve İtilaf fırkalılarca sorulan sorulara; "*Ortada İttihatçılık, İtilafçılık yoktur, Memleket meselesi vardır.*", dedikten sonra kaçak gezen bazı ittihatçıları da davet ederek Amasyalıların beraber çalışmalarını sağladı. (Demiray, 1954: 137). İstanbul'da olduğu gibi Amasya'da da İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi yandaşları arasında çekişmelerin ortaya çıktığı bu dönemde, ayrı partililer birbirlerine selam vermediği gibi, dışarıda da birbirlerini tanımak için sarıklarını ters bağlıyordu.(Aktaş, *1973:* 64; Semerci, 1985: 121). Hüsrev Gerede, yaşananları şöyle anlatıyor, "*...Halk durumu kavradı. Sorunun particilikle ilgisinin olmadığını, ulusal birlik, Türklük uğrunda çalışmak gerektiğini herkes anlamış oldu.*" (*Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler,* 2003: 37). O gün Sultan Beyazıt Camisi'nde vaaz veren Abdurrahman Kamil Efendi de; "*Ey ahali, Milletin şeref ve haysiyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak için icabederse, vatanın son bir ferdine kadar ölmeği göze almak lazımdır. Artık, Padişah olsun, Halife olsun, ismi, unvanı her ne olursa olsun, hiçbir şahsın ve makamın hikmet ve mevcudiyeti kalmamıştır. Yegane çare-i halas, halkın doğrudan doğruya hakimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Hep beraber Mustafa Kemal Paşanın etrafında toplanarak vatanı kurtaracağız.*" diyerek halkı milli mücadeleye çağırdı (Aktaş, 1973: 72). Sultan Beyazıt Camii'ndeki ateşli ve hararetli vaazdan sonra harekete geçen

Levent Şahverdi Arşivi

Amasyalılar, Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (Öztoprak, 1988: 125) kurulması için[7] çalışmaya başladılar. Müftü Hacı Tevfik Efendi ve ileri gelenler cemiyetin kurulabilmesi için önce kendi aralarında küçük bir toplantı yaptı. Nüfuzlu ailelerin isim listesi hazırlanarak her biri evlerinde tek tek ziyaret edildi. Bunun sonucunda, 14 Haziran Cumartesi günü Atik-i Ali Mektebi'nde[8] toplanılması sağlandı. Mustafa Kemal Paşa, toplantı esnasında arkadaşlarıyla okula gelerek cemiyetin ve cemiyette çalışmanın vatanın geleceği için taşıdığı önemden bahsedip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışma şeklini açıkladı. Bütün bunların sonucunda Amasya'da fiilen kurulan (Sarıkoyuncu, 2002: 201; Evsile, 1998: 79). Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne maddi yönden ilk desteği Abdurrahman Kamil Efendi yıllarca maaşından artırıp bir gün gerekli olur düşüncesiyle biriktirdiği altınları bağışlayarak yaptı (Menç, 2002: 101). Atik-Ali Mektebi'nde toplanan cemiyetin başkanlığına çoğunluğun isteğiyle Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi[9] seçildi (Aktaş, 1973: 74; Menç, 2002: 98). Cemiyetin seçilen diğer üyeleri ise şunlardı: Belediye Reisi Topçuzade Mustafa Bey, Sultan Beyazıt Camii Vaizi ve emekli Müftü Abdurrahman Kamil Efendi, Harputizade Hasan Efendi, Hoca Bahaeddin Efendi, Şeyh Cemaleddin Efendi, Topçuzade Ali Bey, Topçuzade Hilmi Bey, Eytam Müdürü Ali Efendi, Hacımahmudzade Mustafa Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Mustafa, Şirinzade Mahmut, Melekzade Süleyman, Veysibeyzade Sıtkı Bey, Seyfizade Ragıp, Yamukosmanzade Hamdi Efendi, Arpacızade Hürrem Bey (Aydoğan, 2000: 92-93; Menç, 2002: 98).

Mustafa Kemal Paşanın Amasya'ya gelişinin akabininde yaşanan olumlu havanın da etkisiyle daha önce yapılması planlanan mitingin düzenlenmesine karar verildi. Miting düzenleme sorumluluğunu üstlenen Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, tarihi 20 Haziran 1919

---

[7] Bu dernekten önce Amasya'da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adında bir dernek etkinlik göstermekteydi.

[8] Refik Necdet Aktaş, bu toplantı yerinin Selağzında bulunan kız Okulu olduğunu belirtir. (Aktaş, 1969: 3).

[9] Hacı Tevfik Efendi, Milli Mücadele'yi sarsan iç ayaklanmalardan Zile isyanı sırasında da belinde silah milis kumandanı olarak savaştı. Zile ve Yenihan'da iç ayaklanmalar başladığında Mustafa Kemal Paşa, o tarihte Beşinci Kafkas Tümen Komutanı olan Kaymakam (Yarbay) Cemil Cahit Bey'e bu tehlikeli ayaklanmanın "bütün imkanları kullanarak bastırılmasını" emretti. Eldeki bütün imkanları kullanarak ayaklanmayı bastıramayacağını anlayan Cemil Cahit Bey ise Hacı Tevfik Efendi'den yardım istedi. Öncelikli olarak aile yakınlarından başlayarak milis kuvvet oluşturan Tevfik Efendi, ayaklanma sona erene değin cepheden ayrılmadı. Ancak, bu sırada zatürreye yakalanan Tevfik Efendi, hem müftü hem de Müdafaa-i Hukuk Amasya Heyet-i Merkeziyesi reisi iken 1921 yılı kasım ayında vefat etti. (*Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, 1973: 257-258).

Levent Sahverdi Arşivi

Cuma günü olarak belirledi ve sancağın bütün köylerini mitingden haberdar etti. Toplu olarak kılınan Cuma namazından sonra kalabalık grup miting alanına toplandı. Amasya halkı, yaklaşık 30 bin kişinin katıldığı bu mitingle Mustafa Kemal Paşanın liderliğinde "Ya İstiklal, Ya Ölüm" parolasıyla milli mücadeleye her türlü desteği vereceğini gösterdi (Kılıç, 2004: 3). Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin çalışmaları bunlarla da sınırlı kalmadı. Kurulduğu günden itibaren her tür fedakarlıkta bulunarak kendi ilçe ve bucaklarında yeni şubeler açtı (Aydoğan, 2000: 94-95) Cemiyet o günlerde İstanbul Hükümeti'ne, "Biz Amasyalılar, Mustafa Kemal'in etrafında toplanarak vatanımızı, hürriyetimizi, istiklalimizi kurtarmaya yemin ettik."diye bir telgraf çekti (Demiray, 1981: 1, 5). Özellikle cemiyet üyelerinin toplumun değişik kesimlerinden ve bölgenin hatırı sayılır nüfuzlu kişilerinden olması Mustafa Kemal Paşanın güvenli bir ortamda çalışmasına ve Amasya Tamimi'nin oluşmasına katkı sağladı. Söz konusu cemiyet aracılığıyla toplumun nabzı tutularak yöre halkının teşkilatlandırılması mümkün oldu. Ayrıca cemiyet, topladığı yardımlarla birçok bölgede Milli Mücadeleye destek olup moral verdi (Aydoğan, 2000: 94-95).

Her fırsatta Mustafa Kemal Paşanın çalışmalarını engellemeye çalışan İstanbul Hükümeti'nin başvurduğu tedbirlerden biri de postanede çalışan müdür ve personeli –Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'ya gelişinde karşıladıkları için- görevlerinden azlederek yerlerine Tokat Posta Müdürlüğü'nden eleman takviye etme gayretiydi. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu duruma karşı çıkarak Tokat'tan gelecek personelin postaneye sokulmaması için: "Telgrafçı arkadaşlarına selamlarımı söyle. Ben vazifelerine devamlarını istiyorum! Tokat'tan gelecek olanlar postaneye sokulmayacaklardır." emrini verdi (Erden, 1989: 42-43). Bununla birlikte, hem düzenli haberleşmenin sağlanması hem de telgrafhanenin kullanılmasının engellenme olasılığına karşın Saraydüzü Kışlası'na telgrafhane hazırlandı. Telgrafçı olarak Amasya Telgrafhanesi'nde görevli Abdurrahman Rahmi Efendi görevlendirildi (Kılıç, 2004: 51; Erden, 1989: 51).

Çalışmaların bir program dahilinde yürütülmesi için Mustafa Kemal Paşa aralarında kolordu komutanları da bulunan en güvenilir dostlarını düşmana karşı direnme tedbirleri almak ve gerekirse Anadolu'da fiili bir yönetim kurmak amacıyla Amasya'da gizli bir toplantıya çağırdı (Sonyel, 1995: 80). Toplantıya katılan eski Donanma Bakanı Rauf Bey, XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ve III. Kolordu Komutanı Albay Refet

Levent Şahverdi Arşivi

Bey[10] Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Haziran'da hazırlanan[11], hatta Trakya'ya bildirilen metni imzaladılar.[12] Konya'da bulunan Ordu Müfettişi Cemal Paşa ile Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa da telgrafla gönderilen metni onayladılar (Aybars, 2002: 149). Hazırlanan tamim sivil ve askeri makamlara şifreli olarak iletildi. İstanbul'da bulunan bazı kişilere bu kararlarla birlikte bizzat Mustafa Kemal Paşanın yazdığı bir de genel mektup yollandı. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta mektup yazdığı kişileri ve mektubun içeriğini, "*...Kendilerine mektup yazdığım kimseler şunlardı: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (Nafia Nazırı idi), Sulh ve Selamet Fırkası Başkanı Ferit Paşa, Cami Bey, Ahmet Rıza Bey. Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak tekrar edeceğim: 1. Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük gayeleri hiçbir vakit gerçekleştiremez. 2. Bunlar ancak milletin bağrında fiilen doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur. 3. Zaten acı olan durumu tehlikeli şekle sokan en etkili sebep, İstanbul'daki muhalif akımlar ve milli davayı zararlı bir şekilde yüzüstü bırakan siyasi ve gayri milli propagandalardır. Bunun cezasını, vatanımız aleyhinde fazlasıyla görmekteyiz. 4. Artık İstanbul Anadolu'ya hakim değil bağlı olmak mecburiyetindedir. 5. Size düşen fedakarlık pek büyüktür.*" (Atatürk, 2006: 25) sözleriyle açıkladı. Böylece 22 Haziran 1919'da Amasya'da hukuken olmasa bile fiilen milli iradeye geçildi. Amasya Tamimi de bunu belgeleyen vesika olarak tarihteki yerini aldı (Kodaman, 1986: 10). Mustafa Kemal Paşa bu durumu Nutuk'ta "*18 Haziran 1919 tarihinde, Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulanma zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki, o nokta, Anadolu ve Rumeli'deki milli*

[10] Albay Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde "Anadolu İhtilali" bildirisinin müzakeresi yapılırken konuşmaların sonuna doğru gece 23 civarında bu topluluğa Samsun'dan gelerek katıldı. (Aktaş, 1969: 3).

[11] Mustafa Kemal Paşa bu metinde ulusal bağımsızlığa ve yurdun bölünmezliğine son vermek isteyen İtilaf Devletleri'nin çalışmaları karşısında merkez hükümetin tutsak ve güçsüz durumda olduğunu; ulusun alınyazısının bu hükümete teslim edildiği takdirde sonucun yok olmaya boyun eğmek anlamı taşıdığını; Anadolu halkının ise ulusal bağımsızlığı sağlamak için tek vücut haline geldiğini bildirir. Asker ve sivil yöneticiler de Anadolu'daki bu harekatın etrafında birleşmiştir. Bunun sonucunda bütün Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk ı Milliye ve Reddi İlhak derneklerinin birleştirilerek güçlü bir merkez kurulu oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kuruluşun İstanbul'un denetiminden ve yabancı devletlerin sözü geçerlilik ve etkisinden özgür hareket edebileceği ve sesini tüm dünyaya duyuracak şekilde Anadolu'nun merkezinde, en uygun yer olan Sivas'ta açılması uygun görülmüştür. (Vesika: 19, 18.6.1919) (Atatürk, 1989:. 1220-1221).

[12] Milli direnişin hedeflerini ve araçlarını saptayan 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi dışında, ortada bir de "tutanak" diye bilinen iki sayfalık başka bir belge vardır. Toplantıya katılan komutanların ve bazı görevlilerin ortaklaşa imzalarını taşıyan bu metin altı maddeden oluşmaktadır. Mustafa Kemal Paşa imzalı tamim metninde ise o günkü şartlarda bir iç talimat olan son üç madde yer almamıştır. (Özdemir, 2004: 62).

Levent Sahverdi Arşivi

teşkilatları birleştirerek, bir merkezden temsil ve idare etmek üzere, Sivas'ta genel bir milli kongre toplamaktı. Bu gayenin gerçekleştirilmesi için yaverim Cevat Abbas Bey 21/22 Haziran 1919 gecesi, Amasya'da yazdırdığım genelgenin esas noktaları şunlardı" (Atatürk, 2006: 21) diye açıklayarak Belge 26'da maddeleri verir.[13]

Cemal Kutay Amasya Kararları'nın imzalandığı gece sabaha kadar süren bir toplantının daha yapıldığını ve protokole geçmeyen bir

[13] 1- Vatanın tamamiyeti ve milletin istiklali tehlikededir. Hükümet-i merkeziyemiz İtilaf Devletlerinin tesir ve murakebesi altında mahsur bulunduğundan deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madüm tanıttırıyor. Milletin istiklalini, gene milletin azm ü ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sada-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve mürakabeden azade bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vaki olan teklif ve arzuyu milli üzerine bilvücuh Sivas'ta milli bir kongrenin serian in'ikadı tekarrür etmiştir. Bu maksatla, tekmil Vilayat-ı Osmaniye'nin her livasından fırka ihtilafatı dikkat nazarına alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın süratle yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir sırrı milli halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lazımdır. 2- Vilayet-i Şarkiyemiz namına 10 Temmuzda Erzurum'da in'ikadı mukarrer kongre için mezkür vilayetlerin Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden müntehap azalar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilayatı sairemizin murahhasları da Sivas'a vasıl olabileceklerinden Erzurum Kongresinin azası da tensip edeceği zamanda içtima-ı umumiye dahil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir. 3- İşbu mevadda göre murahhasların Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri ve Belediye riyasetleri ve suver-i saire ile intihabı iletahrikleri hakkındaki delalet-i aliye-i vatanperverilerini ve isimleriyle zaman-ı hareketlerininiş'arını istirham eylerim. (Atatürk, 1989: 1232-1233.)4- Bu mukarreratın tatbikatına Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, esbak Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, XIII. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Cevdet ve III. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, II. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, XII. Kolordu Kumandanı Miralay Salahattin Bey, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da XVII. Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Kumandam Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki *ve* askeri mühim zevat tarafından çalışılacaktır. Bundan başka sadr-ı esbak Müşir Ahmet izzet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey ve ayan azasından Ahmet Rıza Bey gibi zevatın fikir ve mütalaaları alınacaktır. 5- Redd-i ilhak ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların yalnız telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmesi Posta ve Telgraf Umum müdürlüğünden tamim edilmiştir. Bu husus suret-i kat'iyede reddedilerek muhaberatın behemehal serbestçe temini için tezahüratta bulunularak muhaberat temin edilecek ve temin edilinceye kadar tezahürata devam olunacaktır. 6- Teşkilat-ı askeriye ve milliye hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda hiç bir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafından yeniden vaki olacak düşman işgal harekatı umum orduyu alakadar edecek ve hasıl olan vaziyete nazaran müdafaa-i memlekete müştereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirini haberdar edeceklerdir. Esliha ve mühimmat kat'iyen elden çıkarılmayacaktır (Cebesoy, 2000: 93-94).

Levent Şahverdi Arşivi

"mahrem madde"nin kabul edildiğini ve maddenin içeriğinin daha sonra sadece Kazım Karabekir Paşaya iletildiğini belirtir. (Kutay, 1986: 20; Şakir, 1938: 209-211). Falih Rıfkı Atay da *Çankaya* adlı eserinde bu görüşe değinir: "*Amasya Antlaşmasının hiç açıklanmayan bir gizli maddesi vardır. Bu maddeye göre Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Fuat Paşalarla Rauf Bey bir milli hükümetin ilk kadrosu olarak tesbit edilmiştir.*" (2004: 196) Hikmet Özdemir ise Mustafa Kemal Paşanın kişiliği göz önüne alındığında böylesi bir kararın onun düşünce yapısına uygun düşmeyeceğini, olsa olsa bir yakıştırmadan ibaret kalacağını ileri sürdü (2004: 48).

Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşanın daha önce askeri kumandanlara ve mülki amirlere gönderdiği tebliğ ve tamimlerle, halka açıkladığı konuların bir program ve karar halinde sunulmasıdır (Eroğlu, 1973: 858). Samsun'a hareket ederken kendisine ordu müfettişi[14] görevi nedeniyle verilen yetki ve sınırları tamamen aşan Mustafa Kemal Paşa, bu tamim ile, İstanbul'daki padişaha, onun hükümetine başkaldırarak milli bir devlete gidişin başlangıcını oluşturdu. Başka bir deyişle, vatanı kurtarma yanında halk egemenliğine dayalı gelecek rejimin olanaklarını hazırladı (Irmak, 1988: 519; Kili, 2001: 53). Ve milletçe milli mücadelenin lideri olarak tanınmaya başladı (Cebesoy, 1956: 550).

Mondros Mütarekesi'nden sonra, düşman istilasına karşı kurulmuş olan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye, Edirne Trakya-Paşaeli Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk, Reddi İlhak gibi dernekler[15] daha çok mahalli tarzda olmasına rağmen Amasya Tamimi, Anadolu'da kurtuluş hareketlerini tek elden düzenleme yolunda milli bir birliğe yol açarak ulusal bir kongrenin toplanmasını öngördü (Eroğlu, 1973: 119). Amasya'da çağrısı yapılan bu toplantıyı (Sivas Kongresi) kendisinden sonra yapılan kongrelerden ayıran ana özelliği İstanbul Hükümeti'ne doğrudan doğruya bir meydan okumayı içermesidir (Mango, 2004: 277) Bundan dolayı, Amasya Tamimi "siyasî inkılâbın, dolayısıyla inkılâpların" başlangıcıdır (İlhan, 1985: 321).

22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi aynı zamanda Anadolu'da yeni bir iktidar odağının ortaya çıkmasıdır. İstanbul Hükümeti ve işgal kuvvetlerinin iktidarının yanında oluşan bu yeni iktidar kısa sürede

[14] III. Ordu müfettişliğine Sivas'ta bulunan III. kolordu ile Erzurum'da bulunan XV. kolordu bağlıydı. (Türkmen, 2001: 111).

[15] Halkın büyük bir çoğunluğu 600 yıllık bir maziye sahip olan saltanata bağlılığını devam ettirirken, artık padişahın ve İstanbul'daki hükümetin bağımsızlık konusunda bir şey yapamayacağını kavramıştı. Bunun en açık ifadesi Mütarekeden hemen sonra başlayan işgallere karşı Müdafaa cemiyetlerinin kurulması ve protesto mitinglerinin yapılmasıdır (Ünal, 1988: 112).

Levent Sahverdi Arşivi

gücünü göstererek hem İstanbul Hükümeti'yle hem de Anadolu'da dolaşan yabancı temsilcilerle ayrı ayrı masaya oturarak varlığını kabul ettirdi (Özdemir, 2004: 117).

Amasya Tamimi'ndeki en önemli maddelerden biri, durum ne olursa olsun askeri ve milli teşkilatın ortadan kaldırılmayacağı kararıydı. Bundan dolayı, kumanda hiçbir suretle terk edilmeyecek ve başkasına bırakılmayacaktı. Vatanın her hangi bir yerinin düşman istilasına uğraması bütün orduyu ilgilendirdiği için kumandanlar birbirlerini derhal bilgilendirecek, silah ve mühimmat kesinlikle elden çıkarılmayacaktı. Böylece ordu Mondros Mütarekesi'nden sonra imzalanması istenecek asıl anlaşmanın ağır şartlarını kabul etmeyeceğini, hükümet emrinden uzaklaşarak bir anlamda ondan bağımsız davranacağını ilan etti.

Bu kararların uygulanması içinse Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, XIII. Kolordu Kumandan Vekili Miralay Cevdet ve III. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Beyler, Samsun Mutasarrıfı Hamid Bey, II. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa (Mersinli), XII. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da XVII. Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki ve askeri yetkililer çalışacaktı (Gökbilgin, 1959: 145-146). Amasya Tamimi'nin bu maddesi bir yandan askeri bürokrasiye yönerge niteliği taşırken, öte yandan da merkezi hükümete isyan söz konusudur. Çünkü 6. maddede, "Teşkilat-ı askeriye ve milliye hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda hiç bir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır." ibaresi yer almaktaydı. İstanbul'dan gelen emirlerin dinlenmemesi ise Mondros Mütarekesi'nin 20. maddesine[16] karşı gelmek, ona meydan okumak yani isyan demekti (Kuran, 1986: 47). 5. maddedeki Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin telgraflarının postanelerde çekilmemesi hakkındaki karar da aynı nitelikteydi.

Mustafa Kemal Paşa, padişahın güttüğü siyasete bütünüyle aykırı (Kuran, 1988: 16) olan Amasya Tamimi ile bir anlamda Osmanlı ve İtilaf tezlerinden ayrılan Anadolu'nun programını açıkladı: Ülkenin, ulusun ve devletin tam bağımsızlığı. Eş deyişle, vatanın bir bütün olarak korunması şartıyla milletin bağımsızlığının feda edilmesi görüşünün peşinen reddi. Bu temel amaç, ilk bağımsızlık bildirisi niteliğindeki Amasya

[16] Mondros Mütarekesi'nin 20. maddesi: Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silah, cephane ve nakil vasıtalarının kullanma tarzına ait verilecek malumata riayet olunacaktır.(Madde 5: Hudutların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için, lüzum görülecek askerî kuvvetten fazlasının derhal terhisi.

Levent Şahverdi Arşivi

Tamimi'nde belgelendikten sonra, bölgesel kapsamlı Erzurum Kongresi'nce de benimsendi. Sivas Kongresi kararları ile Misak-ı Milli metninde de "istiklal ve serbesti-i tammeye mahzar olmak üssülesası" şeklinde tanımlandı (Tanör, 2002: 58-59).

Amasya Tamimi, aynı zamanda, işgaller karşısında gösterilen yerel direniş hareketlerinin ulusallaşması/merkezileşmesi yolundaki çalışmalara geçişin başlangıcıdır. Çünkü, ulusal önderliğin doğduğu yer burasıdır. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat, Refet, Rauf Beylerle telgraf hattındaki yüksek komutanlardan (Kazım Karabekir Paşa, Mersinli Cemal Paşa) oluşan Amasya grubu, yerel önderlerden farklı olarak sorunları ve çözümleri ulusal ölçekte ele alarak[17] millet iradesine bağlı meşruluk anlayışı oluşturdu (Tanör, 2002: 320).

Milli irade kavramı Türk anayasa gelişmelerinde tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ve eylemli olarak ilk kez Amasya Tamimi'nde ortaya atıldı (Kili, 2001: 53). Tamimde bunu sağlayan, "*Vatanın tamamiyeti, milletin istiklali tehlikededir. Hükümet-i merkeziyemiz İtilaf Devletlerinin tesir ve murakebesi altında mahsur bulunduğundan, deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Milletin istiklalini gene milletin azmü kararı kurtaracaktır. Milletin halü vaz'ını derpiş etmek ve sada-yı hukukunu cihana işittirebilmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir.*" (Cebesoy, 2000: 93-94) maddesiydi. Bu maddede aynı zamanda bir değerlendirme yapılarak kurtuluşun çareleri millete açıklandı.

Amasya Tamimi'ndeki "teşebbüsat ve icraatın...şahsi olmak mahiyetinden çıkarılması..." maddesiyle İngiliz ve /veya Amerikan mandasına dayanarak kurtuluşa ulaşma yerine ulusal topraklar üzerinde ulusa dayalı bir mücadeleye karar verildiği, milli iradenin ve buna dayalı siyasal örgütlenmenin egemen kılınmasıyla aynı zamanda gelecekte kurulacak devletin esasları da belirlendi (Tanör, 2002: 388). Bundan da önce mücadelenin strateji ve yöntemi çizildi: Ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulan Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri, belediyeler, her mutasarrıflıktan halkın güvenini kazanmış üçer delege, temsilci seçerek Sivas'a gönderecek, orada toplanılacak, ulusal kongre oluşturulacaktı. Bu bir

[17] Ali Fuat Cebesoy da anılarında Amasya kararlarından önce ülkedeki benzer çalışmaların yerel ölçekte kaldığını ifade etmiştir, "Fakat Amasya içtimaı ve mukarreratının ehemmiyet ve hususiyeti çok başkadır. Münferit ve mıntıkevi teşebbüsler birleştirilmiş, bütün milletin, istiklal ve vatanımızın uğradığı tehlike etrafında müttehit olduğu gerek harice ve gerekse dahile gösterilmiştir. "Mukaddes İttifak" adını verdiğim Amasya Mukarreratı toplayıcı bir ruh taşımaktadır. Şunu hemen ilave etmeliyim ki, bunun başlıca amili de Mustafa Kemal Paşa'dır." Cebesoy, Amasya Tamimi'nin ulusallığına ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu mücadelenin lideri olarak kabulüne dikkati çekmiştir (Cebesoy, 2000: 96).

Levent Sahverdi Arşivi

genel seçim değildi, ama dolaylı da olsa bir seçime dayanıyordu (Kili, 2001: 54). Türk milletini vatanını korumaya ve bağımsız yaşamaya çağıran bu tamim ile egemenliğin kaynağının değişerek padişah iradesinden millet iradesine geçileceği ilan edilirken aynı zamanda kozmopolit Osmanlı politikaları yerine milli şahsiyet düşüncesi ön plana geçti. (Kodaman, 1986: 10; Feyzioğlu,1999: 6-33). Başka bir deyişle, Amasya Tamimi ile devrimin temel prensibi olarak milliyetçilik akımı öne çıkarıldı. Bu tamimle birlikte milliyetçilik, milli mücadelenin esası, özü, temel yapısı; milleti harekete getiren, ona milli bilinç ve vicdanının sesini duyuran politik tutumun hedeflerini gösteren prensip oldu (Eroğlu, 1973: 863-864).

Sonuç

Almanya ve müttefikleri safında I. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti, çeşitli cephelerde, özellikle Çanakkale'de zaferler kazanmasına rağmen yenildi ve devletin varlığı, 1918 yılında emperyalist devletlerle imzalanan Mondros Mütarekesi ile fiilen sona erdirildi. Çözüm olarak hükümet ve padişah İtilaf Devletleriyle anlaşma ya da devletin geleceğini onların insafına bırakmayı uygun bulurken, aydınların kurtuluş çaresi olarak düşündüğü diğer iki seçenek İngiliz veya Amerikan mandasıydı. Anadolu insanının hedefi ise Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasıydı.

Osmanlı Devleti adına Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Rauf (Orbay) Bey, anlaşmanın kendisi ve Osmanlı Devleti için bir başarı olduğunu: "*Bu mütareke ile devletimizin istiklali, saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında yapılmış bir mütareke değil; savaş halinden çıkmak isteyen denk iki devletin aralarındaki düşmanlığı durdurmaları durumu gibi bir şeydir.*"sözleriyle dile getirirken, Sadrazam İzzet Paşa'da valiliklere çektiği telde mütarekeyi başarı olarak değerlendirdi (Aybars, 2002: 80). Mondros Mütarekesi'nin Türkiye'nin felaketi olduğunu görerek Doğu Sorunu karşısında resmi Osmanlı tezinden farklı bir çözüm öneren ve bunun için savaşmayı göze alan -tek kişi değilse de- ilk kişi Mustafa Kemal Paşa'dır. (Tunaya, 201986: 11).

Türk milleti, Anadolu ve İstanbul arasındaki farkı gören Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aracılığıyla, yeni çözüm yolunu ülke geneline ve tüm dünyaya Amasya şehrinde ilan edilen Amasya Tamimi ile duyurdu: ekonomik ve siyasal açıdan tam bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti. Ümmet düşüncesinden millet düşüncesine geçişle birlikte vatanının kurtuluşu da ulusal güçlere dayandırıldı. Sivas Kongresi'ne davetiye niteliği taşıyan Amasya Tamimi ile Ulusal birlik ve

Levent Şahverdi Arşivi

beraberlik sağlanırsa tüm zorlukların üstesinden gelineceği düşüncesi hayata geçti. Ulusu harekete geçiren bir uyarı ve uyanış olan Amasya Tamimi, ulusal birlikteliği sağlayarak Türk milletinin kurtuluş mücadelesinin başladığını müjdeledi.

Amasya Tamimi'nin yayınlanmasından sonra, 26 Haziran 1919 günü Amasya'dan ayrılarak Tokat, Sivas, Erzincan yoluyla 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a giden Mustafa Kemal Paşa,[18] 8-9 Temmuz 1919'da askerlik mesleğinden istifa etti (Aydınel, 1993: 308-309). Devam eden süreçte kongreler dönemi yaşandı. Erzurum Kongresi'ni Sivas Kongresi izledi. Bu kongreden sonra seçilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, Damat Ferit Paşa hükümetini İstanbul'da meşru ve milletin arzularını benimseyen ve bunların yerine getirilmesine çalışan bir kabine kuruluncaya kadar tanımayarak saray ve Babıali'ye karşı varlığını kanıtladı. Çalışmaların da etkisiyle 2 Ekim 1919'da Ferit Paşa kabinesi düştü. Kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti, Heyeti Temsiliye ile görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı görevlendirdi. Salih Paşa, maiyetinde padişah yaverlerinden Albay Naci Bey olduğu halde 15 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla Samsun'a ve 18 Ekim 1919 tarihinde de görüşme yeri olarak kararlaştırılan Amasya'ya geldi (Ünat, 1961: 359). İmzalanan protokolle Milli Mücadele hareketini -İtilaf devletlerinin de baskısıyla- engellemeye çalışan İstanbul hükümeti, bir bakanını asi ve maceraperest olarak kabul ettiği Mustafa Kemal Paşanın ayağına göndererek, Amasya Tamimi'nden dört ay sonra onun varlığını yine aynı şehirde onayladı (Zeyrek, 1989: 473) Ve Amasya şehri Cumhuriyet döneminde de, Türkiye'nin bağımsızlık belgesi olan Amasya Tamimi'nde alınan kararların uygulanmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında tarihi bir rol üstlendi.

Amasya Tamimi'nde "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" sözleriyle ifade edilen tam bağımsız Türkiye ideali, Cumhuriyet döneminde yapılan anayasaların temel felsefesi olarak kabul edildi. 1982 Anayasası'nın 6. maddesinde "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" sözleriyle günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti'nin temel felsefesini taşımaya devam etmektedir.

[18] İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, bununla ilgili olarak hükümetine bildirdiği raporunda: "Mustafa Kemal iyi niyetle atanmıştı. Samsun'a vardıktan sonra kendisini milli ve yabancılara düşman bir merkez yaptı. Dönme emrine uymadı. Rauf da tehlikelidir. En önemli mesele barışı mümkün olduğu kadar çabuk yapmaktır." dedikten sonra ayrıca bir de not düşmüştü: "Mustafa Kemal Malta'ya göttürülmelidir". (Sarıhan, 1993: s. 341.)

Levent Sahverdi Arşivi

Kaynakça

"Samsun'dan Sonra Amasya'da İndirilen İlk Darbe", Hürrem Arpacıoğlu İle Yapılan Röportaj, **Ulus**, 19 Mayıs 1962.

AKŞİN, Sina, "Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti", ***I. Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu 20-22 Mayıs 1986 Amasya***, Eser Matbaası, Samsun, 1986, s. 30-35.

AKTAŞ, Refik Necdet, "50 Yıl: 19 Mayıs 1919-19 Mayıs 1969", **Milliyet,** 27 Mayıs 1969.

AKTAŞ, Refik Necdet, **Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973.

Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası I, TBMM Yayınları, Ankara, 1973.

ARIBURNU, Kemal, **Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk- Söylev :Vesikalar-Belgeler,** Cilt: 3, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara,1989.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Yay.Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2006.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2002.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922,** Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul,1999.

AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yi Milliye Hareketi**, Kültür Bakanlığı, Ankara,1993.

AYDOĞAN, Erdal, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara,2000.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.

BORAK, Sadi, **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919),** Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara,2004.

Levent Şahverdi Arşivi

CEBESOY, Ali Fuat, "Mustafa Kemal, Milli Lider", **Belleten**, XX/80 (Ekim 1956), s. 549-555.

CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul,2000.

DEMİRAY, Ahmet, **Resimli Amasya Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara,1954.

DEMİRAY, Ahmet, "Mustafa Kemal ve Amasya", **Yeni Tanin**, 22 Haziran 1981.

ERDEN, Abdurrahman Rahmi, **Makine Başında Mustafa Kemal'le Amasya'da Onbeş Gün: Hatırat,** (Yazan: Turgut Fethi), İstanbul,1989.

EROĞLU, Hazma, "Amasya Tamimi'nin Hukuki ve Siyasi Önemi", **VII. Türk Tarih Kongresi 25-27 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler,** Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 853-864.

EVSİLE, Mehmet, "Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/40 (Mart 1998), s. 69-96.

FEYZİOĞLU, Turhan, **Türk Milli Mücadelesi'nin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

GÖKBİLGİN, M. Tayip, **Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresi'ne**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1959.

HOWARD, Douglas A. , **History of Turkey,** Greenwood Publishing Group Incorporated, Westport, CT, USA, 2001.

Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, (Yay. Haz.: Sami Önal), Literatür Yayınları, İstanbul, 2003.

IRMAK, Sadi, "Milli Mücadele'de Yurt ve Dünya", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/12 (Temmuz 1988), s. 517-520.

İLHAN, Suat, "Türk Kurtuluş Harekatının Safhaları ve Çağdaşlaşmaya Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I/2 (Mart 1985), s. 319-326.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, 2. Bsk., (Çev.: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Levent Sahverdi Arşivi

KILIÇ, Mehmet, **Amasya Genelgesi ve Protokolü**, T.C. Amasya Valiliği, Amasya, 2004.

KISAPARMAK, Necip Güngör, **Milli Eğitim Cephesiyle Amasya**, Kardeş Matbaası, 1966.

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.

KODAMAN, Bayram, "İstiklal Beyannamesinin İlanı İçin Neden Amasya Seçilmiştir", **67. Yılında Amasya Tamimi,** (Haz.: Hüseyin Menç), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 1986, s. 7-10.

KURAN, Ercüment, "Milli Mücadele'de Amasya Tamimi'nin Önemi", **Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu**, Amasya Valiliği, Amasya, 1986, s. 46-50.

KURAN, Ercüment, "Türk Tarihinde Milli Egemenlik Kavramı-1919-1924 Dönemi-", **Atatürk'e Armağan**, (Yayına Haz: Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman ve Mustafa Özbalcı), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1988, s. 13-28.

Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, (Haz.: Cemal Kutay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,1973.

KUTAY, Cemal, "Amasya Protokolündeki Gizli Madde", **67. Yılında Amasya Tamimi**, (Haz.: Hüseyin Menç), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 1986, 16-20.

KUTAY, Cemal, **Kurtuluş Savaşı'nın Maneviyat Ordusu**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1977.

LORD KİNROSS, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu,** Altın Kitaplar, İstanbul, 203.

MANGO, Andrew, **Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu,** (Türkçesi: Füsun Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

MENÇ, Hüseyin, **Milli Mücadele Yıllarında Amasya Olaylar, Belgeler, Portreler**, Gen. 2. Baskı, T.C. Amasya Valiliği Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak**, Amasya Valiliği, Amasya, 2004.

ÖZSOY, Osman, **Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZTOPRAK, İzzet, "Karadeniz'de Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", **Atatürk'e Armağan**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1988, s.121-139.

ÖZTOPRAK, İzzet, "Mustafa Kemal'in Çalışmalarında Amasya Tamimi'nin Belirtileri", **Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu,** Amasya Valiliği, Amasya, 1986, s. 59-71.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

SARIKOYUNCU, Ali, **Atatürk, Din ve Din Adamları,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

SEMERCİ, Ahmet, **Amasya Tamimi (21-22 Haziran 1335),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1985.

SONYEL, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ŞAKİR, Ziya, **Atatürk: Büyük Şefin; Hususi- Askeri- Siyasi Hatıraları,** Ülkü Basımevi, İstanbul, 1938.

TANÖR, Bülent, **Türkiye'de Kongre İktidarları,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul., 1991.

TUNAYA; Tarık Zafer, "Tarihin Yolu Nasıl Keşfedilir? Atatürk ve Osmanlı Mirası", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 3-20.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

UNAT, Faik Reşit, "Amasya Protokolleri", **Tarih Vesikaları**, Cilt:1, 3 (18). Sayı (Mart 1961), s. 359-365.

ÜNAL, Mehmet Ali Ünal, "Amasya Protokolleri ve Atatürk'de İstiklal Düşüncesi", **Atatürk'e Armağan,** (Yayına Haz: Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman ve Mustafa Özbalcı), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1988, s. 109-119.

ZEYREK, Şerafettin, "Amasya Mülâkatı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, V/14 (Mart 1989), s. 467- 477.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MAKBULE ATADAN'IN ATATÜRK'E İLİŞKİN ANLATTIKLARI ÜZERİNE BİR BASIN TARAMASI

Derya GENÇ ACAR*

ÖZET

Atatürk'ün gerçeklere dayalı yaşam öyküsünün yazılışında, özellikle bu yaşamın çocukluk ve gençlik dönemlerinin doğru ve yeterli belirlenmesinde annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım'ın anlattıkları, ilk elden kaynak olarak büyük önem taşımaktadır. Bu yazımızda Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım'ın[1] basınımızda yer alan Atatürk'e ilişkin ilk elden söyleşileri, kronolojik sıra içinde gösterilmiş ve örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım, Atatürk'ün çocukluğu ve gençliği, Atatürk'le ilgili anılar.

A PRESS RESEARCH ON MAKBULE ATADAN'S EXPLANATION RELATING TO ATATÜRK

ABSTRACT

While writing the life story of Atatürk, especially stating his childhood and adolescence periods, the expression of his mother Zübeyde and his sister Makbule is critically important as it is first-hand information.

In this article, his sister Makbule's first-hand conversations and cases relating to Atatürk which had found a place in the press are chronologically predicated.

Key Words: Atatürk, Atatürk's mother Zübeyde, Atatürk's sister Makbule (Atadan), Atatürk's childhood and adolescence, memory about Atatürk.

---

* Adnan Menderes Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı.

[1] Makbule (Atadan) Hanım (1887–1956): Selânik'te Atatürk'ün doğumundan altı yıl sonra doğdu. Babası Ali Rıza Efendi'yi yaşamının ilk yıllarında kaybetti. Sistemli bir öğrenim göremeyerek kendi kendini yetiştirdi. 1915 yılı Mart ayında annesi ile Selânik'ten ayrılarak İstanbul'a geldi. Mustafa Mecdi (Boysan) ile evlendi; 1947 başlarında mahkeme kararıyla ayrıldı. Atatürk'ün emriyle 1930'da Serbest Fırka'ya kaydoldu; partinin kendisini kapatması üzerine Ankara ve İstanbul'da yaşamını sürdürdü. 1956'da Ankara'da öldü; cenazesi Asri Mezarlığa defnedildi.

Levent Sahverdi Arşivi

GİRİŞ

Atatürk'ün yaşam öyküsünün gerçeklere uygun yazılmasında, şüphesiz ki ilk elden kaynakların büyük değeri ve önemi vardır. Bu hususta Atatürk'ün anlattıklarının yanı sıra, ailesini oluşturmuş ya da yaşamına karışmış kimselerin verdikleri bilgiler, onlardan kalan anılar, Atatürk'ün biyografisinde paha biçilmez önem kazanmaktadır.

Bir insanı en yakından tanıyan, onun yaşam öyküsündeki ayrıntıları en iyi bilenlerin başında şüphesiz ki, kendi aile bireyleri gelmektedir. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde Atatürk'ün yaşamına, özellikle onun çocukluk ve gençlik yıllarına ışık tutacak kimselerin başında, annesi *Zübeyde Hanım* ve kız kardeşi *Makbule (Atadan) Hanım'ın* geldiği görülmektedir. Bu bakımdan, Atatürk'ün yaşamını konu alan birçok tarihçi ve yazar, Atatürk'ün annesi ve kız kardeşiyle görüşme gereği duymuşlar, onlardan elde ettikleri bilgileri ve anıları, yazdıkları kitapların sayfalarına geçirmişlerdir[2].

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın yaşamı 14 Ocak 1923'de son bulduğundan, basında, Atatürk hakkında onunla yapılmış bir konuşma bulunmamaktadır. Bununla beraber Millî Mücadele yıllarında Ankara'ya gelmiş olan *Grace Ellison*[3] gibi bazı yabancı gazeteci ve yazarlar, sınırlı da olsa Zübeyde Hanım'la konuşma fırsatı bulmuşlardır.

Atatürk'ün kız kardeşi *Makbule Hanım*, annesine oranla uzun bir ömür sürmüş, bu nedenle özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra –Büyük Adam'ın yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgiler almak bakımından- zaman zaman gazetecilerin ilgi odağı olmuştur.

Makbule Hanım'la yapılmış söyleşiler üzerine gerçekleştirdiğimiz geniş bir basın taramasında, bu hususta kendisiyle yapılmış ilk görüşmenin kronolojik zincir içerisinde, 1947'de haftalık *Akın Gazetesi*'nde "*Selime Seden*" imzasıyla yayınlandığını görüyoruz. Bu konuşmayı, aynı yazarın yine Akın Gazetesi'nde 1948'de yayınlanan diğer bir konuşma dizisi izlemektedir. Makbule Hanım'la yapılan üçüncü söyleşi ise *Yaşar Yula* tarafından 1950'de gerçekleştirilmiş; bunu 1952–1953 yılları arasında *Yeni İstanbul Gazetesi*'ndeki "*Büyük Kardeşim Atatürk*" başlıklı uzun bir yazı dizisi takip etmiştir. Makbule Hanım'la yapılan söz konusu bu dördüncü konuşmada, söyleşiyi nakleden kişinin

---

[2] Örneğin tarihçi Enver Behnan Şapolyo, Atatürk'e ilişkin eserlerine kaynak oluşturmak üzere hem Zübeyde Hanım, hem de Makbule Hanım'la görüşme yaptığını kaydetmiştir. Konu ile ilgili bkz. Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul, Rafet Zaimler Yayınevi, 1958, s. 16-25

[3] Grace Ellison M., **Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-yi Milliye Ankarası**, Türkçesi: İbrahim S. Turek, İstanbul, Milliyet Yayınları,1973, s. 177

Levent Şahverdi Arşivi

adı verilmemiştir. Daha sonra şair ve gazeteci *Şemsi Belli*'nin 1955'de kaleme aldığı "*Ağabeyim Mustafa Kemal*" adlı yazı dizisi *Milliyet Gazetesi*'nde yayınlanmış ve bugünkü tespitlere göre Makbule Hanım'la yapılan beşinci söyleşiyi oluşturmuştur. Makbule Hanım'la yapılan altıncı ve son görüşme ise *Dr. Rıdvan Ege* tarafından 1 Kasım 1955 günü yapılmış; ancak bu konuşma *Ulus Gazetesi*'nde 1962 yılı Kasımı'nda yayınlanmıştır.

Bütün bu yazılar ve yazı dizilerinde Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım'ın anlattıkları, özellikle Atatürk'ün aile çevresine, onun çocukluk ve gençlik dönemlerine ilişkin olup, birçok bilinmeyen olaya değinmektedir.

Makbule Hanım'ın söyleşileri üzerine yaptığımız basın taramasının diğer bir ilginç yönü de, bu taramada belirlenen birçok yayının Atatürk'le ilgili bibliyografik literatürde yer almayışıdır[4]. Aşağıda, Makbule (Atadan) Hanım'la yapılmış söyleşileri, yayın tarihlerine göre kronolojik bir sıra ile sunuyoruz:

I

1947'DE HAFTALIK AKIN GAZETESİ'NDE "*SELİME SEDEN*" İMZASIYLA YAYINLANAN SÖYLEŞİ[5]

Selime Seden imzasıyla Akın Gazetesi'nde yayınlanan bu söyleşi, Atatürk'ün ölümünden sonra Makbule Hanım'la yapılan görüşmelerin ilkini oluşturmaktadır. Söz konusu söyleşiyi aşağıda tam metin olarak veriyoruz:

Atatürk'ten Hatıralar

Atatürk'ün son günlerine dair hatıralarını rica ettiğim hemşireleri sayın bayan Makbule Atadan, bana şu izahatı verdiler:

—Atatürk'ün Ankara'ya son gidişini bugün gibi hatırlıyorum. O geceyi Rukiye ile beraber sabaha kadar yanında geçirmiştik. Durmadan terliyordu. Ben çamaşırlarını değiştirmesi için kendisine yardım ediyordum. Ağır bir hastalığa tutulduğu gözle görülüyordu. O seyahate

[4] Örneğin, Muzaffer Gökman'ın hazırladığı, gerçekten özlü bir çalışma içeren 3 ciltlik "**Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası**" adlı eserde Selime Seden, Yaşar Yula ve Rıdvan Ege'nin yayınladığı söyleşilerin kaydı bulunmamaktadır. Bkz. Muzaffer Gökman, **Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası**, 3 Cilt, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1968, 1981, 1983

[5] "Atatürk'ten Hatıralar", Anlatan: Makbule Atadan, Konuşan: Selime Seden, **Akın Gazetesi**, İstanbul, 13. 11. 1947.

Levent Sahverdi Arşivi

ben iştirak etmeyecek ve sıhhatimi alâkadar eden işler yüzünden bir müddet İstanbul'da kalacaktım. Kendisinden müsaade istedim, verdi. Ertesi günü, kendisini Haydarpaşa'ya götürecek olan motor sarayın önüne gelmişti. Uğurlamak için odamdan çıkarak, kendisiyle yatak odasının önünde karşılaştık. Halinden bana veda etmeğe hazırlandığı belli idi.

—Sizi motora kadar uğurlamama müsaade ediniz, diye yalvardım.

Sert ve kesik bir sesle:

—Hayır! dedi. Buradan uğurlamanız kâfidir.

Atatürk o gidişinde çok halsiz ve yorgun görünüyordu. Kendisine boynundaki eşarbı düzeltecek kadar dahi bir kuvvet görmemiş olmalı ki, iki elini yanlarına salıvererek bu işi yapmamı benden istemişti. Onu hiç bu kadar halsiz ve yorgun görmemiştim. Anlaşılıyordu ki daha aylarca evvel, öldürücü hastalık tesirlerini göstermeğe başlamıştı.

İki gün sonra, Atatürk beni Ankara'ya çağırttı. Köşke gittiğim vakit kendisini uzun bir şezlongda oturur bir vaziyette buldum. Bana:

—Gördün mü kardeşim, doktorlar bana günde beş türlü tatlı yediriyorlar,

dedi.

—Afiyet olsun, diye cevap verdim.

El altından bir havadis almıştım. Ata'nın ayaklarına su indiğini gören Doktor Neşet Ömer, bütün gece Atatürk'ün odasının önünde dolaşarak "Ne yapayım da mesuliyetten kurtulayım!"diyormuş. Çünkü o vakte kadar hastalığı teşhis edememişti. Bir istida yazmış, "Ben mesuliyet kabul etmem, Avrupa'dan doktor getirin; çünkü Ata ağır hasta!" demişti.

* * * *

— Size Atatürk'ün son günlerine ait hatıralarımı anlatırken, içimde senelerce açıklamadan güçlükle sakladığım bir acıyı ifade etmek isterim:

Atatürk çok ağır bir hale gelmiş, Dolmabahçe Sarayı'nda yatıyordu. Doktorlar karnında toplanan ve kendisine büyük bir rahatsızlık veren suyu iğne ile girerek almak fikrinde bulunmuşlar ve kendisine bunu anlatmışlar. O da:

— Bir kere hemşireye sorun, onun reyini alın ve işinize öyle başlayın! diye emretmiş. Atatürk'ün bu arzusu bana iletilmedi. Her zaman aramızda bir mâni olan Hasan Rıza Bey, bu defa da Atatürk'le alâkadar olmaktan beni alıkoyuyordu. Bunu hiç unutamıyorum. Atatürk'ün yanına birçok doktorların ve operatörlerin girdiğini bana sofracı Muzaffer söyledi. Koşarak yanına gittim. Beni yolda Kılıç Ali

Levent Şahverdi Arşivi

önledi. Doktor Neşet Ömer, su alındığından haberdar olmamaklığımı hayretle karşıladı ve Atatürk'ün vermiş olduğu emri bana tekrar etti. Hayretler içinde kaldım. Atatürk'ün yanına girdim. Doktorlar orada ancak 4–5 dakika durmama müsaade ediyorlardı. Atatürk rahattı, neşeliydi, bundan istifade ederek kendisine şu suali sordum:

— Su alırken hangisi daha kolay oluyor; yarmak mı, delmek mi?

İki elini havaya kaldırdı:

—**İkisi de kötü! İkisi de ne yenir, ne yutulur!** dedi.

Sayın Bayan Makbule Atadan, derin bir karamsarlık içinde hatırladığı o elemli dakikaların tesiriyle çok üzüntülüydü. Gözlerinden süzülen yaşları zaptedemiyordu. O acıklı günlerin hatıralarını yaşatmasını isteyerek onu daha derin bir ıstırap içinde bırakmağa gönlüm razı olamazdı. Kendisinden müsaade istedim. Dünyanın en büyük adamlarından biri olan Atatürk'ün kardeşi olmak gibi müstesna bir şerefe erişmiş olan sayın Bayan Makbule Atadan'ı teselli bulmaz kederiyle baş başa bıraktım.

II

1948 YILINDA HAFTALIK AKIN GAZETESİ'NDE "SELİME SEDEN" İMZASIYLA YAYINLANAN SÖYLEŞİ[6]

Gazeteci Selime Seden'in, Makbule (Atadan) Hanım'la yapmış olduğu ikinci görüşmesini oluşturan konuşmayı aşağıda tam metin olarak sunuyoruz:

Güler yüzlü, kibar tavırlı bir kadın, Atatürk'ün hemşiresi Bayan Makbule, romatizmadan acı çektiği için, güçlükle yürüyebiliyordu. Geniş ve aydınlık salonda karşı karşıya oturduk. Bu sefer, Atatürk'ün çocukluğundan, mektep hayatından ve bazı hususiyetlerinden malûmat almak istiyordum. Nazik ev sahibesi gülümsedi ve çok gerilerde kalan uzun senelerin hatıralarını kısaca canlandırmağa başladı:

Ali Rıza Bey Ailesi

—İsterseniz, size ilkin babamdan ve ailemizden bahsedeyim: Bildiğiniz gibi babamız, gümrük memuru Ali Rıza Bey'dir. Son zamanda memuriyetinden ayrılmış, ticaretle meşgul oluyordu. Ormanlar almıştır ve

[6] "Atatürk'ün Çocukluğu (Bayan Makbule'nin Büyük Adam İçin Anlattıkları I-II-III)", Anlatan: Makbule Atadan, Konuşan: Selime Seden, **Akın Gazetesi**, İstanbul, 25. 12. 1947; 1. 1. 1948; 8. 1. 1948.

Levent Sahverdi Arşivi

kereste ticareti yapıyordu. Zannederim Kel Hasan Paşa bu ormanları babamdan alarak kendi adamlarına vermek istemişti. Muvaffak olamayınca, yaktırmış olduğu söylenir.

Ağabeyim Atatürk, Ali Rıza Bey'in dördüncü evlâdıdır. Kendisinden evvel Fatma, Ömer ve Ahmet adında üç kardeşimiz daha dünyaya gelmişse de ömürleri vefa etmemiş ve ölmüşlerdir.

Mustafa (Kemal), bunlardan sonra dünyaya gelmiştir. Ben daha sonra geldim. Benim küçüğüm Naciye'dir. Ben, Atatürk mektepte iken doğmuşum. Beni pek çok severdi. Öteki hemşirem Naciye ile araları pekiyi değildi. Babam Ali Rıza Bey, bağırsak vereminden vefat etmiştir.

Zübeyde Hanım Ailesi

Annemin babası, yani büyük babam üç defa evlenmiştir. İlk hanımından dayım Hüseyin Bey dünyaya gelmiştir. Annemle babamın evlenmelerine vasıta olan da, bu sevgili dayımız Hüseyin Bey'dir. Hiç evlenmemiştir. Bütün hayatını aileden kimsesiz kalanların yetişme ve yetiştirilmelerine adamıştır. Babam Ali Rıza Bey ölüp de, biz öksüz kalınca imdadımıza yetişen de bu aziz dayımız Hüseyin Bey olmuştur. "Rapla" Çiftliği'ni tutuyordu. Derhal Selânik'e gelerek bizi, yani annemi, ağabeyim Mustafa'yı, beni, hemşirem Naciye'yi ve dadımızı alarak çiftliğe götürdü.

Çiftlik binası

Götürülmemiz üzerine Mustafa Kemal'in ilk tahsil hayatının sekteye uğradığını söylemeğe lüzum görmem. Dayımın bizi götürdüğü çiftlik havadar bir yerdi. Durunuz size binayı tarif edeyim: Dört köşeli bir kule.. Zemin katında bir oda vardı. Burada merdivenle üst kata çıkılırdı. Burada da, karşılıklı iki oda ve dört gözlü ambar! Biz yüklüklü büyük odada yatardık. Dadım küçük odada yatardı. İşte bu odanın altında arabalık olduğunu hatırlıyorum. Sonra, karşıki ambarın üstünde bir sofa vardı. Mutfağın yanında uzun bir mahzen vardı ki, avlunun sonuna kadar uzanırdı. Bunun dış tarafında yarıcıların kulübeleri vardı.

Çiftlik hayatı

Bayan Makbule, burada hatıralarını topluyormuş gibi duraladı. Çok geçmeden gözlerini gözlerime dikerek gülümsedi:

—Mustafa burada çok sıkılıyordu, dedi ve sözlerine devam etti:

—Bilmezsiniz, o çok ağırbaşlı bir çocuktu. O geniş, koca çiftlik kendisine dar gelirdi. Bugünkü gibi hatırımdadır: Tahtaları keser, küçük çiviler çakar ve bu çivilere incecik saz telleri gererek tambura yapar ve çalardı. Ben de kendisine yardım ederdim. Bütün bunların vakit geçirmek

Levent Şahverdi Arşivi

için aranan çareler ve başvurulan basit eğlenceler olduğunu tabiî anlıyorsunuz. Tahta kesme ve güvercin yuvası yapma gibi meşguliyetlerinde ona yardım ederdim.

Bayan Makbule bu noktada bir daha daldı. Bir daha başını ve gözlerini kaldırarak gülümsedi:

—Bakla tarlasının öteki başına giderdik. Burada zemini bir metre kadar kazar, bizi alacak kadar bir evcik yapar ve bir de küçücük ocak taslağı yaptıktan sonra, "**Bekle kardeşim, sana yemek getireyim!**" derdi. Getirdikleri, ağzı lüleli küçücük bir testi içinde ayran, peynir ve ekmekten ibaret bir kır kahvaltısı olurdu. Birlikte yerdik. Yiyemediklerimizi oyduğu ocağımsı yere saklardı.

Hizmetçinin getirdiği kahveleri içerken, Bayan Makbule bir iki dakika sessiz kaldı. Ardından yine o tatlı tebessümüyle anlatmağa başladı:

— Ağabeyim Mustafa'nın başka bir eğlencesi de çiftlik bostanına bize mahsus küçücük bir çardak yapmak olurdu. Çardağı hazırlayınca üstünü ve yanlarını yeşil yapraklı dallarda örter, pencereler yapar ve sonra karpuz ve kavun dilimlerini sıralayarak yarıcıların küçük çocuklarına yedirir, bana da ayrıca ikramda bulunurdu.

Burada bayan Makbule'nin bakışları canlandı: "Bilirmisiniz? Bana **'Makbuş'** derdi."

Tahsil meselesi

— Günler, aylar geçiyordu. Küçük Mustafa'nın tahsil meselesi dayımın dikkatinden kaçmıyordu. Buna bir çare düşündüler: Orada, çiftliğe yakın bir çiftlikte "Çalı" çiftliğinde küçük bir kilise ve mektebi vardı. Ağabeyime, "Haydi seni oraya verelim!"dediler. Mustafa'yı götürdüler. Orada tapınan Hıristiyan çocuklarını görünce, etkilenmiş ve gece rüyasına girmiş.. Ertesi gün bir daha gittiğini hatırlıyorum. Üçüncü günü, "**Beni tapınmağa mı gönderiyorsunuz?**" diye isyan etmişti. İşte bundan sonra, çiftlik kâtibinden birkaç gün kadar ders aldı. Bu çiftlik kâtibi de onu tatmin edememişti. Okumak hevesi o kadar ateşli idi ki, onda âdeta bir huzursuzluk yaratmağa başlamıştı. Ağabeyimin, o zaman tam dokuz yaşında olduğunu hatırlıyorum.

Simit hikâyesi

Atatürk'ün düzenli eğitim hayatına atılması işte bundan sonra başlamıştır. Bayan Makbule, o devreyi de şöyle anlatıyor:

— Dayıları ile anneleri baş başa veriyorlar. Küçük Mustafa'yı okutmak lâzım! Fakat nasıl?

Levent Sahverdi Arşivi

— Nihayet, Makbule Hanım'la hemşireleri Naciye'yi çiftlikte bırakmağa ve Mustafa'yı alıp Selânik'e, halalarının yanına götürmeğe karar veriyorlar. Bırakıp dönecekler ve küçük Mustafa orada tahsiline devam edecek! Oldukça maceralı ve heyecanlı olan bu kısa devreyi de Bayan Makbule'nin dilinden ve hatıralarından dinleyelim:

— Küçük Mustafa'yı, halasının evine bırakarak çiftliğine dönüyorlar. Halası, Bayan Makbule'nin nitelendirmesine göre, sert ve katı bir hanımdır. Daha o gece misafir çocuğu, simit alması için çarşıya gönderiyor, getirdiği simitleri beğenmediği için "değiştirmesini" söyleyerek bir daha göndermekten çekinmiyor. Hadise, dokuz yaşındaki Mustafa'nın izzetinefsine dokunuyor, cumayı bekliyor. Çiftlikten cuma namazı için Selânik'e, "Hamzabey Camii"ne gelen dayısını buluyor. Arada geçen kısa ve kesin konuşma şudur:

— Dayı, siz beni halama uşak mı verdiniz?

— Ne münasebet! O nasıl söz!

— Beni gece yarıları çarşılara gönderiyor. Ben orada oturamam!

— !...

Selânik'e dönüyorlar

Mesele aile arasında ehemmiyet kazanıyor. Çocuğu üzmemek ve hırpalatmamak lâzım. Dayısı Hüseyin Bey'le annesi Zübeyde Hanım tekrar baş başa veriyorlar. Verilen karar şudur: Selânik'te kirada bulunan evlerden birini boşalttırmak.. Zübeyde Hanım, kızları Makbule ve Naciye Hanım'ları alarak buraya yerleşecek ve küçük Mustafa huzur içinde tahsiline devam edecek.. Tabii; ev boşalttırılıyor. Çiftlikte bulunan Arnavut Hacı ismindeki uşak, Zübeyde Hanım ve kızlarını alarak Selânik'e getiriyor. Küçük Mustafa da, komşu Hatice Hanım'dan üç ay kadar hususi ders alıyor. Nihayet, Hatice Hanım'ın verdiği dersler, onu tatmin edemiyor.

Çekilen kulak

Zübeyde Hanım, yine zor durumdadır. Merhum eşi Ali Rıza Bey'in arkadaşlarından Hüseyin Efendi'yi hatırlıyor ve kule dibindeki kahvelerden birinde bu zatı bulduratak, oğlu Mustafa'nın mektebe yerleştirilmesi için aracılık yapmasını rica ediyor. Hüseyin Efendi derhal aracılık ediyor, bir iki gün sonra küçük Mustafa, Rüştiye Mektebi'ne giriyor.

Burada yine Bayan Makbule'yi dinleyelim:

Levent Şahverdi Arşivi

— Ağabeyim intizama çok düşkündü. Mektebe başlayınca, evde kendisine hususi bir oda ayrıldı. Kahvaltısını odasında eder, kimseyi içeri sokmazdı. Yalnız yatardı. Gece geç vakitlere kadar derslerine çalışırdı. En sevdiği yemekler peynirli yumurta, etli kurufasulye ve patates yemeği idi. Hiç unutmam, bir gün Mustafa mektepten pek asabi dönmüştü. Asabi ve hırçın! Meğer bir fiil çekimini yanlış yaptığı için hocası kulağını çekmiş! Fazlaca çekmiş olacak ki, biraz kanamış da.. Dört gün hiç kimse ile konuşmamış ve odasına kapanmıştı. Sebebini annem de soramıyordu.

Bayan Makbule, burada gülümseyerek, "Yüzgöz olmasınlar diye.." dedi ve devam etti:

—Ertesi sabah kapı çalınmıştı. Bir de ne görelim: Merhum pederimin arkadaşı Hüseyin Efendi değil mi? Annemi ve Mustafa'yı kapıya çağırarak, "Muamelenin bittiğini" söyledi. Mustafa tabiî sevindi. Bir şeyden haberi olmayan annemin hayretini takdir edersiniz! Meğer Mustafa kulağı çekildiği gün, mektepten çıkar çıkmaz Hüseyin Efendi'ye koşmuş ve kendisini bu mektepten almasını ve Askerî Rüştiye'ye yerleştirmesini rica etmiş! İşte, Hüseyin Efendi'nin "bittiğini" söylediği muamele de, bu imiş! Mustafa'nın dört gün mektebe gitmeyerek evde beklemesinin sebebi de, bu!

Ben, basma taşıyamam!

Atatürk'ün hemşiresinin anlattığına göre, kapı ardında ana, oğul arasında bir münakaşa başlıyor, Zübeyde Hanım: "Ben seni asker yapamam. Baban gibi tüccar yapacağım!" diyor. Küçük Mustafa hiddetleniyor ve: "**Ben mutlak asker olacağım. Omzumda basma topu taşıyamam!**" diye çıkışıyor ve ayak diriyor. Fakat fayda etmiyor. Annesi resmî evrakı mühürlemeyeceğini söylüyor. Mustafa hiddetleniyor ve çıkıp halasının evine gidiyor.

...Mustafa Kemal'in askerî rüştiyesine verilmesine bir rüyanın sebep olduğunu kaydetmeden geçmemek lâzımdır. Bayan Makbule, o gece annelerinin gördüğü bir rüyayı şöyle anlatıyor:

— Annem rüyasında Mustafa'yı altından tepsi içinde olduğu halde bir minarenin tepesinde, korkunç vaziyette görür. Bir takım sesler: "Eğer Mustafa'nın askerî mektebe gitmesine razı olursan, yeri burasıdır. Etmezsen aşağı atarız, bin parça olur!" diyorlar. Annem dehşet içinde uyanıyor ve ertesi gün razı oluyor. İşte ağabeyimin askerî rüştiyesine girmesi hadisesi böyle olmuştur. Bundan sonrası malûm. "Kemal" ismini burada hocası kendisine vermiştir. Sonra Manastır İdadisi'ne gitti. Burada iken hastalanmıştı. Hatta annem onun verem olduğunu bile duyunca Selânik'te askerî baştabip Muhsin Bey'e rica ederek izinle getirtmişti. Özenle tedavi edildi ve bir şeyciği kalmadığı anlaşıldı.

Levent Sahverdi Arşivi

Manastır'dan "sılaya" geldiği zaman, bizlere üzeri "yadigâr" yazılı Manastır işi yüzükler, sırma işlemeli terlikler getirdi. O zaman en sevdiği şarkı:

Manastır'ın ortasında var bir havuz

Dimetoka kızları hepsi yavuz

Manastır ortasında var bir çiçek

Dimetoka kızları hepsi köçek

Biz yanar oynarız!

Şarkısı idi.

III

1950 YILINDA ZAFER GAZETESİ'NDE YAŞAR YULA İMZASIYLA YAYINLANAN SÖYLEŞİ[7]

Basınımızda Makbule (Atadan) Hanım'la yapılmış üçüncü görüşmeyi oluşturan aşağıdaki söyleşiyi tam metin olarak sunuyoruz:

Kardeş Gözü İle En Büyük Türk: Atatürk!

Sayın hemşireleri Bayan Makbule, anlatmaya başlıyor:

— Ağabeyimin çocukluğu o kadar sakin bir şekilde geçmedi. Annem, oğluna olan büyük sevgisini, bizlere imrendirecek bir şekilde belli ederdi. Atatürk, ders ve mütalâa ile o kadar kafasını yormazdı. Daima bizlerden ayrı bir odada oturur ve kimse onun odasına giremezdi. Kitaplarına ve siyasî kâğıtlarına çok ehemmiyet verirdi.

Onbir yaşında iken bir gün yemek esnasında, sanki cemiyet içinde mevcut olan o zamanki bariz sınıf farkına işaret eder gibi, bir mahalle çöpçüsünü ele aldı: "**Bu çöpçü niçin yaşıyor?**" diye bir sual sordu. Aramızda olan kısa bir sessizlik anından sonra, bu sualin cevabını yine kendi verdi: "**Hayatını devam ettirmek için...**"

Daima yalnız olarak bulunduğu odasına, kendisini görmek ve de konuşmak için gittiğim zamanlar, ayağa kalkar ve beni karşılayarak köşeye oturturdu. Okuduklarına ve gördüklerine dair uzun tafsilat vermezdi. Bazen manâlı bir sessizliği tercih ettiğini görürdüm. Bazen, "**Gel kardeşim, sana tarih okuyayım!**"der ve heyecanlı bir sesle devam

[7] "Kardeş Gözüyle En Büyük Türk Atatürk", Anlatan: Makbule Atadan, Aktaran: Yaşar Yula, **Zafer Gazetesi**, Ankara, 10. 11. 1950

Levent Şahverdi Arşivi

ederdi. O anlar, dikkat içinde kendisini dinlediğimden, bugün o kadar iyi hatırlıyorum ki, Atatürk, padişahların evlât öldürmelerine kızar ve bahsedilirken dişlerini hiddetle sıkmasından açıkça belli ederdi. Bu mevzua ait olan fikrimi bana sorduğu zaman, "Ağabey, dedim, insanlar kendi milliyetlerinden olanlarla evlenmeli, yoksa böyle olur!" Buna karşı cevabı da, uzun bir sessizlik olmuştu.

Atatürk de hepimizden fazla annesini severdi. Annemizi kara toprağa verdikten sonra, bir gece Atatürk, rüyasında onu görmüş ve derhal benim yanıma gelerek "**Kardeşim, ne olur biraz konuş! Sen söylerken annemle görüşüyormuşum gibi oluyorum.**" demesi, kendisinin ne kadar hassas ve ne kadar aile sevgisine düşkün olduğunu bizlere açıkça ispat etmişti.

Atatürk'ün sevdiği şarkı

— Atatürk'ün hayatında en çok sevdiği şarkı, Asım Bey'in uşşak faslından ve curcuna usulünden şu şarkısıdır:

Cana rakibi handan edersin,

Ben bînevayı giryan edersin.

Bigânelerle ünsiyet etme,

Bana cihanı zindan edersin...

Emin olun, bu şarkıda ben her şeyimi, hatıralarımı, bir kelime ile kardeşimi bulurum. Unutulur mu bu? Ne güzel, ne unutulmaz günlerdi onlar.. Şimdi, tatlı ve unutulması artık mümkün olmayan birer hayal, ebedî bir hatıra oldular...

Şimdi sözü, yine Bayan Makbule'ye bırakalım:

—Evet, Atatürk memleketini ve milletini çok severdi. Halkı uyandırmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Bir gün yemek esnasında kendisine sordum: "Diğer büyük adamlar da memleket için çalışsalardı, yurdumuz için bu daha iyi olmaz mıydı?" Bana cevabı şu olmuştu: "**Onlar da bu sevgili vatan için çalıştılar... Fakat talih bana daha çok yardım etti. Bana bu, Tanrı'nın bir lütfudur kardeşim!**"

Şu anda, Atatürk'ün hayatında bir dönüm noktası telâkki olunabilecek bir mahiyet gösteren, Latife Hanım'la tanışma ve evlenmesinin kısaca hikayesini anlatmak istiyorum: Latife Hanım, İzmir'e ilk girecek olan bir subayla evleneceğini, yakınlarına, tanıdıklarına söylemiş.. Atatürk'ün İzmir'e girdiği günlerde, annemiz son derece hasta bir vaziyette bulunuyordu. Ağabeyimi İzmir'de karşılayanlar arasında Latife Hanım da

Levent Sahverdi Arşivi

vardı. Atatürk'ü layık olduğu şekilde karşıladılar ve nihayet bu konuşmalar, evlenme ile sona erdi.

— Biraz evvel Atatürk'ün musikiye olan yakın ilgisinden bahsetmiştim. Ağabeyim, alaturka musikiyi iyi bilir ve her şarkıyı severdi.

Şimdi sizlere, Atatürk'le birlikte aramızda geçen neşeli bir hatırayı anlatacağım: İş Bankası'nın, şu anda hatırlayamıyorum, yıldönümlerinden birini kutluyorduk. Deniz üzerinde sandallar, motorlar arasında bir vapurda bulunuyorduk. Halk, aralarında gördüğü Atatürk'ü çılgınca alkışlıyordu. Fakat vapur çok kalabalık olduğundan herkes iskemleye veya yerlere oturmuştular. Bir aralık kulağıma eğilen Atatürk, "**Ne olur şişman olmasaydın, biz de yere otururduk!**" dedi. Onun kırılmasını istemediğimden bu arzusunu yerine getirebilmek için, "Ne duruyorsun, derhal oturalım!"dedim. Bir çocuk gibi sevindi ve beraberce yere, halkın arasına oturduk. Bu vaziyette etrafımızdakilerle gayet neşeli konuşmalar yaptık ve ayağa kalkmak zamanı geldiği an, ben daha hazırlıklı davranarak, kendisinden evvel kalkmış bulundum. Bu hareketi, benim vücudumun kabiliyetinden beklemediği için, kendisine bir sürpriz olmuş; hatırladığımız zaman hep birlikte buna gülmüştük.

Sözlerime son vermeden evvel şunu da söyleyeyim; bir gün Atatürk bana şöyle söylemişti:

— Ne senin ve ne benim paramız olacak.. Her şeyimiz, yalnız ve yalnız, bize bunları veren milletin olacaktır!

IV

1952–1953 YILLARI ARASINDA YENİ İSTANBUL GAZETESİ'NDE YAYINLANAN *"BÜYÜK KARDEŞİM ATATÜRK"* BAŞLIKLI YAZI DİZİSİ[8]

Kimin tarafından kaleme alındığı belirtilmeksizin "Büyük Kardeşim Atatürk" başlığı ile 1 Kasım 1952 – 22 Mart 1953 tarihleri arasında Dünya Gazetesi'nde 141 gün süre ile yayınlanan bu röportaj, Makbule Hanım'la yapılan konuşmaların en uzununu oluşturmaktadır. Makbule Hanım bu yazı dizisinde, kendi anılarının yanı sıra, babası, kardeşleri, akrabaları hakkında annesinden dinlediklerine de bölüm bölüm, kendi anıları arasında yer vermektedir. Atatürk'e en yakın bir insanın gözü ve üslubuyla onun çocukluğu, gençliği, Selânik ve Manastır'daki öğrenim

[8] " Büyük Kardeşim Atatürk", Anlatan: Makbule Atadan, **Yeni İstanbul Gazetesi**, 1.11. 1952- 22. 3. 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

yıllarından anısal kesitler sunan bu uzun söyleşinin içeriği hakkında bir fikir vermek üzere, söz konusu yazı dizisinden bazı bölümler sunuyoruz:

Büyük Kardeşim Atatürk

Büyük kardeşimle ilgili hatıraları derleyerek anlatmaya çalışırken annemin söylediklerine de önemli bir yer ayırmak zorundayım. Çünkü büyük kardeşimin ilk çocukluğunu bilmiyorum. Nerden bileceğim; o zamanlarda ben dünyada yokmuşum zaten. Daha sonraki zamanları çok iyi hatırlıyorum. Hepsi de fotoğraf gibi beynime yerleşmiş.. Onun için, boş kalan yerleri annemin anlattıkları ile tamamlamak lâzım.

Selânik'in 20 kilometre kuzey-doğusunda banyolarıyla, şifalı sularıyla tanınmış küçük bir kasaba vardır: Langaza. Bu kasabada her yıl kurulan Paşa Panayırı'na her taraftan alıcılar gelir, pehlivanlar güreştirilir ve hediyeler dağıtılırdı. Ana tarafından buralıyız biz. Büyük babam Varyemez oğullarından Ahmet İbrahim Efendi, kasabanın eski yerlilerinden ve zenginlerindendir. Üç tane çiftliği var.. Langaza kasabasındaki çiftlik faaliyetlerinin ağırlık noktalarından biri, hayvan yetiştirimi idi. Bunun yanında ipekçilik, tütüncülük de yapılıyordu. Büyük babam Varyemez Ahmet İbrahim Efendi, daha çok hayvan yetiştirmek işine önem veriyormuş..

Kasabanın bir kısım Türk halkına Yürük denilirdi. Kasabadaki köylerin çoğu da yürük köyleri idi. Mavi ve yeşil gözlü sarışın köylüler her hafta Langaza pazarına gelirler ve getirdiklerini sattıktan sonra heybelerini doldurarak gün batarken dönerlerdi. Biraz büyüyüp de Vardar boyundaki kasabaları dolaştığımız zaman Langaza köylülerine çok benzeyen insanlarla karşılaşmıştım. Onların da çoğu sarışındı. Giyinişleri de başka türlü değildi.

Bir gün bu köylülerden söz açılınca büyük kardeşim anlatmıştı: Yürük, yürümekten gelirmiş meğer.. Yürükler Bizanslılar zamanında Vardar boylarına yerleşmişlermiş. Vardar, eskiden beri bir Türk ırmağı imiş.. Buralarda, yabancı sözleri hiç denecek kadar az, temiz bir Türkçe konuşulurmuş.. Büyük kardeşimin belirttiğine göre, Varyemez oğulları, bu Türk'lerdendir. Osmanlı ordusu Rumeli'ye yayılınca, Vardar Türkleri büyük bir rol oynamışlarmış..

* * * *

Annem, o zamanlardan kalma el işlerini, arkada kalmış bir dünyayı kısa bir zaman için diriltmek ister gibi bize gösterirken büyük kardeşimle birlikte hayranlık duyardık. Ne nefis şeylerdi onlar yarabbi.. Çok iyi hatırlıyorum, bir gün annem büyük kardeşime demişti ki: "Mustafa, senin için saklıyorum bunları.. Bir büyü de.." Ondan sonra yeşil gözlerini,

Levent Sabverdi Arşivi

enginlere benzeyen bir şefkatle bana çevirmiş ve şöyle seslenmişti: "Sen henüz çok küçüksün yavrum.Hiç üzülme.. Sana da sandıkta sakladığım şeyler var.."Annemin bu bakışları ne kadar sık gözümün önünde dolaşıyor. Ben onları nasıl unutabilirim. Sizi, bu kadar uzak bir zamana götürmek isteyişimi sebepsiz sanmayınız. Annemin yaşadığı dünya, üstünkörü bilinmezse ne Mustafa anlaşılır, ne de çok daha sonra, ondan doğan şahsiyet, Atatürk...

* * * *

Babam Ali Rıza Bey, Selânik yerlilerindendir. Çok uzak dedelerinin Vidin'den ayrılarak Serez'de yerleştiklerini ve oradan da Selânik'e geldiklerini söylerler. Ben de başkaları gibi işitmişimdir bunu.. Doğru mudur, yanlış mıdır, bilmiyorum. Hatta araştırmak, sormak bile aklımdan geçmedi. Söz kesilmeden önce, büyük annemle büyük babamın yaptıkları soruşturmalar pürüzsüz.. Ali Rıza Bey'e karşı hiç kimsenin bir diyeceği yok.. Nihayet, babamın sabırsızlıkla beklediği karar veriliyor. Hatice Halama haber gönderilirken, Hüseyin dayım da babama müjdeyi yetiştiriyor.. Düğün hazırlıklarına başlamak sırası gelmiştir artık...

* * * *

Hiç unutmam bir kış gecesi, büyük kardeşim sobaya birkaç odun attıktan sonra mindere oturmuş ve kitaplarını karıştırmaya başlamıştı. Annem sordu: "Ne okuyorsun oğlum?" Büyük kardeşim hemen cevap verdi: "**Tarih.. Plevne muharebeleri, Osman Paşa..**"

Annem bir şey söylemedi ve derin düşüncelere daldı. Ve sonra yerinden kalkarak büyük kardeşimin saçlarını okşadı, okşadı: "İnşallah sen de onun gibi olursun Mustafa'm!" dedi.

Gözleri yaşlar içindeydi annemin.. Belki, bu büyük Türk kahramanının Ruslarla güreştiği günleri hatırlamıştı. O yılın şiddetli kışını kim unutabilir? Askerine örnek olmak için karakışta çadırda oturan Osman Paşa'yı kim unutabilir? Osman Paşa, o zaman, en son ümittir. Büyük kardeşim, kitabını mindere bıraktı: "**Büyük bir paşa o, anne! Fakat bahtsız bir paşa.. Dilediği gibi iş göremeyen bir paşa.. Bir paşanın eli, ayağı bağlı olursa iş göremez, anne.. Bu kitapta yazıyor.. Tuna boyundaki ordumuzu İstanbul Sarayı idare etmiş ve ordumuz da onun için yenilmiş.. Ben kendi ordumu kendim idare edeceksem paşa olurum, anne.. Kuru paşalıktan ne çıkar? Maksat vatana hizmet!**"

* * * *

Bir gün Mustafa, okuldan dönmüştür. Merdivenleri çıkarken Hüseyin dayımla karşılaşıyor. Evde olağanüstü bir sessizlik var. Annem yukarıdan

Levent Şahverdi Arşivi

gözleri kızarmış, yorgun ve bitkin iniyor. Söz söylemeye bile kudreti yok.. Mustafa'ya eliyle işaret ediyor. Büyük kardeşim donmuş gibidir. Şaşkın şaşkın bakarak soruyor: "**Babam? Öldü mü?**" Annem hıçkırıklarını tutamıyor. Mustafa'nın rengi soluyor ve sonra annesine sarılarak: "**Sen ağlama anne! Ölümü durdurmak kimsenin elinde değil! Bak, ben varım anne, ben oğlun..**

V

1955 YILINDA MİLLİYET GAZETESİ'NDE ŞEMSİ BELLİ İMZASIYLA YAYINLANAN "*MAKBULE ATADAN ANLATIYOR*" ADLI YAZI DİZİSİ[9]

Şemsi Belli tarafından kaleme alınan bu yazı dizisi ilk defa, 10 Kasım 1955 -24 Kasım 1955 günleri arasında Milliyet Gazetesi'nde yayınlandı; daha sonra 1959'da küçük bir kitap haline getirildi. Söz konusu yazı dizisi, Makbule Hanım'ın 1955 yılı yazında Ankara Gülhane Hastanesi'nde tedavi görürken şair ve gazeteci Şemsi Belli'ye anlattıklarından oluşmaktadır. Atatürk'ün çocukluk ve gençlik yılları, kişisel özellikleri ve Makbule Hanım'ın tanık olduğu Atatürk'e ilişkin bazı anılardan söz eden bu röportaj dizisinden, kitap halinde yayınlanması nedeniyle sadece tanıtıcı bir bölüm sunmakla yetiniyoruz:

...İşte böyle birçok heyecanlı günler geçirdikten sonra bir akşam Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçeceğini haber aldık..

Ağabeyim bütün arkadaşlarına veda ederken şöyle diyordu:

—Bu geceyi annem ve kardeşimle geçireceğim sabaha kadar.. Sizi tekrar ziyarete gelemeyeceğim için kusura bakmayın.. Şimdi hepinize veda etmiş olayım!

Arkadaşları gittikten sonra beni çağırdı:

—**Makbuş!** dedi. **Annemin karyolasının karşısına yer sofrası hazırla! Bu gece sizinle biraz dertleşmek istiyorum. Yarın gideceğim. Hayat bu.. Belki ölürüm, gelemem; size söyleyeceklerim var**..

Annemin karyolasının karşısına yer sofrası hazırladık. Minderleri, yastıkları yerleştirdik. Ağabeyim, annemin karşısına geçti:

— **Anneciğim**, dedi, **burası Selânik gibi değil.. Ben gittikten sonra yanılıp da sokaklara çıkmayın! Benim işim büyük.. Bu işte muvaffak olabilmem için kalp huzuruyla çalışmam lâzım.. Beni merak ve**

[9] "Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal", Röportaj: Şemsi Belli, **Milliyet Gazetesi**, İstanbul, 10. 11. 1955- 24. 11. 1955

Levent Sahverdi Arşivi

endişede bırakmayın.. Giderken gözüm arkada kalmasın.. Elimi, ayağımı bağlamayın. Memleket için çalışırken sizden yana bir üzüntüye uğramak istemem..

Annem, heyecandan düşüp bayıldı; zaten hasta idi kadıncağız.. Biraz sonra kendine geldiği zaman, oğlunun muvaffak olması için Tanrı'ya dua ediyordu.

O gece sabaha kadar uyumadık, konuştuk, dertleştik.. Ertesi gün, araba kapıya dayandı. Annemle ağabeyimin birbirlerine vedası çok hazin oldu. Sarıldılar, öpüştüler.. O, annemin ellerini tekrar tekrar dudaklarına götürdü. Öptü, öptü, öptü..

Aşağıya -kendisini uğurlamak üzere- arkadaşları gelmişti. Âdetimiz gereği aşağıda erkekler olduğu için, ben alt kata inmedim. Ağabeyim merdivenin başına çıktı; gözlerini gözlerime dikti.. Belki dakikalarca konuşmadan birbirimize baktık..

Ben olanları ve olacakları düşünecek halde değildim.. Ağabeyim:

— **Niçin konuşmuyorsun Makbuş?** dedi.

— Ağabeyim dedim, ne konuşayım.. Muharebeye giderdin bilirdim.. Terfi ederek giderdin bilirdim. Bir vazife ile giderdin bilirdim.. Fakat bugün ne için gidiyorsun? Benim aklım durdu bu gidişe!

— **Evet Makbuş**, dedi, **merak etme bunu da bilirsin inşallah!**

Beni bağrına bastı. Veda etti. Merdivenleri atlayarak aşağı indi. O, arkadaşlarının refakatinde arabasına binip kapıdan uzaklaştığı zaman, biz pencerelere yığılmış, gözyaşı döküyorduk.. Bizi gene annem teselli etti:

—Sen asker kardeşisin! dedi. Ayıp.. Ağlanır mı hiç askerin ardından.. Üzüntünü belli etme kimseye.. Misafirlere şerbet ez. Memleketi için giden insan, ölse bile ardından ağlanmaz!

Üç gün, üç gece telefonumuz çalmadı. Ağabeyimin aramızdan ayrılışı o kadar belli oluyordu ki.. Üç gün sonra " **Samsun'a ayakbastım, merak etmeyin!**" diye telgrafı gelince, üzüntümüzün yerini coşkun bir sevinç aldı. Öyle sevinçli, öyle mesuttuk ki.. Fakat neticenin ne olacağını bilmiyorduk..

Telefonumuz gene çalmaya başladı.. Fakat telefonun zilinde hep bir müjde sesi vardı.. Ağabeyimin Samsun'a çıktığını bizim gibi haber alan diğer arkadaşları bizi tebrik ediyorlar, "Gözünüz aydın!" diyorlardı.

Gidiş, o gidiş.. Ağabeyim sekiz sene kayboldu. Beş-on günde bir, onun bir adamı geliyor, kendisi namına bizim hatırımızı soruyor, gidiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Mevcut parasını giderken bankaya yatırmıştı. Bu para, benim, annemin ve kendisinin mührü ile çekilebiliyordu. Bize gönderdiği mektuplarda:

— Sakın darlık çekmeyin! diyordu. Bu paraları harcayın, yetişmezse evdeki halıları satın.. Sıkıntıda kalmayın!

Biz, bazen annemin, bazen benim mührümle bankadaki parayı çekiyor ve kimseye muhtaç olmadan idare ediyorduk. Tam sekiz sene ağabeyimi görmedik. Bu sekiz sene bize o kadar uzun geldi ki anlatamam!

Atatürk Anadolu'ya geçtiği zaman biz gözetim altında idik. Zaten ağabeyimin emri gereğince biz de hiçbir yere çıkmadık; eve kapanıp kaldık. Ağabeyimin İstanbul'daki adamları ara sıra bizi ziyarete gelirdi. Bunun dışında misafirliğe bile gitmezdik..

Bir gün kapı çalındı. Pencereden baktım, tanımadığımız kimseler.. Açmadım. Gene çalındı. Bu sefer aşağı indim. Tam onsekiz kişilik bir kalabalık.. Osmanlı hükümetinin adamları.. Kapının dışına çıktım:

—Ne var, ne istiyorsunuz? dedim.

—Evi arayacağız! dediler. Kızdım:

—Canım, bizim evimizi ne hakla basıyorsunuz? dedim. Annem hasta, felçli.. Ölüm yatağında.. Ben yalnız bir kişiyim!

—Hayır, arayacağız! diye ısrar ettiler.

Kapının önüne çıktım. O zamanlar gazetelerde Mustafa Kemal aleyhinde birçok yazılar çıkıyordu. Onun idamına karar verilmişti. Her gazete, onu fena bir insan tanıtmak istiyordu. Bütün bu neşriyat sarayın emri ile yapılıyordu. Birden bunları düşündüm o anda..

— Evimizi basmaya hakkınız yok! diye bağırdım. Kendisini gazetelerde fena bir adam diye tanıttığınız bir insanın evini niçin basıyorsunuz? Mademki ağabeyim fena bir adam, neden ondan bu kadar çekiniyor, kendisine bu kadar ehemmiyet veriyorsunuz? Burası benim evimdir. Bu evi basmaya hakkınız yok!

Kapıdaki kalabalık kendi aralarında konuşup görüşürken, yan taraftan birkaç kişi belirdi. Yanıma yaklaştılar ve kapının aralığında fısıltı halinde:

—Korkmayın! dediler, biz Mustafa Kemal'in adamlarıyız. Evi kimseye bastırmayız. Siz kapıyı kapatıp, çıkın yukarı!

Ağabeyimin adamlarının bizi bu kadar dikkatle takip ve himaye etmeleri beni çok gururlandırdı. Sevinçle yukarı çıktım. Kocama haber

Levent Sahverdi Arşivi

verdim. O da çizmelerini giyindi. Yan odaya geçti. Bu sefer annemin yanına gittim:

—Anne, dedim, endişe etme! Ağabeyimin adamları da etrafta dolaşıyor.. Hiçbir şey yapamaz kimse!

Tekrar aşağı indiğim zaman, kapıdaki kalabalığın çoktan dağılmış olduklarını gördüm.

VI

DR. RIDVAN EGE İMZASIYLA 10 KASIM 1962 TARİHLİ ZAFER GAZETESİ'NDE YAYINLANAN *"RAHMETLİ MAKBULE ATADAN ANLATMIŞTI: AĞABEYİM ATATÜRK!"* BAŞLIKLI YAZI[10]

1 Kasım 1955 günü Makbule (Atadan) Hanım tarafından Dr. Rıdvan Ege'ye anlatılan anılardan oluşan aşağıdaki yazı, söyleşi tarihinden 7 yıl sonra 1962 yılında yayınlanmış olup özellikle Atatürk'ün çocukluk ve gençlik dönemlerine ışık tutmaktadır. Şimdi sözü Makbule Hanım'a bırakıyoruz:

— Annemiz, çocuklarının üzerine titrerdi. Çocuklarına düşkünlüğü o derecede idi ki, babamın ölümünde, o büyük acının yanı sıra "Artık evlât yapamayacağım!" diye ağlamıştı. Benim büyük kardeşlerim Fatma, Ahmet, Ömer ve Mustafa idi. İçlerinden yalnız Mustafa yaşadı. Mustafa doğduğu zaman, babam ona kılıç armağan etmiş.

Babam önceleri memurken, sonradan ticaret yapmağa başlamış, hayli zenginmiş. Hatta bu yüzden üç defa dağa kaçırmışlar. Ben doğduğum zaman, Mustafa 4,5 yaşında imiş. Diğer kardeşlerim, ben doğmadan öldüğü için, annem "Tek evlâtla kaldım!" diye yakınırmış. Bir süre sonra ben dünyaya gelmişim. Bu arada babam hastalanmış. İki yıl kadar, Mustafa'yı okula götürüp getirmesi, onun en zevkli işi olmuş.

* * * *

— Babamın son günlerinde Naciye adlı bir kardeşimiz daha dünyaya geliyor. Buna herkes çok seviniyor. Ben iki yaşımda, Naciye 40 günlük iken, babamızı, hiç beklemediğimiz bir anda kaybediyoruz. Annem dul kalıyor. Çiftlikte oturan dayım, bize geliyor, anneme "Seni ben evlendirdim, böyle perişan bırakamam, benimle beraber gelin!" diyor. Böylece annem, dadımız Rabia ve biz üç kardeş çiftliğe taşınıyoruz.

---

[10] "Rahmetli Makbule Atadan Anlatmıştı: Ağabeyim Atatürk", Aktaran: Dr. Rıdvan Ege, **Ulus Gazetesi**, 10. 11. 1962

Levent Şahverdi Arşivi

Annem, babamın bıraktığı altınlardan her ay birkaçını bozdururdu. Çiftlik hayatından hepimiz çok memnunduk. Dayım bize bir baba gibi, şefkat ve muhabbetle bakardı. Biz de onu çok severdik. O Mustafa'ya "Paşam!", bana "Makbuş!, Naciye'ye "Bülbül!" derdi.

Babamın ölümündeki üzüntülü bir başka olay da şimdi aklıma geldi. Onu da söyleyeyim: Babamın ölüm günü dadımız, Naciye'yi yere düşürüyor ve kızın ayağı kırılıyor. Çocuğu tedaviye başlıyorlar, fakat üst üste gelen bu iki üzüntü annemi çok harap ediyor.

Mustafa çok az konuşurdu. Arkadaşı yoktu. Köyde kümes yapar, duvar düzeltir, lüver (tabanca) temizlerdi. Daima benden yardım isterdi. Onu gücendirmemek için elimden geleni yapardım. Bir gün balkonda diz çökmüş, lüveri ile oynarken, birden "Pat" diye bir ses geldi. Ben "Anne ağabeyim öldü!" diye bağırmağa başladım. Annem feryadı bastı. O, sessizce kalktı, baktık bir şey olmamış.. Bu olaydan sonra annem, Mustafa'ya bir meşgale aradı. Köyde okulu olan bir kilise vardı. Mustafa'yı o okula götürdü. Akşam eve dönen Mustafa, "**Ben gâvur olamam, orda okuyamam!**" diye diretti. Bunun üzerine dayım, biraz okuryazar olan kâhyanın Mustafa ile ilgilenmesini istedi. İki günlük dersten sonra Mustafa, "**Bu cahil adamla ben kafa patlatamam!**" dedi, ondan da vazgeçti. Dayım bu durumda Selânik'te bir ev tutmayı ve Mustafa'nın öğrenimini sağlamayı arzuladı. Büyükannem, Naciye ve beni çiftlikte bıraktı. Dayım, haftada bir ağabeyimi atla getirir, bizleri buluştururdu. Bu buluşma günlerimiz çok neşeli geçerdi.

* * * *

Mustafa'yı Selânik'te ilkin "Mülkiye Rüştiyesi"ne veriyorlar. Orada öğretmeni, bir fiil çekiminin tekrarını istiyor. Mustafa bunu söyleyemeyince hocası ısrar ediyor ve kulağını çekmeğe başlıyor. O kadar çekiyor ki, kulağının arkasından kan geliyor. Bu arada Mustafa içinden, "**Bu kulağı koparsan da okumayacağım!**" diye düşünürmüş. Sessizce eve gelip odasına çıkıyor.

Esasen annem onun odasını ayırmıştı. Bir masası, üstünde mavi kâğıdı ve bir lambası bulunurdu. Mustafa çok konuşmaz, kimseyi lafa tutmazdı. Fakat bu gelişinde hiç kimseyle tek kelime konuşmamış, yalnız mektepten kaçarken baba dostu Hüseyin Efendi'yi bulmuş, ona "**Ben askerî okula gitmek istiyorum, kaydımı yaptırıver!**" demiş.

Eve geldikten sonra dört gün odasına kapanmış, hiçbir yere çıkmamıştı. Annem de onu, görev yapmak için evde kaldı sanırmış.

Annem, yatarken onun yemeğini hazırlar, yanına bırakır, ondan sonra odasına çekilirdi. Mustafa "**Aman anne gitme, kulağımı sıçan ısırır**

Levent Sahverdi Arşivi

korkarım!" dermiş. Annem de o günlerde ona korkulacak bir şey olmadığını söylermiş.

Ağabeyimin okula gitmeyişinin dördüncü günü kapıya annemin tanımadığı biri gelir, "Zübeyde Hanım, Mustafa'nın okul işi tamam, bir imzanız gerek!" der. Annem şaşa kalır. "Oğlumu niçin asker yapıyorsunuz, kime sordunuz?" diye söyleniyor. O bey de baba dostu olduğunu, Mustafa'nın bunu, kendisinden istediğini söyler. Annem hemen Mustafa'ya koşar, "Oğlum kapıda bir efendi var, seni askerî okula yazdırmak istiyor, oysa ben seni biraz okuttuktan sonra tüccar yapacaktım!" der. Mustafa anneme, "**Hayır anne, ben basma topu taşıyamam, okuyacağım!**" cevabını verir. Annem hiç sesini çıkarmaz, fakat çok üzülür. Mustafa kalkar, sessizce evi terk eder, şehrin öbür ucundaki halama gider. O gece eve gelmez. Annemin fena halde canı sıkılır ve "Tanrım bu çocuğun isyanını nasıl halledeyim?" diye yakınır. Bir süre oturduktan sonra yatar ve şöyle bir rüya görür: Çok yüksek bir minarenin tepesinde, Mustafa, altın bir tepsinin içine oturmuş, aşağıda duran sakallı bir ihtiyar anneme, "Hanım, imzanı verirsen Mustafa'nın yeri işte burasıdır; vermezsen tepsiyi aşağı atarım!" diyor. Annem "Aman atma!" diye feryadı basmış ve kan ter içinde uyanmış.

Hemen ertesi sabah halama giderek, Mustafa'ya "Evlâdım kâğıtları imza edeceğim, hayırlısı olsun!" diyor. Mustafa hemen Hüseyin Efendi'yi bulup evrakı anneme imzalatıyor ve askerî okula gidiyor. O tarihten itibaren küçük Mustafa, "Asker Mustafa" oluyor. O zaman 9–10 yaşlarındaydı. Çalışkanlığı öğretmenlerini çok memnun bırakıyor. Bir gün öğretmeni, "Mustafa sen çok kabiliyetlisin, sende bu yaşta kemal var. Onun için bugünden itibaren senin adın Mustafa Kemal'dir!" diyor. Annem, oğlundan memnundur.

Okulun bitiminde ağabeyim Manastır'a gidiyor. O zamanlar, okullar ramazanda tatil olurdu. Mustafa her ramazan, hepimize, Manastır'ın dolma şekerlerinden, armağan yazılı yüzüklerinden, işlemeli terliklerinden armağanlarla eve gelirdi. Bu gelişlerinden birinde, annem Mustafa'yı artık büyümüş görüyor ve babamdan kalan saati, kendisine armağan ediyor.

Bir gün ağabeyim okulda nöbet tutarken hastalanmış ve askerî hastaneye yatırılmış. Anneme "Oğlun verem oldu, gel!" diye haber gönderiyorlar. Annem hemen hastanenin baştabibi Miralay Muhsin Bey'e giderek evde tedavi için oğlunu istiyor. Miralay, "Hemşire Hanım, oğlunuz bir askerî öğrencidir, ona biz bakarız" diyor. Annem ağlayarak Miralay'ın eşine gidiyor, meseleyi anlatıyor. O sırada eve gelen Muhsin Bey, babamın eski bir arkadaşı çıkmış. O akşam ağabeyim üç ay izinle

Levent Şahverdi Arşivi

eve gönderildi. Annem onu, sümüklü böcek, anne sütü ve öteki ev ilaçlarıyla tedavi ediyor. Ağabeyim biraz kendine geliyor ve o günlerde, baba yadigârı saati kaybettiğini fark ediyor. Çok üzülüyorlar. Hatta annem "Büyüdün zannıyla saati sana vermiştim, fakat sen hâlâ Küçük Mustafa imişsin!" diyor. Ağabeyim buna üzülüyor ve saati hastayken çaldıklarını söylüyor.

Bir süre sonra ağabeyim iyileşti ve okula döndü. O yıl İstanbul'a gidecekti. Tatilde ders alarak, bir, iki, üç diye talim ederek dans öğrenmeye başlamıştı. Sonunda Küçük Mustafa Kemal İstanbul'a gitti. Orada derslerinin yanı sıra, hukuka ve devlet idaresine merak sarmış, onları incelemeğe başlamış. O günkü kanunları beğenmezdi.

İstanbul kızlarından da hoşlanmazdı. İçinden diyor ki, "**Eğer bir gün evlenecek olursam, katiyen İstanbul'dan kız almayacağım!**"

* * * *

Dediğim gibi her ramazan armağanlarla gelirdi. Gene bir ramazan gelişinde, kapıyı açan hizmetçi kıza bizi sorar. Bu arada Naciye'den de bahseder. Hizmetçi kız, eve geleli bir hafta olduğunu, fakat Naciye adlı birini tanımadığını söyler. Nihayet bizlerle karşılaştı ve Naciye'yi sordu. Annem, dört gündür halasında olduğunu söyledi. Fakat o, meseleyi fark etmişti. Naciye'nin kaybına çok üzüldü. Naciye'yi on yaşındayken kaybetmiştik. Uzun boylu, iri yapılı, çok güzel bir kızdı.

* * * *

Ağabeyim askerî okulda 3 yıl okudu, mülâzım olarak okulu bitirdi. Bundan sonra Erkân-ı Harbiye Okulu'na gitti, orayı da yüzbaşı rütbesiyle bitirdi.

Annem her ay kiraları alır, 20 lirayı bana verir, "Bu paralarla sana çeyiz yapacağım!" derdi. Fakat daha kirayı aldıktan hemen birkaç gün sonra, ağabeyimden bir telgraf veya haber gelir, acele 20 lira istediğini bildirirdi. Annem, bunu bana, sıkılarak söylerdi. Ben de "Hemen evleniyor değilim ya, parayı ona gönderelim!" derdim. Annem parayı yollar, hem o, hem ben sevinirdik. Ağabeyim bu paralarla zırhlı elbiseler, süslü üniformalar, sivil elbiseler yaptırırmış. Nihayet bir gün eve geldi.

Komşular onun her gün bir başka elbise ve özellikle sivil elbise giyinişine bakarak, merak ederlermiş. Bir gün kapıyı çalarlar, anneme "Komşu, yoksa oğlunu askerden mi çıkardılar? Nedir bu elbiseler? Hep burada ve hep sivil giyiniyor." derler. Tabiî annem de bunları ağabeyime iletir. O, "**Anne ben erkânıharbim, istediğimi giyerim, sen hiç meraklanma!**" der ve annemi yatıştırır.

* * * *

Levent Sahverdi Arşivi

Ağabeyim gene İstanbul'a döndü. Zaten ordayken yedi arkadaş bir bekâr odası tutmuşlar, hep orada toplanır, Sultan Hamit aleyhine konuşurlarmış. Bir gün yine Sultan Abdülhamit aleyhine konuşmuşlar, bu memlekette çalışanların hakkının verilmediğinden, idarenin adaletsiz olduğundan bahsetmişler. Bu konuşmayı Sultan'a duyuruyorlar. Gece yarısı ağabeyimin odasına bir zaptiye gelerek, kendisini Sultan'ın istediğini söylüyor. Ağabeyim, "**Tam okulu bitirdiğimde mükâfat beklerken, ceza mı alacağım?**" diye söylenerek gidiyor. Yolda kendi kendine "**Aman dayak atmasalar!**" diye düşünürmüş.

Saraya geliyorlar... O arada Mustafa Kemal bir de bakıyor ki, Ohri'li Kemal hariç, aynı odada kalan öteki altı arkadaşı da orada ve hepsi sorguya çekilmekte.. Israra rağmen, hiçbiri hiçbir şey söylemiyor. Bunun üzerine altısını da, altı ayrı odaya hapsediyorlar. Orada her gün sorguya çekerlermiş. Fakat çok ağzı sıkı olan Mustafa hiçbir şey söylemezmiş.

Hepsini bol ışık altında uyumağa mecbur ederlermiş. Bir gün nöbetçi subaya, ışığın çok olduğunu, bu yüzden uyuyamadığını söylemiş, "**Söndüreceğim!**" demiş. Nöbetçi subay "Hayır, olmaz!"demiş. "Siz söndürürseniz, biz yakarız. Işık altında uyuyun ki sayıklayasınız. Biz de sizin sayıklamanızı dinleyip, not tutacağız!" Bu subay, Manastır'dan ağabeyimin arkadaşıymış üstelik. Ağabeyim bunu hatırlatmış, nöbetçi subay da "Sen bizim üstümüzdeki sınıftaydın. Bana bir gün yüz sopa vuracaklardı, sen on sopa vurdurttun!" demiş. Ağabeyim "**İyi ya, ben söylemeseydim yüz sopa vuracaklardı!**" cevabını vermiş, fakat gene de gücenik olduğunu ifade etmiş. Ağabeyim bu tartışmadan sonra ışığı söndürmüş, subay yakmış..

Hepsi, kırk gün kadar orada alıkonmuşlar. Fakat bakmışlar ki, bunlardan ses seda çıkmıyor, sürgün edeceklerini söylemişler. Ağabeyimi iki yıl süreyle Yafa'ya sürgün göndermeyi kararlaştırmışlar. Orada paşayla ahbap olmuş. Günün birinde bir de bakmış, Ohri'li Kemal, kendisine amir olarak oraya gelmiş. Onun iznini, ahbap olduğu paşaya rica ederek, kendi üzerine çevirtmiş.

Ben de o gece rüyada ağabeyimle sarmaş, dolaş oldum ve sevinçle uyandım. Anneme "Ağabeyim geliyor!" dedim. Az sonra "**Pire yoluyla geliyorum**" diye telgrafını aldık. Hem sevindik, hem şaşırdık. Gerçekten birbirimize çok düşkündük. Ağabeyim ertesi gün geldi. Sessiz ve neşesizdi. Geldiği günler askerî kanunları ve ceza kanununu okumaya başladı. Askerlikten kaçan ne ceza alır, göreve gitmeyen ne ceza alır, onları okurmuş.

Annem, o geldi diye sevinçten çengi oynatmak istedi. Sırf annemin hatırı için bunu kabul etti. Çengi geldiği zaman pencereleri kapattırdı.

"**Nasıl olsa öleceğim, bari memlekete hizmet edeyim!**" diyordu. Derken Mithat Paşa Okulu'nun müdürüyle tanıştılar. Ahbap oldular. Daha bazı arkadaşlar edindiler. Mütemadiyen toplanıyorlardı. Bazı günler

Levent Şahverdi Arşivi

evde hiç konuşmazdı. Bazen bize şarkı söyletirdi. En çok "**Mihr ü mahında gözüm yok, felek benden emin ol!**" şarkısını severdi. O gün bu şarkıyı dördüncü defa söylemişti ki, "**Güneş ufukta doğmaya başladı**" diye bir telgraf aldı. Hemen hazırlandı, hiçbir şey söylemeden çıktı, gitti.

Yafa'da kalması gereken iki yılı dolmuştu. Üsküp'e vermek istediler. O ısrarla memleketi olan Selânik'i istedi, sonunda oraya verdiler. Garnizonun bütün şubelerinde sırasıyla görev aldı. Herkesin işini yapmaya başladı. Yaşlılara hürmet ederdi. O sırada Selânik'te kolera salgını vardı. Bir gün, ben namaz kılarken sendelemiş, bayılmışım. Ağabeyim, "**Sen kolera oldun!**" diye çok üzülmüştü.

SONUÇ

Basın taramamızda belirlediğimiz, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım'la yapılan söyleşiler burada sona ermektedir. Bu vesile ile Atatürk'ün yaşam öyküsü, özellikle çocukluk ve gençlik dönemleri hakkında önemli bilgiler veren ve paha biçilmez anılarını bizimle paylaşan merhum Makbule Atadan'ı rahmetle anıyoruz.

KAYNAKLAR

ATADAN, Makbule, **"Büyük Kardeşim Atatürk"**, Yeni İstanbul Gazetesi, İstanbul 1. 11. 1952-22. 3. 1953

2- BELLİ, Şemsi, **"Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal"**, Röportaj: Şemsi Belli, Milliyet Gazetesi, İstanbul 10. 11. 1955-24. 11. 1955

EGE, Rıdvan, **"Rahmetli Makbule Atadan Anlatmıştı: Ağabeyim Atatürk"**, Aktaran: Dr. Rıdvan Ege, Ulus Gazetesi, 10. 11. 1962

ELLISON, Grace M., Bir *İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-yi Milliye Ankarası*, Türkçesi: İbrahim S. Turek, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973

GÖKMAN, Muzaffer, Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası, 3 Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968; 1981; 1983

SEDEN, Selime, **"Atatürk'ün Çocukluğu (Bayan Makbule'nin Büyük Adam İçin Anlattıkları I, II, III)"**, Konuşan: Selime Seden, Akın Gazetesi, İstanbul 25.12.1947; 1.1.1948; 8.1.1948

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3. Baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958

YULA, Yaşar, **"Kardeş Gözüyle En Büyük Türk Atatürk"**, Anlatan: Bn. Makbule, Nakleden: Yaşar Yula, Zafer Gazetesi, Ankara, 10.11.1950

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN AFET İNAN'DA KALAN KİTAPLARI

Hakan ANAMERİÇ*

ÖZET

Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün, öğrencilik yıllarından itibaren biriktirdiği ve yazdığı çeşitli konu ve dillerdeki kitapları, Anıtkabir Atatürk Özel Kitaplığı'nda korunmakta ve yurttaşlarımızın ziyaretine açılmaktadır. M. K. Atatürk'ün sözü edilen kütüphanede bulunan başta tarih, dil ve edebiyat konularında olmak üzere 3123 adet kitabı bulunmaktadır. Ancak, M.K. Atatürk'ün toplam kitap sayısı 4433 cilt ve nüsha sayıları ile birlikte 7338'tür. Bu kitaplar ağırlıklı olarak Türkçe ve Fransızcadır. Ulu Önder kitaplarının büyük bir bölümünü okumuş ve ülkenin yeniden yapılandırılması için gerçekleştirilecek çalışmalar ve uygulamalar için faydalanmıştır. Ayrıca bu kitaplarını çalışma arkadaşları, dostları ve yakından ilgilendiği kişiler ile de paylaşmıştır. Atatürk, bu kitapların bazılarını sözü edilen kişilere hediye etmiş ve çalışmalarında kullanmalarına izin vermiştir. Bu kişiler arasında Atatürk'e en yakın kişilerden biri olan Prof. Dr. Afetinan da bulunmaktadır. Bu çalışmada, Ulu Önder'in Prof. Dr. A. Afet İnan'ın koleksiyonunda kalan kitaplarından bahsedilecek ve kitaplarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Afet İnan, Anıtkabir Atatürk Özel Kitaplığı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Afet İnan Dermesi

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

THE BOOKS WHICH BELONGED TO MUSTAFA KEMAL ATATÜRK THAT CARRIED INTO AFET İNAN

ABSTRACT

Mustafa Kemal Atatürk, the great leader, collected many books in various subjects and languages since his early years as a student. These books, including the ones written by himself, are kept in The Anıtkabir Special Library and re open to public visit. This library contains 3123 books, basically on history, language and literature. However, the total amount of his books is 7338, including the various copies of the sum of 4433 volumes. The books are heavily in Turkish and French. The great leader read most of them and used them for his studies and practises, to realize the re-structuring of the country. Besides, he shared these books with his friends, companions and people with whom he was closely interested in. Some of these books were gifted to above-mentioned people by Atatürk; these people we allowed to use the books in their specfic studies. Prof. Dr. Afet İnan, who had close companionship with Atatürk, was among those people. The present study discussed and gives detailed information about the books which belonged to Atatürk, but carried into Prof. Dr. Afet İnan's colletion.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Afet İnan, Anıtkabir Atatürk Special Library, Afet İnan Collection of Faculty of Letters Library.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk tüm dünya tarafından da kabul gören yüzyılın en önemli siyaset adamlarından biridir. Atatürk'ün Türkiye ve Türkler için önemi ve önderliği her zaman için tartışma götürmez bir gerçektir, O, asker ve siyaset adamı olmasının yanı sıra hem iyi bir okur hem de dahi bir fikir adamıdır. Fikirlerinin daima pozitif, ilerici ve yenilikçi olmasının ardında belki de dünya edebiyatını, tarihini, siyasetini ve hukukunu yakından takip etmesi yatmakladır. Mustafa Kemal Atatürk'ün günlüğü incelendiğinde, düşünce dünyasındaki dönüşümü yaratan kitapları, 1916 yılında Doğu Cephesi'nde okuduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra Atatürk'ün siyasi, hukuki, toplumsal, kültürel ve eğitimsel reformlarla ilgili fikirleri gelişmeye ve şekillenmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Çankaya Köşkü'nde bulunan ve daha sonra Anıtkabir'e taşınan kişisel kütüphanesinde çoğu tarih, dil bilim ve edebiyat olmak üzere *4433* kitap (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri) bulunmaktadır (Atatürk Kitaplığı... 2006: 15, 39).[1] Bunun yanı sıra: İstanbul Üniversitesi ve Sofya Türkiye Büyükelçiliği'nde de yaklaşık 200 civarında kitap yer almaktadır. Bu kitapların büyük bölümü Türkçe ve Fransızcadır, ayrıca İngilizce, Yunanca, Romence ve Latince kitaplar da vardır. Atatürk'ün kişisel kütüphanesi, Cumhuriyet'in ilanından yani 1923 yılından sonra özellikle yerli ve yabancı bilim adamları, sanatçılar, edebiyatçılar ve siyasetçiler tarafından verilen hediye kitaplar ile de zenginleşmiştir. Bu kitapların büyük bölümünde yazarlarının, hazırlayanlarının ve hediye eden kişilerin imzaları ve notları bulunmaktadır. Prof. Dr. Afet İnan'ın da *"Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler"* adlı çalışmasında da belirttiği gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün özel kütüphanesi 1929-1930 yılından sonra büyük gelişme göstermiş ve özellikle Fransızca eserler ile kütüphanenin bulunduğu oda yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Atatürk yeni köşkün (Yeni Pembe Köşk) inşasında binanın mimarlarından çok geniş bir kütüphane ve rahatça çalışılabilecek ferah bir mekan istemiştir. Bu kütüphane odası, "L" biçiminde ve tavana kadar rafları olan yapıya sahipti (İnan 1984: 304-305).

Mustafa Kemal Atatürk hem kendi yazdığı eserlerde hem de ortaya koyduğu ilke ve devrimlerinde okuduğu kitaplardan aldığı fikir ve görüşlerinden yararlanmıştır. Özellikle Vatandaş İçin Yuttaşlık Bilgileri[2]

---

[1] M. K. Atatürk'ün toplam kitap sayısı, 4433 cilt ve nüsha sayıları ile birlikte 7338'tür.

[2] **"Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları"** adlı çalışma Prof. Dr. A. Afet İnan tarafından 1930 yılında **"Vatandaş İçin Medeni Bilgiler"** adıyla yayımlanmıştır. Bu

Levent Sahverdi Arşivi

ve Nutuk'da bu izleri görmek mümkündür. Atatürk, ilke ve devrimlerine yön veren eğitim, bilim ve kültür konularını her fırsatta gündeme getirmiş, söylev ve demeçlerinde yer vermiş, toplantılarda tartışmalara açmıştır.

Atatürk, Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması için öncelikli yapılması gerekenin Türk kültürü, dili ve tarihinin ayrıntılı bir biçimde ve bilimsel olarak araştırılmasını her fırsatta yinelemiştir. Bunun için de Türk bilim adamlarının yetiştirilmesine önem ve öncelik vermekteydi. Bu düşünce ile birçok Türk genci Avrupa'nın tanınmış eğitim-öğretim kurumlarına gönderilmiş, hem dil hem de çeşitli bilim alanlarında eğitim görmüşlerdir. Bu genç bilim adamı adayları arasında Atatürk'ün manevi kızı olan A. Afet İnan da bulunmaktadır. İnan. Atatürk'ün isteği üzerine 1925'te Lozan'a Fransızca ve 1935"te Cenevre'ye tarih eğitimi almak üzere gönderilmiştir. İnan bu süre içerisinde sosyoloji doktorası da yapmış ve I939"da Türkiye'ye dönmüştür. Türkiye'nin en Önemli sosyolog ve tarihçilerinden olan İnan yurda döndükten sonra *Ankara Musiki Öğretmen Okulu, Ankara Kız Lisesi, Türk Tarih Kurumu, Türk inkılap Tarihi Enstitüsü* ve *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'*nde çalışmıştır. Prof. Dr. İnan, 8 Haziran 1985'te vefat etmiştir (Prof. Dr. Afet İnan 2005: 233. 290-291).

Mustafa Kemal Atatürk'ün Afet İnan Kitaplığı'ndaki Kitapları

Prof Dr. A. Afet İnan'ın zengin bir kişisel kütüphanesi ve daha önce eğitimi ve yurtdışı sefahatlerinde gittiği yerlerden topladığı bir dizi müzelik-hediyelik eşyası olduğu bilinmektedir. Bu kitapların sayısının 8500 kadar olduğu söylenmektedir. İnan, 1939'dan 1977'ye kadar Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde görev yapmış ve kişisel kütüphanesini bu süre içerisinde geliştirmiştir. Bu kitapların büyük çoğunluğu öğrenimini gördüğü tarih (Yakın Çağ ve Modern Tarih), sosyoloji ve arkeoloji ile ilgilidir. Bu açıdan oldukça zengin ve önemli bir dermeyi içermektedir. İnan'ın kitapları 1985 yılındaki vefatından sonra çocukları Prof. Dr. Demir İnan ve Arı İnan tarafından saklanmış ve Haziran 2005'te uzun yıllar çalıştığı ve sayısız eserini çıkarttığı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağışlanmıştır (Afet İnan'ın 2005: 1, 3).

Afet İnan'ın kitapları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde *Afet İnan Kitaplığı* adı ile hazırlanan özel bir salonda okuyucuların hizmetine sunulmuştur. İnan'ın kitaplarıyla ilgili

---

kitap 1969'da Atatürk'ün ölümünün 30. yıldönümü nedeniyle yine Prof. Dr. A. Afet İnan tarafından Türk Tarih Kurumu yayınları arasında yayınlanmıştır. (y.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

çalışmalar yaklaşık on beş ay sürmüş, gelen kitaplar, dergiler ve diğer materyal büyük bir titizlik ve özenle sınıflandırılmış, kayıtları çıkarılmış, kataloglanmış ve kütüphanenin diğer bölümleri ile de bütünlüğü bozmayacak hiçimde özenle tasarlanmış raflarına yerleştirilerek Ekim 2006'da okuyucuların kullanımına açılmıştır (Afet İnan Kitaplığı 2006: 1-4). Ancak kitaplıkta bulunan kitapların teknik işlemlerinin yapılmasına hala devam edilmektedir.

Kitaplıkta bulunan eserlerin teknik işlemlerinin yapılması sırasında oldukça ilginç 12 adet kitaba rastlanmıştır. Bu kitapların en önemli ve ilgi çekici özelliği, tümünün de Mustafa Kemal Atatürk adına yazarları tarafından kendi el yazıları ile imzalanmış olmasıdır. İnan'ın dermesinde yer alan bu kitapların incelenmesi sonucu, iki olasılığın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, söz konusu kitapların öncelikle Atatürk'ün kütüphanesinde bulunduğu ve sonradan İnan'ın çalışmaları ve araştırmaları sırasında kullanmak amacıyla ödünç alındığı, ikincisi ise; kitapların Atatürk tarafından İnan'a hediye olarak verildiğidir. Elbette ki kitapların ne zaman ödünç alındığı veya hediye edildiği ile ilgili kitapların herhangi bir yerinde tarih ya da not bulunmamaktadır. Bu nedenle, kitapların belirtilen olasılıklar sonucunda İnan'da kaldığı görülebilmektedir. Kitapların en eskisinin basım tarihi 1896'dır. Ancak bu kitap içinde yer alan notta 1930 yılında Atatürk'e hediye edildiği yazılıdır. Diğer kitapların basım tarihleri ise 1929 ile 1936 yılları arasındadır.

A. Afet İnan Kitaplığı'nda bulunan ve Mustafa Kemal Atatürk adına yazarları tarafından imzalanmış kitapların listesi aşağıdaki gibidir:

1. Introduction a L'Historie de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405

Kitap. 1896"da Armand Colin et Cie Editeurs tarafından Paris'te basılmıştır. Kitabın yazarı Mazarin Kütüphanesi konservatörlerinden Leon Cahun'dur. Kitap 13/7/1930'da Aklın Hakimiyeti Mecmuası sahibi İzmirli Emin Süleyman tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e armağan edilmiştir. Kitabın iç kapağındaki notta:

"Dahi Gazi hazretlerine (Aklin hakimiyeti)[3] mecmuası sahihi İzmirli Emin Süleyman[4] tarafından nacizane bir hediye olarak taktim olunmuş(tur) 7/13/930"[5]

Levent Sahverdi Arşivi

ifadeleri yer almaktadır. Kitap. 512 sayfa ve 22 x 15cm. ebadındadır. Kitabın 32. 33. ve 77. sayfalarında altları kurşun kalem ile çizilmiş ve işaretlenmiş bölümler yer almaktadır.

2. Constantinople: Guide Touristique

Bu kitap 1929 yılında Galata - İstanbul'da basılmıştır. Kitap, 1925 yılında Güzel Sanatlar Mektebi (Okulu) ve Galatasaray Lisesi resim öğretmenlerinden Ernest Manıboury[6] (1878-1953) tarafından hazırlanmıştır. Kitabın birinci baskısı 1928'de ikincisi ise 1929'da basılmıştır. Dermede yer alan ikinci baskıdır. İkinci baskısı, John A. Rizzo'nun editörlüğünde basılmış ve yine kendisinin el yazısı ile imzalanarak Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmuştur. Notta şu ifadeler görülmektedir;

"A Avec Excellence Ghazi Moustafa Kemal Pacha President de la Repıtblicjue ele Turquie Pire et Lumuiere de la Patrie Turtjue Hommage respectueux de l'Editeur John Rizzo."

Notta tarih yoktur. Kitap; 415 sayfa 300 kadar renkli ve siyah-beyaz resim, gravür, çizim ve haritaları içermekte ve 20 x 11,5 cm ebadındadır.

3. Abdul-Hamid en Caricature: Intérieurs Yildiz-Kiosk

1931'de eski Roterdam Konsolosu Ali Nuri tarafından hazırlanmış ve Impremerie des Banques Haim, Rozio & Cie. Imprimeurs-éditeurs tarafından İstanbul'da basılmıştır. Bu kitapla. Ali Nuri'nin Roterdam Konsolosluğu görevindeyken takip ettiği ve/veya yayımladığı[7] Davul

---

[3] Bkz. Milli Kütüphane Süreli Yayın Kataloğu Yer no 1956 SB 136, 1956 SB 217 ve 1956 SB 107.

[4] Seyyah İzmirli Emin Süleyman Pirinççi. (y.n.).

[5] Kitapların içerisinde bulunan ve kitapların Mustafa Kemal Atatürk'e sunulduğunu gösteren not ve imzalar yazılırken, orijinal biçimleri dikkate alınmıştır. Noktalama işaretleri, vurgular ve harfler aynen kitaplardaki el yazıları gibidir. (y.n.).

[6] İsviçre asıllı tarihçi, Türkolog, yazar ve araştırmacı. 1906'da Lozan'da resim öğretmeni olarak görev yapan Mamboury, 1909'da izinli olarak geldiği İstanbul'dan ayrılmamış ve görevinden istifa etmiştir. Ressam ve topograf olarak, Türkiye'deki arkeologların çalışmalarına katkıda bulundu, onlar için plan ve röleveler hazırlamıştır. Daha sonra rehber yazarı olarak tanındı. 1933'te Ankara'nın da şehir rehberini hazırlamıştır. (y.n.).

[7] Bu konu için bknz. "Paris'e gelen Roterdem Şehbenderi Ali Nuri'nin adlı bezeyanname neşrettiği haberinin yalan olduğu hakkında Hariciye Nezareti'nin tezkiresi." konulu 14 Şevval 1318 (4 Şubat 1901) tarihli, 211/35 nolu ve (Y.MVL) Yıldız - Mütenevvi Maruzat fonuna kayıtlı belge; "Davul namile bir bezeyanname neşreden Roterdam Şehbenderi Ali Nuri'nin cinayetle itbamına karar verildiği hakkında Adliye Nezareti'nin tezkiresi." konulu 24 Muharrem 1319 (13 Mayıs 1901) tarihli, 214/184 nolu ve (Y.MVL) Yıldız - Mütenevvi Maruzat fonuna kayıtlı belge.

Levent Şahverdi Arşivi

(Dauol) adlı dergide çıkan Abdülhamit karikatürleri yer almaktadır. Kitabın önsöz sayfasının karşısındaki sayfada:

"Pour Le Sauveur de la Patrie Turque Gazi Moustafa Kemal Hommage respectueux Ali Nouri."

ifadeleri yer almaktadır. Notta tarih yoktur. Kitap 128 sayfa. 20,5 x 14.5 cm. ebadında ve siyah-beyaz çok sayıda karikatürü içermektedir. Kitabın kapağının hemen arkasında Ali Nuri Key'in cinayetle suçlandığı *"Mahkeme-i Cinayet"* başlıklı mahkeme ilamının bir sureti yer almaktadır.

4. A Botgar-Török Müveltség Emlékei és Magyar Östörténeti Vonatkozasik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises.

Eser, Macar arkeolog ve tarihçi Feher Geza (1890-1955) tarafından 1931'de yazılmış ve aynı yıl Budapeşte'de basılmıştır. Eser Macarca ve Fransızca olmak üzere iki dilde hazırlanmıştır ve toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Kitabın iç kapağında:

"A son Exlellence le Ghazi Mustapha Ke'mal Pacha avec ..... respectueux hommage *Géza Fehér"*.

ifadesi bulunmaktadır. Kitap, 173 sayfa ve 31 x 23 cm ebadındadır. Kitabın birçok sayfasında[8] *işaretler yer almaktadır.*

5. The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute

The Oriental Institute adlı eser, Amerikalı tarihçi, Mısır bilimci (Egyptolog) ve The University of Chicago Oriental Institute müdürü olan James Henry Breasted (1865-1935) tarafından 1933'te yazılmıştır. Kitap, 1933 yılının Nisan ve Ağustos aylarında olmak üzere iki kez yayımlanmıştır. Eserin cilt iç kapağında şunlar yazılıdır:

"To His Excellency, Mustapha Kemal Pasha President of the Turkish Republic, xith the homage and admiration of the Author Nov. 10, 1933."

Kitap, 455 sayfa, 19,5 x 14 cm ebadındadır. İçinde renkli ve siyah-beyaz resimler, haritalar ve çizimler bulunmaktadır.

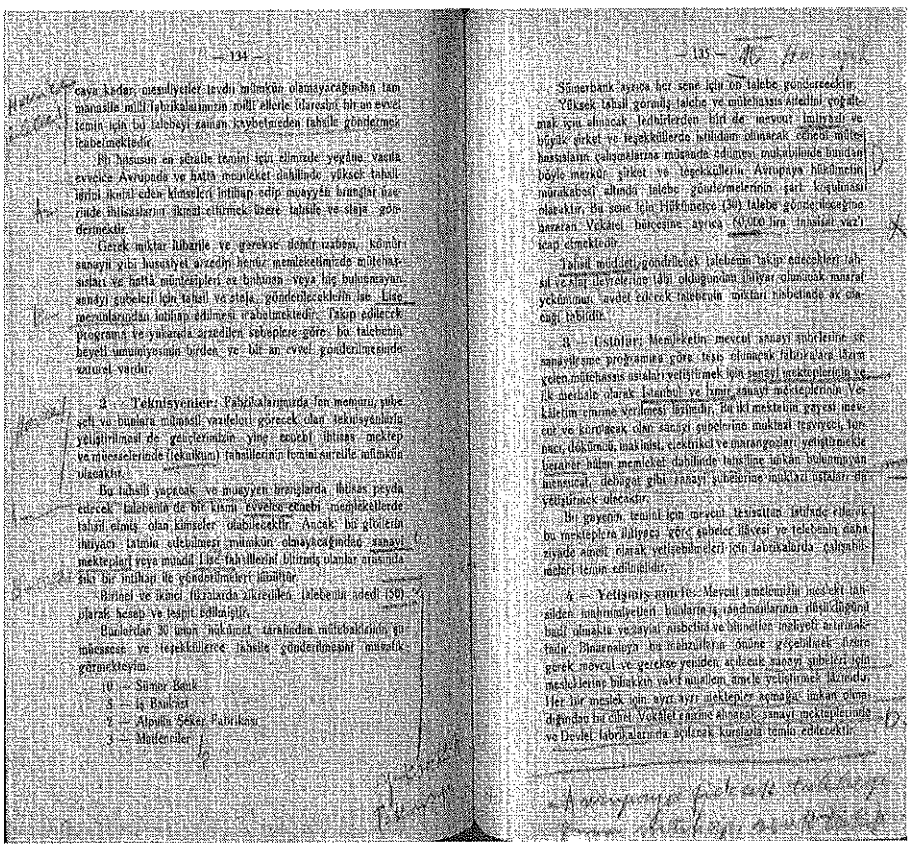
[8] Kitabın, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 27, 28, 29, 32, 37, 39, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 118, 122, 125, 127, 128, 129, 130, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 162, 163, 167, 169 ve 170. sayfaları uzun ve kısa dik çizgiler şeklinde ve kırmızı kalemle işaretlenmiştir. Bu sayfaların Prof. Dr. A. Afet İnan tarafından işaretlenmiş olması da muhtemeldir. (y.n.).

Levent Sahverdi Arşivi

6. Raporlar

Bu eser, İktisat Vekaleti tarafından 1933 yılında iki temel bölüm halinde ve tek cilt olarak hazırlanmıştır.k Kitap, 1933'de Ankara'da Başvekalet (Başbakanlık) tarafından bu kurumun matbaasında basılmıştır. İlk bölüm *Sınai Tesisat ve İşletme,* ikinci bölüm ise *Vekalet Teşkilatına İlaveler* adını taşımaktadır. Her iki bölüm de kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır. Kitap, sanayi kollarının tümünü ele alarak Türkiye Cumhuriyeti'ne uygulanabilecek olanlar konusunda ayrıntılı bilgiler içermektedir. Raporlar oldukça ayrıntılı ve düzenli bir biçimde hazırlanmıştır. Eserin iç kapağında Afet İnan'ın şu notu bulunmaktadır.

"M. Kemal Atatürk'ün okuduğu ve işaretlediği sahifeler var. Afet İnan"



İktisat Vekaleti tarafından 1933'te hazırlanan Raporlar adlı kitabın Mesleki Tedrisat adlı bölümünden s. 134-135.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu notlar dan anlaşılacağı üzere kitabın gerçek sahibi Mustafa Kemal Atatürk'tür. ikinci kanıtı, kitabın hemen her sayfasında[9] Atatürk'ün kendi el yazısı ile işaretlemeler yaptığı, notlar aldığı ve sorular sorduğunun görülmesidir. Üçüncüsü ise; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ekonomi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Yahya Zekai Tezel'in "1934 *Sanayi Programı ve Türkiye'de İktisadi Devletçilik'in Tarihindeki Yeri"* adlı makalesinde verdiği 2 numaralı dipnottur. Bu dipnotta *"Bu Raporların tıpkıbasımı için bak. Afet İnan (19~2) Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı. 1933 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını). Raporlar Kısım I Atatürk'ün okurken işaretlediği kopyanın tıpkıbasımıdır."* ifadesi yer almaktadır (Tezel 1993).

Dermede yer alan kitaplar arasında Atatürk'ün en çok ilgilendiği kitap budur. Atatürk çeşitli bölümlerde sunulan bilgilerden kullanılacak hammadde, bu hammaddelerin getirileceği yer, kurulacak işletmelerin maliyeti, muhtemel ihtiyaç ve üretim miktarları, işletmelerin kurulacağı yerler, işletmelerin kurulmasından sonra hangi konuların dikkate alınacağı, bu işletmelerde çalışacak işgücünün eğitimi ile ilgili olanlarla yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. En çok işaretleme ve notun bulunduğu bölümler; *Kimya Sanayi, Seramik Sanayi, Sünger Sanayi, Gül ve Gülyağı İstihsalat ve ihracatının Koperativleştirilmesi ve Modern Bir Taktirhane Tesisi, Jeoloji Endüstrisi ve Mesleki Tedrisatadır.*

Kitap, birinci bölümü 143, ikinci bölümü 72 olmak üzere 215 sayfa ve 23 x 16cm. ebadındadır. Üzerinde *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti* ibaresi ve ay-yıldız motifi olan filigranlı kağıda basılmıştır. Eserin Atatürk açısından önemli olduğu ve üzerinde titizlikle durduğu kolaylıkla görülebilmektedir.

7. Gece Uçuşu

Kitap, 1932'nin Nisan ayında Nüshet Haşim Sinanoğlu[10] (1896-1941) tarafından Fransız roman ve hikaye yazan Antoine de Saint Exupéry'nin (1900-1944) 1931'de yazılan *Voil de Nuit* adlı eserinden çevrilmiş ve 1934te Ankara'da basılmıştır. Kitabın iç kapağında Atatürk'e ithafen:

---

[9] Mustafa Kemal Atatürk'ün Kısım I'de 24, 26, 28, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 49, 50, 53, 54, 59, 60, 64, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 117, 118, 121, 122, 123, 127, 128, 129, 133, 134, 135 ve 136. sayfalarda el yazısı ve kurşun kalem ile yaptığı işaretler ve aldığı notlar bulunmaktadır (y.n.).

[10] Eski Sofya - Bulgaristan ve Bari - İtalya Başkonsolosu ve Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu'nun babasıdır. (y.n.).

Levent Sahverdi Arşivi

"Reisicumhur Hazretlerinin yüksek huzurlarında baş eğerek, Ankara, 5. VI. 1934 N. H. Sinanoğlu" ifadeleri yer almaktadır.

Kitap: 23 bölüm 97 sayfa ve 19,5 x 13,5cm. ebadındadır. 97. sayfanın sonunda matbu olarak *"1932 yılının Nisan ayında Ankara'da tercüme edilmiştir"* notu vardır. Kitabın herhangi bir yerinde işaret veya not bulunmamaktadır.

8. Dante ve Divina Commedia

Bu kitap da Nüshet Haşim Sinanoğlu tarafından 1930'da yazılmış ve 1934'te İstanbul'da Devlet Matbaası'nca basılmıştır. Kitabın 1930'da yazıldığı, 15. sayfadaki bir resmin altında bulunan şu ifadeden anlaşılmaktadır: *"Bugünkü Florasna'da Dante'nin 665 yıl önce doğduğu ev"*. Dante Alighieri'nin doğum tarihi 1265 olduğuna göre; basit bir hesapla kitabın yazılış tarihi belirlenebilmektedir 1265 + 665 = 1930. Bu tarih, Önsöz'deki tarihten de alaşılabilmektedir. Kitap iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Dante Alighieri'nin hayat hikayesini anlatmaktadır. İkinci bölümde ise; Dante'nin en önemli eseri olan Divina Commedia (İlahi Komedya)'nın içeriği ve konusu notlar yardımıyla işlenmiştir. Kitabın iç kapağında Atatürk'e itafen:

"Reisicumhur Hazretlerinin yüksek huzurlarında baş eğerek, Ankara, 5. VI. 1934 N. H. Sinanoğlu" ifadeleri yer almaktadır.

Bu benzer ifadeden, Nüshet Haşim Sinanoğlu tarafından hazırlanan bu iki kitabın -Gece Uçuşu ve Dante ve Divina Commedia- aynı gün Mustafa Kemal Atatürk'e verildiği anlaşılmaktadır.

Kitap, 106 sayfa ve 23 x 16,5 cm ebadındadır. İçinde 6 resim ve 3 çizim bulunmaktadır. Herhangi bir sayfasından işaret veya not yoktur. Kitap, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti* ibareli ve ay-yıldız filigranlı kağıda basılmıştır. Kağıtların kenarları simlidir.

9. Kooperatifler

Koperativler, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Kooperatifçilik ve Devletler Umumi ve Hususi Hukuku proföserlerinden Suphi Nuri İleri[11]

[11] Eğitimini İstanbul Hukuk Fakültesi ve Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nda tamamlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda IV. Ordu'da şube müdürlüğü görevinde bulunmuştur. 1919 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle önce İtalya'ya sonra da İsviçre'e gönderilmiştir. Görevi bittikten sonra yine Atatürk'ün emriye İstanbul'da gazetecilik ve istihbarat işleri ile görevlendirilmiştir. 1924'te Lozan Konferansı'na katılmıştır. I., II., III.

Levent Şahverdi Arşivi

(1887-1945) tarafından 1935'te yazılmış ve İstanbul Bozkurt Matbaası'nda basılmıştır. Kitap aynı zamanda İstanbul Yüksek ve Ticari Meslek Talebe Cemiyeti Yayınları arasında yayımlanmıştır. Kitap; Tarihçe, Doktrinler, Kooperatifçilik, Muhtelif Şekillerde Kooperatifler, Kooperatif Hukuku ve Haveler olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Eserin iç kapağında:

"Ulu önder Kemal Atatürk'e derin saygılarımla taktim(im) Suphi Nuri İleri" notu yer almaktadır.

Kitap, 572 sayfa ve 23,5 x 17 cm ebadındadır. Kitabın herhangi bir yerinde işaret veya not bulunmamaktadır. Ayrıca iç kapaktaki notta tarih yoktur.

10. Sosyoloji

Necmeddin Sadak[12] (1882-1953) tarafından 1936 yılında yazılmış ve İstanbul Devlet Basımevi'nde basılmıştır. Eser liseler için hazırlanmıştır. Kitap; sosyolojinin tarihi ve metodu, millet, devlet, hükümet, din, aile ve kadın, ahlak, hukuk, ilim-felsefe-sanat ve ekonomi bölümlerinden oluşmaktadır. Kitabın iç kapağında:

"Azametli eseri kitaplara ve asırlara sığmayan Atatürk'e yaptıklarından küçük bir kısmın (a) sosyolojik, nâçiz bir izahi olması hevesi ile yazdığım bu kitabı en derin tazimatım ve bağlılığımla takdime cesaret ediyorum. N. Sadak" notu yer almaktadır.

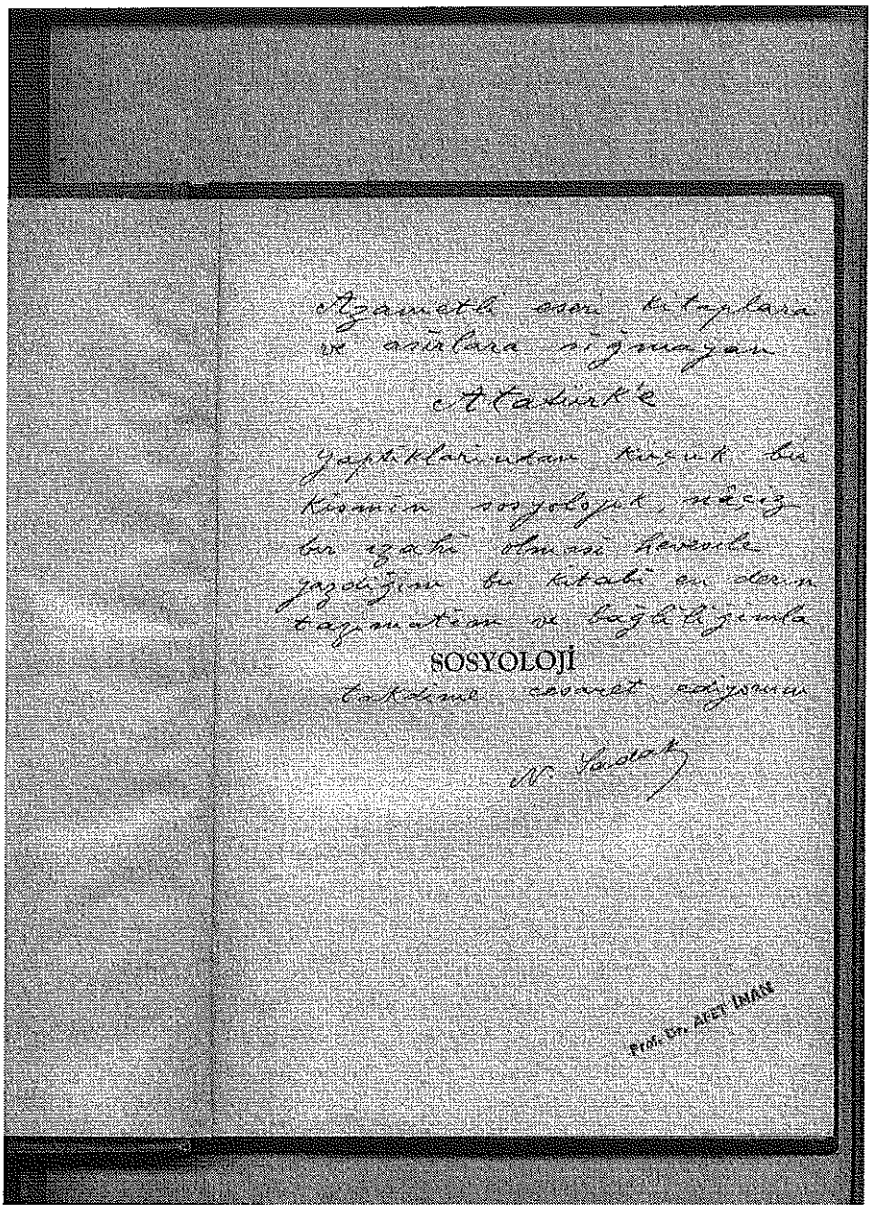
Kitap, 254 sayfa ve 24 x 16,5 cm. ebadındadır. Kitabın sayfalarında ve diğer bölümlerinde hiçbir işaret veya not yoktur. Kağıdı, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti" ibareli ve ay-yıldız filigranlıdır.

---

ve IV. dönem Tekirdağ (Gelibolu) milletvekilliği yapan Celal Nuri İleri'nin kardeşidir. (y.n.).

[12] Necmeddin Sadık Sadak, Fransa'da Lyon Üniversitesi'nde yüksek öğrenimini tamamlayarak 1913'de yurda dönmüş ve 1913-1915 yılları arasında Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi'nde çalışmıştır. 1916-1924 yılları arası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Bu görevinin ardından 1927 yılında Sivas milletvekili olarak meclise girmiştir. 1950'ye kadar IV., V., VI., VII. ve VIII. dönem Sivas milletvekilliği ve 1947-1950 yılları arası Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Ayrıca, Akşam Gazetesi başyazarlığı görevini de sürdürmüştür.

Levent Sabverdi Arşivi



Necmeddin Sadak'ın 1936'da yazdığı Sosyoloji adlı eserin ithaf yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

11. Francis Hoopp Memorial Exhibition 1933 The Art of Greater Asia

Zoltán Takács tarafından hazırlanan kitabın basım tarihi yoktur. Ancak önsözünden ve kitabın isminden 1933 veya 1934 yıllarında basılmış olabileceği anlaşılmaktadır. Kitap doğu kültürüne olan yakın ilgisi ile tanınmış olan Francis Hopp (1833-1919) anısına yazılmıştır. Kitabın iç kapağında:

"A Son Excellence Gazi Mustafa Kemal President de la République Turquie avec mes hommages les plus respectueux Zoltán Takács"

ifadeleri yer almaktadır.

Kitap, 84 sayfa ve 13 x 17 cm. ebadındadır. Kitabın herhangi bir yerinde işaret veya not bulunmamaktadır. Ayrıca iç kapaktaki notta tarih yoktur.

12. Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar - Hatıralar

Kitap, diplomat, siyaset adamı ve eski cumhurbaşkanlığı genel sekreterlerinden Ruşen Eşref (Ünaydın) (1892-1959) tarafından 1933'te hazırlanmıştır. Kitap, Ruşen Eşref Ünaydın'ın Türk Dil Kurumu (Türk Dili Tetkik Cemiyeti)'nun kuruluş süreci ve yapılan çalışmalar ile ilgili anılarından oluşmaktadır. Kitabın iç ara kapağında:

"Yarattığınız ve koruduğunuz Büyük Eserlerinizden biri olan Dil Cemiyetinin ilk izlerini göstermeyi diler bu kitabı yüksek huzurunuza sonsuz sevgim ve saygımla sunuyorum Ruşen Eşref 12.IX.933" ifadeleri yer almaktadır."

Kitap, 52 sayfa ve 16,5 x 23,5 cm ebadındadır. Kitabın herhangi bir yerinde işaret veya not bulunmamaktadır.

13. Naturisme et Vitalité

Kitap, Roger Daspet tarafından 1934'te yazılmıştır. Kitabın iç kapağı arkasında:

"Monsieur le President Kamal Ataturk l'ami de la jeuverse R. Daspet France 28/2/35. R. Daspet 5 Rue Sendéry Le Havre France" ifadeleri yer almaktadır.

Kitap, IX+66 sayfa ve 18,5x13,5 cm ebadındadır.

Levent Sahverdi Arşivi

14. Dilbilgisi Bölümleri

Kitap, Türk Dili Tetkik Cemiyeti azası İbrahim Osman[13] tarafından yazılmıştır. Kitabın basım tarihi bilgisi yoktur. Ancak kitabın iç kapak arkasındaki tarihten 1934 yılında yazılmış veya basılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın iç kapağında *"Türk Dili'nin 4. sayısından çekilmiştir"* notu yer almaktadır.[14] Önsözde eserin Türk Dili Tetkik Cemiyeti Linguistik ve Filologi kolunun çalışma programını açıklamak üzere hazırlandığı ifade edilmektedir. Kitap Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın iç arka kapagında:

"Türkün varlığıyle dilini kurtaran, kurun'un en büyük eri pek sevgili (?)...ürenimiz Gazi Hazretlerine en yüksek saygilar belgisi olarak pek küçük bir sunum Ankara, 16 Kânunusani 1934 Ibrahim Osman" ifadeleri yer almaktadır.

Kitap, 52 sayfa ve 17 x 23,5 cm ebadındadır. Kitabın cilt kapağında el yazısı ile yazılmış bazı notlar bulunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda tanıtılan kitaplarla ilgili değerlendirme şu ana kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün Özel Kitaplığı ile ilgili hazırlanmış olan dört temel kaynaktan yararlanılarak yapılacaktır. Mustafa Kemal Atatürk'e ait olan bu on adet kitap bu kaynaklarda yer alan bilgiler karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

Bu kaynaklar aşağıdaki gibidir;

- Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri), 1973.

- http:www.tsk.mil.tr/anıtkabir/kutup/a.html adresinde bulunan ve 23 bölümden oluşan Atatürk Özel Kitaplığı online kataloğu. (eser ve yazar adına göre tarama yapılabiliyor)

- Atatürk Özel Kitaplığı'nda bulunan ve Anıtkabir ve Çankaya Köşkü'ndeki 4386 Atatürk kitabının bibliyografik kimliklerini de içeren elektronik "kiosk" araçlarında yer alan elektronik kataloglar, (eser ve yazar adına göre ayrı ayrı tarama yapılabiliyor)

- Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı, 2006.

Indtroduction a L'Historie de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405 adlı eser, Anıtkabir'deki Atatürk Özel Kitaplığı kataloğunda 3832

[13] Mustafa Kemal Atatürk tarafından oluşturulan ve 12 Aralık 1928'de "İmla Lügatı" adlı eseri oluşturan ilk *Dil Encümeni* üyelerindendir.

[14] Bkz. "Dil Bilgisi Bölümleri", *Türk Dili Belleten,* 1933, (4), s. 24-80.

Levent Şahverdi Arşivi

no'lu Anıtkabir 2054'te kayıtlı görünmektedir. ancak, kayıtın notlar kısmında yazan "IX., XI., XII., 4., 7., 472., 474., 475., 478., 493., 499., 503., 504., 505., 507. sayfalar işaretlidir," ifadesi ile bulunan nüsha arasında farklılıklar vardır. *Aynı eser Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı çalışmanın *"Terekelerde İki Ayrı Kayıtta Yer Alıp, Mevcut Durumda Birer Kaydı Bulunan Eserler"* adlı bölümde tek nüsha olduğu görülmektedir (Atatürk Kitaplığı 2006: 357).[15] Aynı eserin, *"Sayfalarında Atatürk'ün İşaret, Çizgi ve Notlarının Bulunduğu Öngörülen Eserler"* adlı bölümünde 237. sıra ve Asya Tarihine Giriş ismiyle kayıtlı nüshasında yine aynı sayfaların işaretli olduğu belirtilmiştir (Atatürk Kitaplığı 2006: 530). Afet İnan Kitaplığı'ndan çıkan nüshada ise; sadece 32., 33. ve 77. sayalarının altları kurşun kalem ile çizilmiş ve işaretlenmiştir. Léon Cahun'un sözü edilen eseri, *Eski Köşk'te Boy Tertibi ile Kayda Geçirilen Kitaplar"* adlı bölümde 93. sırada bir nüsha olarak kaydedilmiştir (Atatürk Kitaplığı 2006: 264). Ancak hem AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Afet İnan Kitaplığı'nda yer alan ikinci nüsha hem de işaretli sayfalardaki farklılıklar, sözü edilen kitaptan Mustafa Kemal Atatürk'ün kitaplığında iki nüsha olma olasılığını güçlendirmektedir. Notta yazan sayfalar incelendiğinde herhangi bir silme ve/veya düzeltme izine de rastlanmamıştır. Léon Cahun'un 3832 katalog no'lu eseri, *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı eserin *"Eserlerin Öne Çıkan Nitelikleri ile Eserlerde Bulunan Özel Kayıtlar"* bölümünün *"Armağan Olarak İthaflı-İthafsız, İmzalı-İmzasız Gelen Eserler"* listesinde kayıtlı değildir. Oysaki bu kitap, 13.7.1930'da M. K. Atatürk'e armağan edilmiştir (Bkz. *1. Introduction à L'Historie de L'Asie: Turcs et Mongols Des origines à 1405* başlıklı alt bölüm). Bu durum, *Introduction à L'Historie de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines a 1405* adlı eserden, M. K. Atatürk'ün özel kitaplığında iki nüsha olma olasılığını artırmaktadır.

A Bolgar-Török Muveltség Emlékei és Magyar Östörténeti Vonhatkozasik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises adlı eser de Atatürk Özel Kitaplığı katalogunda 3987 (Anıtkabir 1960) ve 3988 (Anıtkabir 1961)'de olmak üzere iki nüsha olarak görünmektedir. Bu kayıtlardan 3987 nolu kayıtta notlar bölümünde *"162 , 163 . 169., 170. sayfalar işaretlidir."* ve 3988 no'lu kayıtta ise; *"Bazı sayfalar işaretlidir."* ifadesi yer almaktadır. Fener Geza'nın adı geçen eserinin bir nüshası. *"10. Tereke Listesi Asar-ı Atika (Arkeoloji ve Kitabeler)"* adlı bölümde 11. sırada 3987 katalog no'su ile

[15] Eser, 43. ve 52. tereke listelerinde 93. ve 29. sıralarda 3832 katalog no. ve Anıtkabir 2054'te kayıtlı görünmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

diğeri 16. sırada 3988 katalog no'su ile kayıtlıdır. Bu kayıtların karşısında birer tane olduklarını belirten "1" sayısı yer almaktadır (Atatürk Kitaplığı 2006: 114-115). Bu eserler *"Terekelerde İki Ayrı Kayıtta Yer Alıp, Mevcut Durumda Birer Kaydı Bulunan Eserler"* adlı bölümde yer almamaktadır. Bu durum, her iki katalogda da iki nüsha olduğunu kanıtlamaktadır. Feher Geza'nın sözü edilen iki nüsha eseri, *"Sayfalarında Atatürk'ün İşaret, Çizgi ve Notlarının Bulunduğu Öngörülen Eserler"* adlı bölümünde 278. sırada kayıtlıdır. 3987 no'lu kayıtın açıklama alanında birbirini kapsayan üç ayrı sayfa numarası grubu[16] vardır (Atatürk Kitaplığı 2006: 534). Bu numaralar 161, 162, 163. 169 ve 170'dir. 3988 no'lu kayıtın açıklamasında ise; Önsöz ve Giriş bölümlerinin yanı sıra, 6, 7, 8. 13, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30.31. 32, 36,39,40, 50,69,82, 86,87,89, 104, 110, 117, 118, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 132. 134, 135. 136, 137, 140, 141, 142, 143, 145, 150, 152, 153, 154, 157, 159, 161, 162, 163 ve 170. sayfalar işaretlidir (Atatürk Kitaplığı 2006: 536). Ancak, AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Afet İnan Kitaplığı'nda bulunan nüshada bu sayfalar da dahil olmak üzere daha fazla sayfada işaret yer almaktadır (Bkz. dipnot 12).

Feher Geza'nın 3988 katalog no'lu eseri *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı eserin *"Eserlerin One Çıkan Nitelikleri ile Eserlerde Bulunan Özel Kayıtlar" bölümünün "Armağan Olarak İthaflı-İthafsız, imzalı-İmzasız Gelen Eserler"* listesinde 427. sırada *"Yazarın imzalı armağanıdır"* notuyla kayıtlıdır (Atatürk Kitaplığı 2006: 482). Atatürk Özel Kitaplığı katalogunda *"Bazı sayfaları işaretlidir"* notu ile kayıtlı olan 3987 no'lu eser bu listede yer almamaktadır. Buradan hareketle bu eserin en az üç nüsha olduğu ve ikisinin yazarı tarafından imzalandığı ve Atatürk tarafından incelendiği ortaya çıkmaktadır. Bu iki nüsha kitap, her iki katalogda da bulunduğuna ve hem Anıtkabir Atatürk Özel Kitaplığı hem de Çankaya Köşkü'ndeki kütüphaneden çıkarılamayacağına göre bir üçüncü nüshanın varlığını kuvvetlendirmektedir.

Constantinople: Guide Touristique, Abdul-Hamid en Carieature: Intérieurs Yildiz-Kiosk, The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute, Raporlar, Gece Uçuşu, Dante ve Divina Commedia, Koperativler, Sosyoloji, Francis Hopp Memorial Exhibition 1933 The Ari of Greater Asia, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar - Hatıralar -, Naturisme et Vitalité ve *Dilbilgisi Bölümleri* adlı eserler Atatürk Özel Kitaplığı katalogunda

[16] 1. grup numara, 162, 163, 170; 2. grup numara 162, 163, 169, 170; 3. grup numara 161, 162, 163, 169, 170.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmamaktadır. Yapılan yazar ve eser adı taramalarında bu eserlere rastlanmamıştır. Yukarıda bilgileri verilen kitapların yazarlarının *Atatürk'ün Özel kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)* adlı katalogda bazı kayıtları bulunmakladır. Ancak bu kayıtlardan hiçbiri burada değinilen kitaplara ait değildir.[17]

Constantinople: Guide Touristique, Abdul-Hamid en Carieature: Intérieurs Yildiz-Kiosk, The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute, Dante ve Divina Commedia, Gece Uçuşu ve *Naturisme et Vitalite* adlı eserlerin tümü *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı eserin *"Tereke Listelerinde Yer Almasına Karşın Bugünkü Durumu Saptanamayan Eserler"* listesinde yer almaktadır. Ayrıca konuları ile ilgili olarak değişik listelerde de yer almaktadırlar. *Constantinople: Guide Touristique* adlı eser, 8. tereke listesinde yazar adı *Mamboury,* eser adı *Constantinopel "Guidetouristigue"* basım yılı 1929 ve bir nüsha olarak kayıtlı görünmektedir, ancak katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 108). Bu nedenle kitapla ilgili ayrıntılı bilgi verilememiştir.

Abdul-Hamid en Caricatıre: Intérieurs Yildiz-Kiosk, 43. listede 76. sırada yazar adı *Ali Nuri,* eser adı *Abdul-Hamid en Caricature* basım yılı 1931 ve bir nüsha olarak kayıtlı görünmektedir, katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 263). Ancak, kitabın orijinalindeki yazar ve eser adı bilgileri daha farklıdır (Bkz. *3. Abdul-Hamid Cıiricature:Intérieurs Yildiz-Kiosk* adlı alt başlık).

Gece *Uçuşu* adlı eser de 43. üstede 89. sırada kayıtlıdır. Kayıtta yazar adı *Nushet Haşim Sinanoğlu* olarak yer almakladır, bu bilgi hariç diğer bilgiler doğrudur. Katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 264). (Bkz. 7. *Gece Uçuşu* adlı alt başlık).

The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute 43. listede 90. sırada kayıtlıdır. Ancak, kayıtta yazar adı bilgisi yoktur ve bir nüsha görünmektedir. Katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 264). (Bkz. *5. The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute* adlı alt başlık).

Afet İnan kitapları arasında bulunan *Dante ve Divina Commedia* adlı eser, *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı çalışmada

[17] Ayrıntılı kayıt bilgileri için bkz. **Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)**, *Ankara,* Başkanlık Basımevi, 1973. Katalog konuya göre düzenlendiği için katalogun arkasında bulunan yazar ve eser adı dizinlerinden daha kolay bir tarama yapılabilmektedir. Bu katalogda konularına göre ayrılmış olarak 102 başlık altında 4289 kitabın kaydı yer almaktadır. (y.n.).

Levent Sahverdi Arşivi

"Yeni ve Eski Köşk'te Dolaplarda Bulunup, Tasnife Girmeyen Eserler (Dolap 3 ve 4)" adlı bölüm olan 45. listede 227. sırada kayıtlıdır. Ancak eser adı *"Dante"* ve yazar adı *"Nüshet"* ve bir nüsha olarak kaydedilmiştir. Bu bilgiler eksiktir. Basım yeri, yılı bilgisi- katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 280). (Bkz. *8. Dante ve Divina Commedia* adlı alt başlık).

Naturisme et Vitulité adlı eser de, *"Tereke Listelerinde Yer Almasına Karşın Bugünkü burumu Saptanamayan Eserler"* listesinde 460. sırada kayıtlıdır. Ancak, kayıtta yazar adı bilgisi yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 337).

Afet İnan kitapları arasında bulunan *Raporlar, Koperativler, Sosyoloji. Francis Hopp Memorial Exhibition 1933 The Art of Greater Asia. Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan ilk Kurultaya Kadar - Hatıralar* - ve *Dilbilgisi Bölümleri* adlı eserlere ait kayıtlara ise; tüm tarama ve araştırmalara rağmen erişilememiştir.

İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan *Raporlar* adlı eser, yukarıda listelenen dört kaynakla yapılan, yazar adı ve eser adı taramalarında bulunamamıştır. *Raporlar* adlı eserin araştırılmasında kitabın iç kapağında yer alan tüm bilgiler değerlendirilmiştir. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)* adlı çalışmanın sonunda yer alan her üç dizinden de bu bilgiler ve olasılıklar değerlendirilerek taramalar gerçekleştirilmiştir. Kitabı İktisat Vekaleti yazmıştır, ancak katalogda İktisat Vekaleti tarafından ne yazar adı ne de yazar niteliğindeki tüzel kişiler dizinlerinde bir esere rastlanmamıştır. Aynı katalogun eser adı dizininde de bu adla bir eser kayıtlı değildir. Sözü edilen eser, *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin Yılı* adlı kaynağın *"İktisadiyat ve istatistikler"* adlı ilgili bölümünde, toplam 1X9 eserin bulunduğu *"İlim Tasnifine Girmemiş Muhtelif Eserler"* bölümünde ve *"Eski Köşk Kütüphanesindeki Fihristte Geçen Zati Kitaplar (Ekonomi - REMZ V)* adlı bölümde de yer almamaktadır (Atatürk Kitaplığı 2006: 149-150, 154-159, 217-224).

Suphi Nuri İleri'nin yazdığı ve 1935'te İstanbul Bozkurt Matbaası tarafından yayınlanan *Koperativler* adlı eser de yukarıda belirtilen dört ana kaynakta kayıtlı değildir. Suphi Nuri İleri'nin *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)* adlı kasnakla; 484 (Anıtkabir 423), 749 (Anıtkabir 425) ve 915 (Çankaya 649)"da kayıtlı biri çeviri olmak üzere üç eseri yer almaktadır (Atatürk'ün Özel 1973: 82, 126, 150).[18] Sözü edilen eser, *Raporlar* adlı eserde olduğu gibi *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83. Yılı*

[18] 484 katalog no'lu eser çeviridir.

Levent Şahverdi Arşivi

adlı kaynağın *"İktisadiyat ve istatistikler", İlim Tasnifine Girmemiş Muhtelif Eserler"* ve *"Eski Köşk Kütüphanesindeki Fihristte Geçen Zati Kitaplar (Ekonomi - REMZ V)* adlı bölümlerde de yer almamaktadır.

Sosyoloji adlı eserin yazan Necmeddin Sadak'ın ise; 401 (Çankaya 253), 402 (Çankaya 254). 403 (Çankaya 257) ve 1469 (Anıtkabir 221)'de kayıtlı, ilk üçü çeviri ve sonuncusu ortak yazarlı olmak üzere dört eseri vardır, ancak *Sosyoloji* adlı eserin kaydına rastlanamamıştır (Atatürk'ün Özel 1973; 49, 230).

Tüm bu araştırmalardan sonra İktisat Vekaleti tarafından yazılan *Raporlar,* Nuri Suphi İleri tarafından yazılan *Koperativler* ve Necmeddin Sadık Sadak tarafından yazılan *Sosyoloji* adlı eserlerin kayıtlarına rastlanamamıştır. Bu kitapların henüz kaydedilmemiş olmaları, kayıt sırasında kullanımda olmaları veya Mustafa Kemal Atatürk'e verildikten kısa süre sonra A. Afet İnan'a ödünç veya hediye olarak verilmiş olmaları nedeniyle kayıtlarda yer almadıkları söylenebilir. Bu üç eser, Cumhurbaşkanlığı tarafından farklı tarihlerde farklı kişi ve kurumlara Atatürk ile ilgili not, kitap, dergi vb. evrakın devrini gösteren listelerde de bulunmaması ilginçtir (Atatürk Kitaplığı 2006: 407-430). *"Tereke Listelerinde Yer Almasına Karşın Bugünkü Durumu Saptanılmayan Eserler"* listesinde yer alan beş kitap ve herhangi bir kaydına rastlanmayan üç kitap. *"Prof. Dr. Afet İnan'a verilecek Kitap ve Eserler"* listesindeki 153 parça eser arasında ve *"Kendisinin Olduğu Varsayımı ile Afet İnan'a Verilen. Ancak, Adıgeçenin Cumhurbaşkanlığı'na Geri Verdiği Eserler"* listesindeki 20 parça eser arasında da bulunmamaktadır.

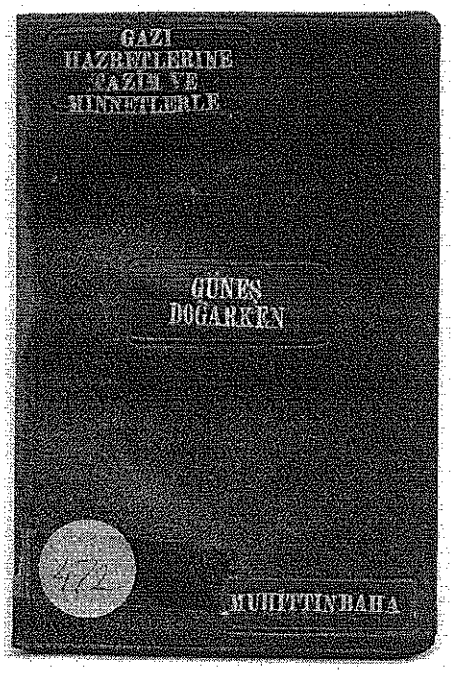
Bu eserlerin yanı sıra Zoltán Takács tarafından yazılan *Francis Hopp Memorial Exhibition 1933 The Art of Greater Asia,* Ruşen Eşref (Ünaydın) tarafından yazılan *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar - Hatıralar* -, Roger Daspet tarafından yazılan *Naturisme et Vitalité* ve İbrahim Osman tarafından hazırlanan *Dilbilgisi Bölümleri* adlı eserlere de yukarıda belirtilen kaynaklardan yapılan taramalar sonucu kayıtlarına rastlanmamıştır. Halta yapılan araştırmada, Roger Daspet'in eserinin Fransız Milli kütüphanesi'nde de yer almadığı belirlenmiştir.[19]

İbrahim Osman tarafından hazırlanan *Dilbilgisi Bölümleri* adlı eserin dış kapağının önündeki sayfada, büyük olasılıkla M. K. Atatürk'ün el

[19] Fransız Milli Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale de France) Conserveteur, Chargée de Collections bölümü görevlilerinden Sayın *Sara Yontan Musnik* ile yapılan yazışmalar (elektronik postalar) sonucu bu sonuca ulaşılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

yazısı olduğu tahmin edilen[20] mavi kurşun kalem ile yazılmış bir not sayfası bulunmaktadır. Bunun yanı sıra yine aynı adlı eserin 4. 5. 9. 10. 11. 12, 16, 19 ve 20. sayfalarında aynı kalemle yapılmış işaretlemeler ve küçük notlar bulunmaktadır. Ayrıca bazı sayfalarda dolma kalem ile yapılmış bazı imla düzeltmeleri de bulunmaktadır.



Afet İnan kitapları arasında burada bahsedilen kitaplardan hariç ilginç bir esere daha rastlanmıştır. Bu eser içerisinde M. K. Atatürk'e ithaf yazısı yer almamaktadır, ancak kitapçığının cildi, hazırlanan bu eserin

[20] Bu notlar ve metin üzerinde yapılmış düzeltmeler, Prof. Dr. A. Afet İnan'a da ait olabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'e armağan edildiğini göstermektedir. Bu kitapçık Muhittin Baha (Pars)[21] (1884-1954) tarafından 1934'te hazırlanmış olan *Kurtuluş Günlerinde Güneş Doğarken* adlı eserdir (Türk Parlamento Tarihi, 1995: 225-226). Eser aynı yıl Hakimiyeti Milliye Matbaası'nda basılmıştır. Kitapçığın kahverengi meşinden yapılmış cildinden sol üst köşesinde büyük harflerle:

"Gazi Hazretlerine tazim ve minnetlerle" ifadesi yer almaktadır. Kitapçık sekiz sayfadan ibaret bir şiirden oluşmakta ve esrin son sayasında Ankara: 10 Teşrinisani 1933 notu bulunmaktadır.

Muhittin Baha (Pars) tarafından hazırlanan kitapçık ile birlikte sözü edilen yedi kitabın Atatürk'ün özel kütüphanesinde yer alamayacağını kanıtlayan bir diğer ifade de Atatürk'ün kitapları ile ilgili hazırlanmış en güncel çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanan ve 2006'da basılan *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı eserde yer alan şu ifadelerdir;

"Öncelikle 10 Kasım 1938'den sonra, Yüce Atatürk'ün ardından oluşturulan Tereke kayıtları ile 1973 yılında oluşturulan Katalog kayıtları karşılaştırılıp, 1938'de kayda giren eserlerden hangilerinin 1973' ulaştığı araştırılmıştır. Ardından, Tereke ve Katalog'da yer alan eserlerin hangilerinin Çankaya ya da Anıtkabir Kitaplıkları'nda bulunduğu karşılaştırılıp kontrol edilerek sonuca gidilmiştir. ***Katalog'da yer alan eserlerin herhangi bir*** *kayıp* ***olmaksızın günümüze ulaştığını özellikle vurgulamak gerekir".*** (Atatürk Kitaplığı 2006: 20). Aynı eserde "Atatürk Kitaplığı'nda Sayılmasına Karşın Bugünkü Durumu Saptanamayanların Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı'nda Bulunan Eserlerle Karşılaştırılması" başlığı altında yine varsayımımızı doğrulayacak şu ifadeler yer almaktadır.

"Atatürk Kitaplığı'nda bugünkü durumu saptanamayanların bir kısmının Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı'na karışmış olabileceği düşünülerek, kitaplığımızda kayıtlı bulunan 1938 yılı ve öncesi basım tarihli eserler bilgi işlem ortamına yüklenip, tereke kayıtlarıyla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda, terekede, yer alan eserlerden herhangi birinin Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı'na karışmadığı saptanmıştır." (Atatürk Kitaplığı 2006: 23-24). Böylelikle hazırlanan katalogun ve yapılan kontrollerin doğruluk oranı çok yüksektir ve

[21] Hukukçu, siyasetçi ve şairdir. Muhittin Baha Pars, 1919-1923 yılları arasında I. dönem Bursa milletvekilliği yapmıştır. Bu görevi bittikten sonra Bursa'ya dönmüş ve uzun yıllar (1923-1935) avukatlık yapmıştır. 1935-1939 yılları arası V. dönem Ordu milletvekilliği de yapan Pars, VI. ve VII. dönem'de tekrar memleketi olan Bursa'dan milletvekili seçilerek Parlamento'da görev almıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

çalışmada bahsedilen on adet kitap yine bu kayıtlar içerisinde yer almamaktadır.

Çalışmada tanıtılan on kitap, Anıtkabir Özel Kitaplığında bulunan ve *kiosk* adı verilen cihazlardan da taranmıştır. Bu tarama sırasında da sözü edilen on kitabın kayıtlarına rastlanmamıştır.[22]

Mustafa Kemal Atatürk'ün kitapları ile ilgili iki önemli kaynak daha bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Bunlardan ilki, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan bir dosyada 30 Aralık 1938"de bir heyet tarafından Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphanesinde bulunan bazı kitapların Ankara Halkevi'ne nakli sırasında tutulan kayıtlardır. Heyetin işlem öncesi hazırladığı iki tutanak (iki tutanağın metni de aynıdır) aşağıdaki gibidir.

"30. 12.1938 tarihinde verilen karar dolayısıyla yeni köşke gelindi. Mühür kontrol edildi Bozukluk görülmedi, açıldı. Girildi. Resen inhihab olunan ehli vukuf Büyük Millet Meclisi Kütüphane Müdür Muavini Tayyaroğlu 1298 doğumlu Setim Tayyar'ın yemini icra olunduktan sonra Riyaset-i Cumhur Kütüphanesi memuru ve aynı zamanda Emniyet-i Umumiye sivil polis memurlarından 151 no'lu Tevfikoğlu 1321 doğumlu Nuri Ulus 'un huzuru ile hersahık kütüphaneye gelindi ve tesbite başlandı. " (Atatürk'e Ait Olup 1938: 1).

Bu dosyada yer alan liste kitapların içinde bulunduğu sandıklara ve konulara göre düzenlenmiştir. Yapılan tespitte yedi sandık bulunmaktadır. Yeni Köşk kütüphanesinden halkevine kaldırılan kitapların tasnif itibarı ile konuldukları sandıklar:

Sandık 1 V.U. A. No 1-2

Sandık 2 A. No 3-22

Sandık 3 A. No 23-39 ve B No. 1-108

Saatlik 4 B No 109-143 ve C tamam D No. 1-84

Sandık 5 11 No 85-109 ve E No. 1-77 F 1-21

Sandık 6 F. No 22-117 ve sıra numarası olan muhtelif kitaplar

Sandık 7 H. No 1-98 ve I No 1-30 şeklinde düzenlenmiştir.

[22] Taramalar kiosklarda bulunan kitaplık katalogunun *"Atatürk ve Kitap"* ve *"Atatürk'ün Özel Kitapları"* modüllerinin altındaki yazar ve eser adı modüllerinden yapılmıştır. Bu kiosklara 4356 kitabın kimlik bilgileri girilmiş bazı kitapların ise bazı sayfaları tam metin olarak konulmuştur. Bu cihazlardan Anıtkabir ve Çankaya'da bulunan kitapların tümü taranabilmektedir. (y.n.).

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıda tanımlanan kitaplardan Ernest Mamboury'nin *Constantinople: Guide Touristique* adlı eseri *Contantinopel "Guidtouristique"* adıyla yer alan kitaplar listesinin 59. sırasında (İ.96a) yazar adı *Mamhouri* olarak kaydedilmiştir. Kitap, Coğrafya (İ, Remzi) konusu altında yer almaktadır (Atatürk'e Ait Olup 1938: 43). Fener Geza'nın *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei es Magyar Östörténeti Vonatkozasik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises* adlı eseri sadece Fransızca ismi ile Asar-ı Atika. Arkeoloji ve Kitabeler (K, Remzi K) konusu altında 11. (K4c) ve 16. (K9) sırada Ter tane olmak üzere 2 nüsha halinde kayıtlıdır (Atatürk'e Ait Olup 1938: 47). Léon D. Cahun'ım *Introduction a L'Historie de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origincs á 1405* adlı eseri ise; Ecnebi Memleketler Tarihi (F. Remzi F) konu başlığı altındaki bölümde 29. sırada (F.39) tek nüsha olarak şeklinde kaydedilmiştir (Atatürk'e Ait Olup 1938: 105). Bu listede yukarıda tanıtılan on kitaptan sadece dört tanesi yer almaktadır.

İkinci kaynak ise: *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar* adlı çok ciltli eserdir. Bu eserin yılındaki hazırlanan baskısı 24 ciltten oluşmaktadır. Bu kaynak ile ilgili yapılan taramalarda Mustafa Kemal Atatürk'ün yukarıda tanıtılan kitaplardan iki tanesini (birinin iki nüshasını) okuyup işaretlediği anlaşılmaktadır. Bu kitaplardan biri, Léon D. Cahun'un *Introduction a L'Histrorie de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405* adlı eseridir (Atatürk'e Ait Olup 1938: 47). Bu eserin, daha önceki bölümlerde açıklanan bilgilerinden hareket ederek ve *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar* adlı çalışmanın 12. cildinde kitapla ilgili fiziksel bilgilerden yararlanarak sözü edilen kitabın Mustafa Kemal Atatürk'ün kitaplığında iki nüsha olduğu sonucuna erişilmektedir. Kitapla ilgili olarak adı geçen kaynakta verilen katalog bilgilerinde cilt rengi kahve olarak belirtilmiş ancak Afet İnan Kitaplığı'nda yer alan nüshanın cilt rengi yeşildir. Kitabın envanter no'su[23] doğrudur (2054), ancak diğer nüshada böyle bir numara yoktur. Kitabın Mustafa Kemal Atatürk tarafından işaretlenen sayfaları, IX, XI, XII, 2, 4, 7, 492, 493 ve 499. sayfalardır (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar c. 15, 2001: 576-484). Ancak diğer nüshada sadece 32, 33 ve 77. sayfalar işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra kitabın belirtilen işaretli sayfalarındaki işaretler ve notlar diğer nüshadakilerle benzeşmemektedir. Bu da kitabın Prof. Dr. A. Afet İnan tarafından okunmuş ve işaretlenmiş olma olasılığını güçlendirmektedir.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar adlı eserde çalışma kapsamında tanıtılan eserden bir diğeri de Fehér Géza'nın *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei*

[23] Bu numara genelde kitapların baskı yeri ve yılının belirtildiği alt orta kesimde yer almaktadır. Afet İnan Kitaplığı'nda yer alan kitapların hiçbirinde belirtilen yerde envanter numarası bulunmaktadır. (y.n.).

Levent Sahverdi Arşivi

és Magyar Östörténeti Vonatkozasik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises adlı eseridir. Bu kitabın iki nüshası sözü edilen kaynakta 15. ve 17. ciltlerde ayrı olarak yer almaktadır. 15. ciltte kitabın katalog kartı verilirken bir yanlışlık yapılmış ve Eduard Meyer'in Anıtkabir 1635 no'lu kitabına ait katalog kartı konulmuştur. Kitabın işaretli sayfaları 161, 162, 163, 169 ve 170. sayfalardır. Bu işaretli sayfalar, daha önceki bölümlerde belirtilen sayfa numaralarından biraz farklıdır. Çünkü daha önceki bölümlerde 3987 katalog no'lu ve Anıtkabir 1960 envanter no'lu eserin işaretli sayfaları arasında 161. sayfa bulunmamaktadır. (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar c. 15, 2001: 467-484)). Bu kaynakta 17. ciltte gösterilen aynı yazarın aynı adlı, 3988 katalog no'lu ve Anıtkabir 1961 envanter no'lu kitabın cilt rengi katalog kartında kahverengi olarak belirtilmiştir. Fakat kitaplıkta yer alan nüshanın cilt rengi koyu yeşil (Petrol yeşili)dir. (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar c. 175, 2001:197). Ayrıca kitabın basın yeri ve tarihi ile ilgili alanın üzerinde diğer kitaplardaki gibi envanter no yer almamaktadır. Bu kanıtlar da daha önce de belirtildiği gibi *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei és Magyar Östörténeti Vonatkozasik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongoises* adlı eserin Mustafa Kemal'in kütüphanesinde iki değil üç nüsha olduğunu göstermektedir. Atatürk'ün Okudu Kitaplar adıl eserin 24. cildinin sonunda bulunan ve eser adına göre alfabetik olarak düzenlenmiş dizinde, bu üç kitap dışında yukarıda tanıtılan kitaplara rastlanmamıştır (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar c. 24, 2001: 483-494).

Bu iki eserin nüsha sayıları ile ilgili yapılan bir diğer araştırma Genelkurmay Başkanlığı İletişim Daire Başkanlığı'na yazılan 7 Eylül 2007 tarihli dilekçeye verilen yanıttır. Bu cevap yazısında, tarafımdan *Fehér Géza ve Léon D. Cahun'un* ilgili eserlerinin nüsha sayılarına ait soruya verilen yanıt daha önce çalışma içerisinde referans olarak gösterilen Atatürk'ün Okudu Kitaplar: Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları ile adlı çalışmadan gönderilen üç parça fotokopidir. Bu fotokopilerden de anlaşıldığı üzere Fehér Géza'nın *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei és Magyar Östörténeti Vonatkozasik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises* adlı eserinden iki ve *Léon D. Cahun'un Introduction a L'Historie de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405* adlı eserinden de bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır.[24] Oysa ki araştırma sonucunda *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei és*

[24] Genelkurmay Başkanlığı İletişim Daire Başkanlığı'nın 7 Eylül 2007 tarihli dilekçeye verdiği 30 Ekim 2007 tarihli cevap. (Dilekçede kitapların fotokopilerinin yer aldığı EK vardır).

Levent Şahverdi Arşivi

Magyar Östörténeti Vonatkozasik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongoises adlı eserden üç, *Introduction a L'Histroie de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405* adlı eserden de iki nüsha olduğu anlaşılmıştır. Yani M. K. Atatürk'e gönderilen ithaflı nüshalar Anıtkabir ve Çankaya bölümlerinde değil, A. Afet İnan kitapları arasında yer almıştır.

Prof. Dr. A. Afet İnan'ın Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağışlanan kitapları arasında bulunan bu kitapların, yüksek olasılıkla Mustafa Kemal Atatürk'e ait olduğu söylenebilmektedir. Bu varsayımın en önemli kanıtları kitapların genellikle iç kapaklarında yer alan ithaf yazıları, notlar ve imzalardır. Bu kanıtlardan yola çıkarak, sözü edilen ve yukarıda özellikleri verilen kitapların Mustafa Kemal Atatürk tarafından çeşitli nedenler ile Prof. Dr. A. Afet İnan'a verdiği anlaşılmaktadır. Ulu Önder'in ölümünden sonra ise; kitaplar, Prof. Dr. A. Afet İnan'da kalmış ve uzun süre saklanmıştır.

31 Temmuz 2007 günü Prof. Dr. A. Afet İnan'ın kızı Sayın Arı İnan ile yapılan mülakatta ise; Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Atatürk ile İnan'ın şahsı kütüphanelerinin birbirine çok yakın olduğu ve ölümünden sonra kütüphanenin tasnifi yapılırken de kitapların karışmış olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Sayın Arı İnan, bazı yazarların kitaplarını Afet İnan aracılığıyla Mustafa Kemal Atatürk'e gönderdiğini, bu nedenle de yukarıda sözü edilen kitapların kendisiden kalmış olabileceğini söylemiştir.

Çalışmanın tamamlanmasında yardım, öneri ve desteklerinden dolayı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sakine Karakaş'a, Arı İnan'a, Uzman Serap Hatipoğlu'na ve Ruşen Anameriç'e teşekkür ederim.

Kaynakça

"Afet İnan Kitaplığı Açıldı", **Ünihaber**, Ankara Üniversitesi Haber Bülteni, 2006 (73): 1-4.

"Afet İnan'ın 10 Bini Aşkın Kitabı Üniversitemizde", **Ünihaber,** Ankara Üniversitesi Haber Bülteni, 2005 (49): 1-3.

Atatürk Kitaplığı: **Türkiye Cumhuriyeti'nin 83. Yılı**, T.C. Cumhurbaşkanlığı, Ankara, 2006.

"Atatürk'e ait olup Çankaya Köşkü Kütüphanesi'nde bulunan kitapların listesi", DAGM. CADB., 490.1.0.0, 823/254/1, 12.07.1948.

Levent Sahverdi Arşivi

"Davul namile bir hezeyanname neşreden Roterdam Şehbenderi Ali Nuri'nin cinayetle ithamına karar verildiği hakkında Adliye ve Mezahip Nezareti'nin tezkiresi." DAGM, OADB, Yıldız – Mütenevvi Maruzat (Y.MVL), 214/184, 24 Muharrem 1319 (13 Mayıs 1901).

İbrahim Osman, "Dil Bilgisi Bölümleri", **Türk Dili Belleten**, 1933, (4), s. 24-80.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 4. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984.

"Paris'e gelen Roterdem Şehbenderi Ali Nur'nin Davul adıl heyenname neşrettiği haberinin yalan oldu hakkında hariciye Nezareti'nin tezkiresi." DAGM, OADB, 211/35 (Y.MVL) Yıldız – Mütenevvi Maruzat. 14 Şevval 1318 (Şubat 1901).

Prof. Dr. Afet İnan, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

Türk Parlamento Tarihi: TBMM III. Dönem 1927-1931 *III.Cilt Üyelerin Özgeçmişleri,* Hazırlayan : Kazım Öztürk, TBMM, Ankara, 1995.

Yahya Zekai Tezel, *"1934 Sanayi Programı' ve Türkiye'de 'İktisadi Devletçilik'in Tarihindeki Yeri"* **TÜSİAD Görüş Dergisi** (12) 10.08.2007 tarihide http://www.geocities.com/ystezel/articles/tusiad.html adresinde erişildi.

Levent Şahverdi Arşivi

DEĞERLENDİRMELER

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

GÖZYAŞLARI ARASINDA
KILIÇ ALİ ANLATIYOR: SON GÜNLERİ

SEZEN CUMHUR ÖNAL

Giriş

Genç bir gazeteci olarak 60'lı yılların başında Tercüman, Akşam, Son Havadis ve Cumhuriyet gazeteleri için birçok ünlü ile röportajlar yaptım. Onların gazete sayfalarında kalmış olması beni daima üzmüştür. Yakın tarihimizin konularıyla ilgilenenlerden biri bu röportajları birleştirip kitaplaştırırsa telifi anamın ak sütü gibi helaldir.

Ocak ayının son günlerinde gerçek dostum demekten onur ve huzur duyduğum Prof Dr. Sadık TURAL Hocayı aradım. Bana telefonda "Ali ÇETİNKAYA"nın torunu Anayasa Mahkemesi Başkan Vekili Osman PAKSÜT Bey Efendiyi bir gün önce ziyaret" ettiklerini ve aldıkları belgelerin kendisini çok heyecanlandırdığını "önümüzdeki günlerde Afyon'lularla birlikte Ali ÇETİNKAYA için anma toplantısı yapmayı düşündüklerini "şu anda onunla ilgili bir çalışma yaptıklarını" söyledi.

İstiklâl mahkemelerinin yürekli ve yüce gönüllü, Prof. Dr. Sadık TURAL'in söyleyişiyle "sapmamış ve sapıtmamış vatanseverlerden biri olan Ali ÇETİNKAYA'nın" çalışma arkadaşlarından KILIÇ Ali ile yaptığım röportajı tekrar hatırladım.

Bugünkü genç gazeteciler, haberci kardeşlerim, röportaj için ne yazık ki birikimi yeterli, ufuk açma gücü tam insanların değil, çoğunlukla basit, bayağı, geçici konuların peşine düşüp röportaj yapıyorlar. Doğrusu ise, birikimi olanların konuşması, bilgi ve birikiminden günümüz ve gelecek için yararlanabileceklerimizle röportaj yapılmasıdır.

Bu anlayışla 1963 yılına ait Tercüman Gazetesinin 10 Kasım Özel ilavesi (28x41cm.) içinde yer alan ***Gözyaşları Arasında Kılıç Ali Anlatıyor: Son Günleri*** *başlıklı, bana göre bütün gençlerin okuması gereken mülakatı yeniden yayınlamak arzusu duydum.*

Atatürk'ün değerini anlamak için, bugünkü bazı anlayışı kıt insanların cümlelerini yayınlamak yerine onu gerçekten yakından tanımış, büyüklüğünü görmüş yakın arkadaşlarına anlattırmak.

KILIÇ Ali (KEL Ali), Salih BOZOK, Ali Fuat CEBESOY, bunlardandır.

Latife Hanım /veya Fikriye Hanımlardan bahsederek bayağı bir biçimde Atatürk'e saldırarak mutlu olan beyinsizleri de, Atatürk'ü yeteri kadar okuyup anlamamış cahilleri de bir kenara bırakıyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

Ben bu küçük girişin yanında Tercüman Gazetesi'nde kırk beş yıl önce yayınladığım söyleşimi ve merhum Kılıç Ali Bey'le çekilmiş fotoğrafımı Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Vekili, dostum Sadık TURAL'a, Atatürk Araştırma Dergisinde yayınlanmak üzere emanet ediyorum. Bundan sonrası başarılı kongrelerin planlayıcısı ve gerçekleştiricisi Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı, Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Vekili, dostum Prof. Dr. Sadık TURAL'in anlayışına kalmıştır.

Kaşlarını kaldırdı, başını eğdi, gözlüklerinin altından uzun, dalgın baktı:

- Atayı mı anlatayım? Hangisinden başlayayım bilmem ki?.. Hepsi birer roman olacak binlerce hatıramız var...

- Bilhassa hastalığını ve son günlerini... Son kelimeleri ağzımdan kaptı.

- "Son günlerini"... Bir hıçkırık lafımı yarıda kesti mavi gözlerinden süzülen yaşlar kızaran yanaklarından süzüldü. Lacivert ceketinin cebinden çıkardığı, lacivert çizgili mendiliyle gözlerini silerken, dedi ki:

- Ben zaten talihsiz bir adamım. Hepsinden sonra kaldım. Onlar benden önce...

- Kusura bakmayın hatıralarınızı canlandırdık, sizi üzdük!.

- Hayır, hayır... Ben her sene bu aylarda tuhaf olurum. Neşem kaçar, canım yemek istemez. Hiç bir şeyden zevk almam... Onu düşünmekle, geçmişi anmakla teselli bulurum.

- Atamızın hastalanışında tabiî yanındaydınız! Bu acı olay nasıl anlaşılmıştı?

Gözlüklerini düzeltti, notlarına tekrar göz gezdirdi. Kılıç Ali... Göztepe'de ki köşkünün çalışma odasının duvarlarında, Cumhuriyet Türkiye'sini 40 yıldır idare edenlerin, (Pek sevgili Kılıç Ali'ye İsmet İnönü) gibi kendi el yazılarıyla ithaflı resimlerinin yanısıra Atatürk'ün yirmi kadar fotoğrafı asılıydı. Çoğunda beraberdiler. Bunlara baktığımızı görünce:

- Beni yanlarından hiç ayırmazlardı, *diye başladı söze.*

- Son senelerde bir halsizlik gelmişti, yürümekten kaçınıyor, en kısa yerlere bile araba ile gidiyordu. Son Tarih Kurultayında, özel dairelerinden, sarayın içindeki konferans salonuna kadar, 100 m. yeri bile araba ile gitmişlerdi...

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hâl hepimizi üzüyor, fakat hastalanacağına ihtimal vermiyorduk... Hiç unutmam 1938 yılı Şubat ayında ansızın verdikleri bir kararla, banyo için Yalova'ya gitmiştik.

Yalova Kaplıcaları Müdürü Doktor Nihat Reşat (Belger) Bey, her yıl olduğu gibi Ata'yı muayene edince karaciğer büyüklüğü teşhis etti. Hâlbuki Nihat Reşat Beyin bir yıl evvelki son muayenesinde hiç bir arazı çıkmamıştı. Bu durum hepimizin endişesini açığa vurdu. Prof. Dr. Neşet Ömer acele Yalova'ya getirildi. O da karaciğerin dört parmak büyümüş olduğunu tespit etti.

Bizim doktorlardan sonra Fransa'dan getirilen Prof. Fijence'nin başkanlığında yapılan konsültasyon sonunda aynı teşhis konmuştu. Buna göre hazırlanan raporda, Ata'nın günde 23 saat arka üstü yatarak dinlenmesi lâzımdı. İçim yanarak söyleyeyim Atatürk bunlara katiyetle iltifat etmediler...

Doktorların tavsiyelerine aykırı olarak 19 Mayıs 1938 de Mersin ve Adana'ya yaptığı seyahat onu pek yormuştu. İstanbul'a dönüşte Florya köşkünde dinlenmek istediler. Fakat akşamüstü kararları değişti:

- **Saraya dönelim,** buyurdular. Hareket ettik, Bakırköy'den geçerken göğsüne bir sancı girdi... Öyle acısı vardı ki arabayı durdurmuştu. Dolmabahçeye gelince kollarından tutarak kendisi için özel yaptırılan asansörle odasına çıkardık. Derhal Neşet Ömer'e haber verildi... Atatürk'ü muayeneden sonra Profesörün yüzü asılmıştı.

- Ata'nın *şişmanlamalarını gayri tabiî buluyor musunuz? diye sordum.*

- Evet, dedi. Yağmurdan evvel havanın kapanması gibi... Ve ilk defa o zaman hastalığının "SİROZ" olduğunu, karnının su toplamak üzere gazlarla şişmeğe başladığını, gizlice söyledi...

O gece Salih Bozok'la benim yanımda Atatürk Profesöre sordular:

- Bu şişin sebebi nedir?

Rahmetli Neşet Ömer müşkül durumda kalmıştı. Kızardı. Hastalığı tevile çalıştı...

- Barsaklarda ödem var. Bunlar su toplar... Arka üstü yatarak önüne geçilmesi kabildir, efendim.

Ata, bunun üzerine, uzun bir (Yaaa!...) çektiler...

Bu amansız hastalık 1 Haziranda Atatürk'ü yatağa düşürdü. Deniz üstü daha eğlenceli olur diye sarayın önünde demirleyen Savaronaya

Levent Sahverdi Arşivi

naklettiler. O günlerde Profesör Fijence tekrar Fransa'dan geldi. Fakat hastayı bu defa, daha ağır buldu.

Atatürk'ün Savaronada geçirdiği günlerde bizleri yanından hiç ayırmamışlardı.

Sonra karaya çıkış pek hazin oldu. Gece yarısıydı. Vazifeli memurlar sahilden uzaklaştırılmışlardı. Buna sebep Atayı sedye ile naklederken etrafa göstermemekti. Fakat buna asla müsaade etmediler.

Bir hasır koltuğa oturdular. Sağından ben, solundan muhafız kıtası kumandan İsmail Tekçe Paşa, arkasından taharri memuru Faik Bey tuttuk, Atatürk ellerini omuzlarımıza koymuştu. Bir yandan da eli Atanın nabzında Prof. Neşet Ömer bizi takip ediyordu. İstanbul motörüne indik. Oradan da sahile çıktık.

Sarayda, katına çıkınca, eski çevikliğiyle ayağa fırlayan Atatürk, hepimizin gözlerini yaşartarak odasına yürümüş, kapıyı açıp, yatağına uzanmış ve:

- Oh... Dünya varmış! Buyurmuşlardı...

Odasının yanındaki küçük salonda Salih Bozok, Başyaver Celâl Bey, kâtibi umumî Hasan Rıza Soyak, İsmail Hakkı Paşa ve ben günde altışar saatle başucunda nöbet tutuyorduk.

Salı sabahı nöbetçi Doktor Avrevaye ile salonun penceresi önünde otururken, beraber Mehmet telâşla geldi. Atatürk'ün tekrar fenalaştığı, kusmağa çalıştığını söyledi. Derhal yanına koştuk... Yattığı yerden doğrulmuş, kusmağa çalışıyor, muvaffak olamıyordu. Ter içinde kalmıştı.

Bir aralık bize bakıp, sordu.

- Saat kaç?

Hasan Rıza:

- Saat yedidir efendim.

Bu sual cevap, böylece üç defa tekrarlandı. Anladığıma göre, Ata, karşıdaki saati görüyor, fakat kendini kaybedip kaybetmediğini anlamak için soruyordu.

Bundan sonra kendisini yatağa atıp, titremeğe başladılar. Nabzına bakan Neşet Ömer sordu:

- Dilinizi göreyim efendim, dedi.

Dilini çıkarıp gösterdi... Sonra, farklı bir yöne bakarak:

Ve aleykümselam, dedi. Gözlerini kapattı. Kendini kaybetti.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hastalığın başından beri girdiği komaların en ağırı oldu. Artık bizleri tanımıyordu. 9 Kasım gecesi nabzı 132, teneffüsü 33'tü.

Kılıç Ali sözünün burasında durdu. Yutkundu... Ulu önderin ölümünün 25. yılında o anları sanki baştan yaşamağa başlamıştı. Gözlerini silerek, kesik, yorgun anlatmağa devam etti:

- Sabaha kadar yanından ayrılmadık. Saat sekiz sularında boğazı (Gıy-Gıy) diye ötmeğe başlamıştı. Meşum saatin yaklaştığını, onu kaybedeceğimizi hissediyor, ama inanamıyorduk. Çılgına dönmüştük. Bileklerini ovuyorduk.

Birden gözlerini açıp, taşlarını bizlere tevcih buyurdular. Mavi gözleri dalgındı. Sonra tekrar eski yerine çevirip kapadılar.

Bu defa ebediyen aramızdan ayrılmak üzere yummuştu gözlerini derken yine ağlıyordu Kılıç Ali.

Ölümünün 25. yılında Atatürk'ün ardından ağlayan sadece dostu, mücadele ve fikir arkadaşı Kılıç Ali, değildi; bütün bir milletçe, hattâ Arjantin'den, Pakistan'a, düşünerek yaşayanlar dünyaca onun yokluğuna ağlıyorduk... Yasını tutuyorduk, her sonbahar, yaprak yaprak, yağmur, toprak.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN HAZIRLADIĞI GEOMETRİ TERİMLERİ KİTABI

Zeki DİLEK*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Geometri,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Başkanlığı Yayınları:905, Atatürk Dizisi:4, Ankara, 2008, VIII+47 sayfa.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk bizzat kaleme aldığı Nutuk'un son bölümünde *"Saygıdeğer Efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı nutkum, nihayet geçmişe karışmış bir devrin hikâyesidir. Bunda milletim için ve gelecekteki evlâtlarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek bazı noktaları belirtebilmiş isem kendimi bahtiyar sayacağım. Efendiler, bu nutkumla, millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım. Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen millî felâketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir"*[1] ifadesiyle hem geçmişi özetlerken hem de geleceğe önemli işaretlerde bulunmaktadır.

Büyük bir azim, inanç, coşku, zeka, bilinç sonucu ve örneği olan Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün yetmişinci, harf devriminin (3 Kasım 1928) sekseninci, Dil Bayramı'nın yetmiş beşinci yıl dönümünde Atatürk'ün yazdığı **Geometri** kitabının yeni baskısını okuyuculara ulaştırdığı için Türk Dil Kurumu'nu kutluyoruz.

Eserin, Devlet Basımevi tarafından 1937 yılında İstanbul'da yapılan ilk baskısının dış kapağında; *"Geometri öğrenenlerle, bu konuda kitap yazacaklara kılavuz olarak Kültür Bakanlığınca neşredilmiştir"*[2] ifadesi yer almakta olup Atatürk tarafından hazırlanan bu kitabın amacı da belirtilmiştir.

Kitabın ilk baskısından yetmiş yıl sonra kuşe kağıda yapılan son baskısına ilave edilen renkli çizimlerle yeniden tasarlanan iç sayfaların sonuna, Atatürk'ün Geometri kitabında kullandığı ve tanımladığı terimlere ait bir de dizin eklenmiştir. Kitabın renkli ve ciltli olarak hazırlanan dış kapağında ise Atatürk'ün bir defter üzerinde yaptığı bir

---

* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Yardımcısı.

[1] **Nutuk**, Yayına haz. Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Ankara, 2007, s.607.

[2] Mustafa Kemal ATATÜRK, **Geometri**, İstanbul, 1937.

Levent Sahverdi Arşivi

çalışmayı gösteren siyah-beyaz bir fotoğrafı ve kitabın ilk baskısının kapağı yer almıştır.

Bu özel basıma sunuş yazan Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Haluk Akalın; 'Türkçenin bilim dili olarak gelişmesi, zenginleşmesi ve özleşmesi düşüncesinde olan Atatürk'ün türettiği Türkçe terimlerin bu konuda çalışanlara kılavuzluk etmesi yanında, Türkçe sevgisini gösterdiğini de ifade etmektedir. Mustafa Kemal'in bu ilgisinin, 1905 yılında Selanik'te Bulgar Türkoloğu Mon'lof a Latin kaynaklı alfabeye geçirilmesi gerektiğini söylediği gençlik yıllarına kadar uzandığı da görülmektedir.'[3] Atatürk'ün Türk dili üzerinde yaptığı çalışmalar ve eserin hazırlığından tamamlanmasına kadar ki gelişmeler hakkında kitabın sunuş kısmında geniş bir etüd yer almıştır.

Esere Türk Dil Kurumu Başuzmanı Agop Dilâçar'ın 1971 yılında yazdığı önsöz de eklenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk Geometri kitabını A. Dilâçar'ın ifadesiyle; 'ölümünden bir buçuk yıl kadar önce III. Türk Dil Kurultayı'ndan hemen sonra 1936-1937 yılı kış aylarında Dolmabahçe Sarayında kendi eliyle yazdığı, Atatürk'ün eleştirileri daima memnunlukla karşıladığı, yeni sözcük ve terimlere bir deneme hakkı tanıdığını, amacının daima daha uygun'a doğru ilerlemek ve önerilen değişiklikleri haklı görünce hemen benimsediği belirtmektedir. Atatürk'ü, siyaset olaylarının büyük bir devlet adamı yaptığı gibi, yurdun kültür sorunları da onu büyük bir eğitimci durumuna getirdiğini, bu nitelikleriyle bîr önder değil, içten, özden, yüreği açık bir Ata, kılıcı ile ulusunu kurtaran, kalemi ile de onu yükselten bir şahsiyet olarak tanımlamaktadır.[4]

Eser, "Başlangıç Tarifler" başlığı altında; cisimlerde var olan üç boyutun açıklanması ile başlar. Daha sonra hacmin açıklaması yapılır. Hacim ile yüzey arasındaki fark belirtildikten sonra çizginin tarifi yapılır. Geometrinin nasıl bir ilim olduğu açıklanır. Eser üç kısımdan meydana gelmiştir.

Birinci Kısmında; Çeşit çizgilerin anlatımı yapılmasının ardından , çember başlığı altında dayire, yay, derecenin anlatımı misallerle verilip çap, yarıçap, kiriş, ok, kesek, değme kelimelerinin anlamı açıklanmıştır. Paralel sözcüğünün açıklanmasından sonra, açı tanımı yapılarak, çeşitli açılar misallerle anlatılmıştır. Devamında doğru çizginin türlü durumları ele alınarak doğru, eğik, yatay çizgiler misallerle açıklanmış, bu çizgilerden meydana gelen açıların tanımı ve derece olarak hesapları birer misalle anlatılmıştır. Çok kenarlarla çitlenmiş olan bir düzey parçası olarak tanımlanan poligonlar; üçgen, dörtgen, beşgen, altıgen, yedigen ve

[3] Mustafa Kemal ATATÜRK, **Geometri**, Ankara, 2008, s.v.
[4] **A.g.e.**, S.XVII.

Levent Şahverdi Arşivi

sekizgenlerin açıklanmasının ardından, üçgenlerin çeşitleri ve açı değerleri ile paralelkenar, dikey dörtgen, eşkenar dörtgen, kare ve yamuk da dörtgenler ismi altında yine misallerle açıklanmıştır.

İkinci Kısım; düzeylerin Ölçülmesine ayrılmıştır. Birinci kısımda tanımı yapılan geometrik şekillerin alan hesaplarının nasıl yapılacağı yazılı olarak ifade edilirken, matematik işlemleriyle de bu anlatım misallendirilmiştir. Bazı düzeylerin alan hesaplarının işlemlerinde değişik çözümler de gösterilmiş ve buna ait örnek de eserde yer almıştır. Ayrıca, imsel şekillerin çevreleri ile alanları arasında oran hesaplamaları işlem olarak örneklerle gösterilmiştir.

Üçüncü Kısım ise katıylar başlığı altında; silindir, pürüzma, koni, piramet ve yürenin anlatımları yanında, alan ve hacım işlemlerinin nasıl yapılacağı verilen misallelerle ifade edilmiştir.

Eserin son kısmında yer alan 'Atatürk'ün geometri kitabında kullandığı ve tanımladığı terimler' başlığı altında bir dizin verilmiştir. Atatürk'ün kullandığı ve tanımladığı terimlerin sayısının yüz yirmi dokuz olduğu, bu terimlerin abece sırasıyla verildiği, terimlerin tanımları Atatürk'ün üslubuna ve yazımına olabildiğince sadık kalınarak yapıldığı ifade edilmiştir. Ancak bazı tanımların sözlük düzeni içerisinde verilebilmesi için yalnızca söz diziminde küçük değişikliklere gidildiği belirtilmiştir.

Türk Dil Kurumu tabii ki bir ihtiyaçtan doğdu. Bu ihtiyaca Türk aydınının diline karşı saygısız ve seviyesiz davranışının neticesi olarak dilimize giren Arapça, Farsça ve Fransızca kelime oranının nerdeyse % 70 kadar çıkmış olmasıdır. Bu çirkin tablonun karşı yakasında ise öncelikle köyde sonra ise, kasaba ve merkeze uzak yerleşim yerlerinde öksüz ve kimsesiz bir Türkçenin yaşamış olmasıdır.

Atatürk Önce harf devrimini sonra Türk dilinde kendi kaynaklarına dönüş hareketini yapmış olmakla büyük bir yol aldı. Ancak fen ve tabiat bilimleri ile sağlık biliminde olur olmaz bir keşmekeşin yaşanmakta olduğunu görünce Prof. Dr. Sadık TURAL'ın söyleşiyle "siyaset dehası olmanın gereği" biçiminde anlaşılacak bir çalışma ortaya koyarak geometri terimler kitapçığını hazırladı.

Büyük bir asker, devlet adamı, önder, eğitimci deha olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta ifade ettiği "...Millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu..." anlatmanın en güzel örneğinin hayatının son yılında yazdığı Geometri kitabıdır. Eserin yayına hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür eder, çalışmalarında başarılar dilerim.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz ve Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve on sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

*Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim adamlarına ulaşmak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını,

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle ortaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, biri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Levent Sahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi Lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5 Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Eroğlu 2007: 50)

... Bazı araştırmacılar (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s. 30

Levent Sahverdi Arşivi

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Özkaya'dan vd. (2002)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek - değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), tarih-yer, sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, tarih-yer, sayfa sayısı.

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, Tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere -yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak üzere bilgisayar disketleri ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATURK RESEARCH CENTER EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatiirk and His Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the

Levent Sahverdi Arşivi

historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Ataturk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person(s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

**Thc writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

The Evaluation of the Articles

The articles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

Levent Şahverdi Arşivi

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.
The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication andSells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

The Rules of Writing - The Structure of the Article

***It** shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:*

1. Title of the Article

2.Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPITAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3.Abstract and key words (in Turkish)

4.It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5.Showing the contribution (if necessary)

Levent Şahverdi Arşivi

6.Bibliographical index

7.The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

***It** should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.*

Abstract

***It** should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.*

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

***Main Headings:** These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

***Break Headings:** Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: Just for the first letter is capital, in bold with double-colon then continued in the same line.

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the

Levent Şahverdi Arşivi

diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts. The headings should be short and main and every first word in capital-letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

...(Eroğlu 2007: 50)

...Some Researchers (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Abdurrahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s. 30*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Özkaya'dan vd.(2002)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Levent Sahverdi Arşivi

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printea city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center -the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi